

M67

MIKSZÁTH
KÁLMÁN
ÖSSZES
MŰVEI

MIKSZÁTH KÁLMÁN
ÖSSZES MŰVEI 2.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTIK:

BISZTRAY GYULA KIRÁLY ISTVÁN

2. KÖTET

REGÉNYEK
És
NAGYOBB ELBESZÉLÉSEK
II.
1878—1883

1956

MIKSZÁTH KÁLMÁN

AZ APÁM ISMERŐSEI
NEMZETES URAIMÉK
(MÁCSIK, A NAGYEREJŰ)

FÜGGELÉK:
VÁZLATOK ÉS VÁLTOZATOK

1956

•Az apám ismerősei című regényt és változatait sajtó alá rendezte:

BISZTRAY GYULA

A •Nemzetes uraimék: című regényt és változatait sajtó alá rendezte:

KIRÁLY ISTVÁN

Lektor:

RUBINYI MÓZES

© Akadémiai Kiadó, 1956

A kötéstero Csillag Vera munkája

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója

Szerkesztésért felelős: Vezér Erzsébet Műszaki felelős: Fülöp Antal

A kézirat beérkezett 1956. április 12. Példányszám: 5 100—13 100

Terjedelem: 25 1/4 (A/5) ív + 8 melléklet

46102/58 Akadémiai Nyomda, Bp., V., Gerlőczy u. 2. — Felelős vezető: Bernát György

AZ APÁM ISMERŐSEI

REGÉNY EGY KÖTETBEN

1878

[I. RÉSZ]

I. FEJEZET

*(Melyben mint közönségesen, megdicsértetnek ama régi jó idők,
amikor még a só is sósabb volt.)*

Bizony más világ volt az egészen!

Mikor még az volt a legkülönb hazafi, aki legjobban el tudta fütyülni egy szuszra a »Rákóczi« nótát, az volt a legjelesebb szónok, aki a legvastagabb bottal rándult föl a megyegyűlésre, s az volt a legtekintélyesebb perszóna, akinek a legkülönb tajtékpipa lógott a szájában.

Finánc nem szaglálódzott a magyar ember dohányzacskójában, végrehajtó, még ha lett volna is, be nem merte volna tenni lábát a nemesi portára.

Az ügyvédnek az volt a honorárium, hogy a katolikus kliens ebédre invitálta meg, a lutheránus azt mondta a perköltségek fejében: »Köszönöm, barátom uram, legyünk *per-tu*«, míg a kálvinista a vállát megveregetve, biztatta, hogy ha valami akar lenni a restoráción, neki szóljon akkor.

A tekintetes vármegye maga hatalmasabb volt, mint az ország. A két kopott fejű oroszán olyan méltósággal bánult le a megyeház homlokzatáról erre a hitvány Európára, mintha azon gondolkoznék, hogy ugyan hány világrésztt egyék meg früstökre.

Könyv, tudomány nem igen háborgatta a kedélyeket.

Az ország összes irodalmi termékeit meg lehetett évenként olvasni tizennyolc garason a kassai kalendáriumból. Ha ugyan akadt volna olyan bolond is, aki nemcsak megveszi, hanem tetejébe még el is olvassa.

Bizony volt jó dolga, hogy a poros könyvekben turkáljon valaki. Mikor azokban csak olyan lehet, ami úgyis benne van a »Corpus Juris«-ban, s akkor fölösleges, vagy pedig olyan, ami nincs benne a »Corpus Juris«-ban, akkor hiába való.

Nem volt akkoriban még sem perrendtartás, sem büntető kódex, sem rendőri törvény, mégsem lopták el a becsületes embernek semmijét. A tolvajban is több móres volt; csak a gézengúzoktól lopott.

Aztán nem kínozták azt sem, szegényt, a büntetetre applikálható paragrafusokkal, hosszas kérdezősködésekkel, cikornyás vád- és védbeszédék végighallgatásával, egyszerűen rádiktálták az őt megillető mogyorófa-pálcákat, a tekintetes szolgabíró vagy csendbiztos úr kedélyhangulata szerinti számarányban. És a kiszabott büntetésről sem vettek fel még külön jegyzőkönyvet is, mi szükség arra a tekintetes vármegyének is visszaemlékezni? Elég ha a delikvens emlékei közt megmarad.

És ez nagyon célszerű büntetés volt, mert először kevés kiadásába került az államnak. Mogyorófa-pálca mindég termett Magyarországon!

Másodszor pedig azért volt célszerű, mert hiábavalóság lett volna megapellálni: amit egyszer a tekintetes úr *odadiktált*, azt a palatinus sem vehette vissza *onnan* többé.

Ezekben az időkben azonban mégis nagyobb tudomány kellett a világ dirigálásához, mint most.

A rablók, tolvajok kiirtása, a büntettek kinyomozása bizony több időt és gondot adott, mint mai napság, mert hát ennek a becsületes mesterségnek több követője volt, mint most; méltán kevésbé veszedelmes és sokkal regényesebb volt az hajdan.

Aztán meg nem állt rendelkezésére a hivatalos közegeknek semminő nyilvántartás az emberekről, sem a távirda, sem a vasút, sem a személyleírás publikációja a lapok útján.

Voltak is akkor lapok!

De minek is lettek volna? Nem tudom, ki olvasta volna? S nem tudom, mit írtak volna beléjük hét hasábon keresztül az újságírók? Majd, hogy bizony nyomtatásban szóltak volna bele a világ folyásába. No 'isz csak az kéne.

Statárium az olyan sehonnai fráternek, aki a vármegye dolgába meri magát beleártani.

De minek toldjam-foldjam tovább e derék korszak színezését, elég végezetül annyit mondanom, hogy a bornak iccejét ebben az időtájban adták egy váltógarason, s hogy ebben az időben voltak bálbajárók a híres Majornoky kisasszonyok, kiket még mai napig is úgy emlegetnek otthon a vármegyében, mint akiknél sem azelőtt nem látott szebbeket halandó emberi szem, sem ezután nem fog látni.

II. FEJEZET

(Melyben a Majornoky kisasszonyok gyámja, nemzeti Bornemiszta István uram bemutatattik a nyájas olvasónak.)

Éppen ott künn ül az ambituson s természetesen pipázik. Ha nem pipázna, hát bizonyosan káromkodnék, mert amikor nem pipázik, örökké káromkodik, de minthogy mindig pipázik, tehát sohasem káromkodik.

Különben is a nemzeti úrnak a mesterségéhez tartozó eszköz az éktelen káromkodás, miután Bornemiszta István uram azonkívül, hogy a Majornoky kisasszonyok gyámja, még a vármegye csendbiztosa is.

Mégpedig híres, nevezetes csendbiztos, kinek hetedhét vármegyére szól a híre, neve; Le Coq, a híres párizsi rendőr, Brigly John, a vallatások világnevezetességű mestere, mintha csak egy kalap alatt lenne egyesülve Bornemiszában.

Apró, szürke szemű, rövidre nyírott hajú öregember, szakállát, bajszát is borotválja, s hegyes, lefelé álló orrával és hegyesedő állával madárhoz hasonlatos vala az ő ábrázatja.

Már tizennyolc éve viselé e tisztos hivatalt mindenkinek meglegedésére, országrendítő hírben és dicsőségben.

Mert mikor nemrég valami nagyon fontos és tekervényes bűnügy adta elő magát Bécsben, mely iránt maga a császár is érdeklődék, s melyet a bécsi rendőrség nem bírt hónapokig kinyomozni, Reviczky Ádám uram tanácsára a fölséges császár Bornemiszta István uram őkegyelmét hozatta föl a fényes birodalmi városba.

A bécsi rendőrfőnök alattomban gúnyosan nevetett a markába.

No hiszen ez fogja majd kikutatni az ökör-affért, aki mozdulni sem bír ezekben a cikcakkos utcákban! Jó szerencse, ha az utcáról haza bír találni a vendéglői szállására! Milyen gondolat őfelségétől ezt a hígfejű táblabíró t ereszteti bele a szaglálódzásba ott, ahol a mi orrunk sem érzett meg semmit.

A derék rendőrfőnök, hogy tökéletes legyen a magyar csendbiztos fölsülése, még azt a juxot is megengedte magának, hogy két közönséges rendőrt felöltöztetett csirkefogónak s a lelkükre kötötte, hogy lopják el a nemzetes uram klepszidra óráját a zsebéből. Hadd süljön fel Bornemisza István uram egészen.

De épp mikor a nemű rendeleteit osztogatná az érdemes policájdirektor, egyszerre csak betoppan Bornemisza uram ezekkel a szavakkal:

- Megvannak az ökrök, kolléga uram!
- Ne bolondozzon az úr! Hogy jött volna rá?
- Az az én titkom.

Ugyanazonezer darab ökör volt az, melyet Szatmármegye ajándékozott természetben a francia hadjárat viseléséhez I. Ferencnek, *s melyekkel nagyon furcsa história történt — a haláluk után.* Mind az ezernek csak ötszáz mázsa húsa lett »az élelmezési konzorcium« kezei közt, s csak *százkilencven* darab bőre.

Kitűnt tehát, hogy egyik-egyik ökörnek csupán ötven fontosnak lehetett lennie, s hogy nyolcszázötz darab *bőr nélkül* taposta hajdan e földi élet sarát.

A császár dühös lett s rendőrfőnököt, vizsgálóbíró t mozgásba hozott szigorú parancsa, akik a régi tempóban kutatták, hogy »Wo ist die Katze« — és természetesen nem találták meg. Mert hát a »katona-élelmező konzorciumoknak« már akkor is majdnem annyi eszük volt, mint most, s olyan sötétséggel vették körül magukat, hogy abba ugyan be nem látott senki.

Bornemisza mindjárt másnap kisütötte, mi okozá az ezer *történeli nevezetességű* ökör oly nagy mértékű testi fogyatkozását. Kár, hogy nem tartozik elbeszélésünk keretébe ennek a története.

Az ezer ökréről még csak annyit, hogy nemcsak a történelem örökítette meg őket, nemcsak a »Pitavalé« beszél felőlük, hanem még a költészet is visszatért rájuk.

Midőn az uralkodó nemsokára ezen kázus után új főispánt nevezett ki Szatmármegyébe, a tekintetes megyei karok és rendek közt ez az elmés kármén kezdett cirkulálni :

*Ezer ökröt küldött Szatmár a császárnak,
De a császár ezért csak egyet Szatmárnak!*

Különben nem is az ökrökről van itt szó, még kevésbé öméltóságáról, a szatmármegyei főispánról, avagy az ottani tekintetes karok- és rendekről; e fejezet, mint homlokzatán is látható, Bornemisza uram bemutatásának lévén szánva, — azt folytassuk.

Számos bravúr-vallatása forog közszájon itthonról is, melyek között nem utolsó három megátalkodott csavargó állapotának elmés kifürkészése.

A főbíró úr semmire sem tudott velök menni. Úgy állt ott előtte mind a három, mint egy-egy kőszobor, némán, megátalkodva; készek, hogy inkább szíjat hasítsanak a hátukból, mintsem egy hangot valljanak.

A főbíró elunta a bajlódást velök három napon keresztül, elküldte hát őket a főcsendbiztos úrhoz; hadd legyenegy kis mulatsága annak is.

III. FEJEZET

(Ez azon fejezet, mely a másodikat összekapcsolja a negyedikkel.)

Bornemisza uram épen a nagy tanácsteremben diszkrúlgatott az ülnökökkel, mikor a hajdú jelenté, hogy itt van a három néma virág, kiknek már akkor híre járt a városban s kikiről kalandosabbnál kalandosabb hírek keringtek. Hallgatásuk regényes színt borított rájuk. Széltében találgatták : mik és kik lehetnek.

Nem-e a híres Zöld Marci az egyik, vagy hogy Szellő Miska, az alföld véres banditája, ha hogy nem maga a dánus királyfi kíséretével, ki álruhában jött ide a Major-noky kisasszonyok kiismerésére, amint az a népmesékben szokás.

— Hozd be őket! — parancsolá a hajdúnak.

A három marcona képű fiú előállott.

— Mi a neved? — kérde az egyiktől. — Ki vagy?

Semmi felelet. Érzéketlen, semmit ki nem fejező arccal bámult vissza a legény a tekintetes úrra, mintha nem is őhozzá szólott volna az, mintha nemcsak néma lenne, de siket is.

— Hát ti ketten kik vagytok?

Azok sem feleltek.

Bornemisza uram megvakarta az álla alatt levő fiók-szakállt s nyájasan mondá:

— Nem tesz semmit, édes fiaim; majd csak meg-ösmarkedünk lassankint.

Aztán a hajdú felé fordult:

— Szóljton kend elő három pandúrt.

Nyomban előállott mind a három.

— Ti pedig, édes fiaim, ha már nem akarjátok megmondani, kik vagytok, én bizony nem erőtetlek, — szólt az ismeretlen csavargókhöz — hanem oda fogtok állni mindenitek a terem egy-egy szögletébe, a fal felé fordulva . . . S mindenik mellé egy-egy fegyveres pandúr azon utasítással, hogy ha moccanni mertek addig, míg én nem szólok, lőjön agyon. Jó lesz-e, édes fiaim?

És hangja olvadó, édes volt a nyájasságtól.

Ezután csakugyan odaállította a foglyokat a nagy tanácskozó terem egy-egy szögletébe, s maga karonfogván Taplós Ferenc ülnök urat és Teléry Miskát, az első aljegyzőt, mint aki minden dolgát jól végezte, elkezdett gondtalanul fel s alá sétálni a teremben, csupán néha vetve egy pillantást cövek gyanánt mozdulatlanul álló pártfogoltjai felé.

Hangosan folyt a három úr közt a diskurzus tarkábbnál tarkább tárgyakról, arról a mázsás bolondságról, hogy Harcsa Ezékiel urambátyánk malmot épített s fölfelé

igyekszik idomítani a víz folyását hozzá, s arról a hallatlan vakmerőségről, hogy a harmadjegyző, Fekete Miklós a Majornoky Borcsa kezére vágyik s milyen messze tud menni az elvakultságban, alkalmasint meg is fogja kérni e napokban Bornemisza István uramtól.

Bornemisza összeráncolta a homlokát s más irányba fordítá a beszélgetés rúdját, s mikor egész odaadással elkezdte demonstrálgatni a napóleoni hadjáratok szükségességét a korhadtt Európában, úgy, hogy minden egyébről elfeledkezni látszék, ami még a világon van, egyszerre csak kiszakítá magát a két sétáló úr karjaiból s stentori hangon ordítá el magát a terem közepén :

— Halbrechts!

Két sasszeme villám-hirtelen futotta be a termet.

Az ismeretes vezényszóra a három csavargó között gépiesen — *megfordult*.

— Ahá! Most már ösmerjük egymást. Kendtek reguláris katonák. Ezer mennykő, kendtek szökött katonák! Melyik regimentből valók kendtek?

Most már nem volt mit tagadni. A fiúk bevallották az egész esetet. Megunták a komisz katonakenyeret s úgy búcsúztak el az ezredtől, hogy még azt sem mondták: »befellegzett«.

A főbíró úr nagyon csodálkozott, midőn egy félóra múlva elküldte neki Bornemisza mind a három foglyát teljesen kivallatva, kettőt ezredéhez való visszaküldés végett, a harmadik szegénylegényt pedig azért, hogy a *szentencia* kimondásáig küldje be abba a fényes épületbe, melyről varjú, holló hirdeti károgva, hogy ebben a megyében ez a legtagasabb, ez a legszükségesebb középület.

Tömve volt az gazemberekkel. Két évtizeden keresztül ugyancsak derekasan benépesíté Bornemisza.

Hivataloskodása első éveiben egészen meg volt ingatva a közbiztonság. Nemcsak a burján módra fölszaporodott bennszülött rablók és betyárok garázdálkodtak, hanem még a szomszéd vármegyék szegénylegényei is ide jártak . . . oicsó kalandokra.

IV. FEJEZET

(Folytatása a harmadik fejezetnek.)

Ilyen körülmények közt a régi praxishoz nyúlt az új rendőrbiztos, mely már kezdett teljesen hasznavehetlennek bizonyulni.

A régi praxis ugyanis az volt, hogy a csendbiztos embere úgy tett, mintha a rablókkal és tolvajokkal cimborálna, velök járt, velök főzte ki a terveket, velök lopott, de aztán mindent elmondott a komiszárusnak. Ha ugyan igazán mindent elmondott, mert e rendszer mellett ritkán került valaki hurokra.

Bornemisza nem a saját emberét küldé közéjük, hanem az ő emberüket fogadta magához. Ez pedig nem volt senki más, mint a híres birkózó Szlimák Matyej, a félelmetes Jasztrab tót rabló bandájából, mely mint a legrégibb cég, nagy renoméval bírt úgy a rablók, a közönség, mint a tekintetes vármegye előtt.

Bornemisza így szólt a kézre kerített Szlimák Matyejhez :

— Kár ilyen derék deli legénynek ott kint égni el a napon az erdőben, ahol senki sem lát, senki sem bámul meg. Te bátor ember vagy, Matykó fiam. Az isten is katonának teremtett. Ott vón' a te helyed. Olyan ember vagy te, édes fiam Matykó, hogy míg itt a nemes vármegye a sarkadban, ott még a király is kalapot emelne előtted.

Nagyot dobbant a Matyej szíve ettől a néhány szótul s mélyen felsóhajtott.

— A' volna nekem jó, komiszárus uram.

— Ott mérik még csak marokszámra a dicsőséget . . . Hallottad-e Kinizsi Pál esetét valaha? Mint molnárlegény ment a hadsereghez s paraszthajszál híja, hogy nem mint király végezte.

A Matyej lihegett a kéjtől, lelkét édesen csiklándozta ez a szórmentes beszéd.

— Az csak a gyöngyélet, fiam Matykó, — vitte odább a Matyej képzeletét Bornemisza uram — ahogy a népmeséitek beszélnek, zsírt ennél ott folyvást száraz kenyér

helyett, s olvasztott vaját innál rá szomjúságodban. Aztán mikor lefeküdnél aludni, kilenc közönséges baka kergetné rólad a legyeket.

— Szerezzen be oda, komiszárus uram — hörgé Szlimák Matyej fojtott hangon.

— Nem olyan könnyen megy az, édes gyermekem Matykó. — Látod, most még először elítélnék, azután elcsuknak vagy tíz esztendőre. Tíz év múlva, ha élünk, majd beszélhetünk erről, csakhogy mi leszel te már akkor? Saját magadnak árnyéka.

Szlimák mélyen elszomorodott, szórakozottan bólogatta lefelé-fölfelé a rézcsatos, másfélarasztnyi széles szíját.

— Aztán nem lehetne ezen segíteni sehogy?

— Bizony bajos lenne, mert igaz, hogy úgy szeretlek, Matyej fiam, — magam sem tudom, miért — mintha testvérem lennél, mindazonáltal az írnokom már beterjesztette a jelentést a vármegyéhez, hogy el vagy fogva.

— Ez már hiba, nagy hiba, — dűnnyögé Matyej, s borsónyi izzadságcsöppek verődtek ki a homlokára.

Bornemisza úgy tett egy darabig, mint aki mélyen elgondolkozott; egyszerre a Matyej vállára ütött, s mint aki hirtelen valami nagyra határozta magát, mohón szólt:

— Te nem vagy aljas ember, Matyej...

Matyej behunyta a szemeit és úgy bólintott nagy fejével, hogy ő nem aljas.

— Te nem fogsz engem megcsalni.

A rabló kezét nyújtotta Bornemiszának, azt a kezét, amellyel éppen tegnap nyúzta meg a lesti zsidótól lopott tchenet.

— Itt a becsületes parulám!

— Tudtam, hogy ember vagy a talpadon. Azért határoztam el, hogy úrrá teszlek, hogy megtisztítlak a bűnöktől, s hogy amint én veled kezét fogtam, azonképpen fog veled kezét a tekintetes vármegye is. Hanem hát neked is engedelmeskedni kell s kezedet oda nyújtani a vármegyének.

— Hadd hallom — mondá Szlimák sötéten.

— El fogod beszélni minden kalandodat, rávezetsz a társaid tartózkodási helyére, hogy azokból is faraghassak

valamit. Elmondod, mit loptatok, hova tettétek stb. Vissza-megy újra a Jasztrab bandájához, olyan jó cimborájok lesznel, mint eddig, loptok, garázdálkodtok — s te azt aztán szombat esténkint, amikor mindig hozzám jössz vacsorára. szögről-végről elbeszéled.

— Hát aztán? — mondja Szlimák, nagy kidülledt szemeivel mereven nézve Bornemiszára.

— Egy évig szolgálod ily minőségben a vármegyét. Egy év múlva letelik az utolsó szombat, s akkor én felterjesztem a hasznos szolgálataidat a vicispánnak s az fölment minden üldözéstől.

— Hát aztán?

— A jövő évben magam foglak elvinni a regementhez, vagy pedig olyan levelet adok kezesül, hogy nyomban megtesznek — hadnagynak.

A Matyej szeme felcsillogott s kérges tenyerét gyorsan belesapta másodszor is a Bornemisza markába.

— Áll a dolog, komiszárus uram. Eb, aki megbánja.

Úgy is lett. Matyej nem szegte meg, amit ígért, szorgalmasan referált a komiszárusnak mindenről, minélfogva a szegény Jasztrab bandája nagyon megfogyatkozott egy félesztendő alatt. Egyenkint fogták el a főembereit, kiket Bornemisza uram könnyűszerrel kivallatott, mert nagy zavarba hozta őket a *mindentudóságával*.

— Nos fiam, mit loptál? — szokta a csendbiztos úr kérdezni a kézrekerült fickóktól.

— Semmit, tekintetes uram. Görbüljön meg az ujjam, ha nem kénytelenségből lógtam a Jasztrabéknál. Én még nem tartoztam hozzájuk.

-- Engem el nem bolondítasz, kedves fiam, mert én mindent tudok, s ha kérdezlek, azért teszem csupán, hogy lássam, mennyire szánod s milyen töredelmességgel ismered be a búneidet? Főlöszleges dolog titkolóznod. Hát nem-e te loptad el gyertyaszentelőkor a tiszteletes uram malacát? A hlinaí akolból is te vitted el tavaly húsvétmásodnapján a nyolc jerkét. Ne tiltakozz, öcsém, hiszen tudom. Ott nyúztad meg őket a fekete majorban, a nagy akácfa alatt, a Madzag Ferke késével, aztán ott sütöttétek meg őket az Olej bacsa bográcsában, a bőrüket elraktátok a szurdoki

molnár padlására, mai napig is ott van mind a nyolc. Mondjak-e még többet?

— Nem, nem — kiáltja megsemmisülve a vallatott. Mindent tud . . . Minden úgy történt.

V. FEJEZET

(Jasztrab bandájának végképpeni kipusztulása és sok egyéb.)

Híre menvén a tót nép közt a mindentudó csend-biztosnak, iszonyú rémület szállta meg a tolvajokat, rablókat és gazembereket. Az a babona terjedt el, hogy Bornemisza uram megkente szemeit a Szent-György napján, vagy azelőtt talált százesztendőös gyík májával, azokkal az emberi testen keresztül belát a szívekbe s ott megolvassa a láthatatlan betűket, melyekkel a cselekedetek vannak felírva.

Nem egyszer történt, hogy pusztá gyanúból, holmi lúdlopási kalandokért idéztetett magához valakit, s az aztán szépen kezdte kivallogatni, hogy hát »ha már egyszer ide jött a tekintetes úr színe elé, úgyis mi tűrés-tagadás . . . a tekintetes úr úgyis tudja, hogy ő ölte meg a zeherei postást is«.

Bornemisza ügyes rendszere rövid idő alatt megtisztítá az egész vármegyét a rablóktól, csupán magát a vezért, Jasztrabot nem lehetett elfogni; csel, ármány nem bírta megejteni, mert ő legalábbis még egyszer olyan ravasz volt, mint a tekintetes vármegye.

Ott garázdálkodott az erdőkben, a hegyek között, hol ő volt a korlátlan király és nem lehetett lecsalni onnan semmi módon. Ott pedig ő volt az úr, száz üldöző pandúr láttára még csak a szemöldöke sem rándult meg. A regényes felföld volt a patrónusa s megvédelmezte előlük: barlangok nyílása, sziklák repedése elfedte Jasztrabot üldözői elől.

Elmondhatnám, milyen megfeszített és mégis hiú erőlködések történtek a Jasztrab kézrekerítésére — ha a szót akarnám szaporítani, így azonban csupán arra szorítokozom, hogy Bornemisza lázas dühbe jött mindannyiszor,

amikor egy-egy ilyen elfogatási kísérlet meghiúsult. Mert azt tartotta, hogy amíg a híres, félelmes rabló szabadon van, ha csak egymaga is, addig nincs helyreállítva a közbiztonság.

Egyszer, midőn összes pandúrjait küldé ki a »laz«-okba, Jasztrab elfogatására, s azok üres kézzel tértek meg, azt állítva, hogy az ördög nem bír azzal a lurkóval, Bornemisza István uram elsápadt haragjában.

— Egy pipa dohányt sem érnek kendtek. Takarodjanak a szemem elől. Magamnak kell elmennem.

S ezzel nyakába kanyarítva az ócska ősi flintát, mellyel a hajdani Bornemiszák nyulakra vadásztak vala, de melytől a hajdani nyulaknak, akik csak előtte álltak, sokkal kevésbé kellett félniök, mint a hajdani Bornemiszáknak, akik fogták és elsütötték, elindult egyes-egyedül a Jasztrab borzalmas birodalmába, a »Lopota« rengetegbe.

Az erdőnek volt egy »messzelátó« pontja; Bornemisza jól tudta Matyej elbeszéléseiből, hogy itt tartózkodik leginkább Jasztrab György, mert már a hivatala is úgy kívánja, hogy ilyen pontról nézegesse az utasokat. Keletre lelátva egész a »Motuz« völgyig, északra a klovovai keresztútig, s e nagy területen mindazt észrevéve, amit a jószerencse zsákmányul eléje tologat.

Jasztrabot csakugyan ott látta messziről a kimagasló ponton; puskájára támaszkodva állt ott, mozdulatlanul, mint egy kőszobor. Ő is észrevette, hogy a vármegye kopóinak ura jön, tudta, hogy az nem hiába jön ide.

Eltűnhetett volna ugyan előle igen könnyen, de a rablónak igen tetszett, hogy Bornemisza egyedül jön, mikor hát jöhetne ötven pandurral is. Úgy érezte, hogy ez valami tisztelet kifejezése az ő személye iránt. A híres Jasztrab Györggyel a híres Bornemisza akar kikötni. Igen jól van, Jasztrab György nem fog kitérni a becsületes, egyenlő tusa elől, hanem bevárja nyugodtan, ami következni fog.

— Add meg magad, Jasztrab! — kiáltja Bornemisza már messziről. — Érted jöttem, édes fiam. Magam jöttem érted, mert hát nem tartlak holmi kapcabetvárnak, akit ha elfognak, jó, ha el nem fognak, akkor is jó. Aztán ilyen

legény nem is adja ám meg magát a közönséges komisz pandúrnak. Ősmerlek, édes fiam. Kevély ember vagy, sokat adsz a becsületre, azért jöttem el magam. Gyere no; ne bolondozz, Gyurka. Úgy megbecsüllek otthon, hogy anyád ölében sem volt jobb dolgod, mint lesz a kezem alatt.

A rabló csak a fejét rázta s röviden felelt vissza:

— Ősmerlek, ördögös csendbiztos, és nem hiszek neked. Ne jöjj közelebb, mert rád lövök.

Bornemisza azonban csak azért is közelebb ment. Már alig húsz lépés választotta el őket egymástól.

Jasztrab megfenyegette izmos ökleivel, azután fel-emelte puskáját, célzott s mind a két csövét elsütötte. Jasztrab pedig nem szokott hibázni.

A kis emberke, a hírhedt csendbiztos rendületlenül fogadta a golyókat, melyek közvetlen a füle mellett süvítették el... nem hagyta el bámulatós lélekjelenléte egy fél másodpercre sem; sőt ennek köszönhette diadalát. A lövés csattanásának pillanatában két golyót vett ki a zsebéből villámhirtelen, s midőn a füst eloszlott, s a rabló odatekintett, hol Bornemisza holtan elterülve kellett volna feküdnie, ott látta azt a leáldozó nap fénysugaraitól övezve büszkén állani, mint egy gladiátort, ki felemelt kezében a két, éppen az imént testébe küldött golyót mutatja:

— Ne kínlódj azzal a lövöldözéssel, Jasztrab fiam, — kiáltja rá bátor, csengő hangon. — Kár fogyasztani a drága puskaport. Nem fog engem a golyó, édes Gyurka fiam. Most is megfogtam mind a kettőt. Itt van ni, azon módon...

A mogorva rabló rémült tekintetet vetett a folyton közeledőre, aztán nagy elkeseredve földhöz vágván széles tót kalapját, fojtott tompa hangon hörgé:

— Látom, hogy ördög vagy! Gyere hát, egyél meg. Megadom magam.

S Bornemisza uram kézen fogva vezette haza a szilaj rablót, akivel három vármegye nem tudott boldogulni.

VI. FEJEZET

(Egy kis epizód a szerző életéből, s áttérés a regény tulajdonképpeni kezdetére.)

Ezen elbeszélés nem hiába viseli az »Apám ismerősei« címet, valóságos élő alakokról és igazán megtörtént dolgokról fog szólni. Még magam is emlékszem Bornemisza Pista bácsira gyermekkoromból, 1860-ból. Akkor már nagyon öreg ember volt, egy-két ősz hajszál lengett csak fején, s ezer meg ezer ráncot rajzolt az idő olajsínű arcára, keze reszketett, lábai már csak félve léptek szörnyű aprókat.

Apámhoz igen szeretett szállni, s rendesen oda hozánk idézte be a felvidéki tótokat, akikkel legtöbb baja volt.

A kis-csoltói kastély, e mogorva százados épület, megtelt tarkábbnál-tarkább karavánokkal, gyanús kinézésű bocskoros tótok és átkozódó tótasszonyokkal, kik végigfeküdtek húselni a folyosókon, hol édesanyám leanderei állottak.

Én nagyon szerettem e népcsődületeket, mert az öreg Pista bácsi, ha szépen hízelgőleg kezet csókoltam neki, megengedte, hogy bent lehessenek a vallatásoknál. Haragudni csupán az édesanyám haragudott Pista bácsira, mert az ebédlőjét annyira bepiszkoltatta és tönkretétette a parasztokkal, hogy három napig kellett füstöltetni, éppúgy, mint most a Natália szerb fejedelemlőnek, ha Milán a »szkupcsina« tagjait fogadja.

Egy ilyen vallatás emlékei derengnek felém az aranyos gyermekkor tündér-ködéből.

Valami nagyobb mérvű lopásról volt szó. Nem igen értettem belőle sokat, s nem is az itt a fődolog, mint inkább azon türelem, azon nyájas modor jellemzése, mellyel Bornemisza terhes tisztét viselé, s mellyel csodákat mívelt.

Az öreg a térdeire ültetett, s mialatt figyelmét a valatásra fordítá, addig velem is ráért tréfálgatni.

— Eredj no megnézni, fiam, mit főzet az édesanyád ebédre. Mert tán meg sem tudja nélkülöd csinálni a szakács.

— Tudom, hogy mit főznek. Túrós palacsintát.

— Nem szereted?
— Dehogynem...
— Hát akkor hogy tudsz itt megmaradni?
— Mert hát még jobban szeretem a vallatást. Azt szeretném, ha mindennap vallatnának bácsiék.
— Jól van, gyerek, vicispán vagy főbíró lesz belőled.
No, mi szeretnél jobban lenni, vicispán-e, vagy főbíró?
— Legjobban szeretnék zsvány lenni, hogy a bácsi engem is vallatna.

Ezen aztán olyan jóízűen nevetett Bornemisza István uram, hogy a könnyei is kicsordultak. Mikor a szemeit kitörölgette olajos zsebkendőjével, kikiáltott a hajdúnak, hogy jöjjenek be a többi vádlottak.

Egy galambósz, ráncos arcú ember lépett be egy csomó suhanc közt. Oly tiszteletreméltóan nézett ki az agg ember, hogy még maga a vén Bornemisza is elálmélkodva nézett rá s tiszteletteljesen kérdé:

— Kit keres kend, öregapó. Engem ugye? Mi járatban van kend?

— A Majgó Márton vagyok, teens uram — szólt reszkető hangon a matuzsálemi férfiú.

— Majgó, a tolvaj? — kiáltott fel Bornemisza szokatlan megütközéssel. — Hát tudja-e kend, hogy itt magára is kisült a tolvajlás?

— Minek is tagadnám, tekintetes főkomiszárus uram.

— Hány éves kend?

— Nyolevanhat leszek aratáskor.

Bornemisza elfordítá fejét tőle, s kemény, ropogó hangon feddé meg.

— Vén bűnös, kinek az istenhez kellene térnie már, s aki ahelyett most kezdi a lopást. Nem szégyenli magát.

— *Az apám vett rá* — mentegetődzék Majgó Márton.

— Micsoda? — ugrott fel Bornemisza, engem hirtelen lerázva a térdéről — kendnek élő apja van? Lehetetlen!

— Itt van az inas-szobában, jegyzé meg a bíró (ki azért volt mindig berendelve a vádlottak mellé, hogy magyarázó jegyzetekkel kísérje a vallatás alatt fölmerülő kérdéseket) s kinyitván az ajtót, kikiáltott:

— Az öreg Majgó!

Sajátságos alak gurult be fűrgén az ajtón. Összetöporödvé, mint a sün, feje egészen hátrahúzódott a vállapockái közé, a hasa előre nyúlt, a koponyán egyetlen hajszál sem volt, hanem ahelyett olyan sűrűn és oly rendszeresen torlódtak ott egymás mellé a ráncok, hogy kötött sapkának látszóttak.

Bornemisának össze kellett magát szednie előbb, hogy szólhasson.

— Kend ennek az öregembernek az apja?

— Én volnék — felelte az idősebb Majgó kelleetlenül.

— Majgó Márton azzal vádolja kendet, hogy kend vette rá a lopásra ?

Az atya egy haragos szigorú pillantást lövellt fia felé.

— Igenis, apám vett rá . . . ismétlé Majgó Márton.

— Hallgass, *te tacsó!* — kiáltá az idősebb Majgó dühösen, s egy ügyes, alig észrevehető mozdulattal úgy arcul teremtette az árulkodó fiút, hogy a csattanása beillett volna valami apró felföldi faluba puskalövésnek is.

— Szemtelen fattyú kölyök! Még az apja ellen mer vádaskodni . . . No, iszen majd megtanítatlak mőresre odahaza az anyáddal.

Ami ugyan nehezen történt meg.

Mivelhogy hát még egy kis dolguk akadt előbb a vármegyeháznál, a nagy sárga épületben.

VII. FEJEZET

(Némely szükséges, de unalmas dolgok.)

Miután bemutattuk az olvasónak Bornemisza István uramat, érintsük röviden azon kört is, melyben mozgott.

Családja nem volt; feleségét már évekkal ezelőtt temette el Szupik Ferenc plébános úr, akinek »nagy halálával« tartozik ezért, mint humorosan emlegetni szokta.

Legkedvesebb barátja : Majornoky halála után, mint két hátramaradt árvájának gyámja, Majornokra ment lakni, s a maga birtokát bérbe adta. Teljesen pótolni akarta az atyát, s a két kis leány, guvernantot hozatván számukra, a szeme előtt nevededett nagygyá, széppé, okossá.

Borcsa azonban mégis sokkal szebb és sokkal okosabb lett Marinál. Az öreg büszke is volt rá véghetetlenül, s üres óráiban azon szeretett merengeni, vajon van-e a világon olyan jóra való ember, aki az ő Borcsáját megérdemelné.

S ha összevissza hányta is elméjében a földkerekség minden zig-zugát, bizony csak egyetlenegy olyan talpig derék embert bírt találni, akire a Borcsát nem volna isten ellen való véték rábízni, s az az egy nem volt senki más, mint éppen néhai barátja: Majornoky, a Borcsa apja, aki meghalt.

— Hej, hogy most már nem teremnek olyan tökéletes emberek!

Majornok igen unalmas kis falu volt, egészen az isten háta mögött elrejtve a nemes vármegye egyik legigénytelenebb szögletében. A megyei vicemérnök, akivel a méltóságos főispán úr mappát készítettett a vármegye ábrázatáról, tán ki is hagyta volna Majornokot, ha hogy minden *szégyenítő* volta mellett két kimagasló tulajdonsága nincs; az t. i.: hogy a világhírű Bornemisza István akkor van otthon, mikor Majornokon van, s az: hogy a megye leggazdagabb földesura, gr. Teléry László öméltósága szintén ott lakik.

Ami a falu szégyenítő voltát illeti, azt sem hallgathatom el.

A tekintetes megyei karok és rendek száznyolcvan rhénusi forintot ígértek a szomszéd Hont vármegyének, ha megengedi, hogy Majornok oda kebeleztessek be.

Hont megye nem fogadta el az ajánlatot; még száznyolcvan forint ráadásával sem kellett neki Majornok. Majd bizony, hogy őt érje mindaz a csúfság, amely Majornok után háramlik a nemes municipiumra.

Mert hát a majornoki ember híres arról, hogy minden bolondság és ostobaság órajta esik meg.

A majornoki palóc kiáltott rá a budapesti szivarozó emberre: »Hó! hallja az úr, belekapott a tűz a pipaszárba!«

A majornoki magisztrátus követte el azt a hallatlan esetet is, miszerint elhatározván, hogy a falu fölött nyomtalanul elvonult nagy kolera emlékéet megörökítetteti marandólag, kihozatta egy szép decemberi napon a városi

vésnököt, s miután jól meghányva-vetve a dolgokat, kitűnt, hogy a költség márványemlékre nem futja, gazdálkodási szempontból a falu közepén levő *befagyott pocsolya jegére vésette föl*, az utódok emlékezetének ébresztgetésére a Szurdok Nep. János rektor uram által készített örökbecsű versezetet :

Majornokon a kolera böcsülettel odább ment.
Senkit nem ölt meg ökeme.
Dicsértőssék az Úr neve.
Ámen.

... De még ez mind semmi azon esetlenséghez képest, hogy midőn egyszer elvitte hídjukat a Sebes-Csoltó, nem lefelé a vízmentében, hanem *fölfelé* keresték azt a jámbor atyafiak csákyákkal, fejszékkel.

Ővelük történt az is, hogy Nyitra megyében utazgatván tizenketten, midőn egy pohánka-kásával bevetett majorsághoz értek, azt hitték : a márványtenger, s beugráltak és megúszták. A túlsó parton összeolvasván egymást, kitűnt, hogy csak tizenegyen vannak. Az egyik majornoki ember be is fúlt a hajdina-kásába.

Ebbe a gyalázatos faluba vezetem olvasómat. Itt fog lefolyni azon rejtélyes, bámulatos dráma, melynek híre ment akkoriban messze földön s még a külső országai prókátorok és jogtudósok is úgy emlegették, mint ritka, saját-ságos esetet.

II. RÉSZ A VIZSGÁLAT

VIII. FEJEZET

(Mely borzalmasságban fölülmúlja az előbbieket.)

A majornoki határ közepén, a sástótul alig néhány lépésnyire, köröskörül vércseppektől piroslott a fű. Mintha piros harmat esett volna az éjjel az égből!

A széles síkon egy nyúl fut a véres folt felé egyenes irányban, juhász kutya kergeti sebesen. A juhász kutya után juhászbojtár szalad.

Sajátságos karaván ez együtt. — Mintha a társadalmat jelképezné.

A nyulat üldözi a kutya, s a kutyát követi a bizalmatlankodó gazda, nehogy a megejtett pecsenye porba essék, az ő jelenléte nélkül a kutyahúság révén.

Egyszerre a véres folthoz ér a nyúl, elkanyarodik.

— Hajrá, Tisza! — ordítja a bojtár édes biztatással a lankadó ebnek.

A Tisza tovább fut a nyomon, megkettőzött sebességgel, de midőn a véres folthoz ér, egyszerre megáll, mintha a földbe gyökereznének a lábai, s elkezd ott nyalogatni valamit.

— Hogy a toportyán egyen meg, lusta döge! — dörmögi mérgesen a bojtár, egy búcsútekintetet vetve a messze elkalandozott nyúl után, s midőn közel ér a kutyához, el nem mulasztja úgy fejezni ki iránta való elégedetlenségét, hogy a »birka-jegyzőkönyvet« utána hajítja. (Közönséges nyelven ugyanis bot volna csak a neve, de sokkal

találóbba a jegyzőkönyv, mert a kimúlt és született birkák jegyzékét mutatják rajta a fölülről és alulról kezdődő rovások.)

A kutya is ért a filozófiához ; kitalálja e finom előjelből a gazda haragját, s borzalmat gerjesztő üvöltéssel ódalog el illő távolba.

A bojtár a botja után szalad, de egyszerre megbotlik valamiben és hanyatt esik. Elterül a fűben, s amint föl-kászálódni igyekeznék, úgy látja, hogy a lába véres.

Gazdája balesetét látva, Tisza visszatér, s engesztelésül elkezdí a kezét nyalogatni. A kéz véres lesz. A Tisza nyelve is véres.

Megremege a fiú egész teste, félve, lassan húzódik hason fekve, a hely felé, ahol megbotlott.

Közel van az, csak egy-kettőt kell csúsztatni, s föl van tárva előtte az iszonyú titok.

A buja fű közt, mely az élettől duzog, egy hulla fekszik. Arccal a földnek borulva, a portól ellepve, fölismerhetlenül.

Mellette egy ezüsttel kivert puska és egy kalap. A bojtár megismeri, hogy kié. Lélegzete eláll az ijedelemtől, tagjai megmerednek s a legnagyobb erőfeszítéssel emeli föl botjával kissé följebb a holt főt.

Két ijesztő, ismerős szem mered onnan rá, mintha mondaná kevélyen, parancsolóan még most is :

»Én vagyok az, te pimasz paraszt! Nem ismersz?»

Megismerte. Sokszor látta már ő ez üvegcsedő szemeket, amint hidegen rámeredtek. Még irtózatosabbak voltak azok élve!

Tagjait zsibbadtság fogta el, kiáltani szeretné a hulla nevét, de ajkait csukva tartja a megdöbbenés, erőtlenség, félig eszméletvesztve rogy a földre, s behunyja a szeméit, hogy ne lásson semmit abból az irtózatossal halotti arcból.

Mindegy, nem lehet előle menekülni, azt látja mindenütt ; a sötétségben is az rajzolódik le élethíven ; az égre néz fel, ott is annak a körrajzait látja egy sötét felhőben ; a kis-ilyei határnak szegzi tekintetét, ott a falu végén két természetes boglya mintha a hullának két nagy kidülledt szeme volna. Irtóztató!

Nem állhatja tovább, felugrik, s ott hagyva botját is, ott hagyván az ugaron a nyáját is, egyenesen a falnak fut, torkaszakadtából kiáltva :

— A gróf . . . a méltóságos gróf meg van ölve.

S szájról-szájra fut a rémkiáltás, egyik a másiknak adja a szörnyű hírt :

»A gróf meg van ölve.«

A Teléry-kastély homlokzatára feltűzik a fekete lobogót.

Forgószél támad. Megreszketteti az ablaktáblákat és megcsikorgatja a kastélytoronyok szélkakasait : mintha sírva mondaná :

»A gróf meg van ölve.«

A forgószél dühös lesz, beleköt a gyászlobogóba, kicsavarja azt helyéből és nyelestől odavágja süvöltve a templom falához, mintha arcul akarná vágni vele a templomot :

Hallod-e, öreg templom! A gróf meg van ölve.

IX. FEJEZET

(Bebizonyította azon magyaros közbeszédnek, hogy aki úr, az a pokolban is úr.)

A holttestet hazahozzák és kiterítik a nagy, fekete posztóval bevont címerteremben. Fölgyujtatnak a fáklyák a fényes ravatal körül, s vérvörös nappali világuk kísérteties fényt vet a Teléry grófi címerre, egy szájában aranykarikát tartó sasra, e jelmonddal körül : »Az ősök nyomán«.

Valóban Teléry László most van legigazabban az ősök nyomán ; nemsokára ott lesz a tiszteletreméltó hatalmas főispánok és országbírák koporsói mellett az övé is. Az utolsó koporsó, melyet a Teléry-kripta befogad. A legislegutolsó koporsó. Most már meg fogják fordítani fölötte a büszke címert. Nem lesz annak gazdája soha többé.

Maga a legutolsó Teléry ott fekszik halva, mozdulatlanul, a virágokkal ellepett magaslapon. A szeme most sincs behunyva, nem lehetett azt többé lenyomni. Három

falubeli öregasszony, aki mégmosta a sáros holttestet, órákig elkinlódott e művelettel, de a szemek nem csukódtak be. László gróf nem akart engedelmeskedni ; egy arisztokrata még a halála után sem engedelmeskedhetik a csöcseléknek. Egy Teléry nyitott szemekkel várja be, hogy a koporsó fedelét reá szegezzék, és nyitott szemekkel találja az ítélet-napi trombitaszó.

A gyászruhás szolgák lábujjhegyen járnak-kelnek a nagy úr halotti ágya körül. Suttogva szólnak egymáshoz, mintha attól tartanának, hogy a méltóságos gróf illetlennek találja a viseletüket. Egy közönséges emberről tudnák, hogy semmi köze többé a világhoz, semmi hozzászólása többé semmihez. De egy Teléry! Az talán még a holta után is parancsol. Egy magyar főnemes, aki még talán az égbe is magával viszi az alkotmányát s onnan is bele fog szólni az isten befolyásolásának útján az apró-cseprő paraszt-emberek sorsába.

Kísérteties némaság honol.

A mozdulatlan szív fölött csupán egy óra ketyeg a halott mellényzsebében. Az emberi szerkezet túlélte az istenit. Ennek a verése megállt, az még továbbra is méri az időt.

S künn messze földön, hetven faluban zúgnak a harangok, ahol birtokos, patrónus volt őméltósága. És e nagy harangzúgás közé nem vegyül egyetlenegy zokogó szó sem.

Egyetlen gyöngéd zokogó szó, mely túlharsogná hetven falunak a harangját.

És az aranyos ravatalra nem hull egyetlen részvét-könnyszem, mely foltot hagyjon a drága selyem lepedőn, hogy az a folt fényesebben csillogjon ott királyok minden pompájánál.

Ej! egy arisztokrata nem szorul rá még a szeretetre sem! Az el tud menni a másvilágra a maga becsületéből is : nem kell neki könny és sóhajtás útravalóul.

A címerterem szárnyas ajtói be vannak zárva, s két alabárdos áll a küszöbön kivont karddal, távolabb pedig egy karosszékekben talpig feketébe öltözve az öreg Kamuti János ül, a méltóságos úr tisztartója. Feje leeresztve a könyökére, mély gondolatok terhével látszik vajudni.

Az udvar megtelik kíváncsiakkal, kiknek most szokatlan, érdekes látvány lesz egy gróft halva látni.

Falun szokásban van az: sorba látogatják a halottakat. Még egyszer megnézik színről-színre, megmérlegelik, sokat változtatott-e rajtuk a halál vagy nem, szelíd kifejezést kölcsönzött-e az nekik vagy ijesztőt, megnézik, hogy voltak öltözve utoljára, új csizma volt-e a lábukon, vagy a régi, volt-e szentelt bárka a fejük fölött, hajlékony volt-e a kezük vagy meredt, és csak nagy ügyel-bajjal gyűrhető be a koporsóba? Megvizsgálják szőgről-végről mindent, figyelemmel kísérik a halottat is egész a temetésig, és emlegetik hetekig, nehéz volt-e a halottvivőknek, nagyot szólt-e a göröngy, mikor a koporsójára hullott, nem-e megfordítva tették a fejfát a sírjához?

Hát még mikor nem valami közönséges ember hal meg, egy gróf, akit kilenc vármegyében süvegeltek, s akit hetven falu harangja sirat tegnap dél óta folytonosan!

Be sok harangozó keze behalólyagosodhatott a kötélrángatásba.

Egész csoportok ostromolják az előszobát, ahol az öreg Kamuti guggol, s ahol az alabárdosok léptei kongnak tompán, egyhangúlag a hideg márványkövezeten.

Az alabárdosok végigtekintenek a csőcseléken, megvetőleg, hidegen... néha meg-megnyitják az ajtó egyik szárnyát egy-egy előkelőbb látogató előtt, azonban újra bezárul a nagyúri terem ajtaja ünnepélyes, kimért csikorogással, s az egyik alabárdos elutasítólag, monoton komorsúggal veti oda a bebocsáttatást kérőknek:

— Öméltóságához nem lehet bemenni.

S amint újra meg újra megcsikordul az ajtó, valami sajtószerű lehelet csapkodja meg a nyíláson át a csőcselék arcát; valami fojtó, szűrő szellet, mely szinte megmarja a képüket, mely szinte kergeti kifelé.

Mintha az ott bent mozdulatlanul fekvő arisztokrata lehelete keveredett volna méreg gyanánt a levegő miriád atomjai közé. S mintha ez atomok egy érdes, megvető hangba rezdülnének össze, egy hangba, mely visszaverődik a gyászba vont címeres falakról:

»Takarodjatok innen!«

S míg bent a palotában a kísértetszerű csend virraszt némán a méltóságos hulla felett, — addig a gazdasági udvaron egyik kocsi a másik után robog be, hozva a drágábbnál drágább halotti jelvényeket; gyászöltözeteket a cigánybanda számára, mely még egyszer muzsikálni fog a méltóságos úrnak, fekete uniformist a cselédségnek, mely most már a senkié, halomnyi viaszgyertyát és fáklyát, hogy azok még egyszer, utoljára, fényt vessenek a temetéskor az aranyos koporsóra, mely a Teléry család színeivel, vörössárga selyemmel van megbélelve, s melyben olyan puha, nyugalmas fekvés esik.

De a temetésig még egy kellemetlen funkció vár őméltóságára. Mielőtt oda fektetnék az ősökhöz, még egy libériás szolgálójával van egy kis dolga, — a *törvényt*el.

Mint törvényhozó erre is ő varratta, míg élt, a libériát, ennek is ő parancsolt, s az most ezt a parancsot fogja teljesíteni!

Ki akarja kutatni, hogyan, miben halt meg a fiatal Teléry gróf. Öngyilkos volt-e vagy megölték?

Őméltóságát föl fogják boncolni. Pápaszemes doktorok véleményt fognak mondani fölötte, és hajba kapnak afölött, hogy melyiknek van igaza.

S a darabokra vágott arisztokrata még akkor is mereven, megvetőleg fog nyitott szemeivel végignézni ez embereken, akik őt forint diurnumért összemetélik ízekre, aztán szépen óvatosan megint összerakják méltóságos tetemeit, és nem fogja elárulni egyetlen vonással sem, hogy ez neki kellemetlen.

És minden azt fogja hirdetni örökkön-örökké, hogy ami vele történik, abban ő nem lát semmi különöset, az mind az ő meghagyásából esik.

X. FEJEZET

(Kléner úr és társainak megérkezése.)

A hivatalos küldöttség megérkezett, az orvos, dr. Szirupka, egy kövér, pirosposzsgás férfiú, Kléner Pál törvénytészi úrnak úrral ült a hátulsó ülésen, míg ellenben a kocsi mellett domine Krupicsek törvénytészi jegyző foglalt he-

lyet, nagy vörös orra úgy nézvéni ki a kocsin, mint egy érkező vasúti vonat vörös tűzgolyója.

Kléner Pál úrnak is nagy vörös orra volt, minélfogva az érdemes vizsgálóbíró úr igen vonzódék jegyzőjéhez azon okból, mert csak a jegyzővel szemben érezhette magát biztosnak abban, hogy orra nem fog gúnyos megjegyzések tárgyául szolgálni. Krupicsek nemkülönbén volt Klénerrel ; — ő is legjobban szimpatizált Kléner úrral, mint aki a szóban forgó férfias dísz véleménye szerint nagyobb mértékben bírta, mint ő.

De azért legboldogabb volt mégis a két úr éppen a dr. Szirupka társaságában, kitől megtagadta a természet azon ékességet, hogy teljesen kifejlett orra legyen ; pisze, lapos orra volt, s az eső — mint mondani szokták — két orrlyukán át becsurgott a fejébe, vizenyősséggel eresztve föl ama gondolatokat, amik ott termettek. A két úr méltán gondolhatta hát, hogy dr. Szirupka nemcsak hogy nevetésesnek nem tartja irtózatot orrukat, hanem még irigyli is.

E gondolat szinte büszkévé tette Kléner urat, midőn a Teléry kastély udvarán leszállva, végigmentek a széles tornácra a bámuló sokaság között.

A folyosón Kamuti János, a tisztartó úr fogadja őket.

Nagyon nehezen várta már érkezésüket, — úgymond — mert már nagyon kell a rend ide. . . s hiszi, hogy a tekintetes urak ismert böltsessége eligazít mindent.

Kléner úr vastag szemöldrivel int, mintha mondaná: mindent, de mindent el fogok igazítani.

Majd dr. Szirupka felé fordulva, hivatalos szigort ölt magára arca :

— Ön pedig, doktor, azonnal hozzáláthat a boncoláshoz.

A tisztartó úr azt bátorkodik megjegyezni, hogy ha nem lenne alkalmatlan a tekintetes uraknak, méltóztatnának talán előbb az ebédlőbe besétálni ; egy kis villásreggelit kíván felszolgálni ; a kocsi bizonyosan megrázta a tekintetes urakat s meghozta az étvágyukat.

Kléner úr arcáról azonnal eloszlik a hivatalos szigor, s karját a doktoréba fűzve, édeskés mosollyal mondja :

— Nos tehát vezessen ön, tisztartó úr — nem bánom, ha az ebédlőbe is. A halottak nagyon türelmesek, igaz-e

doktor? S a mi halottunk is az ; nem bánja, ha egy félórával később kezdünk a dolgaival foglalkozni. Igaz-e, doktor? No, ugye szép és eredeti e gondolat, hogy a halottak türelmesek? Igaz-e, doktor?

Dr. Szirupka nem az az ember, aki ellenkezni szokott valakivel. Ami kevés oppozicionális természet van benne, arra otthon is szüksége van a feleségével szemben. Majd ő azt itt vesztegeti Klénerre — ingyen!

A reggelinél, mint egy olyan kitűnő kriminalistához illik, Kléner úr néhány futamot tesz a vizsgálóbírói tudomány fortélyos fogásaiból, s az alázatos Kamuti János úrnak ugyancsak van mit felelgetni.

— Hüm, hüm! Halva találták. . . hüm, hüm, hát elég az, hogy halva találták? Azt minden bolond ember mondhatja, hogy halva találták. De azt mondja meg valaki, hogy miért találták halva? Ez a kérdések kérdése. Ezt ez az orr van hivatva kiszimatolni.

És Kléner úr jobb keze mutatóujját arra a híres orra teszi, amely ezt kiszimatolni van hivatva, mialatt balkeze előhúzza szürke kabátja hátsó zsebéből a burnótszelencét és megeteti azon tiszteletre méltó orrt, mert ilyen nagy feladat megoldásához indul.

— Mit hisz ön, tisztartó úr, hogyan történt e borzasztó eset?

— Én semmit sem tudok, semmit sem hiszek.

— Hüm! Annál jobb — gondolá Kléner úr, annál jobb. Nem szeretem ha tányéron hozzák elémbé az ilyen nevezetes események vázlatát, s nekem csak a részleteket kell hozzá összeszednem.

Azonban elmélyedve hajtá le fejét tányérja felé, míg nem hosszas merengés után előbbi szavaihoz folytatólag hozzátette :

— Szeretem a homályosságot, hogy turkálhassak benne s hogy világossá változtassam. Megint egy eredeti gondolat, doktor. Igaz-e, doktor?

Kléner úr ugyanis előszeretettel tért vissza folyton azon eszméjéhez, hogy őbenne nagy író veszett el, hogy az ő gondolatvilágát teleültette a gondviselés magasztos új gondolatok virágával, s azok ott még e sívár, tudományos

foglalkozási körben is folyton nyílnak. Minélfogva minden ilyen virágra sietett figyelmessé tenni környezetét.

— Nos tehát hajtsunk le, uraim, még egy pohárka szilvóriumot, aztán lássunk kötelességünk teljesítéséhez. Mert a kötelesség olyan, mint a láncra kötött kutya, nem szaladhat el... Milyen gondolat! Igaz-e, doktor?

Szirupka a fejével bólint, a jegyző azonban nem állhatja meg gúnymosoly nélkül, amikor megjegyzi:

— Nekem, úgy látszik, hogy nem új... Mintha már mondta volna valaki — az írnokaink közül.

— Önnek minden látszik... Ön egészen a »látszik« embere. De nekem meg úgy látszik, hogy legokosabb lenne, ha ön már is ott ülne a tintatartó mellett s elkészítette volna a jegyzőkönyv homlokzatát.

XI. FEJEZET

(A kihallgatás.)

Kléner úr a címer-terem felé irányozta lépteit összes kíséretével, s megállván a halott fejénél, így szólott a doktorhoz ünnepélyes hangon:

— Íme, dr. Szirupka úr, ezennel önre bízom őméltóságát.

Azután Kamuti felé fordult.

— A tisztartó úr fog kihallgattatni legelőbb. Jegyző úr, ön végzi e kihallgatást, miután úgysem várok tőle semmi fontos részletet. Én addig kimegyek az udvarra a nép közé. A nép véleményében és pletykáiban fogom fölszedni azon magvakat, melyekből ki fog osírázni a mi vetésünk, ama kender, mely a fonalat adja e dologhoz. Íme, megint egy eredeti gondolat, doktor! Elég élesek az ön kései?

A vizsgálóbíró egy csipet burnótot szítt fel, azután még egy pillantást vetvén a hullára, melyet utoljára lát ezúttal egydarabban, kiment a folyosóra s szóba ereszkedett a parasztokkal.

— Sajnálják a méltóságos urat, ugye?

— A nagy uraknak is csak meg kell halni, tekintetes uram, — válaszolt alázatosan a törvénybíró Belindek-Kukacz Márton uram.

— Ki hitte volna e szörnyű katasztrófát — toldá odább a társalgást Kléner úr.

— Előre vetette már az az árnyékát, tekintetes uram. Furcsa istenteremtése volt a gróf úr már a világ elejétől fogva. Régen gondoltam én, hogy nem jó vége leszén.

— Miről gondolta kend? — kérdi élénken a bíró.

— Hát az anyjukom mondta — böffenté ki szórakozottan a törvénybíró.

— Mit mondott a kend anyjukja?

Belindek-Kukacz Márton uram most kezdte megsajnálni, amit mondott, s megkísérté a tisztességes hátrálást.

— Asszonyok beszédje, hiábavaló pára és füst... Nem éri az azt meg, hogy a tekintetes uram füle végighallgassa. Igenis, kérem alásan.

— De tudni akarom ám — mondá Kléner úr némi szigorral.

— Igenis, kérem alásan. Hát biz az asszony annak a mondója, hogy öméltósága az ördögökkel lett volna cimboraságban. Ő egyszer keresztülment éjjel a récskai erdőn, mikor odajárt a Bajmokra férjhezment leányomnál, aztán az eső útközben feltartóztatta, úgyhogy éjjel jött haza a szegény Zsuzsim. Amint megy, mendegél a récskai erdőn, egyszer csak hangokat hall; valaki beszél, folyton beszél és senki sem felelget neki. A méltóságos gróf volt egyedül és valami láthatatlan szellemnek felelgetett... Aztán az Avar Mátyás is tudja azt. Nem egyszer látta és hallotta ott éjjel láthatatlan szellemekkel szóbeszédbe eredve urunkat.

— Nagyon jól van, — mondá Kléner úr — rendelje be ebéd utánra a feleségét és Avar Mátyást. Most pedig küldjön el azért a gyerekért, aki a holttestet föllelte.

— Azt azóta a hideg leli, tekintetes uram. Igenis, kérem alásan. Lidércek nyomják a gyomrát szegénynek. Meglehet, hogy az ördögök bosszúja...

— Kend ostoba ember, Belindek Márton.

— Igenis, kérem alásan. De hát mit tegyen a szegény ember? Én csak azt tudom, amit beszélnek.

— Nos, mi egyebet beszélnek még?

— Azt, hogy az ördöggel volt a méltóságos gróf úrnak kontraktusa, lekötötte magát, írást adott magáról a cseppentett véribé mártott tollhegygel, hogy a mostani Kisasszony-napja előtti péntek éjjelen a mélységes poklok zsákmányaul adja át magát. Aminthogy igenis úgy lett, kérem alásan. . .

Kléner úr egészen dühbe jött, nem is a babona végett, hanem inkább azért, hogy öngyilkosságnak nézik azt, amit az ő fantáziája tekervényes bűnügynek festett, és sebes léptekkel sietett vissza domine Krupicsekhez.

Az már akkor egészen készen volt a kihallgatási okmánnyal.

— Nos domine, van-e valami érdekes benne?

— Tessék átnézni! — jegyzé meg Krupicsek félvállról. — Én nem találok benne semmit.

Kléner úr feltette pápaszemét s morogva olvasni kezdé:

J e g y z ő k ö n y v

*Fölvétetett Majornokon gróf Teléry László ügyében 1851
szeptember 10-én.*

— Tanú neve és életkora?

— Kamuti János, 64 éves.

— Vallása?

— Róm. kat.

— Nős-e?

— Nem.

— Volt-e már büntetve?

— Nem.

— Mit tud ön Teléry Lászlóról?

— Huszonkét éve szolgálom a grófi familiát. László grófot gyermekkorra óta ismerem. Mogorva, rideg fiatalember volt, senkivel sem barátkozott, a kastélyba senki sem járt, ő sem járt sehova, könyvei közt ült folytonosan.

— Minek tulajdonítja tanú a gróf halálát?

— Nem tudom, nem bírom elképzelni az okot. Legvalószínűbb az életuntság.

— Mikor látta tanú legutoljára a grófot?

— Csütörtökön délután, mikor a vadászatra ment.
— Egyedül ment ki?
— Nem; Teléry Mihály volt velem, aki távoli rokona a grófi-ágnak. A nemesi ág igen el van szegényedve, s Teléry Mihály nem egyszer jött át Majornokra a székvárosból gyalog, puskával. A gróf csütörtökön, ami nem volt szokása, elkísérte hazafelé és szinte puskát vett magához, s midőn Mihály úrfival mellettem átment a folyosón, a következőket méltóztatott megjegyezni hozzám: »Ma nagy kedvem van kissé a vadak után nézni, Kamuti úr; megint később jövök haza«. Általában a legutóbbi napokban sokat kimaradt a gróf még éjszakákon át is, úgyhogy éppen nem volt szokatlanul feltűnő, hogy tegnap reggel nem találtam itthon. Azt hittem magamban: »Nos, alkalmasint egy kis édes kaland...«. A gróf is csak ember, kivált ha még csak harminc éves, mint amennyi idős öméltósága volt.

— Ah! Oh! — kiáltá Kléner — ez nem éppen érdekel nélküli. — Aztán kettőztetett élékséggel odább olvasta a jegyzőkönyvet.

— Mit tud még tanú?

— Öméltósága még délben sem jött haza. Kissé nyugtalankodni kezdtem már, midőn a borzalmas esemény híre fülembe ért. Nyomban befogattam s elhoztam a holttestet, melyet arccal a földnek fordítva találtunk. Puskája egy lépésnyi távolban hevert a fűben. Minden körülmény oda-mutat, véleményem szerint, hogy öngyilkos lett.

— No persze! Hogyisne? — dörögött közbe Kléner úr és elhajítá a jegyzőkönyvet, amelyben úgysem volt a felsoroltakon kívül semmi egyéb már, mint a szokásos »Kelt m. f.«

XII. FEJEZET

(Amit Bige Ferke vallott.)

Bige Ferkének ama juhászbojtárt hitták, aki a hullát megtalálta, amit azért is szükséges itt kijelenteni, mert nemcsak hogy az olvasó nem tudja a nevét, de tán ő maga sem tudja, amint ott áll reszketve a tekintetes vizsgálóbíró úr előtt, ki

szúrós szemeivel szinte átszegzi, mintha csak ő lenne a méltóságos úr gyilkosa.

Belindek-Kukacz Márton törvénybíró uram félholtan az ágyból húzta ki, hogy a törvény elé hurcolja, pedig hát a keze-lába száradjon el, ha tud valamit az egészségből; nem is az ő eszéhez való a nagy urak passziója. Mit tudja ő, miért lőtte magát főbe a majornoki gróf? Ő rajta ne kereskedjék a törvény, mert ő nem lopott semmit, kivéven azt a tizenhat kukoricacsövet tavaly, amiért már úgylis eléggé megszenvedett, mert a nyakába akasztva kellett meghordani a temp-lomból kijövő gyülekezet előtt.

— Ne reszkess, te kamasz! Egyenesen állj, értelmesen felelj, és ne kapkodd a fejedet! — pirongatja Kléner úr. — Mondd el nekem, hogy találtad meg a hullát?

— Mit mondjak én erre, kérem alásan?

— Azt mond meg, barmok barma, hol voltál, mit kerestél ott, hogy láttad meg a holttestet, s mit csináltál ezután?

— Mikor?

— Ma egy hete is, és azóta is mindennap.

— Ma egy hete...

— Ne beszélj nekem a »ma egy heté«-ről, te oktalan állat! Azaz hogy... hüm... hüm... Ohó! Ohó!

Kléner úr a homlokára ütött.

— Ott voltál-e az ugaron csütörtökön is?

— Ott voltam, kérem alásan. De ne tessék szólni a nemzeti Bornemisza István uramnak, mert isten mentsen meg attól, hogy megtudja.

— No, ha ott voltál, — mondja Kléner úr egyszerre nyájasan — akkor bizonyosan hallottál lövést is. Emlékezz csak vissza jól.

— Hát iszen hogyne hallottam volna.

— Ühüm... ühüm... — kiált fel Kléner úr felvilanyozva. Barátom, Krupicsek, jegyezze ön a jegyzőkönyvbe, amint diktálok: *»Tanú által azon körülmény beismerése eszközöltetik, miszerint künn a Majornoknak ugarján való lételének folyományaként általa lövés hallattatott.«*

Ezen ékes hivatalos periódus után büszkén nézett szét az érdemes bíró úr, de mivel az orvost, ki a másik szo-

bában boncolt, nem találhatta meg tekintete, nem volt vele kinek eldicsekedni, minélfogva odább ment a csomó legombolyításában.

— Hány lövést hallottál?

— Egyet.

— Nos, nem tudnád megmondani, ki lövöldözött, s milyen tájon?

— Körülbelül ott, ahol a méltóságos gróf feküdt halva — tagolá a fiú s a foga vacogott.

— Ki lőtt? — kérdé izgatottan és mohón Kléner úr.

— Nem tudom, kérem alásan; amint odatekintettem egy urat láttam szaladni Ilye felé, csakhogy...

— Miféle csakhogy?

— Nem volt nála puska.

— Hát aztán?

— Hát osztán azon álmétkodtam, hogy mi módon lőhetett puska nélkül.

— Bolond vagy. Írja ön, Krupicsek barátom, amit mondok. Teringette! Nyomon vagyunk, Krupicsek barátom. Írja ön: *»Egy futó úrnak látásával kapcsolatos észrevétele a tanúnak azon körülményre vonatkozólag, miszerint fegyver tekintetében tökéletesen hiányosnak mutatkozván, különben is fölismerhetetlensége eredményezettett általa«.*

— Vigyázva írja, domine! Ki tudja, mire fontos az. Ezt nagyon velősen kell papírra vetni... Hiába, domine, a stíl az ember... Hiába, a stíl...

Kléner úr megsimogatta a tokáját, mint olyan ember szokta, aki meg van magával elégedve, aztán a foga közt mormogá!

— Nem volt puskája! Kezd a dolog tetszeni. Átkozottul bonyodalmas. Aztán a kezeit dörzsölte, miközben a boldogság derűje mosolyokat festett ajkai körül.

— Nagyon, igazán nagyon bonyodalmas... Lesz mit kiszimatolni.

S Kléner úr lelki szemei előtt ott lebegett e pillanatban ama csillámló kis lidérc, mely minden jóra való csász. kir. hivatalnok álmaiban ott kísért, melynek gondolata megédesíti fáradalmait és fölvillanyozza a cselekvésre. Az a kis lidérc, melynek »érdemkereszt« a neve.

Az, aki a lövés megtörténte után szaladt, nem lehetett maga a gróf, mert az meghalt, — okoskodék Kléner úr magában — ha pedig nem a gróf volt, akkor bizonyosan másnak kellett lennie.

Ezen meglepő eredményt vonván le okoskodásából, miután Bige Ferkéhez még némi apró kérdéseket intézett aziránt, milyen ruha volt a megfutamodott úron, s miként bukkant rá másnap a buja fű által teljesen eltakart tetemre, s miután Bige Ferke mindezekre adott feleleteit közönnyel mellőzte — hirtelen elhatározástól megkapatva fölugrott s így szólt :

— Domine Krupicsek, menjen át a doktorhoz, hogy siessen a boncolással. — A *bűntény* színhelyére fogunk elmenni.

XIII. FEJEZET

(A »Borcsa« név mint vezérfonal.)

Dr. Szirupka fölboncolta a méltóságos urat és ezután konstatálta, hogy golyó által okoztatott a halál. A golyó ennyi és ennyi centiméternyire mélyen hatolt a testbe, s amerre ment, ott a test-folytonossági hiány ennyi és ennyi centiméternek mutatkozik. A testből kivett golyó hivatalos megőrzés végett átadatik a vizsgálóbírónak.

Kléner úr semmi újat sem tudott meg a boncolási jegyzőkönyvből s türelmetlenül lépegetett Bige Ferke kalauzolása mellett a sástó felé, hol a gróf halálát lelte.

Az őszi nap kellemes verőfénye aranyozta be a vidéket, melyet Kléner úr szemei gonddal fürkésztek, mintha a természetes boglyáktól, a röpülő madaraktól s a sárguló levelű fáktól akarná kitudni, mint történt az eset. . .

A doktor és Krupicsek egykedvűen ballagtak utána, néhány lépéssel elmaradva tőle. A két úr heves disputában volt. Krupicsek ugyanis azt állította, hogy a tisztességes ferbli nem tűri a »gírigárét«, mely vakmerő állítás ellenében dühre lobbanván Szirupka úr, kifejté azon magasabb okokat, melyek a »gírigáré« létjogosultságát támogatják, s melyek

közt szoborként magasodik ki azon fontos körülmény, hogy aki rossz kártyára adja a »vizi«-t, legtöbbit reszkiroz, minélfogva egészen igazságos, hogy legtöbbit nyerjen. Azt pedig, hogy a girigárénak a rossz »blatt« a fundamentuma, nem tagadhatja meg Krupicsek úr sem.

Oh nem! Krupicsek úr ezt nem tagadja. Krupicsek úr felvilágosodott férfiú és meg szokott hajolni az örökigazságok előtt, s csupán azt hozza fel előbbi állítása mellett, hogy a girigáré ellen nem is bölcsészeti, mint inkább gyakorlati szempontból van kifogása, mert a girigáré jogosultságát elvben ő is elismeri, de mégis kárhoztatnia kell azt, mert kibővíti a ferbliben a különféle esélyeket s lehetetleníti nemcsak a »hasbanézést«, hanem a kombinációkat is. A girigáré olyan a ferbliben, mint az államban az anarchia. Minden út, minden tromf s a véges emberi elme nem bír kiigazodni a káoszban.

Dr. Szirupkát édes ábrándozás fogja el e kellemes téma fölötti elmélkedésében, s már éppen válaszolni akar Krupicseknek, midőn Kléner úr felkiált, valamely tárgyban megbotolván :

— Hahó! Ohó! Egy bűnjel, uraim.

A két úr, kiket Kamuti és Belindek-Kukacz Márton is követnek, csodálkozva látja, hogy egy puska hever a fűben.

— Ez a Teléry Mihályé — mondja Kamuti.

— Természetesen, — jegyzi meg a vizsgálóbíró, a fegyvert felemelve, itt van a »T. M.« betű rajta. Semmi kétség többé...

Kléner úr homlokán sötét ráncok képződtek.

Gyorsabban lesz vége, mint gondoltam. Semmi kétség többé...

Azután hangosan mondá :

— Nézzük meg a helyet, uraim, ahol a hulla feküdt, aztán siessünk vissza a kastélyba, meg kell tennem a szükséges intézkedéseket.

A hely alig volt tizenöt lépésnyire onnan. Bige Ferke nyomban odatalált; a legázolt fű híven mutatja azt. Az arisztokrata vérét fölszította az anyaföld s barnavörös lett tőle egy darabon. Semmi sem mutatta azt, hogy »kék vér« volt és különb a többinél!

— Szomorú hely ez, — mondá Kléner úr — s ha ráteszi a talpát az ember, úgy égeti azt valami... És ez az égető tűz felhat a szívig. Az igazság szomja ez, doktor! S ha az igazság szomja égeti a szívet, inni kell. Igazságot fogunk inni, doktor!

Kléner úr egy fejjel lett magasabb, midőn e magasztos szavakat mondá, míg ellenben Krupicsek úr akképp vélekedik magában, miszerint sokkal jobb volna ez idő szerint parádi vizet inni, amiben szinte benne van — állítólag — az igazság.

Visszamenet Kléner úr Kamutihoz intézett kérdéseket:

— Hol lakik Teléry Mihály?

— A szomszéd faluban, Ilyén, a forradalom óta. Azelőtt vicenótárius volt a megyénél.

— Miféle ember?

— Egyike a legbecsületesebb fiatalembereknek, egyéb baja sincs, csak hogy szegény.

— Fiatal ember? Hüüm! Miből él?

— Egynéhány holdnyi birtoka van ott a faluban.

— Nagyon jól van, tisztartó úr! Azonban mondja csak meg, ki örökli most a gróf Teléry uradalmát?

— A szent korona ügyésze — mondá Kamuti.

— Miféle állat az? — kérdé a derék Kléner úr csodálkozva.

— Más szóval az állam örökli az uradalmat.

— Bizonyos ön ebben?

— Nagyon természetesen, mivel a grófi családnak magva szakadt.

— Hogyan? Hisz éppen ön említette, hogy Teléry Mihály rokona a grófnak.

— Az csak történelmi rokonság. Három század előtt talán rokonok lehettek, de annak nincs semmi befolyása az örökösödési jogra. Egy nevük, egy nemesi predikátumuk van — ennyi az egész; sem több, sem kevesebb...

Kléner mélyen gondolkozóba esett.

Bizonyára csalódtam, — dünyögé — nem az az indító ok, amit gondoltam; és az indító ok nélkül nem lehet megtalálnom a csomót. Nem valószínű, hogy valaki gyilkosságot kövessen el ok nélkül. De mit jelent akkor az elhajított puskas a futás?

Eközben a kastélyba értek. Kléner úr gondolkodva haladott át a márványcsarnokon a halottas terembe. Megállott a közepén s némán tekintett a semmibe, mint egy mozdulatlan, hideg, merev kőszobor.

A burnótszelence is kiesett kezéből. Annak a csörrenésére felrezzent, szippantott egyet s hosszan billegtette az orra balpadlását kívülről, hogy a túlságos arányban ráülepedett, édesen csiklandozó port a másik oldalra rázza.

— Valamiről elfeledkeztem, tisztartó úr! Adja át azonnal a szükséges kulcsokat. Mielőtt valamibe fognék, át akarom nézni a gróf irományait.

A tisztartó átvezette a gróf írószobájába s kinyitá asztala titkos fiókját. Kléner úr a vizsla ügyességével turkált az egymásra halmozott iratok közt, villámsebessen.

De nem talált semmit.

Pörös akták, nemesi levelek s az ügyhöz nem tartozó levelezések voltak ezek.

Végre egy csomó vers akadt kezébe. Olvasni kezdte őket. Egy kezdő firkái voltak. Tele beteges ábrándozással, szerelmi hévvel és verstani hibákkal.

»Hüm, hüm! Tehát verseket is írt a gróf. Hüm, hüm. Ezt sem rossz tudni.«

Az eredménnyel azonban nem volt megelégedve, s már épp bosszankodott, össze akarta csapni a fölbontott csomagokat, mikor egy kilenc koronás levélpapírra esett pillantása.

Egy levél kezdete volt az. Annyi sem. Csupán egy megszólítás. Csupán annyi :

•Tisztelt Biri kisasszony!•

Ezután még két szó következett, de azt a levélíró gróf olyan vastag vonalakkal törülte ki, hogy nem lehetett elolvasni.

A vizsgálóbíró felemelte fejét és apró szemei diadalmasan csillogtak.

•...Tehát mindenütt, mindenben az asszony!•

Fejét gondolkodva hajtá le az íróasztalra s sokáig maradt e helyzetben, — mialatt kívülről zavarólag hangzott be a dr. Szirupka és a Krupicsek heves disputája azon témáról,

hogy a piquetben szabad-e a »quintet« vagy »quartot« a »négy tizes« után is kimondani?

XIV. FEJEZET

(E fejezetben oly kevés valamirevaló dolog történik, hogy maga a szerző sem tud annak címet adni.)

Kléner úr egyike volt azon embereknek, kiket az új idő honosított meg Magyarországon, s kik az idegen talajt igen megkedvelték. Egyike volt azoknak, kik családfájukat otthon Cseh- vagy Morvaországban hagyták, de az új ágakat szívesen ültették be a hazai földbe.

Ha valaki megnézné otthon az almárium tetején azt a kopott kötésű cseh énekes-könyvet, melyből valaha még tán nagyanyja zengedezte a zsoltárokat valamely prágai templomban, annak a hátulsó lapján ezeket találná felírva :

»Január 10-én Anno 1840. született *Árpád* fiam a rák plánéta alatt.

Dec. 18-án 1840 született *Töhötöm* fiam a bika jegye alatt.

Nov. 30-án 1841 született *Dezső* és *Kálmán* fiúikrek. *Mindkettő* a mérleg plánéta alatt.«

De az ördög győzné elszámolni a hosszú sorozatot a gyerekekről, mely annyira igénybe vette éveken át az imádásos könyv üres lapjait, miszerint az utolsó, tavaly született csemete már a »margóra« került, annak is a legszélére.

Itt most már természetesen meg kellene szakadni a családfának, ha Kléner úron egyáltalán kifoghat a végzet. Kléner úr cirkumspektus ember, s egy ív tiszta papirost szándékozik már is köttetni a tisztos családi könyv hátuljára.

Ezen kitérést azért kockáztattuk meg, hogy Kléner urat tisztázzuk a közönség szemében, s hogy azon időt kitöltsük valamivel, mely alatt a hajdú Ilyére küldetett azon célból, hogy ott keresse föl Teléry Mihály urat s nyújtsa át neki a hivatalos megidézést, mely szerint a legszigorúbban köteleztetik azonnal megjelenni a vizsgálóbíró előtt.

Délután öt óráig megfordul a hajdú : Johann Körmös volt császári királyi katona és alásan jelenti, hogy az idéző végzést kiszégezte Telérynél az ajtóra, mivel Teléry Mihály, mint cselédei vallják s mint arról a falu népe által is meggyő-

ződött, már négy nap óta nem volt otthon. El nem bírják gondolni, hova lett.

— No, ezzel sem diskurálunk többet — véli Krupicsek.

— Bah! — mondja Kléner úr — hát mirevaló a rendőrség? Igaz-e, doktor? S főleg mirevaló az én orrom?

Krupicsek úr szólni akart. Tán azt akarta megfejtetni, hogy mire való a Kléner úr orra, vagy tán valami egyebet akart mondani, de Kléner úr nem engedé szóhoz jutni s Kamuti felé fordult.

— Újra öntől kell felvilágosítást kérnem. Ki van itt a környéken előkelő kisasszony, akit Borbálának híznak?

Az öregember elgondolkozott. Ki is van csak? Hánytatvetette az elméjében. Hogy most ez a fiatalabb generáció már a neveket is Párizsból rendeli meg! Becsületes régi Borbála névre, ahogy az ősanyáinkat hitták, manapság már csak a parasztlányokat keresztelik.

— Ha csak nem a Majornoky Boriska — mondá végre.

— Ahá! A Majornoky Boriska? Kicsoda az?

— Az egy gazdag, ide a faluba való úrileány. Ahun ni, az ablakon keresztül ide látszik a kastélyuk. Az ott, a sárgatornyos.

— Szép-e?

— Már t. i. nem a kastély — hanem Boriska? — vágott közbe Krupicsek.

— Ne beszéljen bele, domine! Ön nem ért ehhez! Önnek nincs fogalma azon finom rendőri szálakról, melyekkel én gubómódra körülfonom e gordiusi csomót, melyből világ-hírű bűnügy ígérkezik, barátom. Ön mindenbe belefecseg, domine! Azt mondja ön, hogy Teléry elszökött. Hova szökött volna?

— Jeldau-Helveciába — mondja Krupicsek.

— Hüm, és ha odaszökött volna is, — mint mondtam már — mirevaló lenne a rendőrség? Igaz-e, doktor?

Szirupka a fejével bólint:

— Igen... igen. A rendőrség olyan, mint a »huszonegyes«, arra való, hogy a »pagátot« elfogja.

— Ön téved, orvos, — ellenveté rendületlen meggyőződéssel Krupicsek — a huszonegyes nem mindig fogja el a pagátot s a huszonegyest is elfogják néha.

— Nem arról van itt szó, hogy az önök e téren szak- ismereteit hallgassam, hanem önnek egy igen fontos szolgál- latát kell igénybe vennem az állam nevében. Önnek... önnek, Kamuti úr!

Az öreg kuruc, ki eddig alázatosan engedelmeskedett, az »állam« szóra felemelte fejét s kezével elhárító mozdulatot tőn.

— Nekem semmi közöm az államhoz, bíró úr! Én nem ismerem ezt az »urat«.

— Oh! Oh! No persze! Majd el is feledtem az »időket«. No no, öreg úr, nem kell azért nyomban tűzbe jönni. — Nem is annyira az állam követeli azt öntől, mint inkább az »Igaz- ság istennője«. — Szaz egy igen tündöklő arcú, szép asszony. Megérdemli, hogy udvaroljunk neki! Ez oszt' a gondolat, doktor!...

— Mit kíván még tőlem, bíró úr? Mindent elmondtam már...

— Nem egészen, — tréfálkozik Kléner úr — ha jól emlékszem, még azt sem hallottuk, szép-e a Boriska kis- asszony? Gyanús, hogy e kérdésben oly vonakodólag felel. Hehehe! Nagyon gyanús... Pedig nincs oka féltékenynek lenni. Becsületesemre mondom, gyanús, hehehe...

Az öreg úrra nem tévesztette el hatását e kedélyesség, maga is ilyen hangulatban felelt:

— Ha szép-e? Szeretnék megfiatalodni csak azért, hogy őt azokkal a szemekkel láthassam, melyek a szépséget föl- fogni tudják.

— A gróf ösmerte?

— Azt hiszem, látásból.

— Van a kisasszonynak valami viszonya?

— Nincs. Legalább tudtommal nincs. Mindössze Teléry Miskáról beszélt valamit a pletyka, de az is elhall- gatott.

— Tisztartó úr, nekem okvetlenül beszélmem kell a kisasszonnyal.

— Az pedig nagyon nehéz lesz.

— Miért?

— Mert az öreg Bornemisza István a kisasszony gyámja; s az a mostani hivatalnok-féle embert — már bocsássák meg az urak — be nem ereszti a portájára.

- De hátha ide idéznők a kisasszonyt?
- Nem eresztené ide.
- De önnek tudnia kell, hogy nekem hatalom is van a kezemben, s akit akarok, erőszakkal is ide hurcoltathatom!
- Az kellene csak még, hogy az öreg Bornemiszával kössenek ki. Mindnyájokat agyonverné a nép.

Kléner úr nem jött zavarba.

— Tudtam, hogy úgy van. S csak azért soroltattam magamnak elő ezeket, miszerint ön belássa, hogy számomra csupán egy mód maradt a kisasszonnyal szólhatni; — ha tudniillik ön lesz szíves odavezetni s álnév alatt, mint barátját mutatni be a családnál.

XV. FEJEZET

(Kléner úrék elindulnak.)

Az öreg sokáig ellenkezett, hogy ő az ő tiszteletreméltó barátja: Bornemisza István családját elámítsa. Az sem ment fejébe, miként lehessen a kedves szép Boriska összeköttetésben egy bűnüggyel.

— No no, tisztartó úr, — csillapítgatta Kléner úr — félreértjük egymást. Nem a kisasszonyról van itt szó, hanem a végzet néha sajátságos kifürkészhetetlen útjairól. Ön okos ember, Kamuti úr, ismernie kell a szenvedélyeket. Miért ne mehetne el a rohanó patak útja egy szerény mezei virág mellett?

De már ezt az okoskodást csakugyan nem bírta Kamuti úr megcáfolni.

— Nézze meg, barátom uram, ezt a három szót. Egy levél kezdete ez valakihez, akinek Biri a neve. Az igazságszolgáltatás nyitott szemeit és szimatoló orrát el nem kerülhetik e szavak. Mi lehetlenség volna abban, hogy a gróf titkos szenvedélyt táplált Majornoky kisasszony iránt? Ki tilthatta meg neki?

— De uram, — ellenveté a tisztartó úr — a kisasszonyok valószínűleg nincsenek is a faluban, hanem odakünn a pusztán az öreg úrral.

— Kérdeztessük meg.

S Kléner úr azonnal elküldé a hajdút megtudakozni. Azalatt pedig kihallgatta az apró-cseprő tanúkat, lelkiismeretes figyelemmel jegyezve föl minden adatot, mely a grófra és Teléry Mihályra vonatkozott. Meg volt győződve, hogy világhírű bűnügyben dolgozik, mely méltán fog sorakozni az Ebergényi- és a híres Tichborne-pörhöz, s nevét emlegetetté teszi a kontinensen.

A szerzett adatok azonban nem vitték közelebb; azok csak azt bizonyították, hogy Teléry Mihály egyike a legbecstületesebb, legjámborabb, közszeretetlenben részesülő ifjaknak, kihez még árnyéka sem fér a bűnnek. A megye társadalmi életének ő volt a dísze. Ő nem lehetett a gyilkos.

A gróf ellenben rideg, komor, kegyetlen ember volt, a tanúvallomásokból levont eredmény szerint. Soha senki sem szerette, soha senki sem mosolygott rá, talán még az édesanyja sem, ha ugyan anyától született a csonttá-vérré vált, testet öltött alak, kitől mindenki irtózott. De miért? Valami ösztönszerű idegenkedés volt az emberekben, melyet nem magyaráz meg a lélektan. Soha senki sem látogatta, soha senki sem kért tőle semmit, pedig nem is volt fősvény. Még a koldus is kitért előle, ha rideg, sápadt, síri arcát megpillantá. Még a vakokat vezető gyerekek is ismerték, s reszketve húzták félre a kapuk aljába vakjaikat. Ő maga sem szeretett senkit, jót senkivel sem tett, szívét nem öntötte ki senki előtt, mert senkije sem volt. Hallgatag, zárkózott kedélyű volt, éjjel azonban sokszor barangolt a mezőn.

Azután megnézte Kléner úr a »corpus delictiket«. Különösen megvizsgálta a »T. M.« betűs puskát, mely a Teléry tulajdonának lett konstatálva. Csupán az egyik cső volt megtöltve, mégpedig *golyóra*. Ebből kelle eldördülnie a Bige Ferke által hallott lövésnek, mely a gróf életét kioltá; az igen-igen nehezítő körülmény, hogy golyóra van töltve az egyik cső! Miért volt azt golyóra megtölteni nyúl vadászatra?

— Bocsánat, spectabilis, — szólott Krupicsek úr — ne tessék figyelmen kívül hagyni, hogy a gróf puskájával is hasonlóan áll a dolog; az egyik cső üres, a másik golyóra van megtöltve.

— Persze, édes Krupicsek barátom. Éppen ez a szép oldal a Teléry-féle bűnügyben. Bizonyos titokszerűség. Hüüm! Félek, bonyodalmas lesz. A lapok is foglalkozni fognak vele. Bizonyára...

— Én is azt hiszem, a dolog nem oly egyszerű, mint hisszük. Eddig legalább nincs okunk hinni, hogy Teléry Mihály a gyilkos. A gróf öngyilkos is lehetett, s Mihály rémületében futhatott s dobhatta el puskáját.

— Igen barátom, de ismétlem, miért volt a csőben a golyó?

— És miért volt a grófóban? Az egyik kérdés elüti a másikat; addig míg az esemény indító okát nem sikerül kikutatnunk, minden csak föltevés.

— Egészen helyes, — bizonyítja az orvos — előbb gyökeresen meg kell ösmerkednünk az előző napok történetével, mert ezeknek a napoknak kell, hogy legyen történetük.

— Éppen ezt akarom kiszimatolni. Éppen ezt! Megjött-e már a hajdú? — kérdé.

— Meg, — mondja eltitkolhatóan örvendezéssel Kamuti — Bornemiszáék csakugyan künn vannak a tanyai nyári lakukban már négy nap óta.

— Nos mit tesz az? Oda fogunk elmenni. Mégpedig azonnal. A patvarban is, minden a legjobban megy... Ön bemutat engem, mint a gróf barátját, ki a temetésre jött el. Ily minőségben fesztelenebben fogok cseveghetni. Azt hiszem, indulhatunk is, a kocsis hadd fogjon be; az a tanya egy óra járás...

Kamuti szabadkozott.

— A sok mezei munka... a széna behordatlan...

— Eh! — kinek gazdálkodik? Örökös nem maradt, az örökös, mint ön mondja, az állam — s az *én vagyok*.

A hencegő francia király óta még ily nagy szavakat nem nyelt el a levegő.

— De ezen eltakarítatlan holttest... próbálkozik Kamuti úr még egyszer.

— Éppen e holttest teszi kötelességévé, hogy az igazság felkutatására segítségzet nyújtson, nehogy az ártatlanság lakoljon.

— Menjünk, uram, — szólt az öreg elérzékenyülve s hagyta magát föltuszkoltatni a kocsira.

Kléner úr még a kocsiról is egyre csevegett.

— Ön azalatt, domine Krupicsek, nyomoztassa a Teléryt, hogy visszatértemkor pontos, kimerítő jelentést tehessen. Biztos őrizet alá kell tenni, ha megkerül.

Útközben, míg az urasági kocsi a döcögős úton sebesen röpíté őket, hallgatag és gondolkozó volt, csupán egyszer kiáltott fel bosszúsan: »Rossz ómen, átkozott rossz ómen«.

A jeles férfiú ugyanis otthon felejtette a burnótszelen-céjét s a legközelebbi tanyáról egy lovas embert küldött érte a Teléry-kastélyba, mert anélkül kutatásokhoz fogni valódi istenkísértés lenne.

XVI. FEJEZET

(Majornoky Borcsa szereplő személyzetünk közé lép. Kléner úr meglepetik a szépsége által.)

A Majornokyék kerítésén reggel óta kelepelt egy szarka, a falusi lakók ez a kedves fekete-fehérbe öltözött komornyikja, ki az érkező vendéget bejelenti. Eleinte unatkozva gubbaszkodék egy korhadt karón, melynek hasadékain ki s bemáskáltak a mindenféle bogarak, a magát otthonosan érző szú és lapos bödék nagy sokasága. A szarka nagy komolyan nézegette, csak néha-néha piszkálta meg őket hosszú, összenyomott csőrével, immel-ámmal. Nagy oka volt a kedvetlenségre. Az a malheur esett meg rajta, hogy az imént, midőn étkezési kombinációkkal egy ízletes húsú bogár felé nyúlt, egy apró pille röpült torkába s szűk szájpitvarában összevervén szárnyait, a szarka torkát konokul megcsiklandozta.

Biz az borzasztó dolog volt. Sokáig rázta útána a fejét, s — mint már mondottuk — kedvetlenül turkált az istenadta mindennapi kenyérben, mely a lyukacsos karó minden zeg-zúgából bőven özönlött ki sütkérezni a napra. No, de

az idő megenyhít mindent, s a vendégek előfutárja a kellemetlenség utóízének elmúltával ismét napirendre tért, s mint valami kényes páva a legyezőjét, szélesre teríté szét farkát, rázva azt jobbra-balra, hangos kelepeléssel; mintha az érkező vendégekről beszélne.

Egy gyönyörű barna fő bukkant elő a folyosón sorba rakott leander-bokrok közül. Talán oda is tartozik; a leander-tőn nőtt a legszebb virágnak.

— Hess, te, hess te. . . nem kell most a vendég — és megfenyegette piciny ujjával a csúf madarat.

A szarka kutyába sem vette a bizalmatlansági szavazatot, egyre kelepelte.

Dejszen ma ne jöjjön senki. Nem lehetne az kedves vendég! Mert hiszen a legkedvesebb vendég, aki azt a szép rózsás leányfőt megzavarta, itt van. De csitt!

Hiszzen azt még senki sem tudja, ez még mély titok, a szép barna főbe nagy ravaszsággal belopódzott gondolat, mely még ott is csak inkognitó kóvályog; igazi nevét nem meri elárulni, sem azt, hogy a szív küldöttje, titkos hódítási instrukciókkal ellátva, csak olyan átutazó ártatlan perszónának adja ki magát, ki ha akarom — gondolat, ha akarom — köd, ha akarom — füst, ha akarom — ott van, ha nem akarom. . . — bizony akkor is ott van.

A szép tündöklő homlokon azonban az égető sötét szemekből kicsillogó öröm fölé valami piciny bánatfelhőcske van odaállítva intendánsnak.

Beszélyírói látcsövünkön megadatott azon privilegium: látni még olyan rejtett dolgokat is, miket talán Kléner úr orra sem lenne képes kiszimatolni; igen jogosan bocsátkozhatunk tehát Borcsa kisasszony arekifejzésének magyarázatába.

Magyarázatába a megmagyarázhatlannak! Mert négy szem közt szólva, van-e abban logika, hogy mikor valakinek öröm ül a szemében, bánat üljön egy centiméter távolnyira a homlokán? Éppen olyan, mintha valakinek a csizmapatkója szikrát adna, mikor térdig lubickol a vízben.

Fiatal leányokkal azonban sok olyan történik, ami akkor válik igazán érthetlenné, mikor már meg van magyarázva.

Ne vállalkozunk tehát sisiphusi munkára, elégedjünk meg annyi leleplezéssel, hogy a Borcsa kisasszony szívecskéje már nem semleges terület ; hogy a szarka fecsegése most prózai ; és végül, hogy valami nincs ínyére. Többet még a regényírói látcsőn sem lehet meglátni a — nőből.

A Kamuti és Kléner urat hozó cséza mintha az égből cseppent volna le, hirtelen berobog az udvarra.

A barna fő ijedten tűnik el a bokrok között, de csak egy pillanatra, a másikban már vidáman ugrik Kamuti elé édes ravaszkodással :

— Oh, a szarka. . . a kedves szarka, hogy megmondta.

— Bemutatom magának, kedves húgocskám, tekintetes Kléner urat, öméltósága barátját.

Boriska kedves pukedlit vágott, amint azt a cseh táncmestertől tanulta a »madám«-nál, mit Kléner úr átkozottul ügyetlen meghajlással viszonzott. A leány szembeszökő szépsége, melyet még növelt a rózsaszín ruha csipke-bordázatán át kikandikáló karok vakító fehérsége (Kléner úr bolondja volt a karoknak), zavarta meg annyira, vagy a burnót-szelence távolléte tette oly ügyetlenné, nem lehet biztosan megállapítani. Elég az hozzá, hogy nagyon esetlen és zavart volt, bemenet fejét beleütötte a külső ajtó kereszt-fájába, a konyhában feldöntött egy mosó-dézsát, az elébe siető komondornak pedig azt mondta : »Kezeit csókolom«.

No, de zavara végre is nem tartott sokáig, a lovas legény megérkezett a szelencével s Kléner úr nemsokára maga vezette a társalgást ott benn a két hölgygel.

— Sajnálom, átkozottul sajnálom, hogy a tekintetes úr nincsen itthon, szerettem volna megösmerni. Az ördögbe is, sokat hallottam már felőle.

— Gyámatyánk a kelecsi gazdaságunkra utazott még tegnapelőtt. Minden órán várjuk.

— Oh, bárcsak jönne már — jegyzé meg Boriska, zavartan nézegetve körös-körül.

S mintha a mennyei gondviselést is megvesztegetné e gyönyörű korall-piros száj minden még meggondolatlanul is kiejtett kívánsága, — azon pillanatban berobogott az a kocsis is az udvarra, — amelyik Bornemisza István uramat hozta.

XVII. FEJEZET

(*A diadalmas orr.*)

Az öreg Bornemisza belépett. Körülbelül semmit sem változott 1847 óta, amely időből bemutattuk ez elbeszélés elején; haja már úgysem fehéredhetett meg jobban, hacsak vissza nem feketedik; tagjai pedig nem veszítették még el ruganyosságukat. Fürgén ugrott be a szobába, mint egy evet, s az eléje siető leányokat megölelvén, az öreg Kamutival melegen szorított kezét, aztán derekasan megrázta a Kléner úrét is, és igen örült, hogy őt vendégül üdvözölheti.

— Egy szomorú eset hozott a Teléry kastélyba, amit már bizonyosan önök is tudnak.

A két leány kíváncsisággal teljes pillantást lövellt Kléner úr felé, ki bizonyosan nyomban el is mondja a gyilkosságot, ha Bornemisza István uram észrevétlenül nem csiptet egyet a szemével, figyelmeztetve őt a titoktartásra, mintegy magyarázva neki egyetlen szemhunyorítással, hogy ő maga mindent tud, de a lányokat jó lesz megkímélni.

— Egy szomorú eset hozott, igenis. . . eltört a szekerem tengelye útközben, s míg a kovács összecsinálja, itt kell vesztegelnem. . . Meg nem állhattam, hogy ezen időt és alkalmat föl ne használjam önt és becses családját meglátogatni.

— Nagyon örülünk, spectabilis.

— Különösen pedig Biri nagysámat kívántam ezúttal felkeresni, annyival inkább, mert üzenetet hozok neki.

— Ah! — kiáltott föl Boriska élénken. Bizonyosan valamelyik barátnémtól.

— Igen is, meg nem is — felelte Kléner úr titokszerű mosolygással. — Majd meg fogja látni.

— Már is kíváncsivá tett.

Kléner úr úgy tett, mintha kötekedni akarna Boriskával, s mennyre-földre elkezdett esküdzni, hogy ő azt csak négy szemközt mondhatja el, mert az olyan nagyon nagy titok.

Boriska csodálkozva mereszté szép szeméit az idegenre s kérdőleg fordult Mari felé.

Bornemisza bácsi észrevette a lányka habozását, melyet nyilván az illendő és nem illendő fölötti fogalmak mérlegelése idéz elő, s azzal akarta végét vetni a Boriska könnyen

udvariatlanságnak látszható határozatlanságának, hogy ujjaival a szomszéd szoba ajtajára mutatott.

Kléner úr fölkelt és udvariásan karját nyújtá, hogy a megrezzent leányt odavezesse.

— Nem, nem . . . a mellékszobában egy, egy . . . valaki van.

— Ki van a mellékszobában ? — kérdé az öreg Bornemisza.

— Egy szegény beteg ember — hebegé Borcsa elpirulva.

— Csak nem valami muszka emisszárius, hogy olyan nagyon titkolóztok vele?

— Nem ; hanem . . . — ellenveté Mari.

— Hanem ?

— Rosszabb a muszka emisszáriusnál is, mert Pista bácsi nem szívelheti. Márpedig a szegény Boriska . . .

— Oh te! Oh te! — kiáltott föl Boriska sírva fakadva, és szégyenülten futott a kertbe a virágokhoz. Azokhoz a virágokhoz, akik megértik, de nem beszélik el a kedves titkot.

Az öreg Bornemisza türelmetlenül és bosszús arccal sürgeté Marit.

— Megmondod-e már egyszer, édes leányom, hogy ki van itt.

— Ejnye no, édes bácsi . . . Hát a Teléry Miska van itt. Idejött tegnap s beteg lett. Csak nem dobhattuk ki az utcára.

Az öreg Bornemisza ajkába harapott, arcrángatódzása mutatta a mély fölindulást, melyet e hír okozott, de leszorított ajka egyetlen szóval sem árulta azt el.

A vafejű öreg már útközben mindent meghallott s gyanította, hogy Teléry Miska áll a vád alatt.

Maga Kléner úr pedig egész hidegen húzta ki a szelencét, szippantott és mutatójával orrát mindkét oldalról gyöngéden megveregette, mintha mondaná: *«ste hoztál engem ide, tied az érdem, a dicsőség és jutalom»*.

Legelső dolga volt Boriska után látni.

Az ott ült a lugasban, kezeibe temetett arccal. A kezek még nedvesek a könnyektől, és az arc alattuk már mosolyog. Az elárult titok feletti fájó érzés csendes megelégedéssé változott. Most már legalább keresztülesett ezen is. Oh, szinte jó, hogy kiböfentette az a Mari ; Pista bácsi, ha fogja

is ellenezni egy kicsit, amilyen jó ember, végre is megnyugszik mindenben.

Ha valami nyugtalanítá Borcsát, az a Teléry viselete volt, ki feltűnő mogorva, levert kedélyű. De a szerető leány tudott annak találni ezer okot. Valami kellemetlenség érte, pénzzavarban van, vagy tán. . . Eh! hiszen nem lehet mindig jókedvű.

Kléner úr éppen akkor ért Boriska közelébe, midőn ezek a fontos dolgok foglalkoztatták elméjét, miért is észre sem vette elmerülésében, hogy az idegen úr előtte áll.

— Bocsánat, édes kisasszony, — mondá ez érdemes férfiú, mellette foglalván helyet a gyéppamlagon, — de okvetlenül szükséges kegyedhez néhány kérdést intéznem.

Boriskának eszébe jutott a »madám« tanítása a nevelőintézetből: »mindenekfelett legyetek udvariasak, gyermekeim, a fehérhajszalú férfiak iránt, még ha nem jól esik is« — és azt felelte Kléner úrnak :

— Rendelkezzék velem!

— Engedjen előbb még egy megjegyzést.

Kléner úr ünnepélyesen szívére tette kezét.

— Esküszöm, hogy nem kíváncsiság ösztönöz kérdéseimre, bármily különösek legyenek is azok. Egy emberélet függ szavaitól, kisasszony. Legyen szíves tehát meghódolni e tekintetnek az őszintén felelni mindenre.

Borcsa megreppenve nézett az idegenre : tréfál-e, vagy igazat mond?

— Istenem, — rebegé — mit akarnak tőlem?

— Egy kis őszinte fölvilágosítást.

— Őszinte leszek, uram.

— Hüm! Lássuk, az lesz-e valóban? Mondja meg például, szereti-e Teléry Mihályt?

Boriska méltóságos haraggal pattant föl ülőhelyéről, keble sebesen dobogott, melle zihált.

— Ki adta önnek e jogot?

— Szomorú tisztem, kisasszony. Teléry veszélyben forog.

— Ah! — szólt fölrettenve fájdalmas hangon — mindjárt éreztem. Igen, uram, — tette hozzá a fölindulás pátoszával — én szeretem őt teljes szívemből. De kicsoda ön?

— Mindenesetre barátja.
 — Ah uram, ha ön barátom, kérem, ne hagyjon sokáig kétségben. Milyen veszélyben forog ő?
 — Lehet, semminőben. Feleleteitől függ...
 — Akkor kérdezzen!
 — Mióta szereti őt?
 — Magam sem tudom. Van-e a szerelemnek kezdete?
 Talán egy hó, talán egy félév, talán több...
 — Teléry nem volt valakire féltékeny?
 — Senkit sem szerettem kívüle.
 — De kegyedet kívüle is szerették többen. Bizonyára, bizonyára...
 — Nem tudom.
 — Vigyázzon, kisasszony, ön nem őszinte. Ezzel mindent elront.
 Kléner úr most ahhoz a ponthoz jutott, hogy a legnagyobb tételt tegye fel egy kockára.
 — Önt Teléry gróf is szerette, sőt levelet is írt kegyedhez.
 — Ez igaz. Teléry gróf írt hozzám egy udvarias levelet.
 — Hah! — tombolt a Kléner úr lelke örömszelvetve...
 Milyen orr! Milyen orr ez az enyim!

XVIII. FEJEZET

(A dráma végéhez látszik közeledni.)

Boriska halk, szakadozott, fuldokló hangon folytatta:
 — E levélben azon kérelmét adta elő, hogy tűzzem ki a napot és helyet, ahol velem egy gyöngéd tárgyban beszélhessen. Én ide hittam meg őt, ahol jelenleg tartózkodunk.
 — Mely nap történt ez? — vágott közbe a bíró.
 — Hétfőn. Én keddre tűztem ki az időt, ő megjelent s itt e kertben a legnagyobb meglepetésemre kinyilatkozta, hogy szeret.
 — S mit felelt kegyed? — kérdé Kléner úr mohón.
 — Megmondtam neki, hogy szívem nem szabad, hogy Miskát szeretem.

— Patvarba! — álmélkodék a jó úr, míg homlokára mogyorónyi izzadságcseppek gyűltek. — László gróf természetesen le volt verve.

— Nagyon szomorúan távozott, s különös meglepetésünkre, ez elutasító válasz dacára ismét megjelent vasárnap dült, sápadt arccal. — Mondta, hogy egész éjjel nem aludt, s hogy egy határozat érlelődék meg lelkében : még egyszer házasságot ajánl — s ha el nem fogadom, meghal.

— Ezt mondta! Ah, ezt mondta! — szótagoló Kléner úr lehangoltan.

— Szavai komoran, síri nyugalommal hangzottak. Megijedtem s nem mertem elutasítani. Azt hiszem, mindjárt megölt volna. Oh, az irtóztató volt, midőn feleletemet várva, rám nézett azokkal a meredt, üvegszín szemeivel. Még most is borzadok tőlük.

— Úgy, úgy . . . ön tehát nem utasítá vissza? — kiáltott föl a bíró élénken.

— Tehettem-e azt? Négy heti gondolkozási időt kértem . . . Addig, gondoltam, kimegy a fejéből . . .

— Szólt erről valakinek?

— Mindössze Mari nővéremnek.

— Hogyan, Miskával sem közölte?

— Alkalmam sem volt hozzá ; a gróf első látogatásának eredményét elmondtam neki, mert másnap reggel találkoztam vele. A második látogatásról azonban semmit sem tud ; éppen ma akartam azt neki fölfedezni.

Kléner úr fölkelt, meghajtá magát és miközben kezeit dörzsölte, még egy kérdést látott jónak tisztába hozni.

— Köszönöm, kisasszony, ön teljesen fölvilágosított, még csak arra vagyok kíváncsi, hogy László gróf meg volt-e elégedve a válasszal.

— Azt hiszem, igen. Kezet csókolt, midőn távozott, s gyámtyám beszéli, hogy midőn a kocsihoz kísérte, mosolyogva szorított vele kezét. Ő, aki sohasem szokott mosolyogni.

Kléner úr előtt most föltárulni látszott az egész szomorú dráma. Látta azt lelki szemeivel és gyönyörködött benne, mint a művész a majdnem egészen kész képben, hol az

összehordott nagyszerű anyaghoz csak itt-ott hiányzik egy keskeny vonás, egy-egy szín.

Nyugodtan készült távozni, de Boriska útját állta.

— Tudni akarom, uram . . .

A bíró hosszan nézett rá és oly gyengéden, mint csak tudott.

— Elég korán fogja megtudni, szegény . . . szegény gyermekem!

Azzal megfordult s végigsietve az udvaron és szobán, hol az öreg Bornemisza még mindig némán, tenyerébe temetett arccal, az öreg Kamuti és Mari egyetlen kérdésére sem felelve, ült, fölrántá a szomszéd szobába vezető ajtót s ünnepléses hangon kérdé:

— Teléry Mihály, itt van ön?

Boriska éppen akkor lépett be s remegve állott meg a baljóslatú hang hallatára, mely reszelve hasította a levegőt s erős rángásba hozta a kis szívet.

— Itt vagyok, — volt a felelet a másik szobából, s az ajtóban megjelent Teléry. Gyönyörű, férfias alak, sugár bajusszal, sugár termettel, becsületes, nyílt arccal.

A bíró élesen nézett erre az arcra: a Kain-bélyeg nem volt rajta.

— Ön a törvény nevében foglyom.

Az ifjú megrezsent s valódi bűnös-ként lesüté fejét: hosszú, göndör fűrtői beárnyékolták.

Az ősz Bornemisza István fölemelkedett ezekre a szavakra s Kléner úrhoz lépett.

— Ki ön? Mit akar? Hogy mer itt rendelkezni? Ezer villám! Az én házamban, az én vendégemmel.

— Uram, az ön vendége gyanú alatt áll, hogy meggyilkolta Teléry László grófot.

— Az lehetetlen! — hörgé az öreg Bornemisza.

Teléry fölemelte fejét, egy szelíd tekintetet vetett az öreg úrra és egy fájdalemas Borcsára.

— Igen, én öltem meg őt, mert nagyon, nagyon szerettem Boriskát.

— Boldogtalan! — kiáltott föl Bornemisza, de kiáltása egy velőt hasító női sikoltásba veszett, melyet egy a padozatra hulló test tompa zuhanása követett.

A hanyatló nap szokás szerint vidám arccal kukkant be a zöld ablakfüggönyökön keresztül, búcsúzni a kedves falusi ház lakóitól, és a szarka még folyvást ott kelepelt a korhadt karón ; de a nap olyan sötét arcokat talált, hogy azon hitben, miszerint éj van már s elkésett útjában, nyomban visszahúzódék ; és a szarka is, mintha azt kiabálta volna ez egyszer : »gyilkos, gyilkos!«

III. RÉSZ

AZ ÖNVALLOMÁS

XIX. FEJEZET

(Kléner úr elcsügged.)

Míg a vizsgálóbíró az elbeszélte eredményhez jutott, addig a kastélyban semmi említésreméltó nem történt, hacsak azt nem vesszük eseménynek, hogy Krupicsek jegyző úr dr. Szirupka méltó bosszúságára éppen »quintet« mondott aduban, midőn a megnyílt ajtón Kamuti és Kléner lépett be, az utóbbi nagy mérgesen.

— Ah, ily korán? — szólt Krupicsek úr, s az akták alá sanszsirozta a kártyát.

Pedig bizony már nem volt valami nagyon korán, esti kilenc óra után járt az idő.

— Mindent kisütöttem — szólt Kléner úr kedvetlenül, szürke, németes szabású köpenyét egy székre dobva.

— Én sem ültem itt hiába...

(De nem ám — gondolta az orvos; húsz partit vert rám a kópé.)

— ... Azóta már nyomában vagyok Teléry Miskának.

— Ne mondja! — jegyzé meg Kléner úr gúnyosan.

— Kutattam, nyomoztam, szimatoltam, kérdezősködtem, inquiráltam és sikerült konstatálnom, hogy Styriába futott.

— Az messze van! — mondá ásítva Kléner úr, kinek kodve telt kedvét tölthetni valakin. — Styria messze van.

Krupicsek úr nem hagyta magát zavartatni önérde-
mek felsorolásában.

— Sebaj! Azért hosszú az igazságszolgáltatás keze,
hogy oda is elérjen. Gondos fáradozásaim folytán sikerült
hű személyleírását összeállítanom.

(Egy albumban megtalálta a lurkó az összes gazda-
tisztai személyzet fotográfiáját.)

— Krupicsek úr, ön buzgó tisztviselő, — szólt Kléner úr
meghatottnak látszó hangon — hanem azért bizvást pipára
gyújthat azzal a személyleírással...

— Hogyan, főnök úr? — kérdé az indignálódva.

— Hja barátom, Teléryt már én el is fogtam, el is
hoztuk, künn van az udvaron, azaz hogy, illetőleg, vagyis
jobban mondva a börtönné rögtönzött urasági jégveremben.

— Jó híves hely — mondá Krupicsek minden zavar
nélkül.

— Az úton ki is vallattam, — mondá Kléner úr szomo-
rán. — Mindent bevallott az akasztófárávaló... Mindent
bevallott.

— Hála istennek.

Kléner úr keserűen ráförmedt.

— Mi? Hála istennek? Önből a káröröm beszél,
domine. Ön mindig ellenségem volt, halálos ellenségem.
Még azt mondja: »hála istennek«, mikor engem valaki tönkre
tesz. Ilyen ügyet e néhány ostoba szóval, hogy *én vagyok a
gyilkosa*, lelkiismeretlenül befejezni, ilyen ügyet, melyben
országos hírre vergődhattünk volna. Uram, én nem találok
szavakat méltatlankodásom kifejezésére. Ez leverő, ez elszo-
morító.

Kléner úr oda volt a fölindulástól.

— Csomagolja be, domine, a corpus delictiket és a
jegyzőkönyveket. Többé nincs itt mit keresnünk. A Teléry
ügy véget ért. Mindent bevallott az a gazember; nem maradt
semmi kitudni valónk. Semmi, semmi... Ami még követ-
kezik, az már egészen a törvényszék dolga. Vacsora után
akár haza is mehetünk nyomban. A bűnöst otthon is kihall-
gathatjuk.

A vacsora azonban olyan hosszú ideig tartott, hogy
messze benyúlt az éjbe, minélfogva Kamuti úr azon szíves

meghívása, hogy a tekintetes urak maradjanak itt éjszakára és a temetésre, minden nehézség nélkül elfogadtatott.

— Spectabilis, — szólott oda dr. Szirupka súgva, Kamutihoz, midőn lefeküdni készültek — ez a Krupicsek nagy korhely. Vitessen egy kancsó bort a szobájába is. Mert jó fiú, nagyon jó fiú s érdemes, hogy kedvezzünk neki. Márpedig, ha éjszakára nincs bora, nem jól érzi magát... Becsületesemre mondom, kétségbe van esve.

Kamuti úr persze hogy engedett a szép szónak s a föl-szolgáló inasok egyike által nyomban intézkedett arról, hogy a jószívű doktor nemes sugallatának érvényt szerezzen. — Mit saját szemeivel látván dr. Szirupka úr, megnyugvással ballagott ki élénk diskurzus közt a két úrral a komornyik gyertyái előtt a kastély keleti szárnyába, hol háló-szobáik voltak.

— Melyik a jegyző úr szobája?

— Ez az udvari itt — mondá a komornyik.

— Hát az enyim?

— Ez itt átellenben...

— Nix nucz barátom. Hallja ön kedves Krupicsek úr, engem meg akarnak ölni. Bennem a reggelenként beszivárgó üde lég tartja a lelket. S ez üde légnek okvetlenül a növényzet kipárolgásával kell vegyülnie. Summa-summarum, nekem okvetlenül udvari szoba kell, barátom, mert én különben halálos beteg leszek holnap.

— Hisz ezen könnyű segíteni — vigasztalja Krupicsek. Foglalja el az én szobámat.

Dr. Szirupka megkereste a sötétben barátja kezét és melegen megszorogatta.

— Köszönöm a szívességét... nagyon köszönöm... mert igen nagy szívesség az.

Krupicsek úr el nem bírta gondolni, miért e nagy megható hála. A doktor hangja szinte reszketett az őszinte érzettől.

Az ajtókból még egyszer csendes jó éjszakát kívánt magának a két úr, valamint Kléner úrnak is, ki azt mogorva dörmögéssel fogadta.

XX. FEJEZET

(A temetés leírása, vagyis miként lehet egy temetést úgy leírni, hogy a temetésről ne legyen benne semmi.)

A három úr olyan későn kelt, hogy kevés híja, miszerint hasonlóan a Ferenc József király koronázására Pestre érkezett nyitramegyei nemesekhez, át nem aludták a temetést. Pedig pompás volt az és népes. A meghalt gróf érdekes lett a halála után. A félvármegye összejött. Talán azért, hogy tisztességgel elkísérje a végső nyugalom helyére? Nem. Azért, hogy a szemét hízlalhassa a gazdag aranyozott koporsón, a remek szemfödelen.

A »circumdederunt« áhítatteljes és mégis oly borzalmas hangjai költötték föl Kléner urat, amint átszűrődve, mint távoli zsongás, lassú, méla zeneként hatottak félálomban füleihez.

A derék úr éppen a feleségéről álmodozék; úgy tűnt föl neki, hogy az fekszik a ravatalon s neki szól a gyászszolozsma. Csöndes derült mosoly ült ki tehát a jóízű alvásban megdagadt és megizzadt arcára.

Azonban a keserű ébredés csakhamar fölvilágosította, hogy a Teléry contra Teléry bűnügy tárgyi tényálladékának ceremonialis földi eltakarításáról van szó, s hirtelen magára rántván a nadrágot és egyéb ruháit, azon hallatlan szórakozottságot követte el teljes életében legelőször, hogy öltözetének azon részeit, melyekhez őt ősi nemzeti kegyelet kötötte, s melyek viszonzásul testének felső részét a nadrághoz kötötték, t. i. a »hozentrágereket« elfelejtette fölcsatolni, úgyhogy azok mint valami ünnepélyes sallang fityegtek alá s kacérkodva verdesték hátulról tekintetes lábszárait.

»Hm, hm . . . dünnyögé magában. Későn feküdtünk le. Alkalmasint alszik még a doktor is.«

S amint átment szobája mellett, bekopogtatott.

— Ki az? Mi az? Miféle szemtelenség az? — hangzott belülről egy álmos, rekedt hang.

A doktor úr ugyanis azt képzelte, hogy otthon fekszik a rendelési szobájában s künn az előszobában türelmetlen páciensek kopogtatják az ajtót.

— Majd elmennek kendtek onnan! Az ördög gyógyítsa kendteket hajnalban. Aki beteg, az várhat, az már úgyis

legföljebb csak betegebb lehet, vagy meghalhat. Ne dörömlőzzenek kendtek!

— Én vagyok az, doktor. Kléner Pál. Keljen föl!

— Ahá! Ön az? Nos, nem lesz még korán fölkelni?

Hagyjon még kissé.

— Ön átaludta a temetést, doktor!

— Ezer ördög! Hát a tort? — kiáltá dühösen. — Feleljen ön, a tort is elaludtam-e?

— Azt még nem, ha siet.

— Ezer villám, bíró úr! Ez komoly eset lenne. Ha így áll a dolog, azonnal készen vagyok.

Így történt, hogy Kléner úrék csak a temetés végén értek s csatlakoztak a gyász-gyülekezethez, kivéven Krupicseket, ki korábban kelt s az ambitus vastag márványoszlopa mögül nézte a szép palóc asszonyokat s a délceg hajadonokat, kikből a legközépszerűbbik is mutatónak való híres szépség lenne Csaszlauban.

Sokáig elmerengett ezen a gondolaton; nem is lenne az tréfádolog, odaplántálni egyet a szebbek közül, akinek még azonfölül egy kis pénzmagja is lenne.

Már ki is nézte magának: melyiket, mikor az érkező doktor durván fölriasztá álmodozásából egy nyájas hátbaütés által, ami a doktornál a legnagyobb szeretet jele volt.

— Hogy aludt, domine? Kissé halaványan néz ki. Az ördögbe is, mutassa csak a nyelvét.

Krupicsek álmélkodva nézett Szirupkára.

— Megbolondult a spectabilis. Ennyi ember előtt öltsem ki a nyelvemet? Hogyisne...

— Igaza van... Oh, oh! annyira szórakozott az ember, hogy nagyon, nagyon szórakozott. Kivált mi, tudományos emberek. El is feledtem, hogy kívülünk is áll itt valaki. Igaza van, spectabilis, a mesterségem iránt érzett szenvedély hajszol. Ez az, Krupicsek úr! Mutassa ön legalább az üterét, mert felette aggódom.

S ezzel minden ellenállás dacára megkapta kezét s elkezdé olvasni a pulzus-verést:

— Egy, kettő, három..., négy..., öt..., hat..., hét..., nyolc..., kilenc..., tíz..., alsó..., felső..., király

— Ohó, spectabilis! — Ön rosszul olvas.

— Hált! Hahó! — kiált fel a doktor elpirulva... Csakugyan szórakozott vagyok ma. Az ördögbe is, az a kancsó bor egészen megzavart... S túlhajtásokat követek el még a tudományban is.

A szertartás véget ért az udvaron, a koporsót föltették a gyász kocsi sára, a Vácra hozott éneklődiákok rázendítették a halotti zsolozsmát, s az utolsó Teléry gróf elhagyta ősi kastélyát, hogy oda többé soha vissza ne térjen.

A kapu dübörögve nyílt meg, a széles masszív kocsi előtt, melynek széles kerekei dübörögve tompán gördültek végig a köves országúton. Majd végig a dűlőutakon és a családi kriptá felé a réteken és mezőkön, melyek mind a Teléry gróf nevének följegyezve — a telekkönyvben.

Vajon érzi-e az anyaföld a bevágódó kerekek súlyát? S vajon fáj-e valamije tőlük?

XXI. FEJEZET

Mikor a három úr visszatért a temetésről, nagy csodálkozásukra Bornemisza Istvánt találták a kastélyban rájuk várakozva.

Kléner úr sietett őt üdvözölni.

— Remélem, nem nehezteli azon kis epizódot, mely úri házáat érte. Higgye meg, nagyon sajnálom. Dehát hiába, a törvény... törvény! Igaz-e, doktor? S a kellemetlenség is sokkal ildomtalanabb portéka, mintsem legyen benne becsület-tudás elkerülni a tisztesebb úri házakat.

Az öreg Bornemisza István komoran nézte a vizsgálóbíró és szó nélkül engedte csevegni tovább.

— Nekem úgy tetszik, hogy az egészben legsajnálatra-méltóbb a Boriska kisasszony. Mert hát hiába a szív... szív. Igaz-e, doktor? S a szív sokáig fáj.

Az öreg Bornemisza arcán még több lett a ráno e szavakra. Ősz szemöldei összehúzódtak s azok között egy szigorú vonás uralgott, mely még Kléner urat is meg-rezzentette, s azzal a feszességgel kezdett mozogni e magyar öreg nemes előtt, mintha az lenne Kléner Pál, a vizsgáló bíró, ő pedig csak holmi Belindek-Kukacz Márton.

— Egyébiránt arra való a felejtés — folytatá nyájas hangon. A kisasszony el fogja felejteni az egész dolgot igen könnyen. A csont is beforr, ugye doktor, hát a szívebek, hogyne forrnának be? A legkényelmetlenebb lesz a kisasszonynak megjelenni a törvényszék előtt. De ennek is élét vehetni, ha korán hozzászoktatjuk a kötelességhez.

— Nem ezt akarom öntől hallani — mondá Bornemisza hidegen. — Tudom : mit kíván az *igazság*, s semmi kedvem az alul kibújni. Sokáig voltam a cselédje ennek a szép istenasszonynak, mikor még magyar ruhát hordott. Híven szolgáltam s most sem akarok tőle elpártolni azért, hogy idegen mez fedj. A libériát nem veszem föl ugyan, de híve vagyok.

— Uram! — kiálta Kléner úr — ön a császári kormányt gúnyolja és annak közegeit, ha libériás cselédeknek tünteti föl. Ezt nem tűröm, uram.

— Engedje meg, bíró úr, de én metaforában beszélek. S ahhoz nekem jogom van ; mert még eddig nem adtak ki Bach úrék rendeletet, mely ezt eltiltaná. Vagy ön talán erre is tud valami paragrafust?

Kléner úr pedig nem tudott erre egyetlen paragrafust sem előkotorászni fejéből, minélfogva megadta magát azon alkotmányos jognak, hogy Bornemisza István uram metaforákban beszélhetett tovább is.

— Azért jöttem ide, mert több szem többet lát. Arra akarom kérni önt, engedje átolvasnom a vádlott vallomását. Sok útbaigazító és sok enyhítő körülményt fogok fölhozhatni.

— Én ezt egészen fölöslegesnek tartom — szolt Kléner s azután, hogy ő is kiszorítson egy — szerinte — metaforát, ezeket jegyzé meg : az igazságszolgáltatás semmi hasznot nem lát ebben, éppúgy, mint a hajdani szürke barátok, kiknek azon esetre testálta oda elveszett tehenét az egyszeri szegény ember, ha meg nem kerül, — ha az ügyhöz akar szólni, az esetben nem fog ön mondhatni semmi újat, ha pedig újat fog mondhatni, az bizonyára nem fog tartozni az ügyre és reánk . . . vagy legalább nem lesz lényeges. Minden tiszta már ebben a dologban.

— S én mégis remélem, hogy átadja e jegyzőkönyvet.

— Bizonyára megtenném, ha nem volna lehetetlen . . .

— Miért lenne az lehetetlen ? Talán valami új szabályzat ?

— Ej dehogy! — szól bele Krupicsek úr — azért lehetetlen, mert még a bűnös nincs kihallgatva.

Kléner már csak azért is, hogy Krupicseknek ellentmondhasson, hirtelen köpönyeget fordított.

— Igenis, ezért lehetetlen az e pillanatban — de azonnal lehetővé lesz. Igenis, uram, örülök, ha önnek szívességet tehetek. Intézkedjék, Krupicsek úr, hogy a vádlott elővezetessék. Ki fogjuk hallgatni azonnal együtt.

Teléry Mihályt elővezették. Sápadt és leveret volt.

Gyenge, szakadozott hangon felelt a szokásos előzetes kérdésekre.

Azután Kléner úr formulázta a kérdést, mely ekképpen hangzott :

— Adja elő a vádlott, miként és miért eszközöltetett általa a bűntény kivitelének ténye?

Teléry Miska kiegyenesíté összeesett tagjait, mintha kimerült erejét akarná összeszedni; fölemelte elhomályosodott szeméit, de amint megpillantá az öreg Bornemiszát, ki a pamlagon ült, hirtelen lehajtá fejét s a falnak tántorodék.

A néma csendben szívverését lehetett hallani.

Teléry Mihály vallomása.

Sorsomba volt megírva, amit elkövettem. Mióta csak emlékezem, folyton idegenkedéssel viseltetem László gróf iránt s mégis minduntalan összehozott vele a végzet. Megyei aljegyzőkoromban ismerkedtem meg vele szorosabban. Egy ízben valami apró szolgálatot tettem neki, amidőn így szólt hozzám : »Látogasson meg egyszer, egy név viselői, rokonok vagyunk.« Megboldogult szüleim a nagy úr pártfogó ismerettségét nem győzték eléggé ajánlani, s így lőn az, hogy a vasárnapokat gyakran itt Majornokon töltöttem a kastélyban.

Ennek lett következménye, hogy megismerkedtem Majornoky Boriskával. Először a templomban láttam őt, amint ott ült mosolygó arcával a nővére mellett. Rózsaszín ruha volt rajta, fehér díszítéssel és tetszetős, formás szalmakalap. Oh! mennyire illett neki kerek, hamis arcához, melytől az ódon templom komor falai is sugárzani látszottak...

De, én istenem, mit beszélek én? Hova tévedt el szegény fejem? Hiszen bírám előtt vagyok, hisz mindez nem érdekli önöket.

Ott kezdem, hogy megismerkedtünk Boriskával s én örülten megszerettem és ő sem volt idegen irántam.

Bárcsak el tudnám mondani, mit érzett szívem, mikor mellette ültem, mikor reá gondoltam, remélve olykor, reménytelenül legtöbbször. Ha kitárulnának önök elé azok a változatos betűk, melyeket szerelmem akaratomon kívül írt szívembe, s önök elolvasnák azokat, hiszem, nem tartanának engem bűnösnek.

Boriska gyámatyja ellenezte e viszonyt, eleinte csupán hideg modorával mutatva azt, később pedig határozottan ellene szegült, hogy a házához járjak, mert mint mondá, ő a haldokló Majornokynak adott szavát minden áron be akarja váltani, hogy leányait csupán diplomával bíró embernek adja nőül. Ez idő óta én kezdtem ragaszkodni a grófhoz. A grófi kastély volt az egyetlen hely, ahol jól éreztem magam, mert mikor ott tartózkodtam, megvolt az eshetőség Boriskával találkozhatni, ami igen gyakran történt, a templom melletti hársak alatt, ahol a kisasszonyok estefelé sétálni szoktak, vagy a »sevice-kút« mellett, Boriska kedvenc tartózkodási helyén. Hozzájuk elmenni csak igen ritkán merem; kilesve az alkalmas pillanatot, mikor az öreg úr hosszabb időre távozott hazulról.

(— Gyanítottam . . . dörmögé az öreg Bornemisza a pamlagon türelmetlenül, fölváltva rakogatva az egyik lábát a másikra.)

A gróf, ki mindenki iránt rideg közönnyel viseltetett, velem szemben feltűnően nyájas kezdett lenni a legutóbbi időkben. Terve volt velem. Szerdán este éppen e teremben ültünk együtt, midőn így szólott :

— Miska! egy komoly tervem van önnel ; én a jövőre gondolok. Üljön le és hallgasson meg, én ki akarom önt emelni a bocskoros-nemesi állapotból. Úrrá akarom tenni.

Szívem hevesen dobbant meg : Boriskámra gondoltam. Valami emberfölötti erőt és hatalmat tulajdonítottam most e sápadt arcú arisztokratának, azt hittem, egyetlen szavával hatalmassá, gazdaggá tehet, s már is láttam, amint ötlovas

hintón hajtatok be a Majornokyék portájára, aranyos livrées inas ugrik le a bakról kinyitni ajtót . . .

(— Csak a dologra . . . a dologra — szolt közbe Kléner úr).

A gróf a következőkben folytatta szavait :

— Van egy másod-unokahugom Pesten, a Clarisse. Ön ösmerheti őt, mint kisleánya itt tartózkodott nálunk az anyámnál. A gróf Perzse Miklós leánya, apátlan, anyátlan árva, minden hibája az, hogy a háta ki van növe. A leányt, minthogy én lettem gyámjává kinevezve, levittem anyám halála után Pestre, a nevelő-intézetbe. A jövő héten fog hazajönni ; én nem akarom itt tartani, különös helyzete lenne egy fiatal ember házában.

A gróf itt szünetet tartott s fűrkészőleg pihentette rajtam szemeit.

— És most ide figyeljen, Miska, — mondá egyszerre hirtelen — értse meg, mit akarok. A hibás testalkatú comtesse-nek húszezer hold földje van. Ön ösmeri a Perzse-birtokokat. Csupa primæ classis föld. Egyszóval én azt akarom, édes Miska, hogy Clarisse comtesse a nevelő-házból egyszerre az oltárhoz lépjen.

— Öntől függ az? — kérdém a gróftól szórakozottan.

— Ez egészen tőlem — mondá hatást vadászó nyomatékkal a gróf ; — az azonban egészen öntől, hogy ön legyen a vőlegény.

Elképedtem e kijelentésre, de nem tartottam azt semmi egyébnek, mint a László gróf jóakarátának. Mosolyogva köszöntem meg szívességét :

— Biz az nem lenne rossz, ha nem lennék már elígérkezve másnak.

A gróf arca elsötétedett, és tompa, színtelen hangon jegyzé meg :

— Tesz is az valamit! Remélem könnyen túlad az ily apró szívügyeken. Bagatell az egy nagyszabású életcél mellett. Millió ember közül egy jut oly szerencsés helyzetbe, mint ön van e percben. Ne bolondozzon, Miska, mondjon igent. S tizenkét nap alatt olyan úr lesz, mint akár én.

— Nem lehet. Ha a világ minden kincsét adnák hozományul a földkerekség legszebb hölgyének kezével,

s ha még hozzá kínpadra feszítenének, hogy mondjak le érte Boriskámról, akkor is azt felelném: »nem«. Sohasem.

A gróf fölszisszent, mintha valami tüzes vas égette volna meg azzal a »nem« szóval.

— Ön ostoba! — kiálta dühösen, vérben forgó szemekkel.

Fölálltam ülő helyemről, hogy eléje álljak s figyelmeztessem, kéméljen meg az ily kifejezésektől.

— Ön hálátlan! — viszonzá.

— Én nem tartozom önnek hálával — kiálték föl, egészen közel lépve hozzá, fenyegető álláspontot foglalva, épp mint ő.

— Ön szemtelen kezd lenni —

— Ön kezd az lenni! — törtem ki végre.

A gróf e szempillantásban hozzám ugrott, kezét föl emelte, arcul ütött és hirtelen beugrott itt e balra nyíló szobába s magára csukta az ajtót, hogy visszatörölő kezemtől megmenekedjék.

Vérem fölforrt, a düh mint orkán tombolt bennem. Egy irtózatosat ütöttem öklömmel az ajtóra, míg aztán tehetetlenségem érzetében szitkok közt távoztam, lázasan fontolgatva, mit kell cselekednem.

A felkorbácsolt düh és a bosszú gondolata nem engedett nyugodtan hazamenni, útközben beszóltam a láposi pusztán a számtartónál, ki rokonom volt. A számtartóéknál ott találtam Borcsát.

Elbeszélte, — oh minek is beszélte el! — hogy a gróf náluk volt s szerelmi nyilatkozatot tőn, mit ő visszautasított, el nem hallgatva azt sem, hogy egyedül engem szeret. Sokáig elbeszélgettünk. Midőn hazaértem, már otthon várt a gróf egyik szolgálója levéllel.

(A vádlott e helynél megállapodott, kihúzta tárcájából a levelet s átnyújtá Kléner úrnak, ki azt azonnal hangosan olvasta :)

Kedves rokon!

Mai viseletemet számítsa ön be, kérem, szokott betegségem megújuló lázrohamainak s bocsássa meg. Felette

sajnálom azt s csak az ön eljövetele nyugtat meg tökéletesen. Úgyis életbe vágó dolgokat kell holnap megbeszelnünk.

Tiszteletteljesen üdvözlí

Gróf Teléry László.

(— Csatolja, domine, a többi iratokhoz, — szólt Kléner úr, a levelet Krupicsek elé dobva.)

E levél majdnem kibékített. Másnap reggel a kastélyba mentem, hogy személyesen kibékülhessek a gróffal. Tehettem-e egyebet? El nem menni gyávaságnak, félelemnek is tűnhetett föl, lovagias elégtételt kérni pedig a bocsánatkérés után nem látszott előttem kellőleg indokoltnak. A méreg lassankint foszladozni kezdett. Hiszen utoljára is mit tehet arról a szegény László gróf, hogy ő is szereti Boriskát? Az ellenkező volna a legnagyobb csoda! A grótot nem találtam otthon, azt mondták, kilovagolt a Majornoky-tanya felé. Egy kínos gondolatom támadt; — ha a Majornoky-tanya felé lovagolt, bizonyosan Boriskához ment. De mehetett-e oda a történetek után? Nem, semmi esetre sem . . .

Eh! de hát ki felel nekem arról, hogy a tegnapi jelenet csakugyan úgy folyt le, amint Boriska előadta! Ki fog egy tizenkilencéves fő szilárdságára építeni ott, hol egy szegény fiúról és egy főúrról van szó?

Izgatottan rohantam ki a vetésekre a gyalogúton, vállra vetett puskával, magam sem tudom, mi célból. Egy fuvaros jött velem szembe, akitől megkérdeztem, nem látta-e valahol lovagolni Teléry grótot.

— De láttam ám, — felelt a fuvaros — ott sétál a Majornokyék portáján a szebbik kisasszonykával.

Szédülés fogott el, megsemmisülve éreztem magamat.

A szerelemföltés *kánzó* ördög, beleszabadult szívembe és kegyetlenül marcangolta.

Oh, ez nagy kín volt. Kijátszottnak, megcsalatottnak képzeltem magamat.

Teléry végképp kimerült, engedelmet kért rá, hogy leülhessen.

(— Bizonyára, bizonyára! — felelt Kléner úr s maga is szelencéjéhez folyamodott a kimerülés meggátlása céljának tekintetéből, hogy az ő hivatalos stílusát utánozzuk.)

Egy egész pokol volt az az idő, míg a grófort vártam tisztartója lakásán. Egyedül ültem Kamuti úr dolgozószobájában, s a magány megnevelte féltékenységemet. A féltékenység merész kezű regényíró, ki rakásra költi a fájóbbnál fájóbb helyzeteket, és ki tudja azokat színezni; ki pokoli terveket kohol, csábító, borzalmas gondolatokat teremt. Én az egész délelőttet a féltékenységgel társalogtam át.

Délben a grófhöz mentem. Már megjött s a tornácra állott. Sohasem láttam oly vidámnak és megelégedettnak, mint ma, midőn rám nézett. Oh, ez a vidámság végső dőfés volt szívemnek! A fejem zúgni kezdett és e zúgáson mintegy átszűrődve csapott hozzám a gróf hangja: »Isten hozta, kedves Miska!«

Szívélyesen kezdett velem beszélgetni, felületesen érinté a tegnapi köztünk történt kellemetlenségét, s bocsánatot kért.

— Nagyon föl voltam hevülve, — mondá — remélem megbocsát. No, majd az ebéd alatt ünnepélyesen is megisszuk a békepoharat.

Azután utasítást adott a komornyiknak, hogy a legjobb borokból hozzon föl.

Az ebéd alatt feltűnően sokat ivott s feltűnően nyájas volt hozzám. De ebben a nyájasságban volt valami vér-fagyasztó, valami borzadálykeltő.

A feketekávénál így szólott:

— Az idő igen kellemes. Délután hazakisérem egy darabon. Hátha lóhetek is valamit? Úgyis rég vadásztam már.

— Nagyon jól van, — viszonzám — az ön társasága bizonyára megrövidíti az utat.

— Hozott ön puskát?

— Mint mindig. Ott hagytam a tisztartónál. Mialatt ön délután szundít egy keveset, átmegegyek érte.

Siettem a tisztartói lakba. Az urasági parkon keresztül kellett átmennem.

Ah, tehát vadászni megyünk!

Egy ördögi démon fülembé súgta: *használd fel az alkalmat.*

Összeszorítottam a fogamat: »nem, nem fogok elmenni.«

A nap derülten ragyogott fejem fölött, a fák, virágok mosolyogtak, de nekem úgy tetszett, hogy komor este van, az égen fellegek járnak, s hogy a fák, túskebokrok belekapkodnak ruhámba és azt beszélik: »öld meg, öld meg!«

Még a föld párázata is azt látszott lihegni, még a levegőből is hangok emelkedtek: »öld meg!«

A földet dühösen vágtam meg lábammal; azt felelte tompán: »öld meg!«

Hallgass! ordíték s befogtam füleimet, de a csodálatos hangok még mindig hallatszottak s elkísértek a gazdatiszti lakba is.

Kimerülve roskadtam egy pamlagra s igyekeztem lelkem jobbik felét feléleszteni zsibbadtságából, de egy átkozott darázs a nyitott ablakon keresztül szobámba röpült s minden idegemet fölrazta monoton dongásával, »öld meg, öld meg!«

... Megölem! kiáltottam fel, s a tisztartó tölténytáskáját vettem elő a szögről, amelyben mindig szokott lenni néhány golyó, de nem volt időm megtölteni, csupán az egyik csövet, mert a tisztartó rám nyitott s többé nem rázhattam le nyakamról, míg csak a gróf nem üzent, hogy már indulhatunk.

Puskámat és tölténytáskámat nyakamba akasztva, visszasiettem Kamuti társaságában a kastélyba. Amint a címerterembe léptem, láttam, hogy a gróf a szomszéd szobában háttal nekem fordulva áll, felnyitja a nagy antik zöld szekrényt s néhány golyót csúsztat abból zekéje balzsebébe. Ez máskor föl sem tűnt volna, de most nem bírtam szabadulni azon gondolattól, hogy engem akar megölni... Hah, tehát embervadászat lesz ma! Mit jelentsenek egyebet a golyók? Nos, legyen hát embervadászat!

(— Nagyon jól tenne vádlott, — szolt közbe Kléner úr — ha a részletekbeni túlterjeszkedési előszeretetének nem adná oly kétségbevonhatlan jeleit. Mindenekelőtt rövidség! Ami a dolog mesés oldalát illeti, az a védő fiskusé!)

Csak kevés mondanivalóm van még. Ami ezután a vadászaton történt, azzal magam sem vagyok teljesen tisztában.

(A bűnös arca borzadást tükrözött vissza, hangja reszketett.)

Útközben a gróf hallgatag volt, többször rám nézett komoran, majd hirtelen lekapta rólam szemeit. Úgy látszott erős tusát vív magával. A »Madzaga«-dülőnél egyszerre megállapodott s ércetlen, vontatott hangon mondá :

— Ha én azt mondanám önnek : ön szegény ember, adok önnek ötvenezer forintot, menjen ön ki Amerikába s felejtse el itt ezt az egész világot.

— Nem bírnám elfeledni, — viszonzám — nekem nagy számadásom van még ezzel a világgal.

A gróf gúnyosan nevetett és egy áriát kezdett dúdolni a »Traviata«-ból. Szándékosan hátramaradtam kissé, hogy végsőig felcsigázott bosszúszomjam elpárologjon, s ez csak úgy volt lehetséges, ha a gróftól minél távolabb tudom magamtól.

A démon még mindig azt sugdosta : *»legtávolabb lesz ő a föld alatt«*.

A gróf alig előzött meg húsz-harminc lépéssel, midőn egyszerre megállt, hátranézett s puskáját tölteni kezdve, felém fordult.

A düh és bosszú pokoli lavínája önté el egész valómat, látván, hogy nem a tölténytáskából, hanem a zubbony balzsebéből tesz a csövekbe lőkészletet.

Tehát golyózunk! Tehát meg akarsz ölni.

Őrülden kacagtam fel.

— Későn kelt, méltóságos uram, — ordítottam föl vadul, s egy szempillantás alatt célba vettem őt fegyveremmel.

Úgy rémlik, mintha e másodpercben rám tekintett, s leeresztett fegyverét ő is felemelte volna, de semmiről sem vagyok bizonyos ; a világ összefolyt körültem, görcsösen húztam meg a sárkányt.

Egy dördülés . . . s ő elbukott.

A fegyvert iszonyodva dobtam el magamtól, s futottam a világnak. Lábaim reszkettek, fejem zúgott, azt hittem, le kell roskadnom lelkiismeretem ónsúlya alatt. De csalódtam, s még talán könnyebbségemre szolgált, hogy futhatok a végkimerülésig, a kétségbeesésig, a halálig.

XXII. FEJEZET

(*Melyben váratlan fordulatra készttetik elő a nyájjas olvasóközönség.*)

— Elég! — szólt Kléner úr. — Ön befejezte vallomását. Amit ezentúl mondhatna ön, az nem tartozik a dologra. Azzal intett Johann Körmös hajdúnak, hogy vezesse ki. A bűnös visszafordult az ajtóból.

— Csupán arra kérem, bíró úr, ha lehet, siettesse ügyemet. Borzalom és iszony nekem az élet. Megérdemlem a büntetést, s következze az be minél előbb.

— A törvény meg fogja tenni a magáét, — mondá a vizsgálóbíró mosolyogva, mint mikor otthon azzal biztatja a kis Árpádkát és Töhötömöt, hogy katarcellt hoz nekik. A többit végezze el ön az istennel.

A bűnös eltávazása után Kléner úr Bornemisza felé fordult, ki mélyen elgondolkozva ült egy helyen, úgyhogy Kléner úrnak háromszor kellett kiejteni a nos? szót, míg fölrezzentette.

— Nos, miféle körülményeket tud ön fölhozni a természetesen kívül?

— E percben még nem vagyok készen. De lesznek!

— Ah! — szólt Kléner úr csodálkozva, és szája tátva maradt.

Kevés vártatva a kezeit kezdte dörzsölni oly eleganciával, mint egy született boltoslegény.

— Ön tehát megkísérli? Igazán kíváncsi vagyok.

Bornemisza szúrós szemeit Kléner úrra emelte.

— Igenis, meg fogom kísérteni. Mit tart ön például azon állításról, hogy a gróf is gyilkossági tervet forralt?

— Eh, uram! amit az állításokról egyáltalán tartani szoktam. Nos, de föltéve, hogy bebizonyítható lenne is, mit nyomna a latban? A gyilkos és kezdeményező mégis csak Teléry Mihály.

— Lehet, ez azonban mégis tág teret nyújt a kombinációkra.

— Hahaha! Ön erővel mesés elemet akar vegyíteni ebbe a prózai anyagba. Ez egy egészen közönséges, ostoba gyilkosság, fényes nappal, birkabárgyúsággal végrehajtva.

A vallomás után egyetlen szó is fölösleges kommentárnak. Kombinálni meg pláne nevetséges. A bevégzett tény előttünk fukszik egész meztelenségében.

Bornemisza föl volt tüzelve a bíró gúnyos modora által s nagy kedvet érzett magában mindenáron ellentmondani.

— Ön nem elég tanút hallgatott ki. A vallomások nem oléggé kimerítők. A beismerés még nem elég bizonyíték.

— Sőt éppen ellenkezőleg. Légió tanút hallgattam ki. Kihallgattam a kulcsárnét, a tiszttartónét, Belindek-Kukacz Mártont és a feleségét, egyszóval számtalanokat, kiknek vallomásáról nincs jegyzőkönyv.

— Miért?

— Mert nem volt érdemes a papírt pazarolni. Mennyi ostobaságot beszélnek ez asszonyok. A tiszttartóné, kinek felnőtt lányai vannak, azt vallotta, hogy Teléry gróf bizony egy csöppet sem volt szerelmes a Majornoky Borcsába. Nem is szép az, csak úgy ráfognak. Aztán a bálokban határozottan rosszul szokott kinézni. Vékony, sovány. Tavaly is, gondoljam csak meg, bepúderezett hajjal jelent meg a bálokon! . . . Bezeg ilyen izléstelenség oszt egészen tönkre teszi még azt a nimbuszát is, amit erőnek erejével a Boriskára halmoznak az ő leányainak az irigyei. Jézus Mária! ki is látta azt, olyan erősen fekete haját bepúderezni egy elitbála. Kléner úr egész dühös lett, mire idáig jutott.

— Hát ilyeneket vegyek én be a tanúkihallgatási jegyzőkönyvbe? Asszonyok hitvány pletykáira pazaroljam a cs. kir. papirost és az olyan derék tisztviselő szorgalmát, mint aminő Krupicsek úr. Képzelve ön, mekkora bosszúság az! Az ember részleteket kíván hallani a gyilkosságra vonatkozólag, és azt tudja ki, hogy a Borcsa kisasszony sárga-kék ruhája úgy néz ki, mint két cifra ablakfüggöny, amelynek . . .

— Gyakran a legérdektelenebbnek látszó dolgok is fontosak — szólt közbe Bornemisza komolyan. — Látssa ön, a bepúderezett haj azt jelenti, hogy Majornoky Borcsa (mert itt most nem jó tekintetbe, hogy gyámleányom) kissé hiú . . . s meg van benne a hajlam, ha szunnyadón is, egy arisztokrata nevévé lenni. A hajpor egy porszemnyi vágyódás a magasabb légkörbe. S a kék és sárga ruha is gondolatokat támaszt bennem . . . A ruha a nőkön egy egész tanulmány, bíró úr! . . .

— Oh! Oh! Ön igazán élénk öreg úr! . . .

— A fölgazdagodott parvenü hölgyek cifrán öltözködnek, az előkelők ízlésesen — bizonyos mérséklettel —, a híres emberek nejei és leányai pongyolán, mert azokra fényt vet a népszerű név, s e fény meg százzorta káprázatosabb színekben játszik, ha egyszerűség a talpzata. Thiersné asszony örökösen sáfrányszínű karton ruhákat visel, a Dumas kedvese, Le Montoin kisasszony, egy fakó orlean ruhában jár Franciaország legszellemesebb emberének karján, a boulevardokon, hol bámulják, kalapot emelnek előtte s nem ritkán sottogják irigyelve: »a mi kedves Dumas-nk barát-néja«; — Girardin Emilné egy gyapotkendővel a nyakán jelent meg az udvarnál . . .

— Az ördögbe is, honnan tudja ön mindezeket? s mit akar tulajdonképp mondani?

— Azt, hogy nézze meg a Teléry grófi címet, egy arany karikát tartó sas kék mezőben. E zászlósurak családi színe tehát a kék és sárga. Nos, nem talál ön valami csekély jelentőséget abban, hogy az én egyik gyámleányom sárga-kék ruhákat visel?

— Spectabilis, én önt bámulni kezdem . . .

— Ne bámuljon ön, mert meglehet, korán lenne még; hanem inkább tegye meg azon szívességet, bocsássa rendelkezésemre az összes tanúvallomásokat és bűnjeleket.

XXIII. FEJEZET

(Melyben Kléner úr is meggyőzetik, hogy a vizsgálat nem volt tökéletes.)

Kléner úr nem ellenkezett többé.

— Ha ön mindenáron akarja, elvégre is semmi kifogásom nem lehet. Krupicsek úr, legyen ön szíves kicsomagolni a bűnjeleket, a kihallgatási jegyzőkönyveket és a tekintetes úr rendelkezésére bízni.

Bornemisza uram mohón esett neki a sok aktának, melyek szinte csomaggá nőttek tegnap óta, mialatt Kléner úr az ebédlőbe sétáltak.

— Még nem is reggeliztem — dűnnyögé dr. Szirupka keserűen. Hogyan uram, ön itt marad?

— Míg önök ebédelnek, azalatt legalább kényelmesen átolvashatok, megnézhetek mindent.

— Denique! kiki a saját sorsának kovácsa — szólott a doktor végtelen részvétellel tekintve Bornemiszára.

Az elmélyedve nem is felelt többé, összes figyelme oda volt irányozva a betűözönre, mely mind a Teléry Mihály bűnösségét bizonyítja. De azért nem esüggedt, valami saját-ságos előérzet ösztökélte a kutatásra.

Mire az ebédnek vége lett s a három úr benyitott, az öreg Bornemiszát még mindig az iratokba temetkezve találta, de sokkal komorabban, mint előbb.

— Nos, átolvasott ön mindent? Van-e valami észre-vétele, valami mesécskéje az ilyen magamszörű öreg gyerekek számára?

— Uram, — jegyzé meg Bornemiszta — én nem mesélni jöttem, hanem enyhítő körülményeket keresek. Olyanok kell hogy legyenek, s minél tovább gondolkozom ez ügyben, annál többet fedezek föl.

— Bizonyára, bizonyára, — szolt a vizsgálóbíró — azok lehetnek, sőt vannak is. De mit ér ez? Nem mind-egy-e, élethossziglani börtönben sínyleni, vagy húsz évig tartóban?

Bornemiszta türelmetlenül vágott közbe.

— A felfogástól függ. Ahhoz a Teléryhez, akit önök elhurcoltak, semmi közöm. Teléryt elítélik, becsukják, kivégzik, egyszóval eltávolítják az emberi társadalomból, de énjének egy másolata megmarad a közvéleményben. Hadd lakoljon az eleven, igazi bűnös, de szeretném, ha a köztünk maradt másolat nem lenne olyan nagyon, nagyon fekete... Szegény Boriska, mennyire szerette!

Ősz fejét lehajtotta szomorúan, gépiesen forgatva kezében a bűnjeleket, a finom damaszcsövű grófi fegyvert, a holttestbe fúródott golyót s a Miska egyszerű puskáját.

— Uram, — veté oda szórakozottan — én a vizsgálatot korántsem tartom még befejezettnek. Nagyon egyoldalú, hiányos...

— Hogyan? — kérdé Kléner úr vontatva.

— Pszt! Csitt! — ordított föl Bornemiszta magánkívül s olyat ütött öklével az asztalra, hogy annak összes tartalma

táncolni kezdett. — Csitt! Egy gondolatom van! Igen, igen. Hadd rendezem eszméimet... Ah!...

A meglepetés örömrivalgása volt az az »ah« szó.

A Bornemisza ráncos arca föllángolt, rég kialudt fényű szemei szikrákat szórtak, Kléner úr pedig türelmetlenül toppantott a lábával, s megrovó arckifejezésbe engedte ábrázatát, mintha mondaná:

»Micsoda impertinens modor ez?«

Az öreg úrnak kisebb gondja is nagyobb volt most Kléner úr haragjánál, szíve hangosan dobogott, hangját elveszté örömteljes felgerjedésében. A szavak ott ültek arcán, homlokán, de nem bírt azoknak Kléner úr fülei által fölfogható alakot adni.

— A grófot nem Teléry Miska ölte meg — rikkantott fel végre tompán. — Nem! Nem!

Kléner úr szánakozva nézett rá.

— Megbolondult szegény. Jó, hogy kéznél van a doktor. Fogja meg, domine Krupicsek.

— Nem ő ölte meg, — hörgé az öreg úr — mert... mert...

— Meg kell kötözni — vélekedék Kléner úr valamivel nyugodtabban.

Bornemisza harsogó hangon folytatá:

— Azon golyó, mely a hullában volt, nem a Miska puskájából jött... nem jöhetett.

— Miért? — kiáltott föl Kléner úr.

— Mert sokkal nagyobb, mintsem valaha beférhetett volna a csőbe, sokkal nagyobb...

A jegyző és a doktor villámhirtelen ugrottak oda, hogy a próbát megtegyék.

— Csakugyan, — mondá az orvos — a dolog csodálatos! A haláltadó golyó nem lehetett a Teléry Mihály puskájában.

Kléner úr pedig ott állott az asztalhoz támaszkodva, mint egy kővé változott nagy húsdarab, a tubákpikszist meredt kezében tartva, apró szemei bambán meredtek a semmibe, tátott szájának alsó ajka mozgott, sőt még a tokája is segítségére jöven tőszomszédjának, de értelmes hangot nem volt képes adni.

— Oh, oh, oh! — gagyogta a jeles férfiú.

— Ez oszt' a fordulat! Ez oszt' a rébusz! — kiálták egyszerre a jegyző és az orvos.
— Oh, oh — hajta egyre Kléner úr.
Bornemisza sietett magának elégtételt venni.
— Nem mondtam-e, hogy hiányos a vizsgálat?
Kléner úr megsemmisülve ugrott nyakába.
— Az volt, hiányos volt — rebegé szelíden, mint egy megvert gyermek.

[XXIV. FEJEZET]

Kléner úr ezen megalázódás után szippantott egyet, s e szippantás visszaadta őt önmagának. Ötölt, hatolt.

— Azaz, amennyiben e hiányról magamnak is volt tudomásom. Hüm, hüm! Ha jól emlékszem, mondtam is domine Krupicseknek.

— Nem volt szerencsém hallani — maliciózuskodék Krupicsek úr.

— Elég rossz, elég rossz. Különben is ön nem képes fölfogni szunnyadó eszméimet. Pedig a szunnyadó eszme életre ébredhet, tényvé válhat, csodát művelhet. Lássa ön. Ez egy szunnyadó eszme volt bennem, melyet most az ügyvéd úr fölrázott, életre ébresztett. Félek azonban, kissé korán. — Az eszméknek érni kell, uraim. Nekem egy bizonyos rendszerem van, egy összefüggő láncolat, melynek láncszemei a tények: ő azt tette, hogy midőn én a lánc egyik oldalán vizsgálódtam, tapogatóztam, egyszerre odarántotta eszemet a lánc másik végére, hova bizonyára magamtól is eljutottam volna, de később.

Bornemisza ismerte az emberi lélek különösségeit, minélfogva (célja lévén Klénert a maga észjárásának megnyerni) következőleg válaszolt:

— Bocsánat, vizsgálóbíró úr, igazságtalanul vádolt engem. Az eszmét ön érlelte meg bennem, nem én önben. Figyelemmel kísértem szavainak hátterét, s azon meggyőződésre jutottam, hogy ön valami meglepő fordulatot tartogat ez ügyben.

— Teringette! — jegyzé meg a csodálkozásban kiizdadt homlokkal Kléner úr — ön éles ész! Teringette!

És a derék ember méltán is csodálkozhatott, mert hát még neki magának sem volt azelőtt sejtelve ezen szavainak háttérében lappangó csodagondolatról, melyet Bornemisza onnan előhúzott.

»Hm... a tenger sem tudja, hogy drága gyöngyök hevernek a fenekén. Bizonyára nem. — Hanem átkozottul éles esze van annak a prókátornak.«

— Hm! Átkozott éles... folytatá hangosan — hanem lássa, az ilyen plágiumok éppen nem szeretetreméltók. Ne mártsa ön máskor orrát rendőri ügyekbe. Nem vagyok hiú ember, minélfogva ez egyszer megbocsátok önnek, de csak oly feltétel alatt, ha hagy engem intézkedni, kideríteni ezen világhírre vergődhető ügyet, bele nem szól, míg eszméimet rendezem, míg azokat formába öntöm, kisütöm és föltáalom. Ne piszkáljon ön addig a saját kedvenc ételemben, mert az illetlen is, bosszantó is.

Bornemisza mosolyogva fogadta el ezt a föltételt, s Kléner úr hozzálátott eszméi rendezéséhez; a corpus delictiket s tanúkihallgatási jegyzőkönyveket átvitte a másik szobába, egy csésze feketekávéét rendelt, magára zárta az ajtót és teljes másfél óráig időzött benn. Csak nehéz lépéseit lehetett hallani koronként, amint sebesen vagy lassabban, de mindig szabálytalan lépésekkel járkált a szobában; azonkívül néha egy prüsszentés, egy-egy »oh, oh« fölkíáltás jelezte hogy ő jelen van s keresi az igazságot.

Mikor kijött, arca sugárzott.

— Mindent fölfedeztem. Az ügy ki van domborítva részleteiben is. Históriai nevezetességű másfél óra volt ez, uram! Ez az orr megtette kötelességét. Szóllttassék elő a vádlott.

XXV. FEJEZET

(Elbeszélésünk utolsóelőtti fejezete.)

A vádlottat néhány perc múlva ismét elővezették. Egykedvűen lépett a bíró elé. Nem volt semmi mondani-
valója többé s nem volt semmire kíváncsi többé.

Csak addig reszketett, míg a homályos folyosón keresztül
vezették. Minden szögletből a gróf árnya nézett rá rémesen.

Kléner úr a belépő vádlott felé fordult.

— Üljön le, barátom, önnek előbbi vallomása össze nem egyezik a valósággal.

— Pedig én semmit sem tagadtam el. Mit is tagadhatnék már?

— Ne vágjon szavamba! Én fogom elmondani, mint történt a katasztrófa.

Csend lett; mindenki Kléner urat nézte s leste a lassan potyogó szavakat ajkáról.

— Ön csütörtökön délután megtöltötte a puskáját golyóra, de csak az egyik csövet volt ideje a gazdatiszt belépte miatt megtölteni; az azért áll, mert Bige Ferke és többek vallomása szerint csak egy lövés történt, ennek pedig szükségképp a gróf puskájából kellett jönnie, mert a mindenes és egyik inas vallomásából kitűnik, hogy a gróf puskájának csövei közvetlenül a végzetes kirándulás előtt megtettek tisztítva; az egyik cső belső kormossága tehát világosan bizonyítja a lövés megtörténtét.

Teléry Mihály összerázkódék; remegő ujjjaival végigsimította homlokát és lélegzetfojtva hallgatta a bírót, míg agyában zűrzavaros gondolatok nyargaltak...

— Megengedem, hogy önnek szándékában volt a gróft megölni, puskáját fölemelte és célzott. A gróf arccal ön felé fordulva állt és valószínűleg éppen fegyverét töltötte, ki tudja mily szándékkal, midőn szemei önre estek, s mint gyakorlott vadásznak azonnal észre kellett vennie, hogy az ön puskájának iránya neki szól.

Itt egy darabig megállapodott Kléner úr, mondanom nem kell, hogy szippantani.

— Amit most fogok mondani, egy szempillantás alatt történhetett, s egyike azon rendkívüli eseményeknek, miket a szeszélyes végzet keze fon, s miket teljesen konstatálni nem lehet. Azon tény azonban biztosan levonható, hogy ön e percben megrántotta a sárkányt, az lecsattant, de fegyvere nem sült el; bizonyítja ezt a piramidlin összeropesztett állapotban talált kapszli; de ugyanazon pillanatban kellett eldördülnie a gróf puskájának is, mert csak így lehetséges az ön csalódása, mellyel a lövést magának tulajdonította. Örülettel határos lélekállapota s a gróf elbukása különben is

megfoghatóvá teszik csalódását. A véletlenség nagy mester, ügyes lurkó, de az öreg Kléner eszén nem megy keresztül.

Kléner úr itt ismét lélegzetet vett, s sokkal emeltebb hangon folytatá :

— Uram, ön ezennel szabad lábra van helyezve s csupán életbiztonság elleni merénylettel vádoltatik, s mint ilyen, ha elég bizonyítékot bír szerezni, meg is lesz büntetve. Távozzék.

Teléry pedig nem távozhatott, mert ájultan rogyott össze; a nagy bűn terhét megbírta, de a nagy öröm leverte lábáról.

— Kléner úr, ön derék ember! — szólt Bornemisza a bíróhoz lépve.

Kléner úr élénken szorítá meg kezét, aztán az orvossal és Krupicsekkal is kezét fogott.

— Én magamnak nem követelek semmit, — mondá ünnepélyesen — hanem az orromnak tisztelet adassék. Az egy olyan sróf a jogszolgáltatás gépezetében, melynek hiányát nagyon meg fogják érezni, ha majd nem leszek. No, de a halál bizonyára messze van . . . Ne gondoljunk rá, szippantsunk.

Kléner úr bekövetkezett prüszentéseire föleszmélt Teléry, de szólni nem tudott. Az öreg Bornemisza kézen fogta és némán vezette ki a folyosóra. A szögletekből most már nem néztek rá az előbbi síri árnyak. Csak a vén Blikk, a gróf vadászvizslája sompolygott el mellette, nyihogva kapkodva a keze után.

Ki tudja, megnyalni akarta-e, vagy megharapni.

XXVI. FEJEZET

(Melyben a szerző elbúcsúzik anélkül, hogy indokolná, miért nem adta Borcsát férjhez.)

A Teléry-ügy, melynek mai napig is sok homályos oldala van, nagy szenzációt költött nemcsak a megyei, hanem tágabb körökben is, és Kléner úr neve emlegetett lón.

Még a pesti hírlapok is egész terjedelemben közölték a majornoki vizsgálatot, s Kléner úr megérte azon régen álmódott dicsőséget, hogy a sajtó személyével foglalkozott.

Ah, azok kéjes boldog napok voltak! Nem tudom, akkor szokott-e rá a hírlap-olvasásra, hanem az tény, hogy azóta naponkint türelmetlenül várta a hivatalos lapot, melyet remegő kezekkel szokott fölbontani, elhalványodott arccal gusztálva az első lapon egy nevet, egy szemeinek ismerős, százszor odaálmodott nevet, elől-hátul ilyenforma sorokkal: ilyen meg olyan érdemek jutalmául ezen meg ezen rendjelt adományozom».

A lap megjelenik napról-napra, de az a bizonyos név nincs benne. Kléner úr nem csügged el, már szintén megszokta a hasztalan várakozást, a kaszinóban az átnézett lapot félredobja, egykedvűen szokta kihúzni szelencéjét és élvezettel szippant belőle, mintha mondaná az orrának: *»még nincsen rendjela.*

Az aztán egy hatalmas prüszszentéssel mintha visszafelelné: *»türelema.*

És most végére értem az elbeszélésnek. Kötetekre lehetne azt toldani, ha nem itt lenne annak a természetes vége. A Teléry-ügy be lett fejezve, s én csak a Teléry-ügyről kívántam írni. Ami azontúl van, az már egy másik regénynek a tárgya.

Nyájas olvasóim ugyan nem találják helyénvalónak, hogy a megzaklatott fiatal párt, amint illik, össze nem házasítom.

Lehet, hogy igazuk van — de nekem is megvannak a magam okai, amiért Boriskát nem adtam férjhez.

Őnök ugyan nem fogják eltalálni az igazi okot, de mégis találnak egyet-kettőt, amit el lehet fogadni.

Ilyen például az, hogy ha Boriskát férjhez adtam volna, idősebb létére a Mariskát sem illett volna pártában hagynom, — márpedig a személyzetem közt egyetlen házasulandó ember sem volt, a domine Krupicseket kivéve; azt meg éppen teljes lehetetlen volt megházasítanom, mert olyan jámbor embernek van festve, hogy az esztétikai igazságszolgáltatás nem engedi meg őt a regény végén *megbűntetni.*

NEMZETES URAIMÉK
(MÁCSIK, A NAGYEREJÚ)

REGÉNY

1882--1883

I. FEJEZET

A SZIKRA TAPLÓT TALÁL

A pribolyi matrikulában, úgy emlékszem, nagyon az elején van feljegyezve az a nevezetes sor, mely ennek a történetnek szülőanyja. Ott pedig az áll, hogy nemes Mácsik György, die Augusti 17, Anno 1835 vette el magának házastársul nemes Laczkó Annát. Ezt már onnét a macska se kaphatja ki.

Megesküdtek, s ezzel a derék Mácsik György bejutott a Laczkó-famíliába. Ami különben nem volt nehéz dolog, mivel csupán Priboly helységben mintegy harmincnégy családból állott a Laczkó-nemzetség, s ezen famíliában számtalan szebb-csúnyább leányzó találtatik. A környék egyéb fulvaiban, sőt még a távolabb megyékben is mindenütt lakoztak Laczkók, s mind olyan szegények valának, mint a templom egere. Ezekből bizony könnyű volt feleségre tenni szert.

De nem is állította Mácsik György soha, hogy nem volt könnyű, sőt inkább sokszor nyilatkozott ellenkezőleg; hogy Anna a gallérjára varrta magát, hogy őt osztendeig kerülgették a gügyüi, míg végre egy gyenge percében (szinte csodálatos, hogy valaha gyenge perce is volt a nagy Mácsiknak) nekiugrott a házassági köteleknek.

Amint volt, úgy volt, ki keresné? Elég az hozzá, főkéntő alá került Laczkó Anna, s lőn ennélfogva, hogy női ágon történik a Laczkó-família felvirágzása.

Mácsik György megtalálta egy napon a családi archívumban (a padlás tetején egy repedt teknőben) a békési iratokat.

Hm! Ez volt még csak a nagy riadalom, mikor híre ment villámszárnyakon faluról-falura, hogy egy egész vármegyéhez formálnak immár jusst a Laczkók. Megvan, ott áll feketével a fehérén, olyan világos, mint a nap. Úgy körülbelől másfél falu jut egy-egy Laczkó-vérre. Biz azoknak felvitte isten a dolgát egyhuzomra! Mégiscsak nagy dolog az a származás!

Bezzeg szépek lettek mindjárt a Laczkó-lányok az egész környéken.

A familia összeült, előjöttek a fi- és női ágak, vők, sógorok és mindennemű oldalrokonok Mácsikhoz, úgyhogy be sem fértek a kúriába, a téres pajtában kellett megtartani a konferenciát, mely a még akkor fiatal Mácsiknak egy szívvel-lélekkel plenapotenciát szavazott meg mindenekre nézve, amiket jónak látna cselekedni a Laczkó-had érdekében. — Nem volt még ilyen lelkesedés a Mária-Terézia-beli diéta óta a világon!

Mácsik szíve dagadozott a büszkeségtől, s azon a napon formálódott át egész lényé olyan méltóságossá, olyan hatalmasan merevvé, aminő egész mai napig.

Nyomban komissziót küldött ki az alföldre, amely színről-színre lássa meg a jusst s jelentést tegyen róla a családnak. Filcsik István (akinek az anyósa Laczkó-leány) s körte-képmű Laczkó Pál, a bodonyi molnár, járták meg ez időtájt Békés vármegyét, s csodadolgokat regélének azóta, a mesés megmérhetetlen pusztaságokról, hol huszonkét szeme van az arany kalásznak, hol mire a rétnék túlsó részét leberetválják a kaszások, már az innenső részén azalatt megint megnő a hasig érő selyemfű. Különösen a körte-képmű látta nagyon szépnek a Laczkó-birtokokat. Csak az a kár, hogy vízimalom nincs egy sem azon a vidéken.

Mácsik ezalatt rendre vette a vármegye legszázásabb prókátorait, s azok valamennyien biztatták, úgyhogy csak ki kellett választani, melyiket boldogítsák a békési ügyel, hiszen olyan tiszta dolog, hogy hét esztendőös gyerek is kipörölné. Nem kell ahhoz valami nagyon okos ember; mert az még el találja rontani a nagy eszével.

Fölteszem ugyan, hogy nyájjas olvasóim közül nincs egyetlen prókátor sem, aki megkövetelje tőlem most a Laczkó-

pör tényálladékát — hát nem unalmaskodom vele és csak annyit mondok el, amennyi éppen szükséges — hogy belezavarodjanak. Mert bele volt ebbe zavarodva évekig nemcsak a Laczkó-familia, hanem a vármegye is, a szeptemvirális táblával egyetemben.

Kezdődik pedig ez a pör ott, ahol a Commissio Neoacquistica.

Ez a Commissio Neoacquistica (mert senkinek se káptalan a feje, hogy minden kommisszióra emlékezzék) arra való volt valaha, hogy a törökök eltakarodása után néptelenné vált alföldre visszatelepítse az onnan elszármazott nemességet. Hanem hát ezt az elszármazást és visszaszármazást nem igen vették valami nagyon komolyan. Akikre rá nem sült, hogy kurucok voltak, odaállhattak a kommisszió elé s két hamis tanúval bizonyíthatták, hogy hány ezer holdat szántottak ott apáik? S hol akarják megkapni? Torontál megyében-e vagy Csongrádban? Békés megyéről persze szó sem volt; ki az ördög akarna ott dominiумot?

Gazdátlan birtok volt az alföldön elég, hamis tanú pedig a felföldön akadt bőséggel az elszegényedett bocskoros nemesek között: nem kellett hát egyéb ördögösség a földbirtokszerzéshez, csak hogy labanc hírben álljon valaki. A Neoacquistica Commissio elnöke eligazította a többit. Külön titkos dekrétuma volt rá a császártól.

Kalandor labancok lepték el Rákóczi leveretése után az alföldet. Az a nagy rézpénz, a »pro libertate« nem járt már, pedig ez tudott még csak gurulni. (Hej, de sok derék fej gurult utána!) Hanem a rézpénznek nagy becse volt azért mégis. Akadt halandó (ott van szóról-szóra hitelesen a Laczkó-iratokban), aki nyolcezer rézgaras évi árendáért bírta egész Békés vármegyét. Az árendát fizetnie kellett a szegedi sópénztárban, fizette is, amíg fizette, ott vannak róla a kvétanciák.

Hogy miért nem fizette aztán, amikor nem fizette, ez éppen a pör, mert nemes varbókai Laczkó Endre uram volt az a haszonbérelő, s olyaténképpen szólott az árenda-kontraktusa, hogy miután a birtokra nézve úgylis öröktulajdoni jogot formál, addig is, míg ezen tulajdonjoga annak rendje és módja szerint inkvirálható lenne. Békés vármegye

a fentnevezett summa fejében nekie általadatik, úgy azonban, hogy ha tulajdonjoga bebizonyul, az árendafizetéstől abszolváltságassék.

No, ha ez se világos (hogy t. i. egész Békés a Laczkóké), akkor aztán nincs semmi igaz a világon.

Mert vegyük csak okosan a dolgot. Laczkó Endre (isten nyugasztalja meg szegényt, nagyon könnyelmű ember lehetett) vagy bebizonyította a juszt, vagy nem: ha bebizonyította, akkor az övék, ha pedig nem bizonyította, akkor nem lett volna bolond, hogy otthagyja a pompás haszonbérletet? Mi következik tehát ebből? Az következik, hogy Laczkó Endre bebizonyította a birtokjogát, mert tény az, hogy az utolsó évekről már nincsenek nyugtái a szegedi sópénztártól, pedig csak 1755-ben halt meg. Hanem úgy lehetett, hogy magva szakadt ott az alföldön, az itteni rokonok pedig nem keresték a vagyont, s nem is tudták . . . hiszen olyan, de olyan ostobák voltak azok a régiek, hogy ki se lehet mondani.

II. FEJEZET

EGY VÁRMEGYE A LEVEGŐBEN

Mácsikot »nagyerejűnek« neveztek Pribolyon, mert kifehérlettek belőle már fiatalkorában a sárkányfogak. Erős volt nemcsak a testi birkózásban, hanem az előljáróság és eklézsia előtt is.

Lassan nőtt, de nagyra nőtt. Már mint duhaj legényke mindenkit levert ökleivel, mikor tekintélyesebb lett, és senki sem mert vele kötekedni, akkor meg a szájával ment keresztül-kasul az embereken. Mindenki reszketett tőle, tehát mindenki tisztelte. Határozottan veszedelmes ember volt. Csupa epe, csupa méreg. Nagy sűrű szeme, mint a bikáé, valami csodálatos zöldes fényt lövellt, melytől mindenki lesütötte a maga szemét.

És ez a félelem, mely zsarnoki hatalmat biztosított neki otthon a pribolyi bocskoros nemesek és parasztok között, ráragadt később a tekintetes vármegyére is.

A vicispánok és szolgabírák, amint váltakozóznak székeikben, mintha inventárium szerint vennék át az elődöktől Mácsikot olyannak, aminő: szájas, garázda, erőszakoskodó embernek, nyűgnek, aki egymaga státus a státusban, hatalmuk gyengítője, de át kell nézni, mert sok galibát csinálhat, ha megdühösítik; egyszóval rettenetes ember, akivel nem jó kikötni.

Ő maga feltett kalappal járt, ha bejött a székvárosba, a megyeház folyosóin, hivatalról-hivatalra csapkodta az ajtókat és káromkodott. Sohasem volt semminemű ügyével megelégedve, s mindig volt valami ügye a vármegyénél. Különösen a pribolyi országút-csinálással ölte őket állandóan, esztendőig.

A hatalmas urak mind túrték ezt, s csak mosolyogtak, de a háta mögött, hogy ő ne lássa. A cserdei járásba, ahova Priboly tartozott, már vége felé szolgabírót se lehetett kapni a nagy Mácsik miatt; senki se mert vállalkozni parancsolásra oda, ahol ő lakik. A tekintetes vármegye rendesen olyan embert választott aztán ide, akit szépszerével ki akart marni a közszolgálatból: mert ez itt bizonyosan megutálta a hivataloskodást s leköszönt. Valamire hát mégis jó volt a nagy Mácsik. A municipium bölcsessége a rosszban is megtalálja a hasznosat.

A békési iratok híre meg csak nevelte a félelmet minden irányban és a tiszteletet is. Jézus Mária! Ez most az egész világot megeszi. S a vármegyének dolga is megszaporodik. Ott lesz örökké a nyakukon. Biz, ez elől most már be kell csukozni a kancelláriákba!

Ezer szerencsájük, hogy a nagy pört még nem lehetett megkezdeni. A legfontosabb dokumentumok hiányoztak. Laczkó Endre adatai, amelyek alapján a Neoacquistica Commissio előtt tulajdonjogát bizonyította. Hiszen ha azok megvolnának! Azután fényt kell deríteni Laczkó Endre későbbi éveire is, hol halt meg, miért halt meg és miképpen? A szegedi sótárnál lemásolandók a jegyzőkönyvek, melyekből kiderül, meddig fizette az árendát a békési földek után, s miért nem fizette azután? Nyoma van ott annak bizonyosan. Az se utolsó kérdés, miképp kerültek a békési irományok a pribolyi Laczkók teknőjébe, mert a teknő maga ugyan nem

ment el értük? Ezt most mind be kellett előbb szerezni, mert töltetlen puská nem hord messzire (Mácsik György saját szavai).

Az ilyen puskának pedig két csöve van, amit meg kell tölteni: az egyik belőlük a prókátor zsebe.

A prókátorokról ugyan azt mondja ezen időkből a krónika, hogy igen gyenge honoráriumokban részesültek.

A katolikus kliens megveregette az ügyvédje vállát, ha a pörében eljár, s meghívta ebédre; a lutheránus fél azt mondta nyájas mosollyal: »köszönöm, kedves barátom uram, legyünk per tu«; míg a kálvinista ekképp köszönte meg az ügyvédi fáradságot: »Aztán ha valami akar lenni az úr a restoráción, csak nekem szóljon.«

Mind szépen van ez így kikomponálva, csak hogy bizonyosan valami prókátor gondolta ki, mert egy szó sem igaz belőle.

Tudták már azok száz év előtt is, mire megy rá a légy. A légy meg akkor se tudta.

Évek évek után jöttek, a fiatal Mácsikból férfi lett, a múlt héten már fehér szálát is talált a haja között, s a pör még mindig a kezdet stádiumán volt. Két fiskális belehalt, (hogy rakják most azok alá a tüzet odaáltal a legalsóbb vármegyében!) ez idő szerint a harmadik viszi, s minél jobban nagyobbodik a peres csomó, annál jobban kisebbednek a Laczkó-nemzetség földjei és rétjei. Hja, nincs az másképp, a nagy hal is falja a kicsinyeket. A dominium eszi az apró majorságokat. Mácsik nemesi házhelyének is csak a fele van már meg. A kúria elhagyott, be van nőve udvara labodával, gyeppele, a ház is kezdi beadogatni a derekát. A Suska gyerek tegnap támasztotta meg gerendával a szintelen oldalát. Bomlik, foszlik minden, de nem érdemes alaposan megreperálni, hiszen úgylis kastélyban laknak ezután... csak már eldőlné valahára az az átkozott pör...

— Hátha sohase dől el — hajtja Mácsikné asszonyom.

Mindegy, most már nem lehet abbahagyni. Amit egyszer Mácsik György kimondott, az ki van mondva. Mácsik György szava nem levegő. Aztán dehogy nem dől el, dehogy nem. Csak a fiskálisok ne volnának olyan nagy gazemberek. Hanem azokkal nem lehet bírni. No, meg az van a dologban,

hogy patrónusok kellenének. Nagy, hatalmas emberek, akik előre vinnék a dolgot. Mert az orgona orgona, mégis rángatni kell a mendikánsoknak a szíjait, hogy hangot adjon. Semmi más meg magától.

Egy napon is ezen töprenkedék Mácsik a méhesben, hogy pipaszóval, forgatván fejében, hogy talán oda kellene menni a pör egy negyedrészt a vicispánnak vagy az országbírónak, a megkent szekér bezzeg menne azután, — vagy hogy talán . . .

Mint homályos köd már rég gomolygott előtte valami terv, valami alaktalan ötlet, amelynek a szálait gazdag fantáziája eregette, de az esze még nem bírta összefogni.

Az udvar felől hatalmas kutyaugatás zavarta meg elmélmékedéseit.

— Ne te ne! Csiba te! Hogy fürösszenek meg a Belzebub katlanjában. Zatraceni! — hangzott odakünn egy ismerős tótos hang.

— Szervusz Chalupka! — kiáltá eléje dörgő hangon Mácsik, fel se pillantva a sajátyszerű alakra. — Hát már megint erre kerültél?

— Eljöttem, Mácsik fiam, eljöttem — mondá a kopasz, pirosarcú ember.

— No, hát ülj le, ha eljöttél. Mikor is voltál itt utoljára?

— Bizony már két esztendeje — szólt a vén potrohos ember, egyet csettentve a nyelvével.

— Voltál-e már odabent a konyhában?

— Beszéltem már a nemzetes asszonnyal.

— Adott-e enni?

— Volt részem benne, köszönöm. Az innivalót is itt hozom a kulacsban, mert megmondták, hogy itt pihensz a méhesben.

Mácsik csak most tekintett föl az excentrikus öltözetű emberre. Minden kopott, rongyos volt rajta, még a sárga bőrtáskára is, melyet oldalán viselt, egy szürke posztófolt volt rávarrva. Felső testét prémes bekecs takarja, nagy nyílásokon engedve láttatni hátul, hogy ha netalán mellény is van rajta, hát annak akkor bizonyosan nincs hátulja, mert a piszkos tarka ing veres pettyei szembetűnően kandiálnak ki, nagy idomtalan fején borzas cylinder-kalap lóbá-

lódzik, míg vékony lábszárai bő és alul fölgýürt hamuszín bugyogóban lötyögnek.

S mindezen ruhadarabok olyan nagyon ismerősek valahonnan. Egész csoportját tárják fel az emlékeknek. Mindehhez valami történet fűződik, és az egyik sem áll összefüggésben a személyével, mert ő még sohasem hanyatlott alá annyira a népszerűségben, hogy magának kellett volna ruhát csináltatnia.

Nyitva áll előtte egész Felső-Magyarországon minden kastély, és ahová ér, ott öltözködik át, ott vált tisztát, Chalupka mindenütt otthon van.

— Hehehe — nevetett fel kedélyesen, mert duzzadt szája örökösen nevetésre van kitéve. — Elhoztam biz én, elkértem a nemzetes asszonytól. No, igyál te is egyet!

Mácsik elfogadta a kulacsot, s egy nagyot húzott belőle.

— Sohase szégyenkezzél, mintha csak a magadé volna, Gyuri fiam.

Ez az egyetlen ember volt a világon, akitől a rettenetes Mácsik elfogadta a bizalmasodó modort; mert ez az egy ember nem esett egészen emberszámba.

— Quo modo stat Hungaria? — kérdi diákosan a gazda, mert tarkítani illik kvalifikáltabb perszónáknak a nyelvet az ostoba parasztnépnek miatta.

Chalupka vállat vont, s leült az egyik köpű mellé a deszkára.

— Megette a kutya a jó világot, édes fiam. S most már ott szalad vele valahol a Bánátusban. Azt mondom, ott van az arany élet . . . mert arra jártam most, tudod no, a te dolgokban . . . Hát van-e már valahogy?

— Megnyerjük, bizonyosan megnyerjük — dünnyögte Mácsik s mélyen elgondolkozott.

Chalupka kivette sárga zsebkendőjét, s csupa merő mulatságból a port kezdte leverni vele a csizmáiról.

— Mind a szemembe hajtod azt az izét.

— Ne törődj vele, Mácsik fiam. Nem bolondság az. Van ezeken a csizmákon por a ti uradalmatokból is.

— Mit? Jártál arra? — riadt fel Mácsik élénken — megtudtál-e valamit? — S szemei fölcsillogtak.

— Sokat, de mégsem eleget.

— Beszélj hát! — ugrott fel Mácsik izgatottan.
— Csak maradj veszteg ülve. Hadd meséljem el elejiről.
Volt egyszer egy pék ; úgy hitták, hogy Harruckern.

— Bánom is én, akárhogy hitták.
— Ne végy ki a barázdából, fiacskám. Hát Harruckernnek hitták a péket ; kenyeret szállított a katonaságnak — kontóra. A háborúnak vége volt, a pék követelte a maga pénzét a kenyérért, amit a katonák megettek, az aerarium pedig azt mondta, hogy nincs pénze (hiszen tudhatod, milyen koldus). A pék akkor azt a propozíciót tette az aerariumnak, hogy jól van hát, ha pénzük nincs, le nem nyúzhatja az bőrt (pedig ugyancsak kemény bőrük van, édes fiam, hiszen tudhatod), hanem adják neki a követelés fejében a budai császár-malmot, veszett fejszének a nyele, beelégszik ő azzal is. Hogy hát mi közöd neked ehhez? Arra is rájövünk mindjárt. A kincstár azt üzenté erre Harruckernnek, a malmot nem adja oda, mert neki a malomra szüksége van, hanem ha tetszik a péknek, Békés vármegye legyen istenhírével az övé. S így lett Békés megye a péké, mai nap is az ő ivadékaik dúskálnak benne. Az alföldön minden gyerek ösmeri ezt a történetet.

Mácsiknak fejébe ment a vér, s irtózatossá ökleit kezdte emelgetni a levegőben.

— No, ne dühösködj, mit csapkodnál a levegőt! Inkább elmélkedjünk a dologról. Most már nektek azt kell bizonyítani, hogy a kincstár csak a magáét adhatta oda a péknek. Ami a tietek, az a tietek. Aki a tietekhez nyúlt, az megsértette a törvényt.

Mácsik a fejével bölintott, hogy úgy van.

— Csakhogy az aerarium nagy úr. Annak száz keze van. Hallod-e Mácsik, száz keze van. Ti pedig százan vagytok, s egyetlen kezetek sincs. Mik vagytok ti? Semmik se vagytok. Egy csomó bocskoros nemes. Tán még egyitek se látott eleven palatinust sohasem! Mit akartok ti az óriással? Megesznek benneteket.

Chalupka kiterjesztette rövid kezeit a levegőben, s szónoki pátozzal ismétlé :

— Megesznek, s veletek együtt megeszik az igazságot.
Csakhamar ismét visszaesett szokott tréfás modorába.

— Ham ham! Mintha már hallanám, hogy csámcsognak, amint lenyeltek. Mert jó falat lesz. Átkozottul nagy falat lesz nekik.

A hatalmas pribolyi komoran lecsüggeszté fejét, s nagyott csapott tenyerével az előtte álló köpűre :

— Nem hagyjuk magunkat! — hörgé, de nem azon a kevély hangon, melyen beszélni szokott.

— No, ne bolondozz azokkal a méhekkal. Még rám szabadítod őket, s összecsípi a te fizonómiádat is. S azért, hogy olyan hatalmas ember vagy, járhatsz aztán földagadt ábrázattal az emberek csúfjára . . .

Mácsik megsemmisülve értette el a Chalupka célzását. Vigyázni kell annak a szavaira, sok van azokban, mert nagyon okos ember az. Ma már püspök lehetne valahol Nagyváradon vagy Rozsnyón, ha ki nem bélelik az ördögök hiábavaló kártékony indulatokkal . . .

— S azok csak méhek . . . apró kis méhek, Mácsik fiam — folytatá lágy tanácsadó hangon.

— Persze! — lihegé Mácsik kedvetlenül. — De hát mi az ördögöt csináljunk? Magam is gondolkoztam már ezen. Talán a vicispánt kellene . . .

Nem ér semmit. Az nem elég. A vicispán tesz is, meg nem is tesz. Nem lehet a nagy urak szavába bízni, Hanem az kellene, édes fiam, hogy egy Laczkó üljön a vicispáni székben.

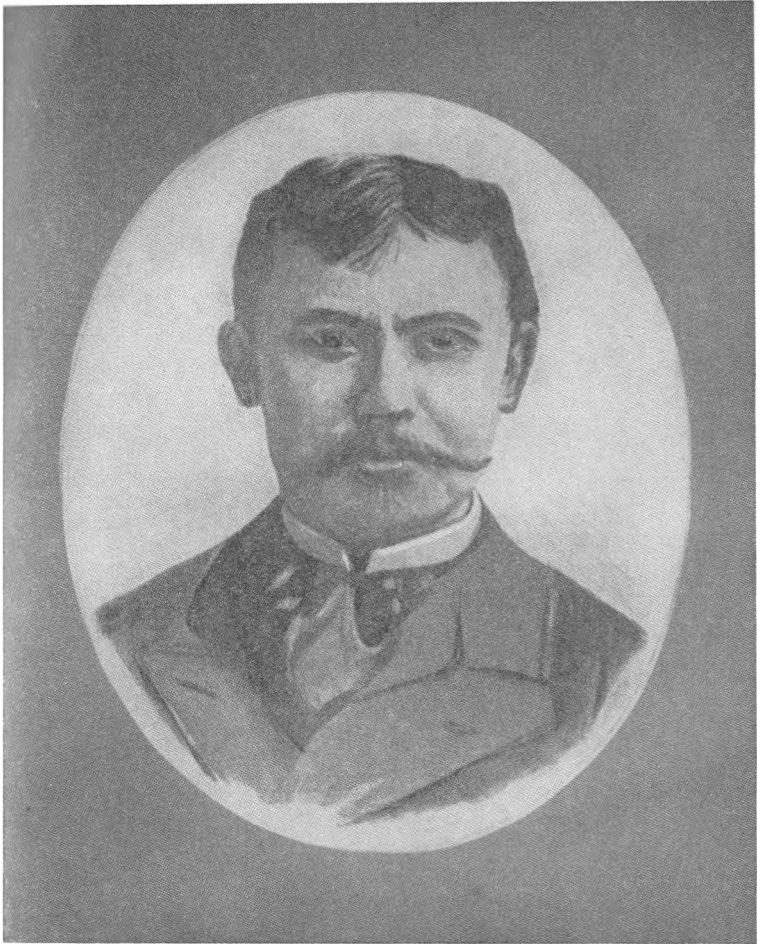
Mácsik szemei most dagadtak még csak igazán nagyokra. Szíve hangosan dobogott . . .

— Az volna aztán valami . . .

— Akkor lenne a békési pör in floribus.

— Hja, csakhogy az lehetetlen — sóhajtott fel Mácsik szomorúan, lelki szeme elé gyűjtve a Laczkó-nemzetség összes élő tagjait, akik közül igen jól lehetne választani baktert, szőlőpásztort, falusi bírót, még tán vármegyei hajdút is —, de már a vicispánságra egy se termett. Tudomány kell ahhoz, nagy tudomány, s még azonfölül is valami : kastély, négy ló, nagy vagyon.

Homlokán kidagadtak az erek, képzelete messze elröpült előre, látta is már az országút porfelhőjében a négy futó paripát . . . ah, milyen kevélyen hányják-vetik a fejüket . . . s bent a szép csézában, cifra tarsolyos hajdú háta

Mikszáth Kálmán 1882-ben

Mikszáth Kálmánné Mauks Ilona a nyolcvanas évek elején

mögött, egy képzeletbeli Laczkó ül, mint a vármegye alispánja... de a valóságban, a valóságban...

— Nem lehet az, Chalupka... Ne is beszélj olyan bolondokat, Chalupka... ne keserítsd el a délutánomat öreg, mert megharagszom.

Mint a mérges kutya, rávicsorította a fogát Chalupkára, de aztán úgy is maradt ám mindvégig nyitva a szája attól, amit a vén Chalupka mondott.

— Már miért ne lehetne, édes fiam? A Laczkó-pör nem tréfa. Nem egy napra való dolog az, de nem is kettőre. Százados dolog az. Egy egész életet érdemes neki szentelni. A Laczkók sokan vannak. Hányan is vagytok?

— Nyolcvankét család. Lajstrom van nálam róluk.

— Nyolcvankét család. Nagyon jól van. Szegények, ostobák vagytok. Nagyon jól van. Azaz, dehogy van nagyon jól, dehogy. Különben ne vedd magadra, Gyuri fiam. De mit is akarok csak kihozni?

Bizony nem tudhatta azt megmondani Mácsik előre.

— Ejnye, forgós adta kereke. Hiszen nyolcvankét famíliában van legalább száz vótum. Száz vótum pedig hatalom. Száz vótum együtt eldönti a restorációkat.

Mácsik lélegzetelfojtva szívta magába a szavakat. Méhek se mohóbban virágok édességét.

— Hát miért ne választhatnátok ti meg egy Laczkót, azt szeretném én tudni?

— De hol vegyünk mi olyan embert? — ellenveté az tompán, majdnem suttogva.

— Hol? Tereíteni kell egyet. Nevelni kell. Elég Laczkógyerek szaladgál a libák meg a malacok után. Azokból kell kiválasztani. Egy família arra nem képes, de nyolcvankét família megteheti. Nyolcvankét família ha összeveti vállalát, egy fejedelmet is kitart. Micsoda lehetetlenség volna abban? A gyereket el kell látni úri fényvel, neveltetni kell közös költségen... ami az instruktort illeti, hát itt vagyok én... azután el kell küldeni Pestre, az egyetemre, onnan külső országokba tapasztalni; mikor pedig visszakerül, be kell ültetni az alispáni székbe, punktum.

Mácsik behunyta a szemeit, s arcán megdicsőült mosoly ragyogott.

— Chalupka! — kiáltá felugorva — te nagy ember vagy, Chalupka.

A nyakába borult a vén rongyos embernek, hogy az meghökkenve húzódozék odább a kaptárokhoz a nagy szeretet elől. Nem volt megszokva hozzá.

— No, no, legyen eszed, fiam Mácsik . . . Ne kellemetlenkedj az embernek.

III. FEJEZET

EGY PÚP A FÖLDÖN

A szerű felől szép gyermekleány közeledett a méheshez, a törpe szilvafák (több volt ám hétnél), melyek kétfelől szegték az utat, gonoszul megtépték piros pettyes szoknyáját, mert szaladva jött és éppen nem törődött a ruháival. Egy helyütt szétszakadt az ingválla is. Ami nyílás támadt, úgy nézett ki, mintha egy rózsaszírom hullott volna oda, pedig csak a karjából látszott ki egy piciny darabka.

Amint megpillantá Mácsikot a méhesben, messziről kiáltá rá lelkendezve :

— Jöjjön hamar, kérem. A mamám haldoklik!

— Ne bolondozzon, Birike — szólt a nagy Mácsik elhűlve. — Nem lehet az!

A Biri szép, kék szemei ki voltak sírva, s alattuk a patkó bizonyította legjobban, hogy igaz lehet a dolog.

— Beszélni akar Mácsik bácsival, istenem, istenem . . . szegény jó mamácskám.

— Ejnye, ejnye — motyogá Mácsik kedvetlenül. — No, csak maradj te itt addig, Chalupka. Majd megbeszéljük még a többbit.

A nemzetes úr elindult Birivel, azaz, hogy a kis Birit hagyta lihegve előrefutni, mert neki meg nem engedte a rangja, hogy sebesebben járjon a szokottnál.

Mit gondolnának róla a faluban? Tűnődnének : vajon hová szaladhat Mácsik György? Ej, lehet is olyan dolog a világon, hogy Mácsik Györgyöt megszalassza?

Végiglépkedett a nagy templomsoron, melynek innenső végét csupa parasztlakják, túl a haranglábon azonban egész a savanyú kútig jóvérű nemesemberek. Ez aztán olyan, mint a St.-Germain Párizsban, azzal a különbséggel, hogy semmi különbség a felvég és alvég között; ugyanolyan szalmafedeles viskók itt is, kémény és tűzfal nélkül, legfeljebb a kapuk cifrázatán látszik meg a lakók magas származása: a tulipánok és griffmadarak közé oda van írva a legtöbb helyütt Salva-Gvardia, némelyiken a gazda vagy az építő családtag neve: »Nemes Laczkó Ferencz« vagy »ns. Ujlaki Gábor«. Az egyik Laczkó (Mátyás, a szűcs) pláne még azt is odavésztette: »Építette Anno 1740 a saját erdejéből hozott fából«. Ez a legrégebbi porta: a felirat megmaradt rajta mai napig is, hanem az erdőt elvitte már az ördög.

Némely helyütt négy-öt ház is van egy végben, mely mind a Laczkó-famíliáé, Istvánok és Péterek sokasága ez, kiket kortársaik mindenféle előnevekkel különböztetnek meg felismerhetés okáért: sánta Laczkó István, nadragulya Laczkó István, hidegajkú Laczkó István, tarisznyás Laczkó István, igyók Laczkó István; bagolyfejű Laczkó Istvánt nem is említem, mert az Csitáról jár be a famíliaris gyűlésekre, sem pedig a bélyei Laczkó Istvánt, mert az egész életében Pista fog maradni. No, a Péterek aztán még többen vannak, ezeknek két-három csúfnév is kell, hogy eligazodjék rajtok az emberi emlékezet. A Gáborok, Jánosok, Endrék már ritkábbak; — hanem majd ötven év múlva tessék megnézni, akkor válogassa oszt ki őket valaki; mert most egy idő óta mind Endrék lesznek az újszülöttek, a békési Laczkó nevére. A családi törekvések ezt a nevet hozták divatba.

A számtalan apró kúria közt igazi kolosszális épületnek látszik a bádogfedelű udvarház, mely a bodonyi Baros Annáé. Maga az úrasszony soha feléje sem néz. (Hát iszen különb kastély is ám a bodonyi!) Özvegy Réky Istvánné asszonyom lakik benne, aki szöggről-végről valami rokona a szép bodonyi úrnőnek.

Hanem már az sem lakik itt szegény sokáig, megint üres lesz a bádogkastély, laboda fölveri, a baglyok meglakják.

Mácsik éppen most ért az ambitus ajtóhoz, s szemben Dúcz János nótárius uram jött rá.

— Nagy tisztesség érte a nemzeti urat — szólt.
— Ugyan? — kérdé kurtán a kevély bocskoros nemes.
— A nagyasszony kinevezte a Birike gyámjának. Most írtam meg a testamentumot.
— Hm! — mondá Mácsik.

A nótárius a kezeit dörzsölte, s tovább fecsegett.

— Nagy tisztesség pedig. Száztíz hold Zobolán és az ingóságok, az instrukció . . . Nagy dolog. Mert tegyük csak, a Biri most tizenhárom éves . . . mondjuk öt évig nem megy férjhez. Nos, öt évig kezelni ilyen jószágot, nem utolsó munka. Igaz, hogy a bodonyi Barosné is beleszólhat . . . de csak a leányzó neveltetésébe . . . Megérintettem igenis, ott áll világosan, hogy félreértés ne legyen, jószágban a nemzeti úr parancsol . . . de a leányka fölött is. Valami ez kérem szeretettel . . .

Mácsik egy megvető pillantást vetett a kopott sárga kabátos Dúczra, s aztán keresztüllépkedve a folyosón, hol Birike sírdogált keservesen, befordult a beteg szobájába.

Bizony már rossz karban találta szegénykét. Éppen az utolsóját járta. A doktor (No, megállj akasztófára való felcser!) ráripakodott Mácsikra, hogy ide nem lehet bejönni, a nagyasszonynak minden szóbeszéd ártalmára való már, de a nagyasszony észrevette őt s odaintette. Nagyon halkán beszélt. Mácsik tölcserít csinált a tenyeréből a füleihez. Így is csak homályosan vehette ki, mit beszél. »Maga hatalmas ember (Már én olyan vagyok nagyasszonyom), magára bízom szegény árvácskámát, meg fogja védelmezni.« (A kis ujjammal taposom el minden ellenségét). Aztán még azt is hozzátette a haldokló, hogy mivel a Réky-névre mindig büszke vala a megboldogult férjeura, — s mert Biri viseli e nevet utolsóinak, ha valaha szerencséje akad, vegye fel jóvendőbelije a Réky nevet is.

— Jó — mondá Mácsik, de azon az egy szón több nyomaték volt, s abban a nyomatékban több önérzet, erő, mintha két napig beszélt volna más közönséges ember.

— Köszönöm — suttogta halkán a beteg, s erőtllenül hullt alá finom hosszukás feje a vánkosokra, mialatt aszott, hidegtülő kezét odanyújtotta Mácsiknak.

Gondolta, hogy talán le kellene hajolni és megcsókolni azt a kezét, — de hátha mégis ártana az auktoritásnak?

Szó nélkül ment ki, patkós csizmái durván kopogtak végig a szobákon. A folyosón még akkor is ott zokogott Biri. Ahogy elment mellette, megsimogatta szép szőke haját, aztán hátba veregette a tenyerével. Egyetlen nyájas szót sem mondott neki. Minek? Hiszen benne volt abban a hátba-verésben az ő összes gyöngédsége. Mintha így szólt volna hozzá: »Te most már az enyim leszel . . . jól viseld magadat kis lányom. Anyád az égből fogja nézni, hogy Mácsik György mivé nevel fel«.

Mert olyan volt mint a dió, csak fölül vonta be az a vastag kemény kéreg, ott bent olyan puha szíve volt, mint egy gyermeké, de a nagy hatalma nem engedte, hogy azt valaha kimutassa.

Lassan, gondolkozva lépegetett végig a falun. Holhol megállt és megtörülte izzadó homlokát. »Mégiscsak derék asszony — dörmögé — még haldokolva is a famíliára gondolt.«

Amennyi Laczkó-gyereket meglátott útközben, azokat mind magához intette, pedig azok mind el akartak előle szaladni, mert félték tőle. A kutyák morogva húzódtak be az udvarokba, s még a föld is remegni látszott talpai alatt.

A Laczkó-gyerekektől kikérdezte, mit csinál otthon az édesapjuk, mit főzött ma ebédre az anyámasszony, járnak-e iskolába, megvannak-e elégedve a kántortanítóval, micsoda foglalkozásra volna kedvök. A pisze orraikról rájok ösmert a többi gyerekek közt.

Egy szőke virgonc fiú felelgetett neki a legbátrabban.

— No, te is pap leszel fiú?

— Nem én; ki nem állhatom a templomot — felelt a gyerek makrancosan.

— Hát mit szeretsz legjobban?

— Legjobban szeretem a vallatásokat.

— No lám! Tehát szolgabíró vagy vicispán akarnál lenni, aki vallat?

— Nem én; zsvány szeretnék lenni, akit vallatnak.

— Ejnye, gazember! — szólt a nagy Mácsik mosolyogva és barackot csattantott fejére a bütykös ujjával. — Melyik Laczkónak vagy a fia?

— A Boldizsáré.

— A Boldizsáré? Hüüm! Kár, igazán kár . . .

S ezzel felemelte mogyorófa-botját, s egy jót vágott vele a vásott Laczkó-gyerekre, ki bögve futott egész a korcsmaig, ott azonban kihúzott egy husángot a kerítésből, s hadi pozícióba helyezkedvén, csúfneveket kiabált Mácsik után.

Nagy szerencséje, hogy a nemzetes úr nem hallotta. Másra hallgatott az most.

Szomorú kongással megszólalt lent a faluban a lélekharang.

Az emberek megálltak útközben, leemelték kalapjaikat és keresztet vetettek magukra :

»A szegény Rékyné lelke költözködik!«

A lakosság csapatokká verődött a kutaknál, a kovácsműhely előtt. Mi lesz, ugyan mi lesz a kis Biri kisasszonyból? Ej hát mi lenne? . . . Megnő és férjhez megy. Igaz-e vajon, hogy a nagyerejű Mácsik lesz a tuteur? Lehetetlen! De bizony mégis igaz, benne van a testamentomban, sőt az asszony még élőszóval is rábízta a Birit, odahívatván őt halálos ágyához. Hej csak hatalmas egy ember, valóságos oroslán! Hát eszerint a temetést is ő fogja rendezni. Persze ő; máris ott szaladgál a papnál meg a kántornál.

Pedig el voltak azok készülve anélkül is a teendőkre. Minden kétszáz évben esik ekkora halál Pribolyon. Nem lesz itt már többé olyan nagy temetés egészen a Mácsik haláláig. Hanem akkor még tán a palatinus is itt lesz a gyászolók között.

Tusnay András, a kántor, mihelyt meghallotta a gyász esetet, mindjárt hazament, s egész éjjel faragta a versezetekeket, mert ki vagyon mondva, most tudódik majd ki, van-e hát valami a kaputban; hogyha ebből a témából sem tud csinálni semmit, akkor okvetlenül el kell csapni innen valami hitvány filialéba. Mert Pribolyon jeles kántort kívánnak, a boldogult Hanulay is az volt, sőt annak az elődje, Varga Pál nemkülönben.

Hanem bizony lassan eresztett a véna, másnap délre is még ott rágta a tollat ennél a két sornál.

Búcsúszom, búcsúszom, felső, alsó szomszédomtól,
Az ekléziától, Birike lányomtól.

Igaz, hogy ez aztán nagyon szép, hanem legalább hat strófára kitágítandó, különösen Barosné asszonyomat s Mácsik György uramat illetvén ékesen megszólítani, mert ha valami, ez fogja majd megríkatni a keresztény gyülekezetet.

Mindenki a halálesetről beszélt a faluban. Az öreg asszonyok ruhaterítgetés közben a lészákon át kiabáltak egymásnak: Látta-e már komámasszony? Szép-e, megváltozott-e nagyon az arca? Ki van-e már terítve? Éppen most öltöztetik. Oh, oh, hogy sehogy sem akarja lecsukni az egyik szemét? Hallom, hogy a koporsó valóságos ezüst szögekkel van kiverve? Én édes istenkém, ezek a gazdagok még oda is elviszik magukkal a hivalkodást. Hát a kisasszony? Sír, ugye sír a lelkem, de bizony sírhat is.

A bíró háza előtt egy tót asszony ült a kalodában egész éjen át. Vacogó fogakkal beszélte reggelre, hogy éjjélkor Réky István lelkét látta tüzes szekeren nyargalni a halottas ház felé. Bizonyosan a boldogultért jött, ne menjen gyalog a lelke, hanem úri módon... De hogy legalább nem szólította meg az a vén tót asszony! Hátha felelt volna neki?

Rendben elkészültek minden parádéval. Főtisztelendő Cselkó János uramnak a bodonyi plébános is eljött segíteni, hogy annál különb legyen a pompa. A temetés napján reggeltől kurta estig zúgtak a harangok, majd belesiketült az ember.

A koporsó után roskatagon ott ment talpig gyászruhában a kis Biri. No, ugyan illett is ide az a nagy kíváncsiság, hogy mindenki a nyakát nyújtogatta feléje, közelébe tolokodott alkalmatlankodni a megszorodott gyermeknek.

Mácsikné vezette, mégis úgy volt, hogy majd összeroskadt vagy négyszer.

Egyszer el is ájult: Barosné fogta fel karjaiba. Oh, be fölséges szép asszony. Milyen finom, milyen kedves minden mozdulata! Hát még az öltözködése!

Ez a szerencsétlen Mácsikné, hogy nézett ki mellette. Ott az újdonatúj fekete ruha rajta, de alul, a kikandikáló fehér szoknyán rajta van a tavalyi szenny. Oh, oh! Micsoda mosás az! Ki látta ugyan az ingvállát? Olyan sárga volt az, mintha csak a tenger siratta volna meg.

A fáklyákat is vitték, hiszen vitték: Laczkó Pál, Laczkó Dénes, Laczkó Márton. (Jó, hogy szent Mihály lovának is nem valami Laczkó állt be!) De bizony vihették volna előkelőbbek is, ha lettek volna.

Hanem aki akar se jöhet ide a gyalázatos utak miatt! Barosnét is hat ökör vontatta, úgy jött át. Mondják a temetés után magával viszi Birikét, s ő maga neveli otthon Bodonyban. Szerteszét folyt a trics-tracs kisebb-nagyobb csoportokban.

Birike mindebből nem hallott, nem látott semmit, oda sem ügyelt, minden meghalt az ő számára, csak az élt még neki, aki meg volt halva. Azt szólítgatta egyre szívrepesztő hangon.

— No, no, no, drága angyalkám — oszítgatá Mácsikné kenetteljesen —, mindnyájan föltamadunk a Josafát völgyében. Úgy bizony, édes bárányom. Föl se kell venni.

Beszélhetett annak — de magunk közt legyen mondva — nem is volt gyöngédség. Csak nézte, nézte mereven a koporsót, nem volt már könnye, az fogyott el legelőbb, most a szava is elállott, minden fájdalom összegyűlt kedves kék szemeibe, onnan beszélt a koporsónak: »Minek tetted azt, minek tetted? Miért hagytál engem itten?«

A sírásók a koporsó alá csempészték fürgén a kötelet s lebocsátották óvatosan, majd megvillant kezökben a kapa, s mohón láttak a munkájukhoz. Mert mesterség az is, annak aki tudja, s utoljára is mi egyéb látható változás marad a halottak után? Púpossá teszik egy kis helyen egy kis időre az anyaföldet.

Hanem a rögök dübörgése mégis rettenetes. A hang, amit a néma koporsó ad . . .

Távol a kis falusi toronyból ide hallik a harangkongás, a szél megrázza a fákat az apró púpok között. Minden fa valaki, minden fa egy meghalt ember. S ezek a meghalt emberek összecsapják a tenyereiket, a rögök pedig tompán kopognak a koporsón: drob drob! Hallod-e bent, most már ki nem eresztünk téged innen egy-két-millió eszten-deig!

A szertartás után megindult a kritika, ami dicséretes akadt, az bontakozott ki legelőbb . . . a gáncsolandókat még

csak azután gondolják ki otthon. Legtöbb elismerés a búcsúztatót illette. De iszen Tusnay András uram mégis derék ember. Istenem! hogy bírta olyan okosan összehozni? Az asszonyok a szemfedő kilátszó csipkéit emlegették, milyen kár a férgeknek... milyen kár!

Mácsik ellenben, mialatt a hantokat igazították a sírásók, odajárult a tekintélyesebb családokhoz, egy-egy lenéző pillantást vetve a kisebbekre, kik tiszteletteljesen húzódtak hátra a nagy ember elől, s meginvitálta a halottas torra, mivelhogy ezen szomorú eset alkalmából az ő szegény házában léssen egy kis uzsonna.

Azok, akiket ilyen megtiszteltetés ért, leginkább a Laczkó-családbeliek, különváltak a széledező tömegtől, s a temetőn túl a kis gyalogúton mentek át csapatostul a Mácsik-kúria felé, hol már felterített asztalok várták őket a félszer alatt.

— Ni, a mágnások! — mondák irigykedve a kimaradtok, utánuk nézegetve, míg csak beláthatták, mert az bizonyos rangot adott már valakinek, ha a rettenetes Mácsik jó szemmel nézett rá.

— Bizony pedig sok érdemes embert is hagytak ott ki — szólt keserűen Toldy Mihály —, míg ellenben hívtak dib-dáb népet is. De nini, kedvencét, Filcsik csizmadiát sem hitta meg!

— Pedig Laczkó-lány az anyósa — magyarázza Piry Barnabásné. — Igaz, igaz, most jut eszembe, Filcsiknél ma keresztelő lesz; azért nem hivatalos. Hanem, több az, hogy miért hagyják ki mindenünnen ezt a szegény Laczkó Boldizsárt? Bizonyisten, mégiscsak cudarság!

— Miért, miért? Mert derogál nekik, kedves sógor-asszonykám! Mert rongyos ruhája vagyon, s mert a felesége nem jár selyemben. Pedig éppen illik a Laczkóhoz. Nagyra-vágyó ő is, s csak a nyomorúság kényszeríti, hogy a kollármesterséget vigye. Már persze úgy, ahogy ő viszi; mert amellett, ha a felesége nem gondozná, már régen éhen halt volna valahol a lésza alatt.

— Csakhogy beteges ám az az asszony, nem él meg sokáig. Mi lesz, vajon mi lesz akkor abból a vásott kölyök-ből? Minek is az ilyen embereknek a gyerek, ha nem bírják

becsületesnek nevelni? Higgye meg sógor, sokszor eltűnődöm rajta, mi válik majd az ilyen gézengűzből?!

— Mi válnék belőle? Fölakasztják — véli nagy lelki nyugalommal Toldy Mihály uram. — Hanem akármilyen lesz, mégse volna szabad így megszegyeníteni Boldizsárékat... Mégiscsak Laczkók ők, ha szalmakötéllal övezik is a derekukat... Vért vízzé ne tegyen a halandó ember, ha még olyan hatalmas is, mint Mácsik György.

Azután, mintha megbánná, hogy a nagy Mácsik ellen ejtett ki szemrehányó megjegyzést, alázatteljes hangon tette hozzá :

— Mert az isten mégis erősebb talán mindnyájunknál!

Így beszélgetve mentek ki a temetőből Toldy Mihály uram és Piry Barnabásné asszonyom végig az utcán, s mi-alatt ők édesdeden leszólták rendre azokat, akiket a temetésen láttak, azalatt a szembejövők és utánukmenők őket szólták le édesdeden nagy fejcsóválások között...

— Ej, ej — suttogták —, legalább már fényes nappal tűrtöztetnék magukat.

Összenéztek, s hamisan hunyorítottak az emberek a szemeikkel...

Pedig becsületesemre mondom, nem volt a dologban semmi.

IV. FEJEZET

A LACZKÓ-HADAK

Fürgén gyülekeztek a vendégek a Mácsik-portára, még mosolya is volt már némelyiknek. Útközben kiszította a szél a szomorúságot az arcokból : de nem is volt valami nagy szél, és nem is volt valami sok dolga az arcokkal.

Mácsikné a fekete szoknya elé odakapcsolta a fehér szakácskötényt, derekán csörögnek a kulcsok. Reszelős hangja majd itt, majd ott csattog : készen van-e minden ; kanál, villa, kések? Csak még egy pár szék hiányzik? Ej no, oda kell tolni a lócákat az asztalokhoz.

A bizalmasabbak (átkozott ebcsontok ám ezek a férjek) a konyhába is benéznek, mert tudvalevő dolog, hogy a

leg híresebb főzőné, a szép Harkány Borbála készíti a lakomát. Hozzá tartozik ez már az állapothoz, ahol nagy pompa van.

Még meg is csipkedik a kellemes menyecskét.

»Ugyan mit főz, lelkem?«

Borcsa kötekedve feleli vissza, meglóbázva a főzőkanalat:

»Kis fazekakat nagy fazékakban.«

Tessék aztán ebből okosnak lenni.

A közönséges belső cselédek ezalatt felterítettek, s elhelyezkednek a vendégek. Barosné ülne legfelül, ha itt volna, de az legott hazakaszmlódott a kis árvával. Hiába, rossz az út, hamar sötétedik be. Pedig becses perszóna lenne, ha itt lenne.

Most hát Laczkó Ferenczné, a legrangbelibb Laczkóné jutott felül, jobb keze ügyébe pedig a plébános. Beszél is annyit a tisztelendőnek, hogy három prédikációt csinálhat belőle, ha megvigyázza.

Balján Laczkó Péterné és leánya, akikkel szembe Laczkó Tamásné, valamint Tolvay Péterné, született Laczkó Rozália kerültek, közöttük pedig len valami ismeretlen csinos képű úr könyököl, nem tudom, hol keríthette Mácsik uram. Nagy uraság lehet, hogy ilyen elől van!

Hohó, hiszen ez a megyei inzsellér, akivel abban trafikálnak, hogy országutat csináltasson nekik a megyével, de hát az ördög ösmerne rá hirtelen ezekre a városi emberekre, mivelhogy mind egyforma kabátban járnak, s még a haját is úgy fésüli az egyik, mint a másik. Mennyivel különbek ezek a mi pribolyi uraink, akik nem fésülködnek tükörből, se nem ruházkodnak mappa után, s az ember mindjárt rájuk ösmer a bekecsük színéről, a kalapjuk gyüremléséről vagy a kosztros fejükről, nem kénytelen fárasztani az elméjét.

Alább ott piroslik Ujlaki Jánosné (no, nem temetésekre való ábrázat), Laczkó Györgyné az ódivatú főkötőben, Laczkó Pálné (azt mondják róla, hogy festi magát), ejnye ni, de alura jutott Laczkó Kelemenné a két lányával... no, ha ebből nem lesz aprehenzió, akkor az idén nem terem konkoly a pribolyi búzáokban.

Túl a Tusnay András környékén ül Szudy Anna, férjezett Laczkó Mihályné (szép volt valamikor — de mikor?)

Ennek a kántornak jobb a szerencséje, mint a torka. A legmódosabb menyecske a másik szomszédnéja : Laczkó Apollonia. Csupa kedvesség, csupa vér. De nemhogy disztrahálná a boldogtalan, hanem úgy ott lapul bárgyúan, mint a gomba a fűben.

Az a csinos jószág ott, aki kenyérgolyókkal pajzánkodik a férfinéppel, Csapodyné asszonyom . . . olyan akár az eleven ezüst, mellette a vén Laczkó Dénesné (sehogy sem áll kezeügyében sem a kés, sem a villa, nyilván az ujjjaival eszik otthon). Alább Pap Demeter könyököl, az ispán Bodonyból, az a sáfrányszínű leányzó is az övé. Még lehetlenebb fizonómia azonban a Laczkó Klárác. Isten akárhová tegyen, de nem kellene, ha egy puszta szigetté válna itt mindjárt az egész környék, s csak ő volna rajta!

De mit toldom-foldom, hogy kik voltak. Ördög vagy legalább asszony legyen, aki kivált a vendégek férfi részét is elő tudja sorolni. . . úgyszólván az egész Laczkó-nemzetség együtt volt, kivéven azokat, akik a szomszéd falvakban vagy még távolabb laktak.

Az uzsonna végén Mácsik sorra odatolta székét a tekintélyesebb Laczkókhoz, s közölte velök a tervet, mely három nap óta tartotta fogva lelkét.

— Meg kell lenni. Áldozni fogunk, mert áldozni kell.

A Laczkók, akiket megszólított, édes elámulással bólingattak a fejeikkel :

— Úgy van! Úgy lesz! Hogy erre már előbb rá nem jöttünk! — felelének csudálkozással.

— Most már tündökölni fog a Laczkó-címer — biztatta őket Mácsik kigyúlt arccal. — A kecskéből a kék mezőben, alighanem oroszlán lesz, s a kék mezőből arany mező!

S valóban, mintha már magával a puszta tervvel is fénysugarak szöknének be, amint azt egymással közölték, suttogva, titkosan mosolyogva és lelkesedéssel, valamennyi Laczkó arca ragyogni kezdett. Szinte hihetetlen volt, hogy halotti torban vannak őkegyelmeik!

A pompás ötlet, mely oly gyorsan fogamzott meg a Mácsik fejében, jó talajra talált mindenütt. Alig várták az érdeklettek, hogy végigegyék a nemzeti asszony minden-féljét, felugráltak az asztaltól, s bizalmas csoportokba

oszolva beszéltek meg a fölséges plánomot, mely egészen új ábrázatot ad majdan a tekintetes vármegyének.

Mácsik úgy járt-kelt köztük dolyffel, gravitással, mint egy imperátor, csak néha-néha mondott valamit, ami szájról-szájra repült azután, izgalmat keltve, vagy megnyugvást.

— Mit mondott? — faggatták, akit megszólított.

— Jó kedve van! — véleményezték tenyereiket dörzsölve.

— Úgy látszik bízik a dologban!

S ha lettek volna részvényei a Laczkó-pörnek, azok nagy áron keltek volna el ilyenkor.

— Mához egy hétre tartjuk meg a választógyűlést

— mondá Laczkó Jánosnak. — Hozza el kegyelmed a fiait.

— Hogy mi? — rohanták meg mindjárt Laczkó Jánost vagy húszan.

— Mához egy hétre tartjuk meg az alispánválasztógyűlést — ismétlé az kevély hanghordozással.

— Igenis azt — vágott közbe Mácsik hirtelen előlépve.

— A dolog ki van kombinálva, ha mondom. Akit mi megválasztunk most a nemzetség oszlopának, legyen az bár két hónapos csecsemő, ő fog ebben a vármegyében uralkodni, isten engem úgy segítjen.

Úgy süvítettek ezek a szavak a levegőben, mint egy óriási parittyakő, mely egy egész vármegyének be fogja zúzni a fejét.

— Aztán hogy fizetünk a gyerekre? — kíváncsiskodék Laczkó Mihály.

— Proporcíóra.

— Birtok szerint?

— Nemzetség-fa szerint, olyan arányban, amint a békési birtokból örökösödünk.

Bármilyen tartózkodva beszéltek, elharapván a mondatokat, ha idegen ember vagy ha asszony közeledett, mégis csakhamar mindenki tudta, miről van szó. Laczkó Mihályné asszonyom bele is avatkozott, amint a férfiak mellé lépett, maga előtt tuszkolva két tömzsi leánykáját.

— Oh istenem, istenem! Nekem csak leányzó gyermekeim vannak! Én uram teremtőm! Milyen szerencsétlenség, milyen

fájdalom egy anyának . . . mert annyi ész, annyi talentum van ezekben az én gyermekeimben, hogy ha fiuk lennének . . . de így, így! . . . Csókoljatok kezét, lánykák, a Mácsik bácsinak!

A gyerekek odajárultak a nagy emberhez, s szabályos pacsit adtak neki: »keresztül-kasul könyököm, szúrom, pacs«.

— Istenem, istenem — folytatá a köpcös asszonyság elkeseredett éneklő hangon —, ha talán várnának egy kicsit . . . mert ki tudja . . .

Mácsik végignézett a Mihályné gömbölyödő termetén, s közömbösen mondá:

— Nem lehet, sógorasszony. Az öregebb gyerekek előnnyel bírnak, mert nekünk hamar kell a dolog. Teringette, hiszen mindnyájan meg akarjuk még élni.

Kiosztották a szerepeket egymás között. Csapody vállalta magára az informálást, hogy bejárja egy hét alatt az összes Laczkó-rokonságot, s elmondván hegyről-végire a messzeható tervet, becsóditja a famíliákat mához egy hétre fiúgyermekcikkkel egyetemben, hogy aztán annak rendje és módja szerint megejtessék a választás. Praesentes concludunt. Aki nem jön, nem határoz, s aki alá nem veti magát a határozatoknak, nem kóstol bele az ígértföldjébe Békés megyében.

Laczkó Dénes és Kőváry Mihály uram pedig arra ajánlkoztak önkéntesen, hogy összeállítják a családi genealógiát, ki milyen ágon áll rokonságban a békési Laczkó Endrével, s megállapítják egy lisztán, mennyi lészen fizetendő a gyermek nevelésére és úri módban való fenntartására.

— Kétezer forint — vélte Adorján Miklós.

— Könnyű kegyelmednek, öcsém — vágott közbe mókusszín-bajuszú Laczkó János —, három fia is van, rájuk fordulhat a tisztesség, de énnekem senkim, sőt magam is már csak úgy vendégnek vagyok itt még. Azt gondolom, elég lenne ezer forint is. Nagy pénz az!

— Első sorban azok a fiúk jönnek — dönté el Mácsik György —, akik a Laczkó-nevet viselik. Azért hát ne irigyelje bátyám az Adorján-gyerekeket. Engem sem hínak Laczkónak, de azért Laczkó halálig! Itt nem lehet szó apró személyes

érdekekről. Egy messzeható hatalomnak kell megvetni fundamentumát.

— Tökéletesen úgy van —, bizonyítható Laczkó Péter, akinek három nevetlen fia van.

— Azért hát azt mondom komolyan — és a nagy Mácsik az asztalra ütött a tenyerével — otthon kell hagyni a kishitűséget és irigykedést.

Mindenki megszeppenve hallgatott, ha ő beszélt.

— Nagy fába vágtuk a fejszénket — folytatá —, de nem azért ám, hogy kegyelmek az apró gallyait maguknak tördelgessék.

Erős tüskés szemöldjeit mérgesen összevonta, s gúnyos kihívó tekintettel mérte végig a familiát.

— Azt szeretném én látni! — sziszegé. — Azt próbálja csak meg valaki!

S mintha az ökle fenyegetőleg megmozdulna, s csizmáinak ropogásában egy hatalmas tiltakozás hangzanék, amint tovább ment a tisztelendő úr vállait megveregetni, amiért olyan szép hangon énekelt a »circumdederumot«.

A tisztelendő úrnak kapóra jött ez a szó: Laczkó Pálné asszonyom ugyanis éppen arról faggatta, miképp hívják diákul a rétest; mely sajtóságos érdeklődése a nemzeti asszonynak a tudományosság iránt, nagy zavart okozott a szent férfiúnak, mert hasztalan keresgélte fejében a megfelelő latin szót a rétesre:

— Megvan! — kiáltá most. — Igen, igen, circumdederunt a rétes neve.

S minthogy rendesen igen szépen mosolygott akkor Laczkó Pálnéra, ha az őt valami kéréssel fárasztotta (mert átkozott szép asszony volt), vérszemét kapott az ott ácsorgó Csapody Gyuri, s ő is a maga kedvenc tárgyának a latin nevét kérdezte tisztelendő Cselkó Jánostól.

— Hát a kulacsot, atyám, hogy hívják?

— A kulacsot? — szólt ideges fintorral. — A kulacs neve: Klipiklapatorium.

Amire úgy tetszett neki, mintha gúnyosan mosolyogna a megyei mérnök, kire majd csábítón, majd szelíden szerelmes szemekkel vetették ki hálójukat az asszonyok és hajadonok. Pedig megárthatna a tisztelendőnek, ha a tudománya csor-

bulásba esnek, mert csak egy hónapja van még a parókiában. Az új kertészre könnyen fogják rá, hogy nem ért a gyümölcsoltáshoz.

Késő este lett, mire eloszlottak a vendégek, s Mácsik maga maradt a nejével. Ekkor jutott eszébe Chalupka.

— Hát az a címeres korhely ugyan hol lehet. Nem láttad, Laczkó Anna? (Mindég odatette a Laczkó nevet is az Annához, mintha nem is név lenne az már, hanem rang.)

Aggodalmasan nézett ki az ablakon az éjbe.

— Az az ember nem volt itt a toron. Csodálatos! Még megérem, elhagy! Ilyenkor! Nincs állandósága . . . Nem tud egy helyen maradni.

— Bánom is én . . . — dünnyögte Laczkó Anna köhécselve, mert a nemzetes asszony vékony tüdőnek vala birtokában, s az volt róla a vélemény, hogy nem sok kalendáriumot koptat már el.

A doktor váltig perszadeálta Mácsikot : küldje valahova jobb levegőre, ott még tán kiépülhetne ; de Mácsik nem sokat adott a doktori bölcsességre : »Ostobaság! — mondá. — Ne beszéljen nekem a levegőről! Ha igaz az, hogy a föld forog, hát isz akkor úgyis belefordul minden levegőbe«, s ez aztán olyan mondás volt, ami dr. Kaffkát is megingatta.

De nem erről van itt most a szó, hanem arról, hogy :

— Mit, te nem bánod? Hát tudod te, mi lakik abban a hitvány emberben? Nekem szükségem van rá, punctum. Magamhoz akarom kötni végképp. Kivált most lesz jó segítségem, hogy ezt a Biri lánykát is elvállaltam.

— Jó, hogy említetted — vágott közbe Mácsikné. — Már éppen a nyelvemen volt. Hát miféle tótorság az, György, hogy a gyámleány idegen helyen maradjon? Lehet ez? Illik ez? Kire szégyen ez, ha nem én rám? A hites feleségedre, Gyuri.

Mácsik morgott valamit, s úgy tett a kezeivel, mintha valami legyet akarna elkergetni a közeléből. Kellemetlen volt neki ez a beszéd.

— Mit fognak mondani az emberek? — gyulladozott a nemzetes asszony. — Azt fogják mondani : Ime, Mácsik lett a gyám a testamentum szerint, de az asszonyt kevesellték, az asszony nem kellett, az asszony nem való, hogy

egy leányzót kineveljen, a leányt másra bízták. Mindjárt megfúlok dühömben, Mácsik, ha erre a megaláztatásra gondolok. Nem vagyok én becsületes asszony? Mi? Mordiom adta, felelsz vagy nem felelsz erre most mindjárt?

— Az vagy becsületes vagy, Anna. Csak ne beszélj kőrlek annyit.

— De bizony azért is beszélek. Ha te eltűröd, hogy dehonesztálnak, én nem fogom eltűrni.

És a csipőjére tette kezét, vasvilla szemeit vadul irányozva férjére. Nincsen, még sincsen tehát abszolút hatalom a világon.

— Ne hápogj Anna — kérlelé Mácsik, az ajtó felé hátrálva —, hiszen csak nem mehetek bottal a halottakra.

— Nem mehetsz ugye? — vicsorította rá fogát gúnyosan. — Nem törődöl velem. Hanem a Laczkó-név jó aranygombnak a dolmányodra? Hej, Mácsik Mácsik, ki ne kezdj velem, azt mondom. . .

És mérgesen dobantott a lábaival, hogy csak úgy porzott tőle a szoba földje. Pedig csak tegnap lett finom márga agyaggal beeresztve.

— Ha csak azért vettél el Mácsik — s hangja most már rikácsolóvá változott, mint mikor a fazék reped vagy az ablaküveg törik —, ha csak azért kötötted be a fejemet, hogy ne látszassék a tied mellett . . . nem kell a főkötd, itt van . . . edd meg. . .

Belemarkolt dühösen a fekete csipkés főkötdjébe, lehámozta a kontyáról, s odahajította a nemzetes úr szeme közé, hogy annak meglepetésében kiesett szájából a selmei, ezer darabra zúzódva.

De a nyugodalma meg nem rendült. Ránézett bámészkodva, mint az oroszán, ha ingerlik, ásított egyet, azután szép csendesen kiment az udvarra, Chalupka után tudakozódni.

Hol van? Ki látta? Senki sem tudta megmondani. Suska Mihály, a mindenes, beszéli, hogy míg a tor tartott, odakuporodott a szalmaasztag végibe a köpenyegére, s szunyókált. Egy gazfickó (a Laczkó Boldizsárék fia lesz, ha jól látta) ott ingerkedett az öreggel, bolondot csinálván belőle. Mert, magunk közt legyen mondva, közel fért valahol

a hordóhoz, hagyott hát tenni magával mindent. Az a vásott kölyök egy úri tököt adott oda a kezébe: »Ímhol — azt mondja — ez az üveg-kancsó, tartsa kegyelmed, de el ne törje, mert Mácsik bácsi megharagszik«, s az az együgyű bolond úgy tartotta ott hanyattfekve, mint valami oltári szentséget. Jaj de csúnya is a részeg ember, nemzetes uram!

A hatalmas ember elmosolyodott.

— Ejnye adta gyereke, de imposztor! Eredj no, keresd föl azt a szegény öregot. Jusson neki is valami a maradékból.

V. FEJEZET

A NAGY FANTASZTA

Mért nem szólnak kérem . . . csak most veszem észre, hogy egészen a világba beszélek, olyan emberek dolgát szedvén krónikába, akikről elfeledtem elmondani, kik, mik és minők voltak. Pedig úgy illenék, minden jóra való mesemondó azon kezdi, amin a passzust kiállító írnok, megírja hőseinek milyen az orra, szeme, termete, viselete, mi a foglalkozása, sőt nem hagyja ki a különös ismertetőjeleket sem.

Hogy Mácsikról hallgattam, annak megvannak a helyes okai, mert őkegyelme először is helybeli ember, kutyakötelessége tudni mindenkinek, kicsoda, micsoda; ami pedig a külső földi burkolatját illeti — no, hiszen éppen ez a baj, mert ha a vasárnapi ruházatában festem, akkor nem ő; az ökölnagyságú ezüst gombok a dolmányon s a magzatjaik a mellényen, a tömérdek zsinór, vitézkötés, olyan nagyszerű pompa, hogy egészen bennök vész hatalmas feje, nagy homlokával és a kiálló pofacsontokkal, a kevély hosszú bajusz is mintha rövideget szenvedne —, ha pedig a hétköznapi gúnyájában állítanám elé, nagyot csorbulna a tekintélye a mai cifrálkodó világhoz szokott olvasó szeme előtt. Azt én ugyan nem teszem, hogy a nemzetes úr nimbuzsán akár emeljek, akár faragjak, ha csak egy morzsányit is.

Hanem Chalupka, az más, Chalupkával már tartozásban vagyok. Annál is inkább, mert domine Chalupka raritás,

egy őslény, egy múzeumi régiség az alig múlt korból. Még a magva is kiveszett, most hiába keresnők. Az idő emlői jobban kiasztak már, mintsem az ilyen szegény férgeket táplálnák.

Peregrinus, de mégse peregrinus, mert foglalkozása van, mégpedig nem egy rendbeli, hanem sokféle. Ahova megszáll, semmit sem szól, nem is kell neki szólni semmit, a nagy kutyaugatásról (mert a kutyákkal ellenséges lábon áll: azok ő előle, ő pedig azok elől eszi el az úri asztalok hulladékait) azonnal kitalálják, hogy megjött Chalupka. Nem kérdezik, honnan jött? Sehonnan. Nem kérdezik, hova megy? Ide jött. Terítenek neki az ebédhez, a vacsorához, éjszakára ágyat vetnek számára az inas-szobában. Aztán ott van, ameddig tetszik neki: négy, öt napig, — tovább úgysem maradna; benne van a csavargó vér, fölveszi a vándorbotot, és odább megy — a szomszéd kastélyba.

Egy félév múlva újra visszakerül, megint olyan rongyosan, megint olyan jó kedvvel, mint azelőtt: azóta már megjárta a félországot, s annyi a beszélőnivalója, hogy tömérdek . . . itt az történt, ott az történt. Az összes nemesi családok mintha rokonai volnának, mintha ő házasítaná ki fiaikat, férjhez adná kisasszonyaikat, aggódó gondoskodási tárgyát képezik. A szegény Chalupka tele van bajjal, keserűséggel miattuk!

De csak mindenütt megvigasztalódik a borocska mellett, s ha úgy az ebédlőben magára hagyják, mikor már rózsaszínűbbnek látja a világot, kedélyesen még el is diskurálgat a nemes nedvekkkel. Megszólítja őket, azok meg visszafelelnek neki:

»Jó estét, borocska!«

»Adjon isten, Chalupka!«—üdvözli a kancsó nyájasan, ha ugyan nem ő maga felelget magának.

»Jó vagy-e, borocska?«

»Kóstolj meg, Chalupka!«

Meg is kóstolja derekasan. Miért ne? Hiszen eléggé rászorgált a nemes úri famíliánál.

Az első nap megreperálja az összes órákat a házban, kinek a werkje volt elromolva, kit csak tisztítani kellett. A másik napon beoltja a birkákat, fölstimmeli a fortepiánt,

a harmadik nap a patkányok és poloskák kiirtását eszközi különböző szerekekkel és hókuszpókuszokkal, a negyedik nap kottára teszi az összes divatos nótákat, melyek Kassától Szegedig ragadtak rá, ezeknek egyikén mindig sirva is fakad, mert hát ki tehet arról, hogy olyan érzékeny a szíve, s a nóta olyan szívreható

Motosiczky, Csáky
Burgonyát hámoznak,
Ordódy neveti,
Ullmann metélgeti.

Hány éves, mióta csavarog így faluról-falura, senki sem tudná megmondani. Hogy kezdte, mikor? Pályafutásának elejére talán már maga sem emlékszik. Talán nem is igaz az már! Ki volt, mi volt, hogy jutott ide? Eh, bolondság, beszéljünk vigabb dolgokról! Vegyük teszem azt, mivé lennének a makacszkodó óragépezetek, megereszkedett klavírok az ő tudománya nélkül? S nyugodjunk meg, hogy úgy van, ahogy van.

Ami vele történt, ha ugyan történt valami . . . az nem esemény, az semmi, — történni . . . csak az urakkal történik, ami történik. A szegény ördög dolga keresztülesik az emlékezet rostáján, mint az apró búzaszem. Ő bizony nem véli érdemesnek eszébe tartani.

Egészen ennek a léha kornak a gyermeke ő — de persze a termés legalja.

Él napról napra, de mindig csak a percnak. Mint a madár átugrik az egyik ágról a másikra minden vágy nélkül, s mint a pók szövö a tervet tervre, minden cél nélkül.

De most ez egyszer nem ugrott el, csak el hagyta magát csábítani. A Gábor fiú árulta el, hogy Filcsik Istvánnál keresztelőt tartanak. Az ő szülei is hivatalosak. Nagy trakta lesz, akkora kalácsokat sütöttek ott, hogy gyönyörűség megnézni. Éppen akkor rakta be az öreg néni (Filcsik anyósa) a kemencébe, mikor ő arra járt délután, tojás sárgájával meg is kente őket egy lúdtollal, hogy színben legyenek tetszetősek, mosolygóbbak.

— Huh! — ugrott fel Chalupka lelkesülten — no, egy keresztelő mégis többet ér, mint egy tor, no, már erre elme gyünk, gyerekecském . . .

Mikor odaérték, Filcsik éppen a pitvarban volt pör-pitvarban az inasokkal: cudar pákosztos kölykek, a ludaskúsából mind kilopkodták a zúzat. Kiváltképpen a Ferdinánd érdemelne virgácsot.

Filcsiknek valóságos csizmadia külseje volt, a nemes céh összes jellemző tulajdonságaival; nagy bajusz, a homlokba benőtt haj, rangos kézmozdulatok, kevély magatartás.

— Adjon isten jó estét, Pista bácsi.

— Dicsértessék, fiam, dicsértessék (mert a katolikus anyaszentegyháznak a híve őkegyelme). Hanem hát hm...

Idegenül tekintett végig Chalupkán, s azon hitben, hogy valami fáradt utas lehet, húzódozva szólt:

— Szállást nem adhatok, mert itt ugyan nem alszik az éjjel senki, az örömmek vagyon itt az őműhelye — kanyarítá ki aztán kaeskarings csizmadia-stílusban. — Hanem, ha netalán csizmára volna szüksége...

S végignézett fürkőszve a jövevény saruján.

— Ami a csizmát illeti, azt szívesen megrepetálok. (Azt akarta mondani megreperálok.) Arra való Ferdinánd! (És nem arra való a gazember, hogy a zúzat megegye a serpenyőből — de már ezt csak magában gondolta Filcsik uram.)

— Micsoda? Az én csizmámat? Az kellene még csak! — fakadt ki Chalupka sértődve... — Ezt a csizmát a lipthói főispán viselte valamikor. Becsületemre mondom...

— Hm... meghiszem... Ugye a bodonyi új kántor az úr?

— Nem biz én — válaszolta Chalupka a falhoz tántorodva, mert nem volt biztos a talaj lába alatt —, én a kántorok apja vagyok, Chalupka.

— No, mindjárt gondoltam, hogy konfiskálok magam — folytatá Filcsik zavartalanul, megint elhibázva a latin szót —, de ha kántorok apja az úr, hát én ugyan mi vagyok akkor? Mert olyan kántor született itt ma, hogy a torkával agyonördítaná az orgonát is... annak tartjuk most a keresztelőjét. Ha aludni akar az úr, hát menjen isten hírével odább, de ha enni-inni akar az úr, akkor kerüljön beljebb kegyelmed.

Igy jutott be a mi Chalupkánk a kis Laczkó Gábor protekciójából abba a derék körbe, hol fölváltva Laczkó

Boldizsár uram és Piry Barnabásné asszonyom vitte a szót a pecsenyékkel, kalácsokkal és boros kancsókkal rakott asztalnál.

De csak addig vitték biz ők a szót, míg Chalupka bácsi át nem melegedett, míg egy-két pohár jó bor rendbe nem hozta a werkjét, s míg ki nem ismerte a helyzetet. Mikor aztán a kezében voltak a kulcsok, kinek-kinek a lelke titkos fiókjához (hiszen különben is nyitva van ilyen víg keresztelőben minden fiók), ő lett a szószóló, s hatalmas képzelő tehetőségével arany várat épített azonnal a szájasabbaknak.

Piryné asszonyom azon panaszkodott, hogy a leányával úgy bántak tavaly a kékkői búcsún a gróf Csorvady gazdatisztjei, mint valami szobalánnyal. Pedig eb ura kurta! Tanulhatnának egy kis emberséget. Hiszen mik ők? Cselédek, semmi egyéb. Egy nagy úrnak a cselédci. A leány mégiscsak nemes szülők gyermeke (Piryné megboldogult első férjétől, Laczkó Gáspártól való), akinek, ha nincsenek is majorságai, de azalatt is nő az enni-inni, ruházkodni valója, amíg alszik. S ez mégiscsak valami. Aztán nézze meg azt a lányt akárki, aztán nézze meg valaki utána a majomképű Csorvady komteszeket, hát csak ugye mégis nagy különbség!...

Toldy Mihály uram (hogy mindenütt ott van ez az ember, ahol Piryné) persze híven bólingatott mindenik szavának.

A vén Chalupka is mindjárt elindítá mosolygó szemeit a leány felé, aki ott állt a Laczkó Boldizsárné vállára hajolva, s így szólott fontoskodva :

— Ezt nézték le a Csorvady gazdatiszttek? Ezt az aranyosat? Hej húgom, húgom, ha az enyim volna, beh gazdagok is lennének mindjárt én is, maga is . . . mindnyájan.

Az egész társaság Chalupkára nézett, hogy talán kincset tud valahol, mesék hőseivel elásottat, amelyről egy ilyen ártatlan fehér kéz valami bűvös mondattal fel tudná emelni az átokkal rányomott fedelet.

— Hát mit csinálna ugyan vele? — kérdezé Piryné, közelebb húzva a székét.

— Kijátszatnám.

— Kit? Mit? — pattant fel Piryné haragosan. — Az én Zsófi lányomat?

— Igenis, kijátszatnám. De tessék engem meghallgatni. Mert ez nagy dolog. Nagy ötlet. Ezereket érő ötlet ez. Éppen most jutott eszembe. Szinte halálos vétek elmondani annyi szem közt.

— De csak hadd halljuk — sürgette Laczkó Boldizsár.

— Tízezer jegyet bocsátanék ki, minden egyet egy máriás talléron. Azt hiszik, nem fogyna el? Kapva-kapnák az emberek. Ötvenével vennék a nagy urak, kivált Pesten. No mármost. Tízezer jegy tízezer kemény tallér, summásummarum: húszezer pengő forint, sajniban ötvenezer.

— Nagy pénz — sóhajtotta Laczkó Boldizsár, s még a pipáját is kivette az agyarából.

— De ez nem mese ám, hanem egészen tiszta dolog. Aki megnyerné a leányasszonyt, húszezer forintos leány lenne az már azontúl, mágnásnak sem derogálhat.

— Hátha valami csúf vén ember nyerné meg — ellenveté Píryné, míg maga Zsófi leányasszony irult-pirult, s egészen a hátamögé húzódtott Laczkónénak.

— Hát nem lenne kénytelen hozzámenni. Gyerekség elcsinálni. A nyerő szívesen elállna öt-hatezer forintért a jogától, s a leányasszonynak még mindig maradna tizenötezer.

— Nagy fantasztá maga barátom — jegyzé meg a oszmadia pártfogói hangon, a Chalupka vállait megveregetve, mialatt Píryné édes kedvteléssel símogatta meg a húszezerforintos szépséget.

— No, no, te kis bolondom; ne pityeregj hát — mondá nyájaskodva — ne félj, nem játszatlak ki... hiszen csak beszélgetünk... ámbátor

— Bizony pedig nem kell az okos tanácsot megvetni — vélte Boldizsár úr —, nem is olyan egészen bolond dolog az, mint ahogy gondolná az ember.

És felhörpöntött, a nyelvével csettengetve, egy öblös poharat.

Aztán a felesége, egy halovány, szenvedő arcú sugár asszony felé fordult.

— Teringette, Borbála... ha nem volnék ilyen kopasz, amilyen vagyok, s ha te nem volnál a nyakamon, teringette, én megcsinálnám azt a bolondságot, hogy kijátszatnám magam.

— Ugyan ki tenne rád? — viszonzá neje szelíd mosollyal.

— Ki? Mindenki.

S ezzel megint felhajtott egy poharat, s odaütötte azt rokonszenve jeléül a Chalupkáéhoz. A korhelyek gyorsan találnak rá egymásra.

— Nekem tetszik a terv — ismétlé —, nekem nagyon tetszik. Hiszen ne nőtt volna csak olyan nagyra a homlokom!

— Nem baj az! Szerencse az, szomszéd uram — bizonykodott Chalupka. — Minden szerencse az okos ember kezében, mert a sár is arannyá válik abban. A kopasz fej is olyan jó matéria a pénzcsinálásra, mint minden egyéb. Az is olyan aranybánya, mint a szépség.

— Ne bolondozzon az úr... mert megharagszom.

— A színgagszást beszélem. Vegyük csak teszem azt...

— Igen, vegyük... — hebegte Laczkó.

Az asztalra könyökölt, szemei mereven tapadtak a nagy tervezőre, mindkettőnek a szájából füstmacskák gomolyodtak, de ez aranyfüstté változott körülöttük, s vitte őket maga után, messze, messze, ahová ő ment, a felhőkbe.

— Mondjuk például, hogy van a világon százezer kopasz ember. Ha nem több van. Én magam is többet láttam már. Maradjunk mégis a százezer mellett a számításnak miatta. Ez a sok kopasz ember, mind restelli az állapotát, még amelyik nem árulja is el.

— Persze, hogy restelli.

— Ha már most akadna egy ember, aki kiállna azzal a tervvel, hogy: »Íme, hallgassatok ide kopaszok, én mindnyájatoknak haját növesztek, de erre a célra egyesülnötök kell. Egy egyletet csinállok, amelybe minden ember befizetne egy forintot. Egy forint csak nem sok, ugye?»

— Nem sok, de nem látom be — hogy hol itt a haj?

— Csak türelem. Majd kikunorodik az mindjárt. Százezer ember után százezer forintunk van. Ezt a rengeteg summát ekkor elvisszük Pestre a tekintetes tudós akadémiához. Most nem régen csinálta azt meg valami Széchenyi István. Aki tudós ember van, az mind ott ül, s örökké azon töri a fejét, milyen bölcsességet fundáljon ki. Ezeknek vin-nénk a százezer forintot, hogy írassanak nekünk azért egy könyvet.

— No, ugyan nagy bolondot cselekednénk, hallja az úr — szörnyűködött Laczkó Boldizsár uram, s mogyorónyi izzadság-csöppek gyöngyöztek a homlokán.

— Márpedig mégis azt tenném én. Hanem tudja-e kegyelmed, miről szólna a könyv? Arról szólna, miképp, mily szereklle lehet hajzatot növesztteni a kopasz homlokokra? Az lenne az okos és híres munka. A világ legnagyobb tudósa írná, mert százezer forint megérdemli a fáradságot. S még ha semmit se érne is, az egész világ hinné, hogy a százezer forintot nem ingyen dobták ki, színültig tudomány annak minden betűje. Ezt a könyvet, elhíheti, az a százezer kopasz ember mind szívesen venné meg tőlünk — két forinton.

— Ahá... persze — szólt Boldozsár úr, s ripacos arcát mennyei világozósság derűje önté el. — Kapitális gondolat... pompás!

— De még ez mind csak semmi — nyújtogatta hosszabbra a Boldizsár uram álmait Chalupka. — A java, az igazi nyereség csak most jön még. Van-e kegyelmednek valami földbirtoka?

— Van. Hogyne volna? Ott a káposztás földem a Kis-hegy alatt, meg az ugar. Innen is meglátnánk az ablakból, ha sötét nem volna, no, de majd megmutatom holnap kegyelmednek... azaz, hogy mit teketóriázzunk annyit, látom, becsületes emberek vagyunk mind a ketten... legyünk ezentúl egymással pertu!

Összecsókolóztak, s egymás keresztbe öltött karján keresztül kiitták a poharakat körömig. Mert ezzel a ceremóniával kezdődik Pribolyon a barátság.

— Hogy hát mit is akartál még mondani ?

— Nyilvánvaló az pajtás, hogy a könyvben...

— Az én földeimről beszéltél.

— Mindjárt oda kerülök, cimborá — bízatta meg Chalupka. — A könyvben lesz ám azonfelül valami szer ajánlva, valami kenőcs, vagy jófűolaj. Egyszóval, az, ami lesz. S itt a kincs, komám, itt. Azt a szert mi árulnánk, egyedül mi. A te földeidre kemencéket állítanánk, s katlanokban főznénk a kopaszság elleni vizikátorokat. A sok kopasz ember meg hordaná érte az aranyat ész nélkül.

Mintha rózsaszín felhők vennék el a látást Laczkó Boldizsár elől, megtörülgette szemeit erősen a könyökével, aztán felsóhajtott :

— Hát tegyük meg . . . csináljuk meg a dolgot.

S felkelt, izgatottan járt fel s alá a szobában, míg kopasz fején az a néhány ősz hajszál felfelé meredezett az égnek.

De már ezt nem állhatta meg szó nélkül Filcsik István.

— Ugyan, ugyan te vén makktuz! . . . Torkodig ér a szegénység, és aranyhegyekről álmodozol. Kell neked istennyila, nem vizikátor-kemence!

S csúfondárosan hozzátette :

— Ej haj! Fogják kend gyíkot ha nincs!

Szegény Laczkó Boldizsárné ellenben szomorúan súgta Piryénének :

— Ilyen, mindenben ilyen . . . Benne van az a szerencsétlen Laczkó-vér. Mácsik rontotta el valamennyit.

VI. FEJEZET

A MÁCSIK NAGY EREJE

Bizony Mácsik rontotta el a Laczkókat. Az ő nagyra-vágásán csúszott el az esze, akié kificamodott.

Furcsa eset volna — így tűnődött Filcsik —, hogy egyetlen félrement csizmasaroktól egyszerre görbe legyen minden csizmának a sarka.

Hanem tréfa ide, tréfa oda, hiszen szó fér a dologhoz, de mihez nem fér a világon? Mégis meg kell adni, hogy hatalmas ember Mácsik György. Be derék asszony volt, ki világra hozta!

Aztán nem lehet azt buboréknak venni, amit ő kifundál. Űtött is elég zajt a pribolyi konferencia az egész környéken. Még a vármegyeházba is eljutott a szele. A vicispán csak nevette, hanem a főszolgabíró, tekintetes Biky László uram azt mondta, nem tudom igaz-e : »Te János, (mert János a tekintetes alispán úr keresztneve) láttál-e már valamikor kovás-pisztolyt, mert kutya ám az is, ha elsül«

Mire aztán az alispán úr azt felelte volna mosolyogva :
•Főles Lacikám, az egyszerű ember is azt mondta Jónásról,
hogy ő nyelte el a cethalat, hanem ha gondolkozott volna
fölötte, mindjárt belátta volna, hogy az lehetetlen».

Beszélhetek azonban megyetartó uraimék akármit,
megvolt, ott volt a világra szóló kázus, amelyhez fogható
talán még sohase történt ezen a planétán.

Megtelt a Mácsik udvara tarka-barka néppel, de úgy,
hogy nem volt hova ültetni az atyafiakat. Még a szakajtókat
is felfordították, s azokra ültek. Persze mind odalett, pedig
csak a minap vették a lesti tótoktól, újdonatúj gyönyörű
szakajtók voltak.

Uramfia, mekkora sáskahad ez! Azt hinné az ember,
hogy egy idevándorlott falu, pedig csak a Laczkók és a Laczkó-
anyák a fiaikkal. Soha ilyen elevenséget, zsi bongást! Hogy
rikácsolnak, sivítanak, zajognak ezek az apróságok! Ketten
felmásztak a kazal tetejére, onnan csúszkálnak le vakmerően.
— Ejnye akasztófárávalók, jöttök le mindjárt onnan! Hátha
éppen a jövődöbeli vicispán töri ki a nyakát valamelyi-
tekben!

Egy másik csoport összeverekedett a tyúkölnál, hol a
Suska Mihály szarujából kilopták a fenőkövet, s most ököl-
harcot folytatnak érte. Szerencse, hogy nincs itthon Suska,
mert az közibök csördítene.

Azaz, hogy nem szerencse, mert éppen az a baj. Ha
Suska itthon volna, mindjárt meg lehetne kezdeni a választó-
gyűlést, mivelhogy a familia legnevezetesebb tagját, a megyei
esküdtet kivéve, akiért Suska kocsin ment a városba, együtt
vannak mindnyájan, vők, sógorok, oldalrokonok, apák,
fiak, unokák, mind, aki csak jusst formálhat a pörhöz. Még
Laczkó Boldizsár is eljött a nejevel, s akárhogy szeretné is
onnan kinézni Laczkó Kristóf, de bizony nem tágít, annál is
kevésbé, mert Chalupka nagy kegyébe fogadta egy hét
óta a korhely kollárt, s most is kimutatja irányában a jó
pajtáságot, mert a nagy kulacsot, melynek ő a kezelője, a
gazda nevében kétszer is neki viszi előbb, míg egy-egy mág-
nás Laczkó, akinek a fizonómiája nem tetszik Chalupkának,
nyelheti a száraz kortyokat.

— Hát a Gábor gyereket hol hagytad?

— Csak láb alatt lenne itt — feleli Boldizsár kelleetlenül.

Mikor újra visszatér Chalupka a kulaccsal (az asszonyoknak maga Mácsikné asszonyom hordott körbe mákos patkót és malomkalácsot), megint csak megszólította Boldizsárt fejkavarva :

— Úgy resteltem, úgy bánt, hogy nincs itt az a fiú. Megszerettem a kópét. . . ki tudja. . . hátha szerencséje lenne.

— Ugyan hagyd el, kérlek. Hiszen csak nem tehetem magam nevetségessé. Kinek kellene? Megfojtának egy kanál vízben.

Boldizsárnének, ki szomorúan ült egy elfűrészelt gerendán a férje mellett, kicsordult szemeiből a könny e szavakra.

— No, hát te mit pityeregsz itt? — förmedt rá. — Még szégyent hozol itt a nyakamra. Töröld ki mindjárt a szemedet a keszkenőddel, és emeld fel fejedet magasra. Légy kevély te is!

De a szegény asszony csak nem tudott kevély lenni sehogysem.

— Látod, Boldizsár! Úgy fáj a szívem, hogy mi olyan utolsók vagyunk.

— Utolsók, he? Miféle utolsók? Ne dühösíts, Borbála, ne költögesd bennem a tigris, azt mondom.

— Nem magamért, Boldizsár, nem . . . érted sem hanem azért a szegény fiunkért.

S hangos zokogásba tört ki.

— A többi anyák gyermekei mind itt vannak, itt játszanak, ünnepiesen felöltözve, mind boldogak. . . mind reménykednek. Mi el sem hozhattuk szegény Gábriskámat, mintha szegyenlenők. Megreped a szívem, Boldizsár, ha rá gondolok. . .

— Asszony — fortyant föl Boldizsár —, téged a nagyra-vágyás kínoz!

— Nem, nem kínoz engem — felelte Borbála szerényen —, tudom én, hogy csak egyet érhet a szerencse harminc-negyven közül, s hogy a fiú rossz magaviseletű, de meg nem is született ilyen nagy tisztességre! Az kínoz engem, hogy becsületes gúnyája sincs, hogy ki van lökve a tisztességes szülők gyermekei közül, mintha valami korcs lenne. . .

— Pedig Laczkó-vér, igazi pompás Laczkó-vér —
dltnyögi Boldizsár szíven találva, s most ő is elérékenyült. —
Igazad van, Borbála, nem kellett volna lutriba tennem a
két forintot, amit a gyerekeknek szántál a kis ujjasra, amit
egész télen varrásoddal szereztél keservesen. Igazad van,
ha sírsz, Borbála. Komisz ember vagyok, igenis.

Most aztán Laczkóné asszonyom csakugyan megtörül-
gotta a nedves arcát, s elkezdett a könnyein keresztül moso-
lyogni, s ő vigasztalta a megpuhult férjet: ne búsuljon, még
tán jobb is, hogy itt nincs a fiú, amilyen pajkos, még valami
csínyet követne el. Nem tudom, mit keresne itt? Őt úgyse
választanák meg. Ha pedig lesz valami ebből a békési pör-
ből, hát csakúgy meglesz abban az ő jussa, mintha talpig
tafota bársonyban ült volna itt, magának nemzetes Mácsik
György uramnak az ölében.

Ezalatt pedig mindinkább türelmetlenebbek lettek a
családtagok, hogy hol késik annyi ideig tekintetes... igenis
csökkentes Laczkó Ferencz uram, az esküdt, csak már jönne,
hadd kezdődne meg a plena sessio.

— Talán nélküle is meg lehetne kezdeni — mondák
némelyek.

— Várjuk be mindenáron — vélekedének mások —
mert hát mégiscsak ő a család feje.

— No, nem éppen, éppen — véleményezte a hízelkedő
Laczkó Pálné.

— Pedig bizony ő vitte eddig a legtöbbre — vágott
közbe kardosan Laczkó Dénesné —, tekintetes úr. Punktum.

— Az meglehet, hogy punktum — súgja a fülébe
Nagy Miklós uram, Laczkó Piroska férje —, de küldheti is
már most haza kigyelmed a Gyuszi fiút. Ha ennyibe vagyunk,
kár volt olyan tisztára megmosdatni...

A szabadszájú asszonyság nagy szemet meresztett rá:

— Nézzen hát hátra, nénémasszony — súgta magya-
rázólag.

Hát amint hátranézett, maga Mácsik uram állott a
háta mögött, komoran összevont szemöldökkel...

— Hát persze, hogy tekintetes úr — mondá csendesesen —
már amicsodás. Hanem ma mi azért vagyunk itt, sógor-
asszony, hogy egy nagyságos urat csináljunk.

Dénesné megszeppent, de mint a megtaposott kígyó, ha összeszedi magát, még csak elevenebb lett.

— Tekintetes Laczkó Ferenc úrnak, ha jól tudom, van egy arravaló derék fiacskája is.

— Talán bizony a sógorasszony volt a pesztonkája valamikor, hogy olyan nagyon jól tudja.

No, ez aztán olyan vágás volt, hogy beleszédült a szegény Dénesné, mert a rossz világ azt pletykázta, hogy valamikor közönséges pesztonka volt gyerekek mellett Borsod megyei úriháznál. Ott ösmerkedett volna meg Laczkó Dénessel. Hanem természetesen, sohasem mondta így se az egyik, se a másik a nagyralátó család előtt.

Végre, éppen jókor megérkezett Laczkó Ferenc a fiával, egy vöröses hajú köpcös gyerekekkel, akit, leugorván Ferenc úr a fűrherces kocsiról, gyöngéd kényeztetéssel sietett levenni, s mint valami fababát állított talpra a földön, a ruháit is helyre rángatván. Hogy nem szégyenli magát a léha kamasz!

— Szeplős! — susogja Laczkó Pálné özvegy Huszár Jánosnénak, szül. Laczkó Zsófiának, aki anyósa volt Filcsiknek, és alig látott már valamit.

— Ostoba arca van — súgta Laczkó Pálnénak Laczkó Antalné.

— S mégis vicispán lesz ... majd meglássa.

— Nem hiszem — rázta piros-főkötős fejét Antalné. — Nézd csak, nézd lelkem Mácsikot, amint kezét csókol neki a fiú, egy csöpp nyájasság se látszik az arcán.

A »tekintetes Laczkó« maga is összecsókolózott a »nagy pribolyival«, s azután is sokáig rázták az egymás kezét.

— Jó út volt? — kérde Mácsik kurtán.

— Jó volt, kedves Györgyöm. Pompásan jöttek a lovid. Károlykám most tette először ezt az utat. Sohase volt még itt a család fészkeben. Mondtam is neki útközben: »Hallod-e gyerek, ez az a hely, ahol talpunk meg van vetve. Az ősapáid csontjai itt vannak fiam«. Okos gyerek, teringette, több esze van már most is, mint a rozsnyói káptalannak. Tudod, mit mondott nekem erre? No, talál ki! Vagy hát elmondom magam. Azt mondja nekem az a gaz kópé: hogy mit csináljon hát ő azokkal a nagyapai csontokkal? Hahaha!

Ilyen gyerek barátom. . . ilyen érettség, kedves Györgyöm! Ez aztán tudja ám már ma is, hogy praktikusnak kell lenni az embernek Hej Károly! Károlyka! Gyere édes magzatom.

Kézen fogta, s körülvezetgette az atyafiak között, s mindenütt tudott valami jót elmondani az aranyos csemete kitűnő tulajdonságairól.

Az aranyos csemete pedig unta ezt a nagy ceremóniát, s félrebiggyesztvén száját, ki akarta húzni a kezét az apjából.

— Eressz!

— No, jó, jó. eredj, majd a Filcsik bácsi megmutogat neked mindent az udvaron. Vigyázz rá, István fiam, valami baja ne essék a kis mókuskának.

S Filcsik Istvánnak meggyűlt a dolga a vicispán-jelölttel, ki iránt már előre is nagy tiszteletet és elnézést tanúsítottak mindenfelé, mert Károlykának mindenféle szeszélyes kívánságai támadtak.

Alighogy megpillantotta a malacólak mellett a Mácsikné gyöngytyúkját, ráripakodott Filcsikre :

— Fogja meg nekem azt a madarat!

Mit volt mit tenni Filcsiknek, dacára az újdonság dolmányának és nadrágnak, nekiiramodott a fürge állatnak, s kétszer-háromszor orra bukott a nagy szaladgálásban, mert a semmirevaló nem hallgatott a hívogató nyájas szavakra.

— Cip, cip, cip! Ne fuss már édes mézsem . . . No, megállj! Hogy a görény toroka legyen az országútnad, te betyár!

Végre mégis elfogta a sövényben, s mint ahogy illik, átadta hódolattal a nagyreményű úrficskának, ki azt a lábánál fogva lógatván le, Mácsikné asszonyom ingerült közbeszólását involválta. . .

— Ereszd el azt a tyúkomat, te gyerek, mert mindjárt meghúzom a füledet. No, nézze meg az ember! Még nem vagy ám vicispán.

Mire a kis Károlyka elpityeredett, s félénken eresztette el a pihegő szárnyas állatot.

— No, ne sirjon hát. . . — vigasztalta Filcsik —, nézze, milyen szép galambdúc, ott röpködnek a gatyás galambok. . . Nézze, milyen gyönyörű vályú, ide járnak inni a kis libácskák.

A fiú megnézte a vályút, s azt mondta Filcsiknek nyafogó hangon, ideges türelmetlenséggel:

— Fordítsa fel!

Filcsik nekihajlott, s felfordította a kis vályút; a víz kiömlött belőle, s lassan-lassan terjedt a homokos udvaron.

— Valóságos mappa — kiáltá Laczkó Ferenc lelkesedéssel. — Nézzék csak kegyelmetek. Akármilyen legyenek, ha nem olyan formájú, mint Békés vármegye térképe!

— Ühüm . . . Körülbelül — szólt Laczkó Kristóf.

— Jó jel! Ez aztán jó jel, teringette — hajtotta élénk felindulással a boldog apa. — Ember vagy fiacskám. Te fogod megszerezni nekünk azt a vármegyét. Olyan igaz, mint hogy itt állok.

A vérszemet kapott kis Laczkó most a borítókosarat vette észre.

— Fordítsa fel a kosarat! — szólt Filcsiknek, azt is felfordította neki.

Károly úrfi erre már egy nagyot gondolt.

— Fordítsa fel a házat! — kiáltá türelmetlenül.

A körülállók elnevették magukat, némelyek pedig összesúgtak: »Ni, a kis zsarnok! Hóbortos kölyök! Tele van szeszélyekkel, el van hibázva a nevelése. De iszen kuruc legény lesz abból, ugyancsak merész kívánságai vannak. No, Filcsik öcsém, fordítsd fel a teens úrfinak az épületet!« Ezt az utóbbit Mácsik kiáltotta. Volt benne, úgy látszik, egy kis gúny is.

Hanem hát az épületet bizony Filcsik sem tudta felfordítani, amire nagyon elkeseredett Károly úrfi, s végigvágván magát makrancosan a földön, elkezdett keservesen bőgni.

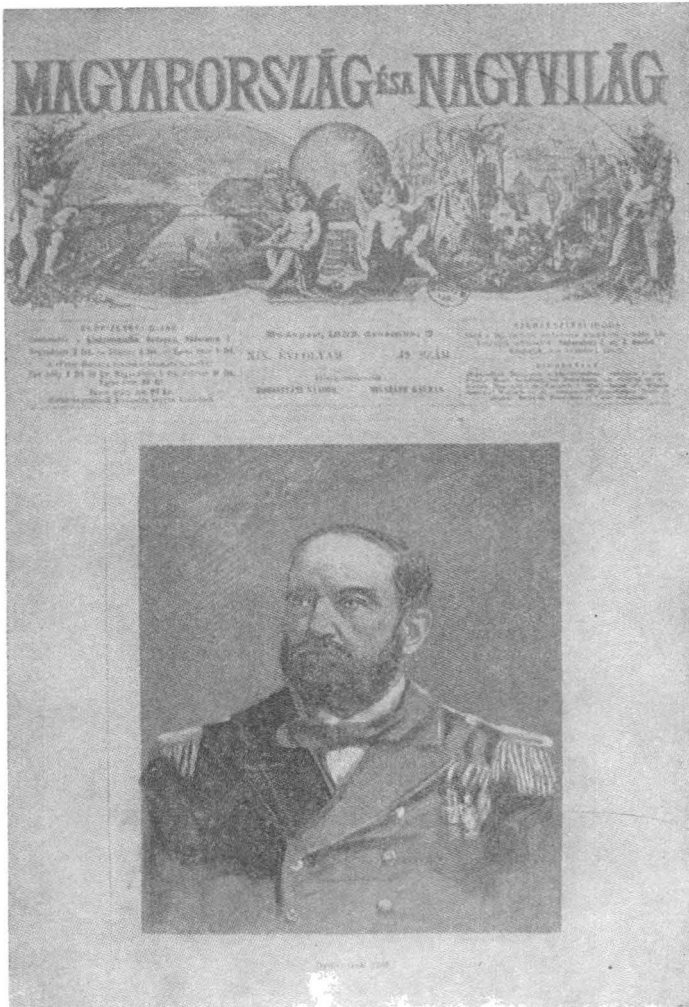
— Nem leszél vicispán — sziszegé Laczkó Márton — hempereghetsz már . . . nem leszél már te semmi.

De e mosolyt ébresztő epizód éppen nem vont le semmit abból a méltóságos komolyságból, mellyel most Mácsik szólalt fel illetéknéppen:

— Nemes, nemes és vitézlő familia! Minden ember tudja miféle járatban vagyunk itt.

— Halljuk! Halljuk!

— Valamint a terebélyes fa, azonképpen e familia. Látható az ő dereka, láthatók gyökerei, gallyai, rügyei. De

**A „Magyarország és a Nagyvilág” 1882. december 3-i száma
A fejléccen Mikszáth Kálmánnak, mint a lap egyik szerkesztőjének a neve**

miként isten ő szent felsége is úgy okoskodott, meg akarván teremteni mindeneiket, amelyek vagynak, s megalkotá vala legeslegelőbb a földet, azaz a fundamentumot, ahová egyéb alkotásait lerakja, úgy nekünk gyarló földi férgeknek is illendő dolog léssen mindenekelőtt megadni a fundamentumot, ahol a vitézlő fa ... (csendesen legyenek kegyelmetek ott hátul, ha én beszélek), mondom, amely fundamentumon ez a fa megnőhessen, s mennybélieknek és földieknak tetsző gyümölcsöket produkálhasson.

— Istenem, de jeles, de jeles! — s könnye csordult ki a süket Laczkó Miklósnak. Pedig nem hallott belőle a gazember egy szót sem.

— Mindezeknél fogva lássunk hozzá proprimo a jövőendőbeli vice-ispány megválasztásához.

Zagyva kiáltások hangzottak fel. Éljen Laczkó Jancsi. Nem kell. Éljen Laczkó Gyuszi. Kiáltsátok a Gyuszi! Gyuszi! Gyuszi! Gida! Azért is a Laczkó Gida. Egy vékony női hang az ölfa rakás mögül Károlyt kiáltott. De még más nevek is vegyültek az élénk zivajba elenyészőn.

Mácsik túldörögte a zajt. A bölcsesség korbácsával megcsapta azt a vadállatot, melynek önzés a neve, és az szép csendesesen összezsugorodott, mint a sün.

— Nem úgy! Hohó vitézlő nemes urak! Itt nem komédiázunk, de latba vetjük, megfontoljuk amit cselekszünk. Mert nem pókot akarunk hizlalni, hanem fiók sasnak nevelünk szárnyakat. Nem igazi vármegye ez még, ahol azt nézik, melyik malac ki ökre, itt csak providencia segít. Az a kérdés okos-e a fiúcska, akit választunk, egészséges-e, milyenek a hajlamai; szelíd ne legyen, mert félős, anyámasszony katonája lesz, vad se legyen, mert kígyót nevelhetünk benne a kebelünkön. Nem árt, ha csinos egy kicsit, mert a kellemes arc jó ajánló, de rossz, ha nagyon szép, mert az asszonyok teszik rá a kezüket, ha megnő. Él nem kerülhetné sehogy sem. S jaj annak, akit azok sokat cirógnak. Higgyék meg nekem kegyelmetek, az acél is puha bársonnyá válnék ujjai közt. — Mindenre ki kell terjedni a figyelmünknek. Mit tud, milyen a hangja, mert jó szónoknak kell lennie, milyen a melle, a testalkata, mert megjárnánk mindnyájan, ha mikor már beleköltöttünk ezereket, elvinné hamarosan valami bolond

nyava! Sőt még azt se lenne tanácsos kifelejteni, be van-e oltva, nem-e lúdtalpú, mert a lúdtalpú emberek ravaszok, de még az se utolsó kérdés, milyen planéta alatt született. A kos teszt az szerencsétlen, a rák lusta, aki az ikrek alatt születik, rendesen jó ember, csak hogy a jó embernek kurta az igazsága, hanem a bika, az a helyes ebben az esetben . . . az lenne a nekünk való.

Helyeslő zúgás követte a részreghajthatlan igazság tárgyilagos szavait.

— Nagy orator! — mondták a férfiak.

— Tud ez mindent — sugdosták elragadtatva az asszonyok, s találgatták, kinek milyen planéta alatt születtek a gyermekei.

— A gyerekeket — folytatá Mácsik — nem kell eldugni. Elő velök az anyjuk köténye mellől. Együtt, csomóban lássuk valamennyit, s úgy válasszuk ki aztán a nekünk valót.

Egy rekeszték volt az udvaron, melyet „esztrengá»-nak neveznek a juhászok. Abban szokták fejni a birkákat. Az esztrenga két részből áll, az egyikből egyenkint eresztgetik a juhokat a másikba, egy kis ajtón át, melynél a juhász ül a zsetárral, s megfeji mielőtt elbocsátaná.

Az esztrenga most üres volt. Mit is keresnének a juhok itthon ilyenkor, az édes füvek hónapjában? Mikor még a hegyszakadék is olyan mint a tündérek hónalja ; selyem gyep benövi, s környékén birkák kolompja egész nap lezúgja mámoros méhek szelíd döngését.

Hát jól van, — ebbe a bolondos esztrengába hajtották be a Laczkó-gyerekeket. Valami mulatságos volt így látni őket. A négy-öt éves szoknyás gyerekektől kezdve, kik úgy tipegtek ott a ketrechen, mint a medvebocsok, egész a tizen-négy-tizenöt éves kamaszokig ment fel a sor. Nekik is tetszett ez a szokatlan dolog, s mintegy meglevenedett még a nyápic vézna része is. Visítottak, füttyültek és ugráltak, mint a majmok, míg a közszemle tartott.

Ott künn a kapun és kerítéseken túl, csakhamar híre ment a különös állapotoknak a Mácsik-udvarban, s a nyílásokon és hasadékokon átvillogtak a kíváncsi tekintetek. Asszony- és gyermekraj lepte el az utcát, s abban a hiszem-

ben, hogy igazi restoráció folyik bent, nagy éljenzésekben és kurjongatásokban tört ki helyel-hellyel a tömeg. Rendre kiabálták a régebbi restorációkról fennmaradt jelszavakat : »Dessewffy Pozsonyba! Szentiványi puttonyba!«

De ez ugyan egy csöppet sem zavarta a nemzeti rendeket a tanácskozásukban. Előhozakodtak mindennel. Elmondták, hogy a kis Laczkó Pali nyavalyatörős, kifogásolták Laczkó Micu nyakán a görvélyeket, kiemelték, hogy Huszár Pista tanul a legjobban, legtöbbet lehet tőle várni ; igaz ugyan, hogy nem Laczkó, hanem talán adoptálni lehetne. Károlyka mellett is nagy párt alakult. Több-kevesebb kilátása volt még Laczkó Gyurinak, az egyik Laczkó Bandinak és Laczkó Gergelynek. Különösen ezt az utóbbit támogatták nagyban a vidéki Laczkók. Úgy látszik össze voltak beszélve.

A disputa meglehetősen ingerülten ment. Szó szóra fordult, s némelyik, mi tagadás benne, fájó tyúkszemhez ért. Különösen az asszonyok közt keletkezének nagy perpatvarok.

— Látod, Mácsik fiam, mondtam pedig, hogy asszonyokat ne eresszünk be!

Ez a Chalupka mondása volt, de ki hallotta volna azt meg a nagy zajban? Hiába tréfálozott közbe-közbe : »A babiloni toronyépítés valóságos némajáték lehetett, Mácsik fiam«.

Maga a Mácsik fiam is elvesztette a fejét. Nem volt ez olyan könnyű dolog, amint előre hitte. A borig ment ez a kérdés. Filcsik okosan jegyezte meg, hogy mihelyt a szerencse-csizmát a lábára akarják húzni valakinek, egyszeribe mezítláb van minden ember.

Nem tudta, mit tegyen, ki mellé álljon. A falusi diplomata mindjárt átlátta, hogy ez az a szirt, hol összetörhet a hajó, ha nem lesz elővigyázattal. Egy eltévesztett lépés, s hajba kapnak valamennyien. A nagyravágyás enyve, mely összetartja őket, felolvad az irigykedés közójük dobott tüzetől, s oda a fényes álom, a nagy gonddal megépített terv, mely nélkül már élni sem tudna talán.

Habozott, arcáról csurgott az izzadság, s izgatottan rángatta fején a fésűt, mellyel hosszú haja az akkori szokás szerint fel volt tűzve hátul.

S amint így babrálta a haja között, egyszerre csak egy bőrlabda röpül be kívülről, s úgy nyakon teremti a nemzetes urat, mintha akármilyen pipogya ember állna azon a helyen, s nem maga a hatalmas Mácsik György, akin rajta függ minden szem e pillanatban.

— Ki volt az? — hörgé nagy szemeit dühösen megforgatva üregeikben.

— Ki volt? — suttogják utána a Laczkók, elsápadva a megbotránkozástól, s egyszerre félbenmarad minden disputa. Olyan csend lett, mint a templomban. Az emberek szíve elszorult. Mi fog vajon történni? Ez mégis borzasztó dolog. Milyen szerencse, hogy nem kő volt. Jaj annak, aki elkövette a merényletet.

A hívebbek felugráltak, s töredezett felkiáltások keletkezének. No, megállj! Honnan dobták? Majd megkerítem a gazembert! Ki tudja, hol van az már? Volt esze, hogy elszaladjon.

De nem volt, sőt nem is kellett előkeríteni, amott mászik be maga a vakmerő tettes a palánkon, s beugrik fűrgén . . . ejnye, hogy talpra esett, mint egy macska. Nini, nini az biz a Laczkó Gábris!

— Te dobtad be a labdát — riadt rá Laczkó Mihály felbőszülve.

— Én hát. Eljöttem érte — felelte az bátran. — Kinél van? Kegyelmed találta meg?

Nem biz azt. Maga Mácsik uram hajolt le érte, s fölvette a létra mellől, ahová gurult. Mire feltekintett, Laczkó Boldizsárné állott előtte összetett kezekkel.

— Legyen irgalmas iránta. Nem akarta. Mit tudja ő, kit dob meg vele?

— Ej, hagyjon békén! — szólt Mácsik durván kezével intve távozást. — Mit pityereg itt? Hát csak gyere ide te kölyök. Majd megtanítlak én mósresre.

A kis Gábor nem mondatta magának kétszer, odalépett hozzá azzal a gyerek-hetykeséggel, mely olyan jól áll ezeknek az apró emberpalántáknak.

— Adja ide a labdámat, mert az enyim.

— Ejnye forgós . . . hát még ide mersz jönni, te babszem, te . . .

S fölemelte rettentő öklét, hogy megüsse, de a gyerek mint egy gyík, ügyesen kisiklott az ütés elől, s a kézcsuklójával úgy hasba vágta váratlanul, hogy a hatalmas ember vérvörös lett, s meglepetésében kiejtette kezéből a labdát.

Az elszörnyűködés moraja zúgott fel. Laczkó Boldizsárné felsikoltott és elájult. Bánták is azt most. Még a lélegzetét is elfojtotta mindenki, s arra ügyelt, mi lesz ebből a rettenetes esetből.

S ím az lett, hogy a nagy Mácsik szemeinek haragos tüze egyszerre derült melegítő fénné vált, s méltóság ömlött el ólomszín arcán,

— Ember vagy, fiú! — mondá, s hangja hatalmasan, ünnepiesen csengett, mint a harang. — Isten ujja volt! Ez a fiú lesz a vicispán ebben a vármegyében. Isten engem úgy segítjen.

A meglepetés fölszisszenése s azután egy éljen kiáltás hangzott fel, aminőt még nem hallott soha a Mácsik-udvar. A Laczkók felvillanyozva s nagy tömegbe verődve, csörtettek Mácsik felé, kalapjaikat emelgetve, az asszonyok a kendőiket lobogtatták, a gyerekek mindenféle vékony hangokon ordítottak bele az általános tumultusba. Filcsik és Laczkó Mihály, aki még előbb meg akarta verni a kis Gábort, odarohantak hozzá és fölemelték a vállaikra, ahogy a diétai követeket és az igazi vicispánokat szokás. Gábor rúgott, kapált a lábaival, karmolt az ujjával, de már ezt most mind túrni kellett tisztességtudásból. A szűnni nem akaró rivalgásnak »Éljen Laczkó Gábor« szárnya kelt, s átröpült a kapun is, ahol a csócselék dörögte vissza. Laczkó Boldizsárné csendesen zokogott a nagy akácfához támaszkodva, maga Boldizsár pedig stentori hangon biztatta mindnyájuknak a feje fölött:

— Köszönd meg, édes fiacskám, köszönd meg . . . csapj nekik egy dikciót, nosza fiacskám . . . hiszen hallhattad az apádtól.

Chalupka ezalatt odafurakodott Mácsikhoz, s szelíden oldalba döfte.

— Ember vagy, Mácsik. Nagy vagy. Már féltettelek. Ötleteid vannak, Mácsik. Beösmérem. Ezt most már megcsináltuk. Becsültek.

Mindenki át volt hatva a lelkesedéstől és örömtől, csak maga az ünnepelt nem, ki míg diadallal körülhordozták, sehogy se bírta átérteni, mit csinálnak vele.

— Eresszenek el — könyörgött — eresszenek a pajtasaim közé. Jaj, mindjárt harapok, ha nem bocsátanak. Jaj, csak a bicskám itt lenne! Ugyan ne bolondozzanak kegyelmeitek!

VII. FEJEZET

A GÁBOR GYEREK ŐFENSÉGE

Azok pedig csak ezután kezdtek még igazán bolondozni. Egy pillanat alatt megváltozott a sorsa, éppen mint az Ezer-egyéjszakában a szegény arab fakírnak, akit álmában átöltöztetnek kalifának. A kis szurtos, megvetett fiúból egy miatyánk alatt hatalom lett, a Laczkó-család szemefénye, bálványa, aki előtt meg kellett hajolni mindenkinek.

Mácsik György önmegtágadása mindenkit meghódított. A nagy lelkierő imponál. Sőt még kevesebb, a nagy lelkierőnek a látszata is elegendő, hogy magával ragadja a tömeget, mely mindig azt bámulja meg, ami szokatlan, ami váratlanul jön.

Senki se ellenkezett többé, mihelyt ki volt kiáltva a jóvendőbeli alispán. Szépnek, helyesnek találták így érvényre emelve azt a gondolatot, hogy a szegény kollár fia legyen az első felettük, mert életrevaló. Hiszen végre is Laczkó-vér foly az ereiben, s a híres Kinizsi Pál is csak egy molnárlegény volt, a krónikásoknak az ő csácsogásai szerint.

Az öreg galambhősz Laczkó Márton, aki teljes erejéből Huszár Pista mellett volt, odament a gyerekekhez, mikor az végre kibontakozott az ovációkból, s kiterjesztvén felette reszkető karjait, levett kalappal megáldotta.

— Az isten éltesse tekintetes uramöcsémet. Valamint a sebes folyó víz virágos partoknak közepette fut a tengerig, mindig nagyobbodva útközben, azonképpen nagyobbodjék hírben, erőben, boldogságban, s általa e familia is, mely

meztalálta e mai napon istennek kedvező kegyelméből Mózeset, mely őt elvezeti vala az ígéret földére. Ámen.

Gábris csak nézte, hogy mit mókáznak vele ezek a bácsik, s csodálkozásában egyszerre elnémult, szótalán lett. Az, hogy itt mindenki ránéz, mindenki vele foglalkozik, meghökkentette, érezte, hogy valami rendkívüli, valami úlomszerű történik vele, s ez odabilincselte, ahol állt, lába a földbe gyökerezett, s pajkos arca egyszerre fölvette a komolyság jellegét. Nem szaladt már ki a pajtásokhoz, hanem kérdőleg, várakozólag jártatta meg nagy fekete szemeit a gyülekezeten. Az öregek azt hitték, hogy ez az alispáni állás méltósága, nimbusza már, pedig csak a gyermekies naiv ámulat volt.

— Most aztán megvan már az alispán — mondá Mácsik. — Mindnyájan belenyugosznak?

— Mindnyájan.

— Akkor menjünk hát tovább. Meg kell választani a tütört.

— Mácsik! Mácsik! Mácsik! — Minden ajkon a Mácsik neve.

Még ez se volt elég. Mácsik egy kormányzó tanácsot kívánt, mely a fiú neveltetésének gondjait megossa, a pénze- ket beinkasszálja, azokról számadásokat készítsen, s minden- nemű foglalatosságokban kezeügyében legyen, amiképp azt a dekórum és a Laczkó Gábor megkívánja.

Mert rang volt az, és pedig nemcsak képzeletbeli. Amint a pribolyi konferencia híre szétment a vármegyében, mindenki erről beszélt. Laczkó Gábor olyan emlegetett perszóna volt, mint akár egy királyi consiliarius. Hogy néz ki? Igénytelen, köpcös, barna gyerek. Hány éves lehet? Most jár a tizen- harmadikban. Teringette, nyolc-tíz év múlva már a vár- megye feje lehet. Mert ezek a bocskorosok nem tréfálnak ám. Ezeknek eszük van.

A vármegye oligarcha családjai a fejeiket vakarták : »Nem ér az egész alkotmányunk egy pipa dohányt, ha ilyen bolondot lehet vele csinálni, pedig lehet«. Maga a főispán óméltósága, ki éppen a közgyűlésre öltözködött díszmagyarba, mikor ezt a hírt meghozták neki, az asztal alá vágta a kócsag- tollas fővegét : »No, elhibázta kend, Verbóczyi uram, — hogy

nem inkább ködmönöket varrt kend azalatt, míg a tripartitumot komponálta».

De Mécsikékat bizony nem inkommodálta ez semmit. Sőt inkább tetszett nekik, hogy félnek tőlük, s még buzgóbban láttak hozzá a leendő patrónus neveléséhez.

Gáborra mindjárt másnap rátették kezöket, addig is, míg ősszel elveti Suska, mint a jóféle magot, a tudományok szántóföldjébe: ő fogja elvinni Pestre, mert kisebb helyen mégiscsak derogálna a családnak. A négy kevély csikót, amely vinni fogja, rögtön abrakra fogták, hadd ejtődjék bámulatba nemes Pest városa, hogy kicsoda, micsoda a Laczkó-nemzetség. Őszre be lehet már fogni mind a négyet, hacsak karóba nem ugrik addig valamelyik, vagy a keh bele nem ártja magát. Magának Gábrinak pedig hűlt helye lett, már t. i. a réginek. Elhozták Kékkőről Csató Jánosné asszonyomat, akinek a megboldogult ura a derecskei bárógyerekeknek varrogatott habitusokat. Csatóné tudni fogja, mi illik, mi nem, sőt az ura tudományából neki is maradt anyyi, hogy a bodonyi kecskét útbaigazíthatja, mert a bodonyi szabó jeles mester, kiváló okos ember, ha egyszer a tűt megfogja — csak éppen az úri formátumban nem járatos, mivel-hogy sohasem varrt életében egyebet, mint közönséges mellényeket és nadrágokat a környék legényei számára. S azok mind olyan egyformák, mint a lóherelevelek a kaszálókon.

Végszámra jött a posztó, meg a finom hófehér gyócs a boltokból, négy Laczkó-asszony volt kirendelve, hogy éjjelnappal varrja a staffirungot a Gábor úrfi számára. Filcsik egy sarkantyús kordován csizmát készített ajándékba, két párt pedig közönséges használatra, de olyan az is, hogy a burkus princ felvehetné piros pünkösdi napján!

Maga Laczkó Boldizsár egész napokon át ott dőzsölt a korcsmában, s pohár pohár után ürült. Hiába intették, hogy ne igyék, váltig azt hajtotta:

— Hogyne innám? Mikor olyan nagy okom van. A tekintetes fiamuram egészségére kell innom. Éljen az én Gáborom, meg a feleségem ura!

Emiatt, csakis emiatt nem lehetett boldog Boldizsárné, ki mindennap átszaladt négyszer is, megnézni Gáborkát, mit csinál a lelke, hogy érzi magát? Örült a szerencséjén,

hogy úgy felvitte az isten a dolgát, de valami szomorú érzés is vegyült ehhez, azért, hogy elvették tőle. És van bizonyos láthatatlan felhő, mely a szerencse háta mögött ül, egy ismeretlen félelem, egy homályos rém, mely a levegőben süvít, egy benső sejtés, mely a virágok illatában, méh döngésében, aranyos napfény sziporkáiban is benne van. Szerető szívek azt megérik, látják a homályban is a fényt, a fényben is a homályt.

Szegény Boldizsárné mindig úgy remegett, mikor a »kis király«-t szívéhez szorította. Hát nem álom ez? Hát igaz ez? Nem nyílik-e meg nyomban az ajtó, hűs áramlat be-suhan, egy sötét alak belép, s fölrázza őket: »Takarodjatok innen!« Mert ha az istenek labdázna is, azoknak a labdája is hol fölszáll, hol leesik . . . Labdázni másképp nem lehet.

De maga a kis Gábor igen hamar beleszokott az új helyzetbe. Elcinte csodálkozott egy kicsit, hogy mikor az utcán régi szokás szerint megdöngeti a gyerekeket, azok nem merik visszaütni, s ha valahol ablakot tör be a parittyakővel, ahelyett, hogy husángot kapna fel a tulajdonos, vagy rögöt dobna utána, mint azelőtt, nyájasan mosolyog inkább, s még dióspatkóval kínálja. Tusnay uram, a kántortanító, aki mindig botot emelt rá, nyájas cirógatásokkal fogja karon, s tegnap amint a tanítói funduson kedve támadt Gábrisnak kiszedni az öreg kőrifáról a fészket, nem átalált maga a tudós férfiú felmászni érte, nehogy a lelkére kelljen vennie azt a nagy felelősséget, ha netalán Gábornak esnék valami baja.

Hát persze hogy hamar meg lehetett szokni az ilyeneket. Külön szobát rendeztek be neki Barosné kastélyában, hol együtt lakott Chalupkával. Mert az öreg sorsát is felvitte az isten. A végrehajtó bizottság őt nevezte ki a fiú instruktorának, illendő évi salláriummal. Míg itthon lesz a fiú, addig ő neveli. Annakutána is azonban istápolni fogja a családat tanácsadásokkal, s vezetője lesz a gyerekek mindekben, ő tétetvén azért felelőssé, hogy egész csordultig kiteljék benne a tudományokban való mértéke a vicispáni officiumnak. Se több esze ne legyen, se kevesebb. Mert a »több« is baj. Ha netalán tán szeptemvir válnék belőle, a nagy rang füstjétől könnyen nem látná aztán meg a szegény családját. Éppen csak vicispán legyen. Meg volt szigorúan

tiltva Chalupkának, hogy az elméjét magasabbra igazítsa. Mert Chalupka kinevelné azt még tán nádorispánynak is, ha úgy volna az instrukcióban.

Barosné maga mellé vette Bodonyba a Réky-árvát, ott volt nekik üresen a nagy pribolyi ház ; Chalupka úgy viselte magát benne, mintha ő lenne az ura. Játékokat rendezett ott Gábornak, csinálván neki vármegyét a paraszt gyerekekkel, kiket kinevezett szolgabíráknak és vicenótáriusoknak, pandúroknak és rablóknak. A pandúrok elfogdosták az elhagyott park fái közt elbújt rablókat, a szolgabírák ítéletet hoztak fölöttük, s ilyenkor mindig Gábor elnökölt. Mácsik is végignézett néhány ilyen »vármegye játékot«, s megelégedését fejezte ki a kitűnő metódus felett.

Így telt el a nyár. Ebédelni mind a ketten Mácsikékhöz jártak. Haza nem volt szabad mennie Gábornak, de ahelyett inkább Boldizsárékat hítták meg némelykor. Az asztalfőn Gábor ült még akkor is, ha Mácsik köztük vacsorált. Mindenek mutatni kellett, hogy ez a gyerek nagyhatalom. Dinasztikiák nem őrzik oly aprólékos féltékenységgel, s nem nevelik annyi gonddal a nimbuszt, mely egyetlen fejre szór sugarokat, mint ez a hétszilvafás oligarcha, ki, mert uralkodni akart, nem sajnálta az aranyozást — ahová odaillett. Mert ez annak a módja ; királyok, országkormányzó nagyurak is megtanulhatnak!

Különben meg volt itt most kompolyodva az egész Priboly. Nincs annál bolondabb dolog, mint mikor a fantaszták kezdenek működni. A parasztok kiokoskodták, hogy Laczkó Gábrisban született meg az Antikrisztus. A kékkői százesztendős barát megsúgta Mácsiknak a jeleket, amikről rá lehet ösmerni, s az, mikor meg akarta ütni a fiút, amint aláhajolt, meglátta nyakán a titkos jegyet, mindjárt lehullt a keze, s térdre esett. Mások még távolabb estek az igazságtól. Szerintök kicserélt gyerek a Laczkó Gábris. (Hiszen emlékezhetnek rá kendtek, hogy micsoda nagy feje volt szopós korában, s a szemei biz isten kékek voltak.) Mert ez a fiú senki más, hanem a hollandus királynak a fia, akit üldözőbe vett a francia király, a dajkája azonban megmentette, ideszaladt vele Pribolyra, s itt kicserélte, sok pénzt adván Boldizsárnak (most tudódik már ki, miből ivott

ammit Boldizsár uram) az ő fiáért, akit aztán ehelyett nyakaztatott le a francia király. Hanem most kisütött az igazság. Ránkadtak a kis princere. S a hollandus király levelet írt Mácsiknak, hogy addig is királyi fényben tartsák a »kis fenégest«, mandulával etessék, patyolatba járassák, míg érte jön ezer vitézzel, arany hintóval. A két verzió közül ez volt a tetszetősebb, ezt hitték el. Mert abból az ezer vitézből, ha idejön, a hajadon leányzóknak is juthat, sőt tán nem lehetetlen, jó szemmel nézik majd azokat a menyecskék is.

... De az ezer vitéz csak nem jött, csak nem jött. Később ősszel aztán hiába is jött volna, mert Gábert Postre vitték. Mácsik is vele ment... természetesen Chalupka sem hiányzott, ott ült az ülésen háttal Suskának.

Nagy parádéval történt az elmenetel. Nyolc családbeli férfi, köztük Laczkó Pál, Filcsik István, egész a bodonyi határ legvégeig kísérték lóháton bandériumnak. Suska maga új kékbeli ruhát kapott ez alkalomra ezüst gombokkal, gazdag sujtásozással, a csizmájáról pedig akkora bajtok lógtak le, hogy a templombeli zászlókról se különbek.

Mikor a faluból kiindultak, mind összegyűltek a népek a templomsoron a Barosné kastélya előtt, s míg a kis Gábor végigsókolózott az asszonyokkal, míg elbúcsúzott az anyjától, aki keservesen zokogott az udvaron, s jajveszékelve kérte Mácsikot, hogy engedje őt is a fiával menni, hiszen elfér ő a kocsis mellé, vagy akárhová a saroglyába (— Majd bizony kegyelmeddel csúfítjuk el a virtust — förmedt rá Mácsik mogorván), addig a népek hangosan éljeneztek egész utcahosszat, s látván, hogy az úrforma Laczkó-asszonyok a fehér kendőiket lobogtatják, ameddig csak el nem tűnik a hegynél a könnyű kocsi, ők is előszedegették, aki mihez ért, s búcsút integettek a leghatalmasabb gyerekeknek, akit valaha anya szült.

S mintha abból a nagy tisztességből és becsületből semmit sem akarnának visszatenni, amit már utána nem küldhettek; a maradékot szétosztották a szülők között; hús asszony is rohant vigasztalni Boldizsárnét, hogy így, hogy úgy örülnie kellene inkább, nem siratni, amiért elment. Nem lehet olyan kevély anya a világon, mint ő. Boldizsár uramat pedig tízen is meginvitálták egy kis búfelejtőre, ki ide, ki

oda. Nagy mérgelődéssel rázogatta fejét ökelme, hogy miért nem repedhet szét többfelé az ember?

Mikor a bodonyi határt is elhagyták, a kastély asszonyától illendően elbúcsúzván, a legutolsó hídnál (ahol az ütött orrú szent János van) elvált a bandérium, de nem előbb, míg Filcsik uram nagy elokvenciával el nem mondta ékes rigmusokban, amiképp következik :

Látjuk, nézegetvén az idők pulzusát,
Hogy bolond, ki veszni hagyja az ő jussát.
Odavág denique, amit ezzel mondok,
Hogy a Laczkó-hadak bizony nem bolondok,
De ha minden Laczkó futó bolond volna,
Ez a familia mégis okos volna
(Amilyet nem látott se Bereg se Tolna),
Mert ül a szekéren Georgius Mácsik,
S ifiú palánta, Te leszel a másik!
Jobb karodat fogja, isten úgy kísérjen,
Haza meg ölébe hozzon vissza. Éljen!

A többi banderisták kilőtték erre a pisztolyaikat, s ők is éljent kiáltottak, Gábor és Mácsik kezét szorítottak mindnyájukkal, s az utóbbi még azonfelül a következő szavakat intézte Filcsikhez :

— Mégse olyan szamar ez a mi kántorunk, amilyennek látszik. Mondd meg a feleségemnek, küldjön neki egy véka kukoricát, mert szépen komponálta ki a verset. Láttam, fiatal libái vannak a kántornénak — de nem tudja mivel hizlalni. No, mehetünk már!

Suska közibe vágott a négy csikónak, melyeknek a sörénye tengerihaj pántlikával volt befonva, s melyek úgy ragadták a kocsit Vác felé, mintha pehely lenne.

Hajó már járt akkoriban is a Dunán. Suska ment rajta egyszer, mikor a gyapjút szállították; nevezetes is volt emiatt Pribolyon. Sokat tudott róla beszélni. Gábor erőnek erejével azt kívánta, hogy hajón menjenek. Az pedig körülbelül uzsonna tájon szokott Váchoz érni.

— Hát mi odaérünk-e akkorra? — kérdezé Gábor türelmetlenül.

Suska kevés beszédű ember volt, amit mondott, azt szörnyen megfontolva s bizonyos nyomatékossággal mondta.

— Odaérni, odaérünk — csak fölvegyenek!

— Hát azt gondolod, hogy föl nem vesznek? — vágott közbe Mácsik nyugtalanul.

— Fölvenni, fölvesznek — véli Suska Mihály, megnyomkodva pipája hamvát —, csak odaérjünk!

Bizony nehéz volt ezen eligazodni. Mivelhogy a nagy bölcsességnek és meggondolásnak miatta rendesen soha semmi kézzelfoghatót se mondott Suska Mihály. De különben az volt a hajó szokása is még akkor, hogy néha elkésett egy nappal is, máskor pedig, ha sok utas volt rajta, meggondolta magát, s nem vette fel a szegény embert, ha neki úgy tetszett, sőt meg sem állt Vácon még csak egy verdung italra sem, hanem ész nélkül hajtott egyenesen Pestre.

A nógrádi követek is — ahogy hallik — éppen a minap adták be a panaszt magához a diétához, hogy a hajó azt a violenciát követte el rajtuk, pedig jó nemes familiából valók mind a ketten: nem várta be őket, noha megüzenték az állomásra tisztességtudóan, hogy mihelyt a tarokkpartijukat bevégzik, mindjárt indulnak, szíveskedjék várakozni addig. Űgyse soká tarthat már, mert Bezerédi István uram éppen most öntötte ki erszényéből az utolsó aranyait. Csak még azokat nyerik el tőle. Hanem a kapitány valami goromba fráter, azt a hallatlan injuriát csinálta, ott hagyta őket. Nem tudom lesz-e valami orvoslása? De ha van még igazság Magyarországon, s ha még tisztelik a nemes embert egy gyűszűnyit, vérnek kell folyni emiatt minden bizonynal. Ezt a derék Chalupka újságolta, s Mácsik nagyokat fújt megbotránkozásaiiban. »Hallatlan az, mi minden történik már a nap alatt!«

De hála istennek nem esett semmi hiba az úton, nemcsak odaértek a rendes időre, hanem a hajóskapitány ismerőse volt Chalupkának, s mindjárt nagy barátságba lépett Mácsikkal. Útközben azt is kisütötték, hogy rokonok távolról, mert a hajóskapitánynak, Csomaközy Lázárnak, az anyai nagyanyja Mácsik Veronika volt. Erre a Veronikára nem emlékezett ugyan a genealógiából Mácsik György, hanem ebből az alkalomból igen jól esett neki mégis, hogy a tisztas asszonyság egzisztált vala, s éppen erre a hajóra nemzett egy dédunokát.

Mert lám milyen jó . . . most a kis Gábort is legalább rokonhoz adhatja úri ellátásra, s mindjárt megbeszélhetik együtt a dolgokat itt a hajón, nem kotyog bele más, csak az atyafiságos kulacs néha.

Csomaközy Lázár megnézte a fiút, s minthogy nagyott hallott egy kicsit, ő is szörnyű lármás hangon nyilvánította véleményét.

— Jó pofája van, teringette! Meg fog neki örülni a kis lányom. Hát eljössz-e hozzám hé? — s erősen meghúzta a fiú fülét.

Mácsik szembetűnő zavarral s szokatlan szelidséggel szólt közbe.

— El van kényeztetve a fiúcska, úgy bántunk vele egész nyáron, mint a hímes tojással.

— No, majd kiverem én belőle a himet — dördült meg a kapitány a fogait vicsorgatva.

Iszonyú kegyetlen ember lehetett ez a Csomaközy Lázár. Mácsik félrehitta Chalupkát, egész a hajóorrához.

— Te, nem valami emberevő állat ez?

— Nem biz az. Hanem csak úgy játssza a rettenetést. Abban a képzelődésben van, hogy a tengeri kapitányok mind marcona zordon alakok, akikhez félelmetes a közeledés. Azért nevezi magát ő is »tengeri kutyának«, pedig csak »vízi fiakkeros«, s úgy beszél mintha tigris lenne, aki mindjárt beleharap az emberekbe, pedig csak szelíd bárány — s még a gyerekek kezét is megnyalja. Csak hagyni kell, Gyuri fiam.

— De bizony mégsem hagyom ennyibe — s odalépett Csomaközy Lázár mellé. — Hát tudja barátom uram, én odaadhatom a fiút, mert szeretem, ha nem idegen kézben léssen, hanem annyit mondhatok, hogy úgy kell ám ezzel a gyerekekkel bánni, mintha gyémántból lenne, mert jaj annak az embernek, aki csak görbén néz rá . . .

— Micsoda? Mindjárt a Dunába dobom a kölyköt — s csak úgy tajtékozott a szája dühében. Még orrlyukain keresztül is harag füstölt.

— No, no, domine spectabilis! — avatkozott bele Chalupka — lassan a testtel! Úgy tessék megnézni ezt a fiút, hogy ez a vice-comes a vármegyéjében.

Mire iszonyú csudálkozó szemeket meresztett a tengeri cápa.

— Bolondítsák kegyelmetek a saját édesapjukat, de nem engem. Mert mennydörgős vihar és ezer vasmacska . . . mindjárt meggyúlik velem a bajuk. Hát eszelős vagyok én vagy mi, hogy nekem ilyen örült dolgokat találjanak fel? . . .

Bizony nem volt egyéb módja, mint elbeszélni szögről-végről az egész családi plánumot és a békési pört, mely a mozgó rugója mindezeknek. Csomaközy Lázár figyelmesen hallgatta és káromkodott közbe retteneteseket és csapkodta a nagy tajtékpipáját a tenyeréhez, hogy csak úgy röpködtek ki belőle a tüzes szikrák. Ha örült, ha figyelt, ha búsult, ha haragudott, azt mind káromkodással fejezte ki, de különféle formákban: Az »ejnye kutya Kuttyánszki« volt a csudálkozás, a »fikom fikom« jelképezte a búbánatot, az »ezer tengeri kígyó« volt a bosszankodás, s ez így ment gradatim följebb, följebb.

— Hát Békés? No, lám Békés! — kiabálta a kapitány. — Sistergő pokol! Mindjárt gondoltam, hogy valami szaga van azoknak a dib-dáb békési agyagföldeknek. Háromszor próbáltam repcét vetni fiatal koromban, mind a háromszor elvitte az ördög, hogy süllyedjenek el mindenestül. Nincs azokon áldás egy körömfeketényi se.

— Micsoda, hát odavaló ember kapitány uram? — tudakozódék Mácsik élénken.

— Odavaló a tüzes istennyila, de nem én, hanem a feleségem apjának volt ott egy bérlete; az öreg halála után aztán én gazdálkodtam rajta. Bele is buktam tisztességesen. Hogy a féreg pusztítsa el az egész gyilkos fészket.

— De bizony csak ne pusztítsa, mert azt mi meg nem köszönnénk.

— Mikor lesz az még a maguké? Megeszem én akkorra a fejemet. Azaz, hogy az én fejemet eszik meg akkorra a férgek, de még a magáét is kedves barátom uram.

— Aztán igazán olyan rossz föld az?

— Kígyó, béka lakik abban, s az is panaszkodik talán, mert mindég brekeg. Nincs ugyan púpja a földnek, mint ott maguknál a görbe országban, vagy hogy már azóta az is nőtt, mert van vagy harminc esztendeje, hogy nem jártam arra,

hála istennek, — de ha, mint mondom, nincsen is púpja, bezzeg van szakálla. Be van az növe náddal, füzesekkel. Förtelmes tartomány az. Hanem hát különben igen jó föld, nem lehet ellene semmi kifogásom. Csak azt tartom, hogy az erejét nagyon is kivette az a pékfamilia.

— No, éppen jó, hogy erre a pékre fordult a szó. Hát ugyan miféle familia az?

Erről szeretett volna hallani Mácsik György.

— Szaporák az ilyen németek, mint az egerek — bölsekedék a vízi fiakkaros. — Betelepitették azok azóta talán az egész vármegyét, és maguk is kapálják meg az egészet. Mikor még én ott voltam, az öreg is élt. Az volt csak a figura, még most is rám jönnek a nevető göresök, ha rá gondolok. Hogy im átvette a megyét, mert örökös főispánná is lett, az volt csak az igazi komédia, mikor az első megyegyűlést tartották. Valami nagy nehezen összeszedtek vagy negyvenötven nembet, azt is mind armálistát. A vén Harruckern beült az elnöki székbe, a kammerdinerje mellé, mert azt tette meg főjegyzőnek. A karok és rendek, a régi visszashállingózott tisztviselők, megéljeneztek az új főispánt, ki sehogy se tudta miképpen viselkedjék. Mert abból az éljenzésből kilátszott az, hogy tréfából történik. Harruckern azt mondja a főjegyzőnek: »Mit csináljunk?« »Legjobb lesz, súgja a főnótárius, ha az auktoritás nevelésére fölteszük a kalapjainkat.« Föl is tették, de ebből az lett, hogy a rendek és karok is sértődve összesúgtak, pedig ugyancsak vékony karok valának: »Micsoda szemtelenség az? Ha ők a fejükön tartják a kalapot, tegyük föl valamennyien.« S föl is tették. Mire a pék ijedten döfi hátba a főnótáriust: »Te Fridrik, mégis úgy látom én, hogy alighanem számár vagy te, énvelem együtt, ehhez a hivatalhoz, elhibáztuk fiam... vegyük le, de mindjárt a kalapjainkat«... S megint úgy tették, ahogy beszéltek. A karok és rendek látván immár hajadonfővel a főispánt és főjegyzőt, azt súgja Plachy István a körülülőeknek: »Talán mi is levegyük?« De odaszól igali Nagy Gáspár, a legtekintélyesebb: »Sose fáraszsa magát kegyelmed, szebb is, igazságosabb is így!« S lőn, hogy az egész gyűlés úgy folyt le. Mindenkinék rajta volt fején a kalapja, csak a főispán és szolgája ültek tisztességes módra

födetlen fejjel. Azt hitték a jámborok, hogy annak így kell lenni.

Mácsiknak szemeiből a könny csordult ki a nevetéstől, s mire Pestig értek, már kész volt az alku, hogy de bizony a mulatságos kapitánynál lesz kosztón a kis Gábor; nevelje úrnak, erősnek, bátornak és kötekedőnek, mert az az ő hivatása, hogy oszlop legyen... mindnyájuknak az oszlopa.

— Biz isten akár vissza is fordulhatnánk, Chalupka — szólt a nagy Mácsik, mikor Pestre érkeztek.

— Még nem. Még a professzorok közt kell szétnézniem.

Másnap el lett igazítva az is. Sőt még egy pár híres ügyvédnél is megfordultak konziliumot kérni. Mind azt állította, hogy kétes, meg lehet-e nyerni a békési jószágokat, hanem Csomaközy Lázárnak volt egy fiskális sógora, az volt a legnagyobb talantum valamennyi között, mert ki sem hallgatta jól a részleteket, máris odacsapott a tenyerével az íróasztalra: »Egész Bécs megrendül, ha én ezt a dolgot a kezembe veszem.«

— Ez a nekünk való ember! — gondolta Mácsik, s minden szavának édesdeden bólingatott.

Meg is állapottak benne, hogy elhozzák neki a pört (elveszik a mostani fiskálistól, az otthonitól, mert az lusta és tehetetlen), hadd folytassa, s vigye ő, addig a nyolc-tíz esztendeig is, míg a gyerek elkészül, legalább el ne aludjon — ha előre nem mehet.

Végre harmadnapra összecsókkolták a család oszlopát, parulát váltottak Csomaközy Lázár urammal, s megígérvén neki, hogy minden esztendőben egyszer eljön Chalupka a fiút megnézni, és a pénzt is mindig elhozza, re bene gesta, hazaindulának.

Mácsik, mikor a legszélső pesti házakat is elhagyta a hajó, még egyszer visszanezett, s felsóhajtott:

— No, hát csak nevelkedjék az oszlopunk, akit ott hagyunk. A família dolgát eligazítottuk, — most már vagy tíz esztendeig ráérek. Most már eligazítom a község dolgát!

A PRIBOLYI ORSZÁGÚT

Istenem, de nagy urak voltunk mi valaha. Címerünk előtt meghajoltak az idegen népek, pedig mindent, de mindent elszedtünk a többi apró országok elől.

A legszebb, legjobb, legszelídebb asszony a mienk lett: ott volt a képe zászlóinkon, pénzeinken, s alá volt írva a neve, rangja: »Szűz Mária Magyarország Patrónája«.

Patrónus kellett mindenkinek, hozzátartozott ez akkor a magyar ember kommoditásához. Patrónusa volt a megyének, valami nagy úr a szeptemvirális táblán, a nemesi famíliáknak patrónusuk volt a megyénél, s egyszóval patrónusa volt minden egyes embernek (már akinek milyen jutott). Patrónus nélkül senki sem mehetett semmire.

Hiszen ott van rá a legkiáltóbb példa Bodonyban, mikor egy jobbagyról, Csiki Istvánról egyszerre kiderült, hogy ő voltaképpen nemes ember, ijedten futott a megyére könyörögni: ne publikálják a nemeslevelét, nem akar ő úr lenni, hogy aztán ne legyen, aki pártját fogja. Könynyebb neki így, ha minden ügyét-baját a patrónusa igazítja el.

Ilyen patrónusa volt a falunak Barosné. Bizony megérdemli az a derék asszony, hogy holta napjáig kezet csókoljon neki minden pribolyi ember. Mert az nem tesz semmit, hogy csak asszony. Sőt ez a szerencse. Hiszen minden az asszonyoktól függ, minden, ami történik, az ő selyem hajszálaikkal van összekötve, politikusok észjárását ők finomítják görbére, katonák kardját az ő pillantásuk élesíti, ők csinálják a történelmet, a békét és háborúságot.

Ne lett volna csak Barosné olyan amilyen, még ma se volna meg Pribolynak a pompás országútja!

No, egy országút nagy dolog is! — gondolja magában fitymálva az, aki nem járatos a dologban. Még tán azt is elhinné, hogy az csak úgy magától támad, sok-sok esztendőn át pallósímarra kitapossák a rajta járó szekerek, hogy sokkal többet ér egy országútnál egy pompásan kiszabott ruhaderék, s nagyobb virtus is megcsinálni.

Hanem a pribelyiak másképp vélekednek, ha ma már végigtekintenek kevélyen az izmos kavicsos töltesen, mely úgy fut végig szép vonalban a mocsáros határon, karfákkal beszegve, hidakkal kimódolva, mint egy kidudorodó paszománt. Nem tréfa dolog, hogy azt így megcsináltatta nekik a tekintetes vármegye.

Mert úgy kell ám venni, hogy a pribolyi határt minden esztendőben elöntötte őszkor a víz, s ezzel történetünk idejében el volt zárva a világtól az egész falu a jövő nyárig. Ember oda nem juthatott be, sem onnan ki, csak a madár röpködte át Bodonytól Pribolyig a fertelmes sártengert, ha ugyan érdemesnek tartotta volna arra szállodogálni.

Az őszi esőzések előtt a pribolyi emberek sorba járták rokonaikat a vidéken, s érzékenyen elbúcsúznak azoktól, mert nem tudhatni, látják-e még egymást valaha? Ki az ördög éljen meg tavaszig bizonyosra? Pedig bizony nem érdemes meghalni, mert ide ugyan nem jön az embernek a temetésére senki, hogy elsirassa, még halálhíre sem szivárog szét, legfeljebb majd késő tavasszal hámozza ki a sorsát az érdeklődők, ha az út járható lesz. (Ott van élő példa rá a szegény megboldogult Rékyné.) A pribolyi ember beszerezte magának az egész télre való szükségleteit, dohányban, sóban s egy játék-kártyában (egyéb cikkekre még akkor nem volt szüksége a nemes embernek), megcsinálta a testamentumot, s engedte magát bezáratni egy félesztendőre a mostoha elemmentumok által.

Folyamodtak, egyre folyamodtak a vármegyéhez, csináltassa meg nekik az utat, de hiába, nem volt szegényeknek semmi patrónusok ott a hatalmasok közt. Vicispán, főszolgabíró mind rossz szemmel nézték a pribolyi kurta nemeseket, mert mindig sok galyibát csináltak nekik a restorációkon, pedig istenem, de szépen fundálta ki a kántor (kivált mikor még a híres Hanulay élt) az instanciáikat, gyönyörűség elolvasni, de csak az volt örökké az indorsata, hogy a vármegye ez idő szerint nem tehet Priboly helységeért semmit, hiszen úgyis elég jó termésük volt, üljenek veszteg a falujokban a télen át. Minek mászkálnának ide s tova?

Egyszer azonban fogta magát az anyatermészet, s elverte tavasszal a vetéseiket jéggel (hát az ugyan mért hara-

gudott a pribolyiakra?) úgyhogy igazán a fuvarozásra volt utalva a föld népe.

Odajárultak ismét a vicispán színe elé könyörögni, hogy ha még most sem csináltat nekik utat, bizony-bizony nem fognak tudni megélni télen.

A tekintetes úr éppen haragos volt, s rájuk rivallt nagy kegyetlenül.

— Hát ki akarja, hogy megéljete? Kinek kellett ti a világon? Vesszete ott valamennyien!

No, erre aztán nem volt más mód, mint egyenesen Budára menni deputációba a fenséges nádorispánhoz. Az még a vármegyének is parancsol, — ha igaz!

Hanem biz az nem volt igaz. Nem parancsolt annak senki. A palatinus hímezett-hámozott, mondott is valamit meg nem is, biztatta őket, hogy így, hogy úgy, majd utánanéz, — de sohase történt semmi.

Végre is Mácsik vette kezébe a dolgot, mihelyt hazakerült Pestről — mivelhogy ebben az időben adta elő magát az az eset, a Harkány Borbála asszonyom kertjében oly nagyra nőtt meg egy rozmaring virág, beillett volna még fűzfának is.

Mikor a híres Mácsik meglátta a csodavirágot, megcsóválta fejét s így szólt:

— Vigyük el, emberek, ezt a bolondos növényt a palatinusnak. Úgyis olyan veszett nagy ablakok vannak a házában. Mind megállnak arra a budai legények, ha kiteszi a palatinus-kisasszonyka.

Helyes lesz. Hiába no, mégiscsak okos ez a Mácsik. De most már ebbe a deputációba nem lehetett beválasztani se a körteképi Laczkó Pált, se a zsíroshajú Ujlaki Gábort, de még kevésbé a pocakos Piry Barnabást, hanem lányok és menyecskék vigyék a pribolyi rozmaring virágot a budai rezidenciába.

Nosza, meg is választották még aznap magát a szép Harkány Borbálát (hiszen csak az kellene még, hogy ő kimaradjon), bejutott a szőke Kartal Piroska is, Nagy Judit azonképpen, neki van a legúrabb tartása, leghamisabb mosolya ellenben Cselényi Klárának (s ki tudja mire jó az?) — hanem mégis csúfság ám a falura, hogy Szudy Erzsit meg Bodony községtől kérték kölcsön —, mintha bizony nem lenne elég

szép vászonceléd odahaza is. Jaj, csak megtudná az a palatinus ezt a gyalázatos csalást. De ha esze van, rájön, mert az ábrázata is egészen más, mint a pribolyi fehérnépé!

Az óriási rozsmaringot szépen kiásták a földből, betették egy diófából készült politúros vederbe (a kékkői asztalos csinálta nekik remekbe), az asszonynépnek pedig a helység kasszájából szabattak piros pruszlikokat (beh csak szépen is varrta meg a bodonyi kecske), a nagy cifraságnak virágos kék szoknya volt a folytatása, piros szattyáncsizma a bevégződése.

Mikor megvolt minden, föltették a vedret négylovas szekérre, s úgy indultak el a pribolyi híres menyecskek, leányok. Volt is bámulójuk, amerre mentek útközben. No, ha még most se lesz meg az az országút: akkor aztán igazán nincsen a világon ékesszólás.

Jól volt az kieszelve. A nádor nyájasan fogadta az asszonydeputációt. Mosolygott, mikor előadták az út-ügyet, megismogatta Szudy Erzsí fejét, s megígérte, hogy még e nyáron egy körutat tesz, s akkor útba ejti vidéküket... legyenek mindenben jó reménnyel.

Elég is volt ez a pribolyiaknak egyszerre! Micsoda? Maga a palatinus jön el Budáról? No, emberek, még ez se történt. S ha igazán eljön, az ő kedvükért jön. Hátrább az agarakkal Bodony, Gály, Kiskér és Zobola! Most már ők vannak felül! Mert ha a nádor eljön, tán még donációkat és új címereket is osztogat majd a pribolyi nemesek között!

S ez egyszer csakugyan igaz lett az aranyos ígélet. József nádor útra kelt, s megállott Bodonyban is, a szép Baros Anna kastélyába szállván. Nem is lehetett vón' jobb helye, ha ad valamit a szép asszony főztjére, s ki ne adna arra?

A szép özvegy nagyra volt vele, hogy egy egész napot tölt nála a nádor. Pedig nem volt nehéz így kicsinálni. Hiszen a vármegye urai állították össze a nádor utazási programját, s azok dehogy hagyták volna ki a bodonyi kastély asszonyát, mikor mindnyájan neki udvaroltak.

Nagy volt a pompa és fény, bandérium, mozsárdurrogás, amint ez már szokás minálunk; a szép asszony, nemzetes és nagyságos Baros Anna künn az udvaron fogadta mélyen

meghajolva a fenséges urat. Fehér ruhát viselt, arannyal hímzettet, meggyzín bársonymentét, tündöklő főkötőt. Bizony odahaza se lát annál szebbet a palatinus!

Dehát ez mind nem tartozik reánk ; a főbenjáró dolog az, hogy a vicispán és a többi megyei urak (hordta volna el őket onnan a köszvény) mindig ott ólálkodtak a fenség körül, s mindenben kapacitáltak. Lőn tehát, hogy a pribolyi deputációt, mely az országútat sürgette, kegyesen fogadta ugyan, de megtagadta a kérésüket.

— Lehetetlen dolgot kívántok, fiaim — mondá a bevégzett ékes dikció után, melyet tisztelendő Cselkó János tartott. — A vármegyének nincs erre pénze. Én nem tehetek semmit.

Ekkor előlépett a nagy Mácsik :

— De hiszen megígérte fenséged az asszonyoknak.

A nádor zavarba jött, de nem tett rá kellemetlen benyomást a merész föllépés. Csak hátrált egy lépést.

— Az út dolgában semmit sem tehetek — a vármegyének sincsen pénze —, talán valami egyebet kérhetnének tőlem szegény emberek?

A pribolyiak összenéztek ; tisztelendő Cselkó János uram egyet köhintett, s eközben eszébe jutott, mit kell kérnie.

— Ha meg lehetne tenni, fenség, hogy Esztergom városa négy nap járóföld legyen Pribolytól.

— Hiszen annyi sincs — mondá a nádor mosolyogva a különös kérésén. — Ám legyen tehát . . .

Az alispán elkezdte erre magyarázni : a dolog tulajdonképpen úgy áll, tisztelendő Cselkó János uram csak adminisztrátor a helységben, az igazi pap valami rossz fát tett a tűzre, minélfogva megidéztek a szentszék elé, s ott el fogják mozdítani — ha majd oda ér. Csakhogy oda nem ér, mert már két esztendő óta utazik Esztergom felé, az állomásokról különféle leveleket küldözgetvén Esztergomba, hogy betegen fekszik, de már útban van, hogy ez vagy az az akadály merült fel, — s azalatt persze mindig ő húzza a parókia jövedelmét, míg tisztelendő Cselkó uram nyomorog a hívek között.

Szerencsére a nádor nem hallgatott oda, mert Mácsik uram, kit dühbe hozott, hogy a pap a saját zsákját tömi,

pedig a községre illenék gondolnia, ingerülten rántotta el onnan a szent férfiút, mit észrevett a nádor, s nyájasan kérde Mácsiktól: »Hát még mit kívántok tőlem, édes fiam?« Nyilván tetszett neki a pribolyiak naivsága.

— Az a kérésünk nagyon instálom . . .

— Adjátok elő gyermekeim, s ha lehetséges, meg fog történni.

Mácsik György jámbor arcot vágott, s egész a vállapockái közé húzta fejét.

— Fenséges palatinus uram! Kegyeskedjék elrendelni, hogy Barosné nagyasszonyom ezentúl Pribolyon tartozzék lakni.

— Nem értelek. Ismételd még egyszer — nógatá a jó nádor szelíd, kissé rekedt hangján.

— A nagyasszonynak van egy ócska kastélya Pribolyon ; azt kívánjuk, fenséges uram, hogy abban kelljen laknia.

József most sem látszott felfogni a dolgot, azt hitte, hogy a szóló rosszul fejezi ki magát latinul, s apró kék szemeit a szép háziasszonyra függeszté, mintha attól várná, hogy magyarázza meg neki németül.

Annak pedig ott a magyarázat az arcán, egy tündöklő mosoly volt az egész arc. Jól esett neki a kívánság. Ő értette, de el nem mondhatta.

— Nehogy miattam kelljen fenségednek megtagadni valamit — mondá kedvesen meghajolva —, ám legyen meg, átmegyek lakni Pribolyra.

A pribolyiaknak pedig nem is kellett több. — A szép Barosné hozzájuk hurcolkodott még akkor nyáron, s nem kell megjedni, a gyep az udvarát hogy fölverte volna — rá néhány hétre nyomban építeni kezdték a töltést, pedig senki sem kérte, senki sem járt utána.

A tekintetes alispán úr maga hozakodott elő vele az őszi gyűléseken, hogy ez az út most a legfontosabb közérdek, — no, meg éppen van egy kis fölösleges pénze most a megyének.

. . . Bizony azt az utat két szép fekete szem édes nézése csinálta.

•

IX. FEJEZET

BIRIKE MEGNÓTT

Egy szép asszony nézése, no, meg a Mácsik bölcsessége, mert adjuk meg, akit mi illet. Élő érdeme lesz idők végeztéig az az út!

Hanem meg is szenvedte a nemzetes asszonytól.

Mácsiknét bántotta az, hogy most már nem ő lesz az első asszony a faluban. Eddig minden toron, minden keresztelőn ő ült a legfelül. Ha nyulat lőtt valaki a határban, vagy ha királygombát talált a kis hegyen, őneki hozta el. Az első fürt szőlőt, a legkorábban ért kukoricacsövet köteles adóul juttatták asztalára a falusiak.

S az most már mind másképp lesz — ha Barosné ideköltözik.

Nem, százszor nem! Ebbe ő bele nem egyezik sohasem. Ő nem szí egy levegőt azzal az úri dámával! Ő elköltözik innen! Adjon neki Mácsik tartáspénzt!

Meg is tette a nemzetes asszony, amit ígért, elköltözött éppen aznap, mikor a Barosné társzekerei hozták a cifra bársonyos bútorokat; elköltözött, de nem kellett neki tartáspénz — hanem csak temetési költség.

Már régen gyöngélkedett, de a mellbetegséggel ki lehet húzni hatvan esztendeig is. Gondolták, megsegíti a pemete, bojtorján, de az sem használt neki. Hátha talán mégis hallgatni kellett volna a doktorra, ki váltig enyhébb levegőre küldözte? .. Mármost itt a csapás az egész családra! Mert úgy kell venni, hogy Mácsik ezzel egészen elszakadt a Laczkóktól.

— Bizony sírhatnak kegyelmetek — papolta Toldy uram a temetésen egybegyűlt családbelieknek —, mert itt kaparják be most a föld alá a kegyelmetek címerét.

Megszúrta a Filcsik anyósát, Huszárnét ez a szó, s mikor hazafelé mentek, visszaöklelte Toldy uramat.

— Kegyelmed is inkább a saját címerére ügyelne, meg a Piry uraméra.

De már erre a célzásra elhagyta a szelídebb erkölce.

— Kegyelmed pedig, Huszárné asszonyom, ne beszéljen a címerekről, mert az asszony ura után számít. Az meg tudvalevő, hogy a ked férjének az ármálisát elfelejtették aláírni a királyok.

— Ha nem volt is nemes ember, úr volt az azért — pattant fel az élemedett asszonyság megállva az út közepén, s fekete kendőjéből kibontá az imádságos könyvet olyan mozdulatokkal, mintha azt menten a Toldy fejéhez akarná paskolni.

— Látom — vagdalkozék ez csúfondárosan —, mekkora c'ó injumokban terpeszkednek a leányai.

— Terpeszkednek igenis, mert tehetik a férjeik — hánykolódott szül. Laczkó Zsófia, e néven az idősebb.

— Ej haj! Hát ugyan miféle potentátok?

— A maguk emberségéből élnek, punktum. Az egyik csizmadia passzióbul... igenis passzióbul, a másik meg tengerész Szegeden, hallja az úr. Tisztességes hivatala van annak mind a kettőnek, hallja az úr... Nem ültek azok bent a vármegyeházán a hűvösön kétszer is, mint az úr. Most öt esztendeje is bent ült az úr, egész nyáron.

Elhalványodék erre Toldy, de mégis hetykén kiáltotta vissza, a mellét verve:

— Nemes ember vagyok, — akkor ülök, amikor nekem tetszik!

Ki tudja, mi támad, ha a rikácsolásra oda nem sereglenek a gyászoló gyülekezetből néhányan lecsillapítani a kitört vizsályt.

— Illik is ez? Ilyen fekete napon! Nem szégyenlik kegyelmetek? Ugyan, ugyan! Mindjárt erre fog jönni a »nemzetes« is.

Az t. i. Mácsik volt, ki méltósággal, némán viselte gyászát, még a sírnál sem ejtett ki egyetlen panaszszót. A Laczkók sírtak keserűen, és Chalupka is zokogott, mintha csak a hatalmas ember adta volna ki rendeletben: »te sírj helyettem, Chalupka, mert nekem magamnak derogál«.

De meg is tette Chalupka.

Úgy odaborult a koporsóra, mikor leeresztették, hogy kalapja lefordulván fejről, alágurult a sírverembe. Keserűségében még észre sem vette. Bekaparták biz azt, — ott

fog elporladni a nemzetes asszony csontjaival. Pedig korai neki a sír. Szegény kalap! Még csak huszonnégy éves vala.

Mácsik lassú léptekkel ment hazafelé Baros Anna és Birike között. Utánuk, előttük nagy csoportok kullogtak különböző megjegyzésekkel.

— Nyugodjék békével Békés — elméskedék Dúcz nótárius. — Requiescat in pace!

— Ki tudja, hátha viszi a pört tovább is?

— De mikor egy csöpp érdeke sincs már benne.

— Vajon megházasodik-e még?

— Hogyne, hiszen fiatal ember. Most Szent-Mihálykor múlt harminckilenc.

— Nem bolond, hogy megint igába hajtsa fejét.

— Neki aranyárom. Kap ő még patyolat aróú hajadont is, gazdagot, szelidet, szépet...

Barosné azonképp váltig vigasztalta útközben.

— Isten rendelése volt, bele kell nyugodni.

— Tudom, tekintetes asszonyom — szólt keserűen — az ő rendelése igaz, csak azt az egyet restellem, minek kötekedik velem? Hát teszek én valamit ellene?

Arca elborult egy pillanatra, csend volt, csak az újdont új csizmája csikorgott a homokos úton.

— Mármost bizony üres lesz otthon a ház és szomorú — folytatta az úrnő. — Ne adja át magát az emésztő gondolatoknak.

— Én csak arról gondolkozom, amiről akarok — felelt kevélyen, megvető kézmozdulattal. A kalapjáról hosszan lecsüngő fátyol ott táncolt a vállapockái közt.

— No, ne legyen olyan konok. A maga szíve sem kő. Csak jöjjön el hozzánk ebédre és vacsorára egy ideig. Holnap már rendben leszünk, a gyámleánya bemutatja, hogy tud főzni.

— Mit? Már főzni tud az a gyerek? — Mácsik csak most nézte meg jobban Birikét. Hiszen nagy lány már az! Mikor nőtt meg ez így? De milyen szép, mint a fiók zerge!

S amint nézte, nézte melegség futott át az erein. Igaz, igaz, itt van még ez a leány! Meg az a fiú ott...

Hanem ekkor megint elszorult a szíve. Nem tudta még gondolatait rendezni, de már érezte, hogy hol fáj. Az a kapocs tört el éppen, az a kapocs, mely hozzá fűzte.

Másnap csakugyan a kastélyba ment ebédre. A tekintetes asszony magát Birikét küldte érte, s annak olyan édes lágy szava volt, mint az oltári cseppettyűnek. Hallott olyat Mácsik valamikor régen, mikor még mint fiú ministrált a templomban.

Nem lehetett el nem mennie, ha Birike hívta. Azután is ott volt majd mindennap egész télen. Megszokta lassan a környezetet. A szép Baros Anna tudott bánni vele, mert tetszett neki az ereje, a durvasága és észjárása. »Olyan ez a Mácsik — mondogatta —, mintha borostyánágot oltának a tölgybe.«

Mácsik meg őt kedvelte meg, de csak úgy, mint a medve az állatszeldítőnőt. Sokszor harapta meg szavaival. Baros Anna visszacsipkedte, de az csak olyan volt neki, mintha csiklandoznák.

Így lett belőle udvari ember. Pedig eleven udvar volt a Baros Annáé, talán nagyonis eleven. Állt biz ott a színben néha négy hintó is. A vármegyét Pribolyról igazgatták az urak. Staféták innen jártak, s itten keresték az alispánt, meg a főbíró. A szép asszony maga is részt vett a közügyekben. Olyan volt őneki a téns vármegye, mint egy virágpád, melyet ő gondozgat, gyomlálgat; ha az egyik növény nem tetszik neki benne, kitepi, elhajítja, mást ültet el helyette.

Beleszólt ő maga abba is, ki megy a pozsonyi diétára. Benne van a keze még abban is, hogy a főispán megbukott. Sok finom szálat sző, minden új hálózhoz. Szébb ez, mulatságosabb ez, mint selyemkendőket hímezni.

A csillogó légkör, a fényes nevű megyei urak, akik parolát fogtak Mácsikkal s »barátom uramnak« neveztek, jól hatott a hiú kényes nemesre — de nem vette le a lábáról. Tartotta magát erősen.

Egyszer az asztalnál felköszöntötte Csáthy Pál, a vice-notárius, ezeket mondván:

» Az isten éltesse nemes, nemzetes és vitézlő Mácsik György uramat, aki ugyan se nem viceispány, se nem visel előkelő hivatalokat, hanem csak azért nem, mert a búzából is, mikor vékába öntik, véletlenül van felül némely szem, s véletlenül van alul némely szem.«

A megtisztelt behunyta szemét gyönyörködésében, de mintegy belső ösztönből nyersen odavágta mindjárt:

— Úgy van, domine spectabilis, de ha a molnár jön, s felkavarja a búzát, a felül levő szemek alulra fordulnak. Mire az alispán odahajolt Baros Anna füléhez, s azt súgta :

— Még mindig ott motoszkál a Laczkó-gyerek a fejében. Visszasúgta hamiskásan Baros Anna :

— Növekszik már az a gally, amelyen fennakad.

Hallotta a főbíró, s mert ő is be volt avatva, nem állhatta meg kérdés nélkül :

— De hát vetett-e már rügyöt?

A szép asszony rádobta pajkosan az asztalkendőjét.

— Nem a maga dolga az, — minek olyan kíváncsi?

— Ha vetett-e rügyöt — udvariaskodék az alispán. —

Ahol ilyen puha kéz öntözget, ott tán lombot sem hajt a gally, hanem mindjárt virágot.

A megyei urakat komolyan nyugtalanította a Mácsik hatalma, a száznál több voks egy kézben. A restoráció veszedelmesen közeledett. Nincs itt más mód, csak vagy összeölelkezni vele, vagy tehetetlenné tenni.

De ebből a két «vagy»-ból könnyű a választás. Mert a Mácsik keze akkor is szorít, ha ölel, a megbarátkozás csak ideig való lehetne, míg az ő «alispán-jelöltjük» előkerül, pedig az ezután jövő tisztújításra már elibünk állhat, ha nem vigyázunk . . . Úgy, úgy, hiába, nevetnek az urak! Hiszen a serét is csak hitvány ólom darabka, de ha lőnek vele, mégis sebesebben röpül a madárnál; sőt le is teríti, ha jól eltálálja . . .

Nem megy ez másképp, össze kell törni a Laczkó-ligát, mint a mákot a mozsárban. El kell tőlük venni Mácsikot, s mint mikor a méhrajból agyonütik az anyaméhet, sose lesz abból egy kaptár!

Úgyis léhaság, eszeveszettség az egész terv, de arra elég jó, hogy fel lehet vele fordítani a vármegyét.

Tavasszal, mihelyt a vizek engedték, nagy mulatsága lőn Mácsiknak. Hozzáfogtak az országot építéséhez, kezdték leverni az egész vonalon a cölöpöket, száz meg száz talyicska mozgott, a bodonyi és pribolyi szekeresek a kavicsot hordták az árok ágyából, a gyalogosok sáncot ástak, a lesti, tiszovnikai tótok lejöttek kubikolni, s ott hálván a Barosné udvarán,

annak a tulipánhagymáit, melyeket az alispán hozatott neki méregdrágán Hollandiából, összemélték, s közönséges hagyma gyanánt ették meg kenyérral. De úgy kell Barosnénak, minék teszi ki az ilyen drága hagymát az ablakba?

Mácsik szenvedéllyel gibickedett az útcsinálásnál, minden idejét a munka nézegetésében töltötte, mintha neki építenének valamit, s ebben a nagy érdeklődésben egészen szétfoszlott a búbánata.

Egyszer lefújta fejről kalapját a szél, s amint a kalap gurult, lecsúszott róla a fekete fátyol. Mácsik észre sem vette sokáig. Egy falusi leány megtalálta a mezőn s utánahozta. »Ezt a nemzetes uram vesztette el.« Mácsik megnézte a fátyolt: — Minek az? — mondá és elhajította.

Kezdte megszokni ezt a kietlen özvegyi életet, a kihűlt tűzhelyt odahaza, az úri fényt a kastélyban, az asszony incselkedését, a lányka naiv kedvességét. Minden egyebet elhanyagolt. Chalupka vitte a mezőgazdaságot, a békési ügy is pihent. A Laczkó-família közt mindenféle rémhírek jártak. »Mácsik nem törődik semmivel, elhagy bennünket«, s családi gyűlés összehívását sürgették. Ahhoz se volt nagy kedve, legalább halogatta minduntalan. »Úgy, úgy, csinálni kell valamit« — ezek voltak a szavai —, de azért semmit se csinált.

Ez a se hideg, se meleg elszóródása egész nyárig tartott, mikor egyszer csak híre terjedt, hogy Barosné elutazik fürdőre. Kellemetlen hír volt, leverte Mácsikot. Olyan kedvetlenül búsan járt-kelt, mint akivel valami nagy szerencsétlenség történik. S ahányszor együtt volt a két hölgygel, sohasem mertte előhozni ezt az elutazást; ha célzás történt rá, ő maga legott rávetett fődőnek valami új témát. Ebből látszott, milyen kínos neki.

Egy este, mikor az ambituson ültek, mégis előhozta Birike.

— Igaz, hogyis lesz az majd, ha a néni elutazik?

Mácsik úgy érezte, mintha vasabroncsok szakadtak volna szét benne, melyek eddig összeszorítva tartották szívét, olyan könnyű lett, mint egy gyermek, a levegő, melyet beszítt, illatos friss volt, hűs áramlat, mely a kert felől megcsapta, mintha delejes puha kéz cirógatná.

Tudta már, ki marad, kinek kell maradni, s ki mehet ; elébe hozta az az egy szó, mint az érett gyümölcsöt — a saját lelkét.

Barosné leszakított egy piros virágot a leanderbokrok-ról, s azt morzsolgatta a kezei közt.

— Hát úgy lesz, kedveském, ahogy illik a jó gyermek-hez, vezetni fogod azalatt a Mácsik bácsi háztartását.

Se Birike nem szólt, se Mácsik nem szólt. Hallgattak mind a ketten. Biri valami ujjast hímszett, Mácsik pedig egy ott röpködő cserebogarat fogdosott igyekezettel, mintha az lenne a rendeltetése. Bizony isten, olyan neveltséges volt az a nagy ember, hogy ki sem lehet mondani.

És ebben a kínos zavarban minden beszélt. Az életelen tárgyak megelevenedtek, az apró kavicsok vígan csörögtek a baromfiak lába alatt, suttogtak a fák köröskörül, és a madarak énekeltek.

Hiszen úgy lehetett ez tegnap is, — de Mácsik csak ma hallotta. Töprekedett is rajta : hol lehetek ugyan ezek a madarak idáig ?

Akárhol voltak is, most már itt maradtak, Biri ezüst csengő hangját tanulgatták. Mácsik sokszor hallotta őket e naptól kezdve otthon is az ősi szilvásban ; ha Biri elhallgatott, ők csicseregtek ; ha Biri beszélt, ők hallgattak.

Mert hát majd elfelejtettem mondani, úgy lett, amint Barosné kicirkalmazta. Biri a gyámapja háztartását jött vezetni, hadd szokják ott önállóságra, jó iskola fiatal leánynak

Füstölgött megint a Mácsik-kémény. Nem is szürke volt tán a füstje, de violaszínű. Biri kis fehér kötényén vígan csörömpöltek a gazdasszonyi kulcsok ; nem is volt az csörömpölés, de zene. Olyan helyrevaló kis háziasszony lett, hogy csupa öröm ránézni.

Hanem a pletyka savanyú arcot vágott hozzá. Ami nem megy, nem megy, fiatal lánykát özvegy ember kényére bízni nem illendő és nem tisztességes, ha mindjárt gyámja is. Mert ki tudja, mi lakik az embereken ? Azaz, hogy mindenki tudja, miszerint gonosz indulat lakozik bennök, ha kicsinyek vagy nagyok, ha szelídek vagy szenvedélyesek. Hiszen a Priboly folyócska se Duna, de az is megárad néha,

s felnyúl a virágért, amely a partján nő, hogy azt elsodorja. . .
De hát még a Duna?

Tudnivaló azonban, hogy Barosné miért igyekezik a lány vesztére? Le akarja rázni, mert teher neki. Miért nem viszi magával a fürdőbe? Mert szebb nálánál. És mert — úgy beszél a csintalan nyelvek — olyan életet viszen ő ott, amihez fölösleges a tanú.

De már ezt nem szabad elhinni, csak az irigykedés mártja meszelőjét ily maró festékbe.

Az lesz az egészben, gyereknek nézik még mindketten a lánykát, s pedig már nem gyerek. Nem lett nagyon magas, de ki volt fejlődve tökéletesen. Termete szép arányos, de nem ártott volna, ha csípőkben egy kicsit erőteljesebb. Az álla rendetlenül előrenyúlt, a homloka is magasabb lehetne. Haja pedig csak színre vala kelemes a szemnek, de tapintása valóságos drót, és mégis a szemek szelíd nézése és az egész alakban, arcban az összhang ellenállhatatlanná tette.

Úgy bánt vele Mácsik mint a gyerekekkel. Gyakran odahívta magához és megsimogatta barackvirág-szín arcát, szőke erős haját, mely úgy szurkálta, égette, mint a virágtövis.

Az alsó ajka balrészén egy kis szemölcs volt. Fölségesen illett neki az is.

Meg nem állhatta egyszer Mácsik, megcsípte pajkosan a kis szemölcsöt. (Ej ej, hogy még az ilyen ember is mibe nem ereszkedik bele?)

Birike durcásan sikított.

— Jaj, le ne tépje, mert mindjárt meghalok.

És azután olyan csodálatosan nézett rá, de olyan csodálatosan, hogy a nagy ember összerezzen. Arcát, homlokát a vér öntötte el.

Felkelt, elsietett, behúzta magát a méhesbe, mint a medve a barlangjába, s ki nem jött onnét estig. Restellte a dolgot.

A méhek döngve hordták csápjajkon a virágok sárga selymét, édességét. Ebben a halk altató zümmögésben sok eszébe jutott. Nézte a felhőket, olyan az az egyik ott, mint a menyasszonyi fátyol, nézte a pribolyi kis erdőt: nyár végén változik arannyá valamennyi lombja . . . Majd a tarlókra tévedt a szeme; szegény kis csonka szalmácskák!

S akárhova nézett, mindenütt talált valamit felírva, ami neki szólt, amit nem tudott elolvasni, de amit mégis megértett.

A méhes előtt nehány verbéna és rezeda volt elültetve a méhek számára. Mert hogy ne kelljen messze röpdülniök a lustábbaknak.

Maga Mácsik nem szenvedhette a virágokat, s örökös perben állt a megboldogulttal, kinek minden hivalkodó plántáját eltaposta azzal az indokolással, hogy kellemetlen bűzük van, kár a föld erejéért, amit kiszívna. . . Hanem a méhek miatt ezen az egy helyen megtúrta őket.

Most amint fel s alá járt köztük, egyszerre valami ellenállhatlan vágyat érzett ezekhez a lenézett füvekhez barátságosan közeledni. Azok is szívesen, biztatón mosolyogtak rá.

Lehajolt mintegy öntudatlanul, leszakított egy rezedaszálat.

Orrához vitte és megszagolta.

Kukrrú! Búgtak közbe a szomszéd kert méhesében a plébános gerlicéi.

Kukrrú! Jaj akkor nekünk, ha az oroslán vért szagol.

Kukrrú! Jaj akkor neki, ha virágot szagol.

Hiába cifráznám, csak kisül, hogy Mácsik beleszeretett gyámleányába. Pedig tagadta maga előtt is, tagadta mindenki előtt, de nem ért semmit, kitört rajta, mint a láz, s minél erősebb valaki, annál erősebb a láza is.

Vak is észrevehette a hangján, mert a hangja megváltozott, süket észrevehette a szemein, mert fény gyúlt ki bennök, ha Biri jött, vagy ha csak ruhája suhogását hallotta, de bezzeg kialudt a fény valahányszor Biri eltávozik, mintha láthatatlan szellem koppantóval oltogatná. Ha pedig megszólította, akkor annak az ónszín arcnak minden izma érző lett, minden izma a leánykának felelgetett.

Mire Barosné előkerült a fürdőből, már akkorra nemcsak az asszonyok, hanem a kis gyerekek is tudták Mácsik szerelmét. Volt mit beszélni a kutaknál, ahova kényes vödörkével jártak a menyecskék, leányok; az árokparton, ahol búzáat szárítottak és váznakat fehérítettek; a malom-zúgónál, hol egész raj asszony mosott bent a vízben, térdig felgyúrt

szoknyákban : gyönyörűség lesni a pribolyi híres lábikrákat, melyeknek láttára egyszer megbolondult a mese szerint a lesti tót. De nem is nagyon mese az!

A nemes asszonyok ellenben sohasem kötöttek több harisnyát, mint ez időkben : Piry Barnabásnénál az alsó vég, Filcsik Istvánnénál a felső vég gyülekezett naponkint, s míg a kis vékony tűk a pamutot ették, nekik is csak kellett valamin rágódni.

...Ha Mácsik szereti, akkor el is veszi. De vajon mit mond majd hozzá Birike? Mit mondana? Hozzámegy. Nagy szerencse egy árvalányra.

»Ugyan, ugyan, hiszen csak tacskozó. Baba kell még annak, nem ember! Sok víz lefolyik addig az Ipolyon, mire ő meglátja a legutolsó szürke lovát«.

(Az a babona van, hogy amelyik hajadon háromszáhatvanöt szürke lovat lát az ablakon át, vigyázza meg, amely férfival legelsőbben fog kezét, akkor az lesz a háromszáhatvanhatodik szürke ló — vagy mi az ördögöt beszélék? — az lesz a hitese ura.)

Megörült Barosné, hogy a vetés megnőtt, míg ő otthon sem volt. Úgy tetszett neki, Biri se idegen Mácsik iránt. Mert amint ismét visszament lakni a kastélyba, lehangoltabb, szórakozottabb, álmodozóbb lett mint azelőtt. Ha egyedül maradt, mindjárt valami dalba kezdett. (Gyanús, ha annyi a mondanivalója, hogy minduntalan kölcsön megy szavakért a dalokhoz.) S mindig egyedül akart maradni. A magány pedig nagy bujtogató a fiataloknál, csak az öregeknek tud lenni nyájas, hű barátja . . . De ha Mácsik jön estefelé (de milyen szépen van megfésülve, kikenedve rendesen!) akkor egyszerre olyan fúrge, virgonc, mint a karika, s kigyúlt az arca, mint a fáklya.

Jó Baros Annának talán komolyabban kellett volna venni a leányka jövőjét, de óclótte csak egy szempont lebegett : a szerep ; örökké az a szerep, melyet a megynél vitt, s ez, mint a délibáb, megfordítva mutogatott neki mindent.

Istennek tetsző dolog volt az, ha a félelmetes kurta-nemes egy szőke női hajszállal úgy le lesz kötözve, hogy többé meg nem moccanhat. — Aztán, mikor nem tartozott az

»összeboronálás« a legmagasabb női kedvtelések közé? S minél lehetetlenebb a feladat, annál ingerlőbb. Hiszen a vadkomló is megteszi, hogy a legnagyobb fát szépen összefonja a növendék fával. . .

Mácsik gondolni se merte, hogy egyszer, hogy valaha. . . Ejj, lehetetlen az! Már a gondolatjára is elvörösödött. Magánál ugyan nem igen tartott többre a világon senkit, de Birike nem e világból való volt neki, hanem egy szent, akihez szemét fölemelni istentagadó vakmerőség.

Ha rágondolt, egyszerre megnedvesült a szeme. Mi ez, mi? — dünnyögé s letörülte. Az ördög nyála! Oh jaj! ha valaki megtudja, észreveszi ezeket a nevetséges érzelmeket. Kivált ha Barosné? Az a gúny az ajkán, a fitymáló rángás szép fitos orra körül, meg fogja ölni okvetetlen. Soha, soha. Ennek nem szabad megessen.

Dühösen toppantott lábával, s úgy nézett szét maga körül, mint egy megriadt gonosztevő. A föld alá süllyed szégyenletében, ha megtudják. De nem! A nagyerejű Mácsik lelkének belseje kilenc lakattal van elcsukva a világ előtt.

Pedig dehogy volt elcsukva kilenc lakattal, egy átlátzó vékony fátyollal volt csak beterítve könnyedén.

Hát egy nap az történt, hogy a Baros Anna pajkos keze odaért a fátyolhoz s lebbentgetni kezdte, hanem persze ravasz kerülgetéssel.

— Nos, hogy van a gyerek, Mácsik uram? Azt beszél Chalupka, hogy jóeszű. Most már a maga szárnyán is úrrá válik.

— Kénytelen vele! Azzá tesszük. — felelte Mácsik meggyőződéssel. (Mindég a saját erejét érezte legelőbb.)

— Mi? Hát tovább csinálják a Laczkók? Bizony nagy bolondot tesznek, mert ha gazdaggá nem teszik, pedig nem tehetik, hát akkor bizony nem lesz hatalmas.

Barosné csak azt akarta kiugratni Mácsikból, lemondott-e már róla? Az sértődve vágott vissza szokásos hányavetiségével:

— Hogy gazdaggá tegyem, ahhoz én nem értek, tekintetes asszonyom. Hanem ami a külső erejét illeti, azt úgy megadom, hogy a főispán is kondukat sanitatit kiált neki, ha eltalálja magát prüsszenteni.

— Ejnye, ejnye Mácsik! Hiszen ha meggondoljuk, magának már semmi köze a Laczkókhoz,

— Persze — sóhajtott fel lehangoltan —, de magamra vállaltam.

— Úgy? Akkor hát el se mondom, mi forog a fejemben. Ne vonogassa a vállát, hiába vonogatja. Mármost azért is elmondom. Magának meg kellene házasodnia. . .

— Magam is gondoltam már erre — szólt Mácsik közömbösen. . . — Előbb-utóbb is, meg kell tenni.

— Természetesen — vágott közbe örvendezve az úrnő — a gazdaság is oszlik-foszlik, aztán nem megy az így, minden embernek kell, hogy legyen valakije, aki a herbateáját megfőzze.

Mácsik a fejével bólintott.

— Én már a nevét is tudom annak a valakinek. Szép is, jó is, és a vagyunkája sem bolondság.

Mácsik mereven nézett rá, de minden gyanú nélkül.

— Nem kell valami nagyon messze menni.

A szép asszony apró fehér fogai ingerlően kitündöklöttek csukódó-nyitódó bíborszín rámájuk alul.

— No, nézze meg az ember, úgy tesz, mintha nem tudná. De nagy ravasz maga, de nagy ravasz. Hiába rázza a fejét, rázhatja tudom már. Kinyissam-e az ajtót, mi? Mert éppen itt van a szomszéd szobában.

— Kicsoda? — hebegé Mácsik halálra vált arccal.

— Hát a leendő felesége, Birike.

A nagy ember összerázkódott.

— Az enyim? — hörgé tétova tekintettel, mialatt minden vére a halántékaihoz gyűlt. — Nem lehet az!

— Hogyne lehetne? — nevetett fel Barosné. — Talán hogy fiatal magához? No, bizony. Hát Kacsaryné? Lánya lehetne a férjének, s mégis örökké nyalják-falják egymást. Magam is öreg emberhez mentem, csak azért, mert Baroslány létemre legtöbbre néztem egy Barost. Ki pörkölhetsz rám, hogy nem jó felesége voltam a boldogultnak? De ne menjünk messze. Itt van teszem azt Piry Barnabásné, micsoda menyecske még, s az ura már hatvan esztendő. S még hozzá »édes csöppem«-nek szólítja az asszony. Egy hatvan esztendő csöpp! Az aggteleki barlangban a pokol tornácának lenne a legálja.

Bánta is Mácsik most az aggteleki barlangot meg a pokol tornácát, mikor a menny kezdett neki aláereszkedni. Az őszi napsugár tündöklő arany sávot szűrte be az ablakon, s azon a sávon apró angyalkák rózsákkal rakott kis talicskákat gurítottak maguk előtt.

— Hüm... Ühüm — mosolyog osöndesen, édesdeden.

De Barosné rászegzett kérdő szeme leriasztotta a magasból.

— No, hát nem úgy van?

— Hiszen igaz, mind igaz — akadozék remegve az izgatottságtól. — És én megvallom, szeretném is, de... nem hiszem... lehetetlen az! Oh, ne is beszéljünk róla. Nagyon szeretném... csakhogy

— Csakhogy?

— Minek? — hadarta tompa siket hangon. — Kár volt ezt velem tenni, tekintetes asszonyom.

Fölemelte kezeit, mintha átkozódni akarna:

— Tört volna el a lábam, mikor először ide tettem.

— No, ne legyen gyerek. Mi a baj, mondja meg? Hát illik ez a viselkedés egy Mácsik Györgyhöz?

— Nem — szölt hirtelen fejét önérzetesen felemelve. — Beszéljünk őszintén.

— Természetesen. A bátor ember a puskacsőbe is belekiált.

— Miképp gondolhatnám, hogy az a gyermek... hogy ő... mit is mondjak csak... hogy ő is azt akarja?

— Nem gondolom, mert tudom, hogy akarja.

Oh, ettől a »tudom« szótól mint homályosodtak el legott a szemei, hogy dőlt oda mámorosan a pohárszéknek, melyen csörömpölni kezdtek a porcellán tányérok és poharak, s milyen megdicsőülés ragyogott az arcán. Nem volt ez a nagyerejű Mácsik György most, hanem a mézeskalácsszíveken láthatni lefestve ilyen forma alakot, csakhogy rendesen a párjával.

... Iszen ki lehet könnyen pótolni, ami még hiányzik a képből.

Barosné előszólitotta Birit, be sem várva míg Mácsik összeszedi magát. Gyanútlanul futott be sárga pettyes karton ruhájában.

— Lányocskám, ne rágd most a kötényedet, hanem ide figyelj. (Birike eleresztette fogai közül a kötényét, s figyelmesen nézett a nénire.) Te már nagy leány vagy. (Biri le-sütötte a fejét.) Mikor a lányok nagyok lesznek, férhez mennek, arra valók. (Biri elfordult és az ablakon át bámult ki a széna-boglyákra és a szalmakazlakra ; úgy látszott, mintha egymás körül futkosnának a téres szérún.) Minden leányzónak meg-érkezik a szerencséje, kedveském, az egyiké előbb a másiké későbbben. Vannak olyanok is, akiké egészen elmarad, mert vagy meg sem indul, vagy útközben esik valami baja. A tied korán érkezett meg, édes aranyom. Itt áll előttünk Mácsik úr . . .

Biri szeme előtt összefolyt a világ, s többé nem figyelt oda. Beszélhet már a szép asszony a falaknak. Mácsik sem hallgatta. A kínos csendben, mely mégis gyorsan nyelte az időt, azt hitték mind a ketten, a világ fog elmúlni.

De nem múlt el, s ők arra ocsúdtak fel, hogy a Biri kezét a Mácsikéba tette a jóságos asszony, a falunak a pat-rónája.

Mácsik összerázkódott a delejes érintésre, mintha az törte volna meg a lidércnyomást s minden erejét, kevély öntudatát hirtelen visszaadná :

— Hát én bizony nem bánom, nagyasszonyom. Tör-ténjék, amit az isten rendelt . . . meg amit mi akarunk.

Nem tudhatni, melyiket gondolta mellékesnek.

X. FEJÉZET

A VIRTUS

Arra már volt példa, hogy valaki a halála után lett kálvinistává (Cselkó tisztelendő úr nem akarta eltemetni, hát elvitték a kálvinista paphoz Zobolára, hogy az kaparja be a maga rítusa szerint), arra is volt eset, hogy tetszhalottat tettek be a koporsóba (Kikinday József uramat Bodonyban), de hogy elevenen járó-kelő ember fölött tartsanak halotti prédikációt, az nem illik.

Mindenki küldené már a halálba ezt a mi szegény középosztályunkat, mely századokig védte az országot vérével, azért a darab papirosért, amely az ő ármálisa volt, s melyet mégis rögtön széttépett, mihelyt inkommodálni kezdte a többit; — mert azt akkor széttépni virtus vala.

A virtus volt ez osztály jelszava. S ha csakugyan meghal a nemesség, meghal vele a virtus is.

Pusztul, vész tagadhatatlanul. Oda a címeres mezők örökre. Dér megcsípett mindent. Fák sárguló levelei, ha ráhullanak a tavalyi pázsitra, elfedik azt örökösen. Hiába gereblyéznék fel onnan a harasztot, nem az a gyp az már, nem az, nem az.

A mai dzs centri nem a régi nemesség többé. De legalább abból való. Fel kell tartani, amíg lehet, gyámolítani kell, mint a kialudni készülő tüzet. Mi lesz velünk, minél melegsünk meg ezután, ha nagy hideg lesz?

Hiszen voltak hibái, nagy hibái, de e hibákban is mennyi fény, mennyi kedvesség! Az ereje tette gyengévé, a gyengesége tette szeretetreméltóvá, s a szeretetreméltósága tette sírba.

Nem azokat sajnálom, akik abban a jelmondatban haltak meg: »Ferbliben nincs rossz kártya.« Ezek vakmerően mentek neki minden esélynek. El kellett esniök. Mert igenis, van rossz kártya a ferbliben! A másik részét még kevélyebb sírkő illeti. Írjátok fel nekik: »Sohasem halunk meg.« Meghaltak, mert azt tartották, hogy nem halhatnak meg, mert győzni akartak az idők felett, és nem ismerték a hadi taktikát: hogy aki le akarja győzni az időt — adja meg magát neki!

Hanem azok, akik keresztülvergődtek, akik megmaradtak és itt vannak, azok már életrevalók, azoknak élniök kell s visszanézniök a múltba, az apákhoz, hogy milyen betegségben pusztultak el.

Az én hőseim nem az adomázó táblabírák, sem nem a pazarló földesurak, hanem egyszerű kurtanemesek, akikben mégis mind megvannak, s a mindennapi élet viszonyai közt nyilvánulnak emezeknek hibái és erényei. Nagy ambíciók levégőbe építve, nagy cselekedetek ostoba célokra paza-

rolva. Igazán nem tudni, mi ölte meg őket rohamosabban? Hibáik-e vagy erényeik?

Itt áll, teszem azt, a hatalmas Mácsik, ki királyosít játszik otthon a környékén szertelen tekintélyével s pallérozatlan lelkének hiábavaló erőivel. Ki tudja, ha előbb születik s ha selyemhímzésű ágyból, nem jut-e fel talán még Erdély trónjára is?

Egy nagy embernek a nyers váza és összes méretei megvannak benne, de ezt mind nevetségessé teszik a kicsinyes viszonyok.

Mi más lenne, ha most például a Gara nádor leányát venné el és nem Réky Borbálát. Az új nagy terveket hozna a régiekhez. De Birikével mire megy? Hát otthon fog ülni mellette, tyúkokat ültetnek közösen. Nehéz lépteivel ügyelnie kell, nehogy a szobában mászkáló kis kacsákat eltapossa, vasárnaponkint pedig a pamutot fogja tartani.

Mindegy, legalább boldog lesz. Valóban megtelt a lelke gyönyörrel, édességgel. Kivált eleinte oly nyájas, szelíd volt, mintha kicserélték volna. Az emberekkel szóba állott, nem nézte nemzetes-e valaki vagy csak »kend«, némelykor elment a kovácsműhelybe is (Pribolyon ez volt a kaszinó), s itt nemcsak meghallgatta a legfrissebb pletykákat és a csodálatos plánumokat a világ dolgairól, hanem még maga is tréfálgatott az idegenekkel és a falubeliekkel, akik kereket ráfoltattak vagy lovat vasaltattak ott.

De ez se tartott sokáig. Mert azt beszélik, ha a csöbör alján egy kenyérmorzsa maradna, csak egy picit morzsa, s ha tele öntenék azt a csöbröt mézzel, attól a morzsától az a tömérdek méz mind savanyú lenne.

Mácsikban pedig maradt a régi Mácsikból nem egy morzsa, hanem száz morzsa.

A legszélesebb kedvében is volt egy kevés keserűség, egy kis lelki nyugtalanság, hogy ezek a beugrasztott Laczkók mármost mit csinálnak majd nélküle? Viszik a pört tovább! Vihetik, hiszen vihetik, de őneki olyan végtelenül puszta, üres marad az egész világ anélkül a pör nélkül. Hát miért éljen ő ezután? Ha meg nem nyerik, elpusztulnak, őrajta lesz a nagy ódiom, az átok, s ha megnyerik, az osztozkodásnál ő semmi sem lesz. Hej, nem lehet az, nem lehet az!

Mind jobban-jobban nyomták ezek a lehangoló gondolatok. Utoljára már, ha valami Laczkóval találkozott, messze kikerülte, úgy rémlett neki, ők is kikerülnek, s görbén néznek rá. (Pedig ki merne rá görbén nézni?) Éjjelenként nem tudott aludni, nyugtalanul hánykolódott fekhelyén, töprengve, évdöve: a piros gondolatokat kergették a sötétek, s ha elaludt sem volt igazi nyugalma, csak fáradtabban sápadtabban kelt fel mint ahogy lefeküdt.

— Vőlegényi szín az — biztatta Chalupka, mikor panaszkodott előtte. — Az Osztroluczky uraság is éppen így nézett ki, mikor házasodott.

— Vigye el az ördög az Osztroluczky uraságot.

— Nem is hiszem, fiam, hogy éjjel mikor alszol, meg nem nyergelnek titokban a boszorkányok és rajtad nyargalnak a Gelléltre. Mert úgy szokták. Ott veszik a forspontot, ahol találják. Azért vagy te úgy elfáradva. Csak most már azt kellene legalább kisütetni, hogy melyiknek vagy a nyerges lova?

Ezen aztán nagyokat röhögött Chalupka, de csak nem bírta vidámságra hangolni a principálisát. Ott kullogott mögötte örökösen az a sánta kutya, a nagyravágyás, s a legnagyobb verőfényben is rávetette komor árnyékát.

Egy este éppen az elgyűrűzés után (nagy parádéval folyt le a kastélyban) azt mondta Mácsik Chalupkának ezüstgombos mellényét széteresztve:

— Phü! de melegem van, öreg! Mindjárt itt megfulladok. Nyisd ki szaporán az ablakokat.

— Talán elnézted magadat Chalupkának, és sokszor nyúltál az üveghez? No, nem baj, no! Én is voltam egyszer kendőváltáson, de annyit ittam, hogy mikor az egyik Motociczky (ki akart dobni a gazember!) megfogta a karomat, hát becsületesemre mondom, csicsogott a borbéli nedvektől. Pedig nem is az én eljegyzésem volt, hanem az egyik Justhé. Nyitom már, Gyuri fiam, nyitom.

Kinyitott vagy két ablaktáblát, amiken ömlött be a hideg meg a piszkos szürke köd.

— Nem keresett itt valaki délután?

— De bizony itt volt az öreg Laczkó Márton, Laczkó Pál és István, akinek az a félszemű macskája van. Nincs is már egyebe a bolondnak. Mindenét elajándékozta.

— Üzentek valamit? — tudakolá reszketeg hangon.
Majd haragosan hozzátette:

— Mit akarnak? Mit alkalmatlankodnak? Mért nem dobtad ki őket?

S megcsikorgatta a fogait.

— Te beteg vagy! Ugye valami bajod van?

— Semmi, a fejem szédül egy kicsit.

— Nem szeretem ezeket a dolgokat...

— Én se szeretem — dörmögé Mácsik. — De csukd be az ablakot, mert fázom. Hát mit akartak? Nem tetszik nekik ez az eset, mi? Nekem akarnak parancsolni, mi?

— Ne tüzelj, kérelek, a levegőbe! Nem jöttek azok rossz szesszel, hanem gratulációt tanultak be a tiszteletedre. Laczkó Pál hozott egy óriási malomkalácsot ajándékba, Laczkó Márton egy tarka bárányt, István pedig elhozta az egyszemű fehér macskáját a mennyasszonyodnak.

— Szegények! — szólt Mácsik ellágyulva, s kivette zsebkendőjét, hogy a szemeit megtörölgesse.

— Szeretnek engem szegények!

Annyira elérzékenyült, hogy egy óra hosszat szótlanul nézte a pattogó tüzet a kandallóban, hogy csókolják össze a lilaszín lángnyelvek a hasábokat, köztük a kemény tuskót is, hogy nyaldossák körül és emésztik fel lassankint, sziporkákat hasítgatva belőle. Egy ideig zsarátnok, aztán üszög, utoljára már csak hamu — még a legerősebb tuskó is.

Chalupka szólítottgatta néhányszor, de nem felelt neki. Elment hát lefeküdni a szomszéd szobába, ahol a vacka volt, hanem úgy hajnal felé oda is áthallotta a Mácsik nehéz hörgését és nyögéseit. De bizony bemegy, felkölti szegényt, ha borzadályos álma van, ne viaskodjék tovább a sárkányokkal.

És csakugyan ott feküdt a nagy ember a dunyhák tetején, azon módon, ahogy odavetette magát az ünneplő ruhájában, a melle zihált, mintha egy láthatatlan szörny ülne rajta súlyos tehernek, a két kezével pedig csapkodott jobbra-balra.

— Te vagy, Chalupka? — ocsudék föl Mácsik össze-rezzenve. — Mit ijeszgeted az embert? Mit akarsz? No, de nem bánom, hogy felköltöttél. Keresd meg csak a pipámat valahol.

— Tömöm már. Azt hittem valami rossz álmod volt.
— Egy erdőben jártam, elaludtam. Két medve odajött, az egyik a mellemre térdelt, a másik pedig a kezem után kapkodott!

— Jó, hogy meg nem haraptak.

— De iszen meg vagyok én már harapva, Chalupka. Csakhogy kigyógyulok még én ebből. Tudom már a gyógyító fület is. Kitaláltam. Most pedig gyújts rá te is, ott lesz a pipa az almárium háta mögött, de meg ne rágd nagyon a csutoráját, és ne szörtyögj vele, mert kiütöm az agyarádból. Így ni, ülj most ide az ágy szélire, és beszélj nekem valamit arról a gyerekről!

Chalupka nagy elmesélő volt, csupa gyönyörűség hallgatni, ha egyszer belekezd, csakhogy megeredvén nyelve, nehéz kihámozni előadásából az igazat.

— A gyerek? Úr az barátom. Rendben van. Egy kicsit ugyan letért az egyenes lineáról, de hát a kék vér, sűrű vér. Különb Reviczky Ádám se volt különb fiatal korában, mégis kancellárius lett belőle.

— Csinált valamit?

— Csinált adósságot.

— Kifizetted?

— Ki.

— Mi hát a baj?

— Nincs ott más baj, Gyuri, csak nem kellett volna Csomaközyhez adni.

— Neked volt ismerősöd.

— Nekem ismerősöm, az igaz, de neked a rokonod, becsületes, de nagyon szegény.

— Mi? Lesoványodott nála Gábor?

— No, ez még nem volna hiba. Hanem van egy szép lánykája.

— De már az se hiba, Chalupka. Magam is láttam ott azt a kis barna fityfirittyet. Hogy is hívják csak?

— Ilonka.

— Szép lett? No, az derék! Nem néztem volna ki belőle akkoriban.

— Olyan szép lett, hogy pénzért mutogatják — mondá Chalupka.

— Akasszanak füstre az ördögök, ha gondoltam volna valaha. Hiszen pisze orra volt!

— Ragasztanak neki másikat, ha kell. Mert a komédiaházban van.

— Aztán mért keseregsz te ezen olyan nagyon?

— Azért mert a fiú össze van vele barátkozva. Ahelyett, hogy a studiumokat frekventálná, eladja még a könyveit is, hogy a teátrumba meheszen esténkint. Hanem iszen ráijesztettem. Csakhogy szilaj egy kicsit és önfejű. Azt mondja a szemembe, neki senki sem parancsol.

Mácsik vidáman nevetett fel.

— Teringette! Hiszen igaza van a nebulónak. Parancsolásra kell szoknia, nem engedelmességre.

Chalupka csodálkozott a hirtelen támadt jókedvén.

— Neked tán sügött valamit az a két medve, de eltitkolod előttem.

— Azt súgta, mihelyest megvirrad, össze kell hínod a Laczkó-familiátide hozzám, azokat, akik itt laknak. Tudod már?

— Tudom, de hogy aztán te mit mondasz nekik, azt nem tudom.

— Ne törődj te azzal. Majd kivágom én magamat.

Reggel csakugyan összeszaladgálta Chalupka a Laczkókat, egy nagy fustélyt fogván markába a falubeli kutyák ellen, s ez a felemelt gerundium úgy tűnt fel, mintha régi királyi heroldok szokásaként a véres kardot hordozná körül.

Dél felé seregleni kezdtek a Laczkók, rókamálos csurapéikban és különböző színű bekecseikben, s amint egyenként beköszöntöttek Mácsikhoz, a zúzmarás szakállak és fagyos bajuszokkal harmóniában volt arcukon a levertség. Hej, nem így gyülekeztek ők itt össze valamikor!

Letelepedtek a székekre kínos csendben. — Nem volt most vidám beszélgetés, mint egyébkor. Az ember azt hitte volna, hogy szájuk sincs, ha nem éppen azokból gözölgött volna ki ebben a hideg találkozásban egy kis meleg pára, mely fölfelé csavarodék a fűtetlen szobában s elenyészett a gerendák között. Jobb is, hogy elenyészett, mintha szavakká lett volna!

Némelyek el sem jöttek. Laczkó Dániel azt üzentő nyersen, nem ér rá. Igyók Laczkó István vállat vont: »Elég

hogy a levesből ettem, nem kell a húsból.« Boldizsárt el sem hitta Chalupka, volt annyi esze magától. S akik eljöttek is, mind morózus, fázós hangulatba valóának, bizonyos eltitkolt szemrehányás kérezkodett ki belőlök, kivévn tán a leghívebbeket, akik elfojtott lélegzettel várták Mácsik megszólalását.

— Vitézlő atyafiak! Nemzetes uraimék!

Halálos csend lett. Mácsik maga is sápadt volt, de azért méltóság ömlött el egész lényén, s két mereven összevont szemöldöke, mintha két mogorva pandúr lenne, mely rendet és csendet tart a tömeg fölött.

— Húsból és vérből való emberek vagyunk valamenyenien! Az indulatok uralkodnak felettünk . . .

— Elég nem jó — kottyant bele Laczkó Mihály. — Néhányan a békétlenek közül odaszóltak rá. »Úgy van! Igaz!« de a nagy többség lehurrogatta őket.

— Ne csináljanak kegyelmetek pozdorját a famíliából — bökte oda nekik a Mácsik-párti Filcsik István.

Laczkó György ingerülten rántotta meg a Filcsik dókáját.

— Kegyelmed beszél itt? Hiszen kegyelmetek voltak a kartácsoló kefe.

De már erre rákvörös lett Mácsik, s kétkben vonaglott az ajka :

— Kinél vannak, hogy ilyen Szodoma-Gomorát csinálnak? Mi dolog az, hé? Rágják meg, amit kimondanak!

Csakhogy vissza nem kapált Laczkó György, ha már egyszer benne volt. Rettentő bátorság lakott ebben az emberben.

— Nem rágjuk. Elég, hogy nemzetes uram elrágta a kötelet.

— Ki meri mondani, hogy elrágta? — hujjantott fel vérbe forgó szemekkel. — Ha minden kötél szakad, akkor sem ez az egyik, mely a famíliához köt. Nem rágom, hanem megerősítem. Olyanok vagyunk mi, nemzetes uraim, mint a mákszemek, melyek elmondhatják magukról a hüvelyükben : »Van nekünk egy házikónk, nincs ajtaja, se ablaka, mégis százan lakunk benne.« Igenis, nincs rajta ajtó. Aki egyszer benne van, benne kell maradnia, ki nem jöhet, míg csak a házikó össze nem törik.

Öblös hangját kieresztette, átment a legmagasabb pátoszba. A Laczkók fölélenkülték az utolsó szavakra. »Halljuk!« — hangzott több oldalról.

— Mondtam, hogy az embereket legyőzik az indulatok és gerjedelmek. Mindég így volt, mindég így lesz. De én rajtam ki nem fogtak. Én dömöcköltem le őket. Azért hát azt kiáltom a szívemnek, melyet szelíd érzelmek csiklandoznak: »Aludj«, és azt parancsolom az eszemnek, melyet kötelesség nyom: »Mozogj!«

— Nem házasodik meg! — szaladt ki a Filcsik szájából önkéntelen.

— Többet teszek: megházasodom. Nem veszem el, kihez szívbeli vonzalom meghajlít, hanem im kinevezem kegyelmetek közül Laczkó Istvánt, Laczkó Pált és Laczkó Györgyöt, hogy istennek nevében legott útra kelve a Laczkó-nemzetség hajadonai és özvegyei közül tetszés szerint hitvesemül kérjék azt, ki az isteni gondviselés látható jelei szerint leginkább lészen alkalmas a köztünk levő kapocsnak megerősítésére. Dixi. Ez az én akaratom!

Azt az ujjongást kellett volna hallani, ami erre támadt. Soha még beszéd nem művelt ilyen csodát és fordulatot. Az ősz Laczkó Márton odarohant Mácsikhoz s nyakába borult, az ellenzéki Laczkók közül György könnyekre fakadt, mire némelyek bőgni kezdtek örömükben. Csapody György pedig lehajolt és megcsókolta a kezét. Az is legfeljebb csak az esztergomi érsekkel eshetik meg, hogy nemes ember így megbecsülje.

Ő el nem lágyult mindezekre, nyugodt, hideg maradt, mint egy király, s unalommal intett nekik.

— Elmehetnek. Csak ezért hívtam kegyelmeteket.

De mikor aztán lassankint elkocogtak a szobából, s Chalupka halkán ismét benyitott, a diófa asztalra borulva találta, arca pedig kezeibe volt temetve.

— Hej, mit tettél, Gyuri fiam? Mit cselekedtél? Mi lesz mármost ebből én istenem?

S aggodalmasan tördelte a kezét.

— Ne csipogj a fülembe! — rivallt rá Mácsik hirtelen fölugorva, mintha valami acélrugó lökné fel. De a szakállán, mely koszorúképpen köríté nyakát fel a füléig, mintha egy

könnycsepp rezegne, mely a deres hajszálakon fut és hirtelen eltűnik.

— Gyuri, te sírtál?

Bőszülten ugrott hozzá, megmarkolta a torkát.

— Hazudsz, gazember!

— No, ne bomolj hát. Ne fojts meg! Képződtem, tréfáltam veled.

Futó láz volt a dühe. Kezei erőtlenül aláhanyatlottak s felsóhajtott :

— Pedig tán mégsem hazudtál. Én is csak ember vagyok. Ne, fogjad . . . itt van!

Lehúzta ujjáról a fénylő aranygyűrűt.

— Vidd a kastélyba. Beszélj el, ami történt, s hogy ezt így kívánta, az izé . . . a virtus.

Az utolsó szavakat hörögve ejtette ki, s erős domború mellkasa úgy járt, úgy hullámozott, mint egy fúvó.

XI. FEJEZET

HA AZ EMBER A FELHŐKIG ÉR

A »falu patrónája« majd elájult mérgében, mikor Chalupka visszavitte a gyűrűt, s kíméletesen kihímezte a helyzetet.

— A virtus kívánta így? Jó. Majd megkeserüli még ő ezt a virtust!

S szép fehér fogai megvillantak, amint még pirosabbra marta velök beszédközben az alsó ajkát.

Az aranykarika felfordította az egész kastélyt egy perc alatt. A szolgálok csomagolni kezdtek a nagy utazóládákba, a kocsis a lovakat vitte patkoltatni, a mindenest a hintó tengelyét kenegette hájjal. Még az nap délután elvitte Barosné Birikét Egerbe az apácázárdába.

De a helység egyéb házaiban is izgalmat és élénkséget keltett az új fordulat. A Mácsik követei nagyban készülődtek ; volt dolmánykölcsonzés, ingvasalás, csizmacsinosítás, nyereg-szerszámjavítás stb. Nosza a Laczkóbeli asszonyok is, mihelyt

híre terjedt, nekigyürekettek, ki pogácsát sütni, ki sonkát főzni, ki lángost dagasztani, annyi eleség volt összehordva reggelre, hogy a tizedrészét sem lehetett elvinni. De minek? Hiszen amerre mennek, mindenütt rakott asztal lesz, s halála a baromfiaknak. Legkiváltképpen nem ajánlatos malacnak lenni ez idő szerint.

Elindult másnap a követség illedelmes díszben, Chalupka is velök ment erővel, mint belső tanácsadó, vagy amint ő mondá: »perszonális«, hogy szükség esetében diffikultásokat és javaslatokat tehesen a követeknek Mácsik nevében és érdekében. S valóban leginkább illett rá a perszonális cím, mert a nemzetes úr viseltebb ünnepi ruházatját ölté fel s ennek a kocsijába fogatott. Eleinte ő is lóháton akart menni, mint a többiek, hanem a lónak több esze volt, mint neki, s azon helyben levetette. Híre is ment nyomban; maig is emlegetik. Mert tán sem azelőtt, sem azóta nem történt Pribolyon, hogy a ló levetett volna valakit!

Nem bolondság volt az! Piktör keze alá lett volna méltó, amint a három jó nemes végigvonult a közeli falvakon: Laczkó György hollófekete paripán, Pál egy akaratos sárga csikón, István pedig vasderesen. A lovak kevélyen mókáztak alattuk. Be sok rozmaringos ablak nyílt meg a csodájára . . .

Hanem hiába nyílt. Rozmaringos ablak akármennyi volt is útközben s csalogató lányarc az ablakokban, azért a kapukon nem lehetett befordulni, ha nem valának Laczkó-porták.

Azokat pedig könnyű volt felismerni a kémények vendégváró füstjéről.

Cserde volt az első hely, ahova betértek: ott lakott a megboldogult Mácsikné öccse, Laczkó Klára öreg hajadon. (Láttuk már szegényt a Rékyné torán.) Nem szép, de úgy híresztelték, csinos hozománya van. Volt is valamicskéje tagadhatatlan, de a szemes követek azt találták, hogy ő maga sokkal rútabb lett az utolsó időben, s a valamicske sokkal kevesebb.

Az elfogyasztott nagy trakta után átmentek Zobolára, özvegy Kükülley Györgyné szül. Laczkó Judithoz. Ez válik be leginkább. Ilyen rezedaszálat még nem hoztak Pribolyra, amióta ott áll a falu. Friss szakítás; csak két hétig élt az urával, s csak négy hónapja ahogy nélküle él.

Gazdag vendégséget csapott, volt ott a világon minden, csak tán kitoló fánk nem, kedvökben járt, helyüket nem találta nemzetes uraiméknak, úgyhogy egészen meg voltak boszorkányozva, hanem a gonosz Chalupka észrevett valami hibát a termeten, s odasúgta a követeknek, hogy a Mácsik mandátuma csak egy lélekre szól.

Nyergeltek hát hajnalra, s útjokat vették Kisgálynak Laczkó Magduskához, de hiába. (Nyápic még a leány, nem arravaló.) Majd átcsaptak szerdán uzsonna-tájt Pusztaránkra, szép rózsza virul ott a Laczkó András kertjében. Szóbeszéd közt azonban előhozta okkal-móddal az apa, hogy Mácsiknak abban az esetben ide kellene jönni lakni — no, hát akkor csak hadd virítson a ránki rózsza, akinek tetszik. Csütörtökön Gimelyen folytatták a háztűznézést. Ott aztán van Laczkó-leányzó, mint a szemét, hanem amelyik szemrevaló, annak a ládáját viszik el könnyen a társzekerek (vagy hogy egy saroglya is elég lesz), amelyiknek pedig volna fejealja, az ha nem púpos vagy sánta, legalábbis siket.

Itt ez, ott az, mindenütt volt kifogás, mikor pénteken visszajövet a dinomdánomoktól megcsömörlött lovasok elértek Alsóbálnán át (hol Laczkó Kristófné asszonyomnál tekintettek körül) Bodonyba, megcsóválta fejét Laczkó István :

— Ritka rostát vettünk, atyafiak, könnyen úgy találunk jární, mint a tótok azzal a bizonyos szilvával.

— Bizony furcsa lesz, ha csak itt Bodonyban az utolsó stáció nem akad horogra valami.

— Nem tudom : mi akadna?

— Hát a Laczkó Benedek Erzsikéje. Mondhatom szép kis béka.

— Igen, de már menyasszony!

— Baj is az? Vagy ha baj, akkor a vőlegénynek baj.

Beszálltak hát Laczkó Benedekhez délebedre, de ott meg az történt, hogy mikor Chalupka rágyújtott ebéd után, s eldobta a földre a masinát (mert hát gép volt az még akkoriban a magyar ember előtt), utánahajolt Erzsike húga, egy hét éves apróság.

— Minek lesz az magának, kis baba? — kérdé Chalupka.

A gyermek elpirult, aztán a gyufaszál szenes végére mutatva kivallotta őszintén:

— A szemöldökömet festem vele, bácsi.

No, iszen nem kellett egyéb. Lehűtve támolygott ki a követség. Okos ember kevésből ért.

Ott künn a homlokára ütött Chalupka.

— Bomlott munkát járunk, nemzetes uraim. Véték volt a lábunkat kihúzni a határból. Hát nincs otthon elég leány?

— Szó, ami szó, ott vannak a legszebbek.

— Szépség ide-oda. A női ábrázatnak nagy segítsége a környülállás. Latba kell vetni mindent. Hej, de vakok voltunk, milyen vakok! Hát ki van olyan az összes Laczkók között, mint a Piry Barnabás mostohaleánya, Laczkó Zsófi, hogy mindjárt kikapja vele Mácsik a jussát is? Pedig éppen ráfér. S az körülbelül negyven láncc föld. Aztán jól megtermett, vaskos leány, az igaz, hogy már nem fiatal. Hm! Egyszer ki akartuk játszani Boldizsárral. Még akkor milyen szemérmertes volt. Lehet annak már nyolc éve is, ha nem több. Azt tartom, nemzetes urak, ne is menjünk tovább.

— Nincs is hova menni — jegyzé meg Laczkó György —, jól tapogat Chalupka apó, nekem is tetszik a frigy, csak az anyja erkölce üt szeget a fejembe.

— Nekem meg a Zsófi szörnyű nyelve — aggódék Laczkó István.

— Ej! Megszokta már azt Mácsik a boldogultnál. És nincs is olyan nyelv nemzetes uraim, amely negyven láncc földet beboronálna.

— Ez már igaz — nevetett Laczkó Pál, s mire a falu közepére értek a Baros-féle granariumhoz, megvolt az egyértelmű megállapodás Laczkó Zsófi nézve.

Minek szaporítsam a szót? Úgyis tudja minden élő lélek, hogy Mácsik nem kapott kosarat, két kézzel adták Piryék Zsófiát, s Zsófia futvást ment. Megvolt a kendőváltás csakhamar, s utána a lakodalom tavaszkor, soha még olyan fényes, mióta az Ipoly így lefelé folyik. Csak olajos kendőt ötvenet osztottak ki a násznép között a lovak fejére, muzsikálni a híres Gilagó-bandát hozták el a palóc-földről. A Laczkók és a Piry-família ott voltak teljes számmal, sőt a megyei

négylóvas nemzetségek közül is megjelentek mindazok, akik a Mácsik szövetségét keresték a nyári restaurációkra.

S ami meg legjobban emelte az ünnep pompáját, Chalupka elhozta Gábort Pestről; szép deli úrfivá növekedett, s eleven eszével, nyájas modorával lelkesedésre ragadta a Laczkókat.

Nyolc lovasból álló bandérium ment eleibe Bodonyig, mikor jött, a menyegzői ebéden minden szokás ellenére a násznagy jobbára ültették. Hanem meg kell adni, szép beszédben köszöntötte fel Mácsikot. Jobban is örült neki, nagyobb gyönyörűsége volt talán, mint a menyasszonya kifűzésében.

Egy dolog bántotta csak egész este, hogy Gábor sokat foglalkozott szüleivel. Hozzájok szít most is! Van is kihez? Az anyja még ahogy úgy — de Boldizsár most is leszopta magát azzal a korhely Chalupkával.

De mikor a dínom-dánom után újra visszament a fiú Pestre, érzékenyen megölegette s körültekintvén hívei fölött, olyan biztatással bocsátotta el:

— Csak egy kicsit születlél volna hamarabb, most te lennél az alispánunk!

S amit ígért, bizony be tudta volna váltani, mert most állt hatalmának tetőpontján.

Hihetetlen dolog, pedig megtörtént, éppen pünkösdkor, amint a miséről jöttek ki a népek, hogy a főispán, gróf Brunsvik, hajtatott be ötlovas hintaján Pribolyra, mégpedig egyenesen a Mácsik udvarába, azzal a szóval: »Ebédre jöttem kedves barátom uramhoz«.

Volt öröm és zavar egyszerre, lótás-futás Harkányné után, jöjjön lóhalálba megszorítani az ebédet, s a fránya Harkányné jött is kiáltozva utcahosszat, legjobban a Barosné ablakai alatt.

— Itt a főispán, itt van a gróf! Mácsikéknál ebédel. Ott biz az, Mácsikéknál! Most már én béleljem ki a gyomrát? Még vasárnapja sincs az embernek! Jehova, szentlélek, mit főztek én ilyen rettenetes nagy úrnak?

Amit főzött, jó volt; a főispán mindent megdicsért, Laczkó Zsófiának bókokat mondott (jó, hogy kezet nem csókolt neki), s ebéd után azt kérdezte nagy bizalmasan

Mácsiktól : Hogy leszünk a restorációkkal? Kik a barátom uram kandidátusai? Csináljunk paktumot egymással. Én is engedek, maga is enged. A kecske is jól lakik, a káposzta is megmarad.

— Jól van, méltóságos uram! Most még szívesen hagyok meg valamit a káposztából, hanem azt előre megmondom, hogy három év múlva egy hordóba taposom az egészet.

Mit végeztek, mit nem, tudója senki nem lett, hanem az bizonyos, hogy Mácsik restorálta a vármegyét. A Laczkók és Piryék vótumjai ropogva törték össze a fehértollasokat. A főispán és a Mácsik emberei foglalták el a megyei polcokat. Laczkó Ferencből szolgabíró lett, két Piry kijött esküdtnek, még Chalupka is hivatalba jutott : útbiztos lett. Úgyse kész még egészen a pribolyi út : hadd piszmogjon ott mellette a vén korhely a vármegye kenyerén!

A Barosné embereit egészen szétszórta a Mácsik ereje. Vicipán, főjegyző, szolgabíró, a régi, elkallódott, elfújta a szél, mint a polyvát. A pribolyi kastély csendes, kihalt, ha csak a záporosó nem kerget be valakit. Hiába a szép út, furmányos szekerek, olejkárok, viaszkos tótok járnak rajta, akik legfeljebb Chalupkát süvegelik ott, nagyobb urat nem látván hónapokon át.

Új vicipánok, új szolgabírák jöttek — s új menyecskék!

Pedig Barosné sem volt jobb, mint az olyan asszonyok szoktak lenni, akik már szerepet játszottak. Százszor édesebb, maróbb az elmúlt szereplés emléke a szerelemnél. A szerelem napfény, délben a legforróbb, aztán mindég hidegebb-hidegebb, de a hiúság árnyék : nő az estével.

S ha nem volt még este a szép asszonynál, de már kezdett délután lenni.

Patyolatfinom arca meghámlott valahogy, vagy mi, a homlokán, orrán pörsenések támadtak, s a mozdulataiban sem volt meg többé az a bővülő valami, ami után a férfiak bolondultak.

Csakhogy ő ezt sehogy sem akarta észrevenni. — A férfiakban hitt még, de nem hitt a tükörben. Pedig azok megcsalták, ez pedig nem.

Vissza akarta szerezni mindenáron az egykori szerepet, s erre csak egy mód volt : megbékülni Mácsikkal.

Asszonyok értik ezt: anyósa, felesége révén unostalan tett neki valami szívességet, végre is szent lett a béke.

S ebből az olajágból vetett rügyet egy szép napon az új terv, hogy legokosabb lenne, ha Birikét Laczkó Gábor venné el.

— Birinek csinos a hozománya. Aztán én sem élek örökké, elhiheti, s nem viszem magammal, amim van. Csak a rokonoké lesz az is!

Mácsik a fejével bólintott erre az ajánlatra.

— Jó lesz, nagyon jó lesz. Ez már olyan dolog, hogy nagyon helyes dolog. Ha én egyszer azt mondom, hát azt mondom.

Több lelkesedésre nem volt képes. Pedig ezzel szakadt le az utolsó teher a lelkéről. Most, mikor feje a felhőkig ért, mikor már ő parancsolt a megyében a Laczkó-címerek előrevetődő ragyogásában, csak egy bántotta: honnan veszik a pénzt a pör folytatására ezután? A Laczkók zsebei mind meglaposodtak apródonkint, a Mácsiké legelőbb. (Be sok ócska harisnya hullajtotta el a tallérait, mióta a fiút nevelik, kilenc év alatt.) Az utolsó rátákat már alig bírta összeszedni. — Neki magának a hajaszála sem volt ki az adósságokból. Hát még a vicispánság? Az fog még csak sokba kerülni! S ami a legnagyobb gonddal nyomta, a beszámolás Birike vagyonáról, melyet a vármegye nem mert ugyan sürgetni, de a becsület előbb-utóbb belenőgatja.

S így egyszerre megszabadul minden bajtól! Akármivé legyenek, ha az úristen is nem a nagyokkal tart! Meghámozva tologatja eléjük, amire éppen szükségük van; ne kelljen utána nyúlkálniok.

Barosné és Mácsik mindinkább beleringatván magukat a dologba, apróra meghánytak-vetettek mindent a téli estéken és a tavasz elején. Úgyse volt miről beszélgetni! Birit hazahozzák pünkösöd táján Egerből, nemsokára aztán Gábor is megjön, mint kész ember. Nem lesz hosszú teketória, minek az? Háromszori kihirdetés, három akármelyik veres nap a kalendáriumból, és a harmadikon mindjárt a lakodalom. Hogy lesz, hogy nem lesz, kit hínak, kit nem hínak. Lakást a Barosné kastélyában rendeznek be nekik, maga az úr-asszony átköltözik inkább Bodonyba.

A Gergely-napi vásár után hozzáfogtak a staffiring varrásához. Rengeteg munka volt elhíhetik. Csak vánkoscija vagy negyven, harminc alsó szoknya, ezekből kihímezve kilenc. Hát még a dunyhák, ujjasak, kötények, abroszok, asztalkendők! — Hát még a külső fehérmű, ponyvák, zsákok, szakajtókendők, szakácskák! — A többi holmit a városi mesterek csinálták, szabó a ruhákat, ötvös az ezüst marhácskát nagy jócskán, asztalos a fából való jószágot.

Annyira fonódott biz az, hogy Mácsik húsvét előtt elküldé útbiztos uramat Gáborhoz, hadd informálja eleve a köténdő szent házasságról, mindenekben kitanítván őt a fontos lépésre, vásárolja be számára a szükségeseket, valamint hagyja meg neki azt is, hogy az exámen után éjtnapot nem mulatván, hazaiparkodjék, s híradással legyen jöveteléről a tisztességes formák megtartásának okából, hogy t. i. mint a fejedelmeknél szokás, menyasszonya, Mácsikné kíséretében, eleibe mehessen a harmadik határig.

Chalupka útra kelt, de jobb talán, ha el se beszélem az utazását.

Mikor másnap este a Csomaközyék szállására betopant, s ott megzörgette a kilincset, senki sem jött ajtót nyitni.

— Nem lakik itt! — mondá a házmester, egy hülye vén fickó, közömbösen.

— Hát hol találom meg?

— Azt csak a temetőőr tudja.

— Mi? Meghalt? — makogta Chalupka. — Szegény vízi-fiakkeros! Hát az a jurista gyerek, aki vele volt, hova lett?

— Hm! — vigyorgott a házmester ásítva. — Azt csak a kisasszony tudja.

— Úgy? No, és a kisasszony merre van?

— Hja, azt csak az isten tudja.

— Hogy maga nagy számár, azt meg én tudom! — kiáltott rá Chalupka, és a Kerepesi útra sietett a színházhoz. Honkát nyilván ott találja, s az őrévén ráakad a fiúra is. Ej, ej, kár az öregért. Mi lesz most abból a szép lánykából? De már mégis ilyet tenni! Legalább még egyszer mulathattak volna együtt! Az igaz, ütődött inaszakadt ember volt, hamar rátalálhatott a halál, mindig ott ténfergett a lába alatt...

Ilyen gondolatok közt ért a színházhoz, de Plonkával nem beszélhetett, mert már megkezdték az előadást.

No, nem baj, legalább ő is végignézi, s meglehet, találkozik Gáborral. De hiába kutatta fel a földszintet és karzatot, Gábor nem volt ott.

— Megtért a kópé — dűnnyögé megleégedetten, s úrias hanyagsággal adta át magát a komédia élvezésének.

Csodálatosan jóízű diskurzust folytatott a deszkákon a szicíliai király öfelsége az egyik főúr takaros nejével Konstanciával, kit három frájj kísért arany-zománcos mezben. (Gubó legyenek, ha nem az Plonka a közbülső.) Ejnye, be kívánatos a szája ennek a Konstanciának . . . akár a száma. (Ha én király volnék — gondolta Chalupka —, én is megkóstolnám.) Aztán milyen szépen, okosan tud fecsegni, mintha olvasná, hogy elpajzánkodik a királlyal. A király se mafla, ugyancsak veri a vasat, amíg tüzes. Ni, a frájok most elhúzódnak a falak mögé. — Hát persze, természetesen, már régen elkotródhattak volna, ha eszök van. — Most lesz, ami lesz . . . (No, nem minden bolond útbiztos látott ilyet.)

Bizsegett a vére, s izzadság kezdte előnteni foltos eres homlokát az érdeklődéstől, mikor egyszerre megjelenik egy vitéz (ilyenkor jön a gaz náció!), s elkiáltja magát, hogy a nápolyi király van itt a népével.

— Bocsásd be kedvelt sógorunkat! — parancsolja a szicíliai király.

(Hogy veszett volna odahaza még legalább egy fél-óráig! — lihegi Chalupka elkedvetlenül.)

Trombita harsan, s a nápolyi király belép cseresnyepiros palástban, összes udvari népével, alabárdosokkal és apródokkal.

Chalupka összerázkódott, szemei elhomályosultak, s amint hátrahanyatlott székén, úgy kalimpált karjaival a levegőben, mint szárnyaival a leütött denevér.

Nem volt az a nápolyi király, de Laczkó Gábor. Testestől-lelkestől Laczkó Gábor.

Szíve összeszorult, feje zúgott. »Tudtam előre, tudtam. Ez lett a vége! Vén szamarak vagyunk. Addig öntögettük bele a nagyravágyást, míg kicsordult belőle. Tessék most kihörpenti a keserű poharat. Úgy kell nekünk. No, persze.

Természetes is. Így okoskodott a kölyök: „Minek várjak én az alispánságra, mikor én mindjárt király lehetek” . . . No, megállj betyár, majd kiszedem én alólad a trónusodat iziben!

Keresztül-kasul gázolva a tömegben, mint a félkegyelmű rohant ki, hogy a színpalák közé betörjön.

A künn ácsorgó színészeknek feltűnt a haragos pohos emberke, azt hitték valami megbőszült hitelező. Persze, hogy be nem eresztették az öltözőkbe. Akadt is tüstént egy kék bársonyos levente, aki lándzsát tört a közjéért, s eltaszigálta Chalupkát.

— Ez violencia! Én a nemes vármegye útibiztosa vagyok.

— Én pedig don Fernandó vagyok, követ a sziciliai udvarnál.

— De nekem öcsém a Laczkó Gábor.

— Miféle Laczkó Gábor?

— Hát a nápolyi király. Eresszen hozzá az úr, mert . . .

— Hja! Ez idő szerint az a státus-politika a sziciliai udvarnál, hogy a nápolyi király ne találkozassék a nagybácsiával. Várja meg az úr odakünn az utcán, míg vége lesz a darabnak.

Mit tegyen, szót fogadott, strázsát állt az utcán, fel alá járva bömbölő indulatokkal a lelkében, míg a komédia-házból kihangzott a taps, a nevetés és a harsogó tetszészaj, mintha őt gúnyolná.

Lassan telt az idő, soha ilyen unalmas percek! De mégiscsak elmúltak. S amint kiöntötte az a nagy ház a közönséget, mintha őbelőle is kiment volna az epe, és amint eloltogatták a lámpákat egyenkint, hogy váltig sötétebb lett az utca, úgy lett derültebb az ő kedélye.

Ej, hiszen nagyobb veszedelmek is estek már! Még mindent helyre lehet hozni. Otthon pedig nem fogja megtudni senki. Eltemetem én azt úgy, hogy ezer tyúk se kaparja ki.

Kis vártatva ruhasuhogás nesze rezzenté meg, mintha szárny lebbenne az éjben, szíve nagyot dobbant. Plonka ment el Gáborral karonfogva.

— Kezemben vannak! — lihegte utánok iramodva, de amint közel ért, hogy Gábor vállára nyomja kezét, egy-

szerre megsibbadt karja, nyelve, meg kellett állania, hogy összeszedje magát, s megtörülgesse izzadó homlokát a keszkenőjével.

Megint közel futott hozzájuk, majd lábujjhegyen követte. Mi tartotta vissza vajon, hogy kitorjön? Az a különös félelem, ami a fészekszedésnél fogta el, mielőtt a kicsinyekhez nyúlt, valamikor gyermekkorában.

Ilonka ráhajolt odatapadón kísérője vállára, szép, nyughatatlan feje nagy fehér túllkendőbe volt csavarva, melynek egyik széle úgy nézett ki a sötétben, mintha egy fehér bárány úsznék utánok . . .

Ilonka beszélt valamit, mind a ketten kacagtak közben édesdeden, fiatalos csengéssel . . . S amerre mentek, a nagy házak árnyéka fölé, mely komoran, méltóságosan terült végig az utcákon és téreken, mindenütt odarajzolta könnyed leheletével az éj, kettőjüket — egy alaknak. Egy test, egy fej s egy fehér bárány . . .

Ha babonát hinnék, azt mondanám, hogy a fehér bárány nem eresztette Chalupkát közel a testükhöz! . . .

Utcáról-utcára, sötét, elhagyatott sikátorokon mindonütt sarkukban, s mindig talált valami okot, hogy még elhalassza a megszólítást. Majd ha Ilonka elhagyja a beszédet. De a csevegő szájacská egyre darált. Majd a túlsó utcaszögletnél megkerüli, s akkor a fiatalok ismernek rá. Így lesz az legjobb, legillendőbb.

Csakhogy az meg azért dült dugába, mert a fiatalok időbb csengettek be egy alacsony apró háznál, hol csakhamar elnyelte őket a kinyílt kapu.

— Majd eljövök reggel — nyugtatta meg magát Chalupka. — Így lesz a legillendőbb.

Éppen vissza akart fordulni, mikor az átelleni házfalon egy nagy fénykarika kezdett táncolni.

Hm, gyertyát gyújtottak az enyéim!

Az ablak alá ment, s felágaskodott, hogy beláthasson.

Szegényes szoba volt, egyszerű lim-lommal, csak a legközepén állt egy drága bútor: egy kis rácsos bölcső.

Az ránevetett a nyirkos falakra, a kopott nádszékekre, a két fenyőfa szekrényre, s azok is visszanevettek. Barát-ságos lett a szoba.

Honka éppen a bölcső fölé volt hajolva. A szeme úgy ragyogott, mint az opál.

Levette fejéről a fehér kendőt s ráterítette kecsesen, kényeztetően. Odavaló takarócska lehetett, azért volt olyan bővereje odakünn!

Hát Gábor? Leguggolt a földre, s kissé fölemelve a túllt, bekukucskált nagy csendesen óvatosan a rácsok közé. Az ő szeme is úgy ragyogott, mint az opál.

Tudta már Chalupka, »ki« adja a szemeknek azt a zománkot, tudta már. Soha még asztalos munka nem szólta el így magát, ahogy ez most!

Eligazította ez már az ő holnapi dolgát is.

Lehajolt, leporolta térdéről a meszet, s visszaindult búsan a néptelen utakon. Léptei kísértetiesen kongtak a köveken.

Egy külvárosi torony mellett megállt; dühösen hozzávágta sapkáját a templom-falhoz, s úgy hajadon fővel mormogta az ég felé:

— No, vízi-fiakkeros! Te ugyan bemeszelted a világot! Elmentél ugye? Szerencséd! Azt mondom, nagy szerencséd (a levegőbe suhintott botjával). Okos ember vagy, hogy elmentél. Most én megyek el. Mert én is okos vagyok... és mert tudom... igenis tudom az illedelmet.

Annyit forgott nemesemberek közt, hogy ő is eltanulta szegény, mi az a virtus.

Valahol nyitva volt még egy korcsma, oda bement, s ivott egész éjjel, beszélgetve a borokkal, amelyek felelgettek, néven szólították, vigasztalták, keserítették, ő pedig hatalmas dikciókat tartott, s mindenféle ármányos terveket sugdosott nekik, míg végre keserű sírásba törve énekelte:

Motosiczky, Csáky
Burgonyát hámoznak...

Reggel, mikor kijózanodott, volt még egy végső reménye, a fiskális, akinél a pör van.

Hanem az egy goromba fráter, alázatos tudakozódására nyersen odadobta neki az egész pörsomót:

— Ostobaság! Be lehet vele fűteni.

Berakta hát nagy szomorúan a tarisznyába, s szó nélkül támoalgott ki az utcára, hogy elinduljon hazafelé.

— Most már se előre, se hátra — sóhajtott fel keservesen. — Mindennek vége! Most már jöhet akár a tenger.

XII. FEJEZET

A LACZKÓ-HÁZ ELSZÉLEDÉSE

S a tenger már útban is volt!

Leírnám, ahogy jött, ha volna hozzá színem elég. Clionak mestersége : de Clio is ugyan mit írna falusi tollal?

Azt legfeljebb, hogy úgy kezdődött ez az egész : akik a józsefnapi vásárra mentek Vácra, mind szép selyem kokárdát hoztak haza a kalapjuk mellett. Ezek a kokárdák fordították fel a környéket, mert egy kép volt a közepükben. Ettől a képtől aztán mindenki elfelejtette a maga képét ; a pap azt, mely az oltáron van, az ifjú a szeretője arcát, az apa gyermekeinek vonásait. Minden kép kasszirozva lett, csak ez az egy nem, azaz, hogy minden kép benne látszott lenni ebben az egyben . . .

A karancskeszi és romhányi erdők akkor kezdték fölvenni a nyári ruhájukat, s olyan haragosan zúgtak a tavaszi szélben, mintha a Rákóczi megölt daliáit költögetnék... De iszen nem ébrednek már azok fel soha többé!

Piros volt az ég alja esténkint köröskörül. Gályon innen a hídon a kőből való Nepomuki János a sok esőzés idején megrepedt, s befordult az Ipolyba : hogy ő bizony nem őrzi tovább a hidat, elég volt már negyven esztendő óta. A bodonyi kastélykertben kinyílott a százasztendőös áloó ; messze földről jártak az emberek csodájára, és a fejüket csóválták : bizony valami rendkívüli dolog fog történni ebben az esztendőben!

Benne volt az a levegőben. A gyerekek rendre leütögettek otthon a fazekak, kancsók füleit lovaknak, anyjok nem győzte szidni, mi az ördög ütött egyszerre beléjük, még bizony az ép edényeket is összetörnék a lovak miatt. A kisebb hordók

is el-eltünedeztek az eszterhajak alul ; dobolni tanultak rajtuk a templom körüli pázsiton.

Már csak mégsem jót éreznek ezek a vásott kölykök, hogy ilyen bolondos mulatságra kaptak rá!

Hanem hiszen elragadt az a férfiakra is. Nem maradt más a környéken csak a sánták, vakok, az aggastyánok és a gyerekek, a nagyon kis gyerekek. Azok is sírtak otthon.

Mácsik restelni kezdte, hogy így megkompolyodott az emberiség. Mikor elérte hatalma tetőpontját, mikor már a célnál van — egyszerre mintha lefelé kezdené húzni valami végzetes erő.

Minden visszajárul fordul.

Ez a buta Chalupka is ott volt Gábornál, de még nem is beszélt vele. Csak üzent neki, azt mondja. Gábor nem volt Pesten, faluzott valahol. A pénzt is visszahozta. Van azonban valami gyanús a Chalupka modorában, mintha nem beszélne igazat, vagy hogy rossz fát tett a tűzre Gábor előtt.

No, mindegy. Ami késik, az csak késik. A jövő hónapban majd megjön, s akkor még a háromszori hirdetést se várja be Mácsik, diszpenzációval lesz meg az esküvő. Egyszerűen nagy idők következnek a Laczkókra. Csakhogy a Laczkók . . . hol vannak már a Laczkók?

Kényelmetlen érzést hagyott benne ez a Gábor dolga, bármint elboronálta is Chalupka, a pör meg teljesen elkese-rítette.

Mert mindjárt a második mohó kérdése volt az úti-biztoshoz, mikor megjött :

— No, és mi újság a pörben?

— Elhoztam — szólt Chalupka félénken, mint egy gyermek.

Mácsik elfordította fejét, talán azért, hogy eleven ember sohase lássa ellágyulni azt az arcot, mely a vasnál is keményebb.

Mire megint visszafordította, éktelen káromkodásra nyíltak ajkai, hogy amennyi asszonyceseléd volt az udvaron, az mind szétszaladt rettenetes hangjától, mely úgy recsegettropogott a levegőben, mint a mennydörgés.

— Visszaadta a gazember? Oh, akasszák fel a nevenapján! Jó volt neki, ugye, beszédni a sok előleget? Imposztor.

Megvesztegették a hatalmasok. Úgy kell lenni, ha mondom. Hogy nem lehet megnyerni? Hazudik az alávaló! Meg lehet nyerni, meg fogjuk nyerni okvetetlen. Ide azokkal az írásokkal.

Chalupka átnyújtotta a vastag iratnyalábot az óriásnak, ki megnyálazván ujjait, nagy figyelemmel kezdte olvasni, nincs-e darabszámra semmi híja? Nagy, sűrű szemei vérben forogtak, melle zihált, úgy nézett ki, mint egy megdühösödött tigris, ki most mindenkit szétmarcangol.

— Semmi — motyogja aztán lecsillapodva —, megjön a fiú, kész már az oszlop! Hát ugye szép fiú lett belőle, mi? Vagy igen, igaz hiszen nem találkoztál vele.

Chalupka ötölt-hatolt, majd elkezdte neki magyarázni, hogy még jobb volt nem találkozni vele, mert ez a pénz elment volna addig a kezei közt áldatlanul, pedig sok kell neki, ha hazajön, nagyon sok, legalábbis négyszer annyi.

— De honnan veszem? — tépelődék Mácsik, s egész órákon át elgondolkozott redőkbe szedett homlokkal. Barosnétól nem kérhet. Ami volt, még tavaly ideadta. A Laczkókra vesse ki? Könnyebb most ezer véka mákot különszedni, amelynek köleskása a fele, mint a Laczkókból összehozni hármat. Azok bolondultak meg legelőbb, mind odavannak a táborban . . . Ej, ej, csak már múlnék el pokolba ez a zűrzavaros időjárás.

Az pedig sehogy sem akart elmúlni, hanem egyre jobban tornyosultak a felhők. Mácsik csak úgy fumigatíve beszélt róla.

— Vakaródzik a világ, Chalupka . . . még mindig vakaródzik.

Nemsokára egy kis csetepaté is esett éppen Bodonytól egyórányira. No, már ez mégse tréfa. Mind szétfutottak az asszonynépek a hegyek közé.

Mácsik, ki már beszélni is lusta, csak annyit mondott nagy kelletlenül:

— Na, na! . . . Köhögnek az ágyúk.

Vesztett és nyert csaták híre jött össze-vissza, minden napra valami új, meglepő.

— Hallod-e Chalupka? Most már én is azt mondom, hogy látszani kezd a dolog.

— Talán mi is mozdulnánk? — jegyzé meg Chalupka óvatosan.

— Nem tudom minek? — dörmögte ásítva. Aztán hozzátette, hogy Chalupka előtt is eltakarja igazi gondolatait; — Hiszen megverik ezeket ők maguk is!

Mácsiknak az egész ország csak »maguk« volt — önélkül.

Egy idő óta azonban nagyon türelmetlen lett és ideges. Sehhol sem találta helyét. Hússzor, harmincszor is kiszaladt egy nap a méhesbe, onnan véges-végig be lehetett látni az országutat. Hátha jön már az a fiú... hátha jön... Minden érkező kocsi oda tudta képzelni.

El fog jönni, el kell neki jönni. Minden áldott reggel átlátogatott Barosnéhoz, megbiztatni:

— Jó álmom volt az éjjel. Megjön ma a vicispánunk! Mondjuk, hogy tegnapelőtt volt a vizsgálója, hát éppen hogy eljöhetne.

... Csakhogy mit ér már a vicispán, ha vármegye nincs! Mit ér az egész terv, ha a Laczkók szétszéledtek? Annyi sok szép biztos voks, most már ott áll az ágyúk előtt. Kevesen lesznek azokból, ha így tart, prédikációs halottak!

Aztán tudós prókátorságot értő emberek rebesgetik, hogy ha győzünk, akkor is vége a nemesembernek, mert más törvény lesz, ha pedig nem győzünk, akkor is vége... vége mindenképpen.

Ezért volt mérges a háborúra. Kezdt egymásután dőlni a kártyavár. A Laczkókat végképp elszegényítette a pör, meg a fiú neveltetése, hasztalan volnának itt. Mácsik pedig nemcsak magát tette tönkre, hanem a nejét is. Az utolsó summát, melyet Chalupka visszahozott, de mely csakhamar elolvadt itthon, úgy szerezte már össze, hogy levagdalta felesége mentéjéről az ezüst gombokat, s eladta a kedvenc, saját nevelésű nyerges lovát, Sármányt, a tótoknak a korponai vásáron.

Mikor a lovat kivitték az udvarból, úgy sírt, úgy zokogott az egész család, mint a záporosó.

Azóta fogta el Mácsikot a búskomorság. Szomorú lett az egész ház, az egész udvar anélkül a Sármány nélkül.

Napokig nem mert az istálló felé menni, az az üresség ott a jászolnál olyan bántó volt, hogy megrezsentette... Éjszakákon át hallotta bús nyerítését, vagy látta, amint

fazekas-szekeket vonszol a szegény Sármány feldörzsölt bőrrel, patkótlan lábbal... s felriadt álmából ilyenkor.

Pénzét megtéríti a família, mert majd csak visszazsálinkóznak, adóssága majd kitelik bőven a pörből, de a szegény Sármány odavan menthetetlenül, azon nem lehet segíteni.

S nemhogy oszlottak volna a bajok, sőt inkább folyton terhesebb lett a helyzet; a pörök szünetelnek, a restorációkat legalább egyelőre elvitte az istennyila, a família sehol... hát mi lesz, mi lesz?

Egyetlen kéz volt már csak, mely még fenntarthatja a nemzeti plánumot — a Birike fehér keze.

A Réky-birtok, meg a kilátás a Baros-vagyontra hatalmassá fogják tenni Laczkó Gábort a família nélkül is. Ereje lesz. S ha ereje lesz, föl lehet építeni rá mindent, ami szétesni látszik, bármiképp forduljanak is a sorok. Csak arra kell most már vigyázni, hogy főtisztelendő Cselkó uram be ne álljon addig katonának, mert nem lesz, aki összekösse őket.

S hogy csordultig megteljen a pohár, Chalupkára is rájött a bolondórája, nyugtalan, ideges egy idő óta, hogy szinte kerülni látszik Mácsikot.

De hát ki törődne annak a hóbertjaival? Hiszen éppen ez az, amiért nem lett belőle rozsnyói püspök!

Nagyobb baj volt ennél, hogy elmúlt a kitűzött idő is, de Gábor csak nem jött... Mácsik türelem-olaja napról-napra fogyott.

Még sohase volt ilyen kedvetlen.

Egy délután meg beállított hozzá Chalupka könnyes szemekkel.

— Mi bajod, öreg... no, mit pityeregsz?

— Elmegyek, Mácsik fiam... Búcsúzni jöttem.

— Hova a pokolba mennél?

— Ne kérdezd... ne is kérdezd. Nem maradok tovább.

A talpam viszket, Mácsik fiam. Nem maradhatok.

— No, hát vigyen el az ördög mindnyájatokat — dörmögte Mácsik nem minden keserűség nélkül, és hátat fordított Chalupkának.

— Hej Mácsik fiam, nagy kő van az én szívemen, nagyon nagy kő...

— Bánom is én! Vidd el valami kőfaragónak.

Hanem a Chalupka szomorú hangja meglepte. Merőn a szeme közé nézett.

— Ej no, mi bajod van? Nem szeretem a sok cikornyát. Csak a parasztgubára való az!

Chalupka odatámasztotta fejét az ajtóküszöbnek. Kihúzta sárga zsebkendőjét, s úgy zokogott, hogy nem győzte törölgetni a könnyeit.

— Jobb bizony, feküdjél le! Látom, már megint felhörpentettél valahol.

— Nem, nem — emelgette a kezeit elhárítólag — nem a bor... nem az ital, hanem a szeretet ártott meg. Nagyon szeretem... igazán vén bolond vagyok... Ölj meg Mácsik... mert én nagyon szeretem azt a gyereket.

— Miféle gyereket?

— Hát a Gábort. Itt vagyok, Mácsik fiam. Ölj meg engem.

— Öljön meg a gyík! Hiszen én is szeretem.

S bizony nem állhatta meg, hogy minden rossz kedve dacára is nagyot ne nevéssen a vén bolondon, akinek a szemein át foly ki, ami fölösleget magába vesz a szőlőnedvből.

— Nem mondhatok többet... nem, nem — zokogta fuldokolva. — Hiába firtatnál, Mácsik fiam... Majd megtudod... nemsokára megtudod... Csak a jó szívem volt... a jó puha szívem. Aztán tudod, fiam, úgylis füst, ostoba füst ez az egész dolog... merő bolondság, nem egyéb. Becsületemre mondom, hogy bolondság. Hagyd abba, Mácsik fiam. Hidd el, hidd el, most az egyszer komolyan mondom.

Mácsik homloka elborult, mintha valami rossz sejtélem nehezédnek a szívére. A vén korhely nem vitte a kőfaragóhoz, hanem itt hagyta azt a követ. Ő maga pedig fogta a vándorbotját, és továbbállott.

Látta az ablakon át, amint kinyitja a kapuajtót, amint kilép az országútra. Kedve lett volna utánakiáltani: «Gyere vissza, Chalupka! Magyarázd meg azokat a baljóslatú szavaidat, mert kínoznak, tépnek engem. Ne zaklasd a lelkemet, Chalupka. No, fordulj hát vissza öregecském.» Ezt, igen ezt akarta neki mondani, s mondaná is, ha nem ő lenne a hatalmas Mácsik György, akiben nincsen gyengeség,

kíváncsiság... aki előtt mindenki reszket, minélfogva neki nem szabad félnie senkitől.

Aki megáll az ablaknál, és megvetőleg nézi a távozó embert az országúton, megvetőleg nézi az érkező felhőket az égbolton, mindent megvetőleg néz, mert minden semmi...

Az ágyúdörgés is semmi, melynek moráját valahonnan a Szitnya tájáról dübörögve hozza a levegő s a föld.

S az is semmi, amit a rossz szellemek susognak füleibe; a sötét árnyak, melyek körülötte táncolnak, a titkos szózatok, melyek a lélekből kelnek, a nagy nehéz kő, melyet a csavargó itt hagyott a különös szavaiban, az is csak semmi... semmi.

Hanem azért nem tudott aludni egész éjjel.

— Te asszony, ez az ágy rosszul van megvetve. Magad vetted meg, két derekaljat tettél alá? Bánom is én, hát éppen azért rossz. Keményebb ágyat csinálj holnapra.

Megint csak felszólalt kakaskukorékolás előtt.

— Zsófi te... a malacpecsenye megrontott az este, nagyon kövér volt! Nem tudok aludni

— Jó lesz tán egy kis fodormenta?

A nemzetes asszony felkelt, megfőzte a fodormentát, de Mácsik még attól se tudott elaludni, hiába hánykolódott ide-oda.

— Hallod-e, Zsofka, elküldhetnél a kenőasszonyért.

Elküldött hát a nemzetes asszony a kenőasszonyért. Meg is jött a derék Majgóné, jól megdörmöckölte az arra termett kezeivel, de csak azt vallotta, hogy egy fia csömör sincs a nemzetes úr hátában. Megtapogatta homlokát is, az forró volt, abban van a baj, abban a drágalátos okos fejben. Bizonyosan megbántotta valaki a nemzetes urat, valami rossz gondolatja van, s azt nem tudja kiverni a fejéből, s alighanem így volt, mert bizony nem használt semmi szer a nyugtalan éjszaka ellen, csakis reggel felé aludott el, de akkor aztán olyan édesdeden, hogy a hortyogása majd fölvette a házat.

Mácsikné már korán reggel kelt, maga költötte fel a szolgát és a kocsist, s már éppen a téhen megfejtése és kihajtása iránt akart intézkedni, midőn egyszer csak elkezd valaki dörömbözni künn a kapun, először lassan, azután egész erővel az ökleivel.

— Ki az?
 — Én vagyok — felelte egy vékony lihegő hang. —
 Én, Filcsikné.
 — Ejnye, sógorasszony az? De megváltozott a hangja!
 Mindjárt eltolom a reteszt. No, mi a baj az istenért?...
 Filcsikné arca halovány volt, s egész teste remegett.
 — Szóljon, sógorasszony... Talán elesett... meghalt?
 Mindég mondtam. Megmondtam. De nem hallgatnak az
 emberre. Hát ugye meghalt?
 — Nem! Megérkezett!
 — Megérkezett? Mikor?
 — Az éjjel.
 — Talán meg van sebesítve?
 — Nincs biz az, hanem megházasodott — hörgé
 kezeit tördelve.

De már erre egyszerre elmúlt az ijedelem a Mácsikné
 ráncos arcáról, s tűzbe gyulladt szeme, orra és egész arca,
 a kezeit pedig felrakta a csípőire.

— Micsoda? Megházasodott? Hát van annak az ember-
 nek lelke, becsülete. Kitagadom a bitangot. Nekem ugyan
 többé nem fajbéli rokonom. A szemétdombra való a lelke.
 Gyalázatos pogány! Ilyet tenni, ilyet tenni. De hát miféle
 gazember lehet, aki összeadta. Hát már az isten is csak olyan
 dib-dáb szolgálakat tart? Hol az a pap, kitekerem a nyakát...
 én tekerem ki, aki össze mer adni egy házias embert, akinek
 otthon felesége és két kis gyermeke van, idegen asszony
 személlyel. Szégyen és gyalázat.

Filcsikné fogvacogva hallgatta a nemzeti asszony
 kifakadásait, mert hűs idő volt, s csak éppen egy vékony ken-
 dőt vetett hirtelenében a meztelen nyakára.

— De hát kiről prédikál kegyelmed? — kérdé, amint
 látta, hogy a nemzeti asszony alighanem más malomba
 öröl.

— Kiről? Hát ki másról, ha nem a sógorasszony hábo-
 rúba ment uráról?...

— Oh, oh, oh! — sikoltott fel Filcsikné. — Hiszen
 ha csak ő háziasodott volna meg... Oh, oh! Zsófi lelkem,
 könnyemet se látná... Kell is az már valakinek? Örüljön,
 hogy én bennem talált kész bolondra egyszer...

— Hát akkor ki az ördögről búslakodik itt? Ki házasodott meg hát, no?

S uram bocsáss, a nemzetes asszony gyanakvó tekintetet vágott az ura nélkül maradt csinos Filcsiknére.

— Jaj, jaj, jaj. Hát a Laczkó Gábor... a Laczkó Gábor.

S kiáltása betöltötte az egész utóat, elhallatszott az még tán a felső végbe is.

— Odavagyunk, elvesztünk... mindnyájan elvesztünk.

Mácsikné szemei megüvegesedtek, arca kékült, kezei meredten leestek, s tompa hangon hörgé:

— Megérkezett... Az éjjel érkezett meg! Irtóztató. Pszt! lassan... pszt!... Jaj az uram föl ne ébredjen, meg ne hallja, mert halál fia lesz az egész falu...

A kapufélfának roskadt, a gyenge Filcsikné fogta fel, a szolgáló vizet hozott a vályúból egy pléhiccsben, úgy locsolták fel nagy nehezen a szegény asszonyt...

— Kit vett el? — kérde sári hangon, mikor föleszmélt.

— Valami pesti leányt. Istenem... istenem... mi lesz ebből? Mire virradunk, mire?

— Hol a kendőm? — kiáltá erre a nemzetes asszony, és sápadt arcán kiütődött a düh szeplője, roskadt termete pedig kiegyenesedett mint egy granátérosé. — Hadd nézzek a szeme közé annak a személynek és annak a kölyöknek. Hadd adja vissza az ezüst csatjaimat a mentémről... hadd adja vissza a Sármány csikót és a familia elprédált pénzét, vagy különben megfojtom a hitvány fajzatot.

S magára rántván futtában nagykendőjét, kezébe kapva, amit hirtelen ért, egy lapátot, bősziúten rohant a Laczkó Boldizsárék háza felé.

A tarka nagykendő lecsúszott válláról, s az egyik csücske az úti lucokban úszott, röpködött.

Az emberek, akik a kerítéseken át látták rohanni a lapáttal, keresztet vetettek magukra, s csoportosulni kezdtek a házak előtt:

— Mi történhetett? — tanakodának. — Megbolondult volna? Vagy hogy... uram bocsáss... a Gellérthegyre nyargal? Mert hogy talán elkésett az éjféli keresztútról?...

XIII. FEJEZET

A PRIBOLYI SZÖRNYŰ NAP

Nappal még csak megvan az ember, hanem az éjszákák bizony szomorúak Pribolyon. Az asszonyok remegve reteszelik be a kapu- és házajtókat, mert sehol sincs férfi, aki bátorságot öntsön a szívekbe. Az éj csak fekete most, de nem nyugalmas, esendje megvan, de békéje nincs, ha lekapcsolja is a fáradt szempillákat, az édes álmot takaróját ki nem bontja.

A kutyák átkozottul ugatnak, a tyúkok nem alusznak el mint egyébkor, hanem éjjelenként leszállnak fekhelyeikről, és eszeveszetten kukorékolnak, mint a kakasok.

S mindez olyan borzalomgerjesztő, idegbántó! . . . Hát még a tudat, hogy az egész faluban nincs éperejű férfi otthon. Mindenki elment, mindenki ott van a zászlók alatt, még a korhely Laczkó Boldizsár is rágondolta magát tegnap. Eddig legalább ő járta be éjjel az utcákat vidám kurjongatással. Az is csak valami volt még a régi jó világból. Most már egészen kihalt, csendes a falu, akár egy temető: gyerekek, asszonyok, sánták, vakok, görvélyesek, tehetetlenek szomorú tanyája.

Aranyért se találni már férfit, csak a leghatalmasabbat, Mácsik Györgyöt. Az még otthon van. Biztató jel. Ne féljünk addig asszonyok, míg az öreget itthon látjuk! Addig ide nem jön ellenség, se addig még nincs nagy veszedelem az országunkon!

Találgatta mindenki, ugyan mi az oka, hogy ő nem megy, ő, aki talán egymaga meg tudná verni az ellenséget nagy eszével, szörnyű erejével, rettenthetetlen bátorságával?

— Ostobák kendtek egytől-egyig! — tudákoskodék a nótárius, Dúcz János. — A kártyában is mindég a légvégire tartogatják a legnagyobb tromfokat, a heteseket, nyolcasokat hányván el legelőbb.

Ebben aztán megnyugodott a közvélemény, mert Dúcz János uram volt most a főtekinély. A háború nagyon föl-vitte dolgát őkegyelmének: azelőtt rá se néztek az asszonyok, utolsó ember volt a faluban, most azonban egyszerűen azon

találta magát, hogy a legkülönb, szava nagynyomatékú, pajkos menyecskék delejes nézése rajta mászkál, s úgy csípi, csiklandozza, mint a hangyaraj. Különb is egyedül ő volt járatos a hadi dolgokban, s beavatott mindennemű eseményekbe, még olyanokba is, melyek csak azután fognak történni. Ami éppen nem csoda, mert mindennap ő maga járt be gyalog a városba átvenni a rendeleteket, leveleket és híreket.

Tegnap is bent volt, s annyira elkészt, hogy éjjel jött haza a holdvilágnál.

Amint megy-mendegél a néptelen országúton — így adja elő ma reggel, s tele is van előadásával a falu —, lát messziről szembejönni egy fekete embert, éppen a bodonyi hídtól nem messze.

Minthogy pedig Dúcz uram mindenekfelett békeszerető ember (elég hálátlanság tőle, kit a háború tett kapóssá), s minthogy egy idegenről sohasem lehet tudni, mi lakik benne, biz ő jobbnak látta a híd alá kuporodni, míg átmegy. Minek keveredjék történetesen galyibába, ha szépszerével elkerülheti!

Mikor a fekete ember a hídra ért, éppen akkorra dőcögött oda vele szembe egy ekhós bérkocsi csengetyús lovakkal: a kocsiban hárman ültek, egy férfi és egy fiatal asszony a kicsinyével. Amint éppen odasütött a hold: mitha a szűz Mária lenne a gyerekekkel!

— Hej kocsis! Álljatok meg! — szólt a fekete ember.

— Ki az? — kérde a kocsin ülő férfi harsányan.

— Nem ösmered már meg Chalupkát, Gábor fiam?

Erre aztán villámhirtelen leugrott a fiatal férfi a kocsiról, s olyat csaptak egymás kezébe, hogy okvetlenül ki kellett jönnie Dúcz Jánosnak a híd alól, ha lakott még benne kíváncsiság, pedig lakott.

— Hova megy, Chalupka bácsi?

— Hova megyek? Hát tudom is én? Hanem ugyan te hova mégyesz, Laczkó Gábor? Tudtam az érkezésedet az anyádhoz írt leveledből. Mondtam neki szegénynek, hogy titokban tartsa. Félek, fiú, valami borzasztó fog történni.

— Ej, ugyan mi történhetnék? — mondá Laczkó Gábor. Azután hozzátette csendesen: — Loquamur latine ... mert... nézzen oda a kocsira ...

— Tudom . . . mindent tudok. Előtte ne magyaráz-
gass semmit. Voltam az ablakotok alatt Pesten, láttam a
kis rácsos bölcst a szoba közepén . . . és láttam a nápolyi
királyt is . . . Hej, ember, ember, nem jót cselekedtél.

Gábor lehorgasztotta fejét.

— Nem tehettem másképp.

— Tudom, tudom. Láttam az asszonynak a kedves
nevetgélését az ablakon át. Többet ér egy vicispánságnál.
Hanem tudod, így a hírünk nélkül! Mégiscsak valami az!
Aztán otthagyd a becsületes pályádat. Sok pénzbe került
az nekünk.

— Nagyobb dicsőséget hozhatok így a Laczkó-névre.

— Ugyan ne izélj! Talán bizony a komédiáskodással?

Gábor valami olyat mormogott, nem tűri, hogy az ő
szent hivatását lebecsmérik.

— Miattam hóhér is lehetnél. Bánom is én! Fiatalság
bolondság, ahogy volt, úgy volt. Én már belenyugodtam.
A vén Chalupkának nem makacs a feje, édes fiam. Hanem
majd mit mond hozzá Mácsik?

— Az az ő dolga!

— Félek, hogy teneked is lesz részed benne. Jó ember,
becsületes ember, de szörnyű, ha megharagszik. Minek is
jössz te most haza?

— Az Honkámát hozom az anyámhoz a gyerekekkel,
valahova el kellett vinni őket, mert én megyek oda . . .

— Jól teszed. Mindenkinek ott a helye most. Meglehet,
találkozunk. Hát a gyereket is hozod? Fiú, mi? Igaz te,
megkentétek-e lúdzsírral és mézzel amikor megszületett?
Mert az annak a módja, a Csáky-famíliánál tanultam;
minden kis Csákyt ezekkel kennek meg; a lúdzsirtól soha-
sem fázik meg, a méz pedig arravaló, hogy mindenki szeresse,
mindenkinek édes legyen. Édes is a Csáky-lány valamennyi,
a fiúkhoz pedig tapad az egész Szepesség. Hanem azt tanács-
lom én neked, hékás, ha már így van, vidd el most az
asszonyt az anyádhoz (meg lesz ott őrizve mint a gyémánt,
szegény édesanyád még a rossz lehelettől is megkíméli), te
pedig tüstént fordulj meg, be se várd a reggelt, eredj a
selmeci táborba. Mire majd visszatérsz, az idő megaszalja
a haragot, kicsinnyé zsugorodik, egy-két nyájas szó is elfújja.

Gábor a fejét rázta !

— Nem! Én most már szembenézek mindennel. A baj sokkal nagyobb, ha sejtjük, mintha előtte állunk. Lesz, ami lesz, Chalupka bácsi.

S ezt olyan erőteljesen, olyan elszánással mondta, hogy az öreg elszontyorodott.

— Pedig még semmit se tud, jobb lenne, ha apródonként jönne rá.

— Hát nem szólt neki a pesti útvjáról?

— Nem ettem nadragulyát, hogy egyenesen a vasvillának szaladjak. Nem mertem szólni, nem akartam. Mert sok szép plánomot bolygattál meg. Hej, ha tudnád, ha tudnád . . . De mármost eredj fiam, én is megyek. Történjék az Úrnak akarata. Meglehet jól teszed, ha nem hallgatsz rám, de én mégis azt mondom, ne maradj otthon reggelig, mert bizony bizony örökké otthon találsz maradni. Az pedig neked se volna nagy mulatság, de a szegény anyád se szeretné. Nosza, ülj fel szaporán a kocsira, és menjetek, de — nini, ne a bal-lábbal szállj fel a fűrhécre, mert lutheránus pappal találkozol az úton, ami pedig nem jó jel. Isten áldjon meg, fiacskám.

Ezt a beszélgetést hallgatta ki Dúcz János az éjjel, őtöle tudták meg, hogy megjött Gábor, s mikor reggel látták Mácsiknét Laczkó Boldizsárék felé szaladni, a sok hamis találgatás mellett, hamar elterjedt a faluban az igazi nyitja, hogy nagy veszedelem készül, amelyhez foghatóra eleven emberek még nem emlékeznek Pribolyon . . .

Mikor Mácsikné becsörtetett a Laczkó Gáborék házába, Gábor éppen akkor kelt fel, már egészen fel volt öltözve, és a reggelijét szürcsölte az első szobában.

Mácsikné senkivel sem találkozott, sem az udvaron, sem a pitvarban. Boldizsárné a mellékszobában öltöztette a menyét. Sohase volt ennél még édesebb foglalkozása. Milyen szép, milyen karcsú! Aztán milyen szelíd! Az ember azt hinné, hogy ilyen pesti nő talán szégyelni is fogná a szegény anyósát? Óh dehogy, dehogy! Drágalátos fejét annak a keblére temeti, s mikor ott feldörzsölődik az arca bíbornak, s mikor mosolyogva emeli föl megint, akkor csak igazán szép . . .

Hát még mikor enyelegve kérdi: »Kedves új mamám, ugye maga is szeretni fog engem?«

Aztán hozzátészi gyenge sóhajtással: »Mert most már mi árvák leszünk — és megédesíti egy kis mondatkával ennek az előbbinek a keserűségét: — egészen egymásé leszünk.«

»Úgy, úgy, kis fehér galambom... együtt élünk, együtt várjuk, olyan jó lesz, de olyan jó lesz.«

A boldog anya szinte örül, istenem, szinte örül rajta, hogy elmegy fia a harcba, addig amíg el nem megy, szinte örül, hogy a nagy baba és a »kis baba« neki marad... egészen neki.

»No, de most fel kell kelni (a piciny ellenben hadd aludjék még), besüt a napocska már... Itt a víz, ott a ruha. Hol a kis rékli?... A cipő is ki van tisztítva, magam tisztítottam ki, édeském... mert bizony mi szegények vagyunk... Az uram tudod... No, de ő se rossz ember... Elment az is tegnap. Minek is volna itt, csak rendtelenséget csinálna. Nem adom sokért, hogy elment. Hanem ha itt volna, tudom örülne ő is. Mert nagyon jó szíve van. Aztán ő is csak apátok! Szegény uram, de kár hogy elment! Nem adnám sokért, ha itt volna.«

Erre a kis menyecske sírva fakad, hogy ő azt a cipőt nem veszi fel, inkább ő tisztítja ki ezentúl a mama cipőit is, az az illő, az a szép... ő bizony azt a cipőt fel nem veszi.

Mire aztán egy csókkal megcukrozott kimagyarázás következik s ezer meg ezer mondanivaló közte: soha, talán soha ki nem fogynak belőle...

S ekkor, ebben a rózsaszínű órában hangzik fel a másik szobából annak a betört haragos asszonynak a rikácsoló szava.

— Hát itt vagy szép mákvirág? — süvíti gúnyosan, úgyhogy a nyála szétfreccsen a levegőben. — Kígyót melengettünk a kebelünkön! Nem szégyelted magad ide jönni? Lesütöd ugye a fejedet?

Gábor sápadtan hanyatlott hátra az egyszerű deszkaszékre.

— Néni, néni... — csitítja szelíd, kérlelő hangon — legyen elnéző, legyen kíméletes...

— Micsoda? Én legyen elnéző? Te irántad, aki koldusbotra juttattál mindnyájunkat? Te, te? Mit bámulsz rám olyan ártatlan mafla képpel? A legutolsó gézengúz is istenes

jámbor ember melletted. Ne félj, odaérsz, ahová elindultál, az akasztófa alá. Jókor érsz oda. De nem . . . nem hagylak a hóhérnak, én fojtlak meg pokol fajzatja. Én, én, ha ezer lelked van is . . .

Szemei szikráztak, s rémletesen forogtak üregeikben, korhadtt fogait kivicsoritotta, s felemelt ökleivel rárohant a fiatalemberre.

Az felemelkedett helyéről, olyan méltóságos volt, mint az igazi nápolyi király, karját elhárítóan tette arca elé, mely most már haragban égett, de tekintete még most is esdő maradt.

— Néném, . . . az isten szerelméért, mit csinál? Ne kiabáljon úgy! Hiszen vétkeztem, beösmérem, mindent belátok, mindent jóvá akarok tenni . . . hanem tekintse, hogy odabent . . .

S szeme félénken, zavarral fordult a mellékszoba felé. (Ugyan jónak beszélt, ha Mácsiknét akarta csillapítani!)

— Hát ott van a pipiske, hahaha? No, majd megnézzük micsodás, hehehe. Hanem előbb adja elő uracskám, de rögtön, a tízezer forintunkat, amit elköltöttünk az úrra, amióta felszedte uram a szemétből, meg a piszokból. Adja ide most az úr azt a pénzt, mert ha nem, majd meglátja . . . Aztán teremtsen elé az úr az ezüstgombjaimat a mentémről, mert addig ki nem eresztem innen, s letépek az úrról az utolsó rongyokat is, amik rajta vannak. Nem tudom kitől csalta azokat is . . .

Gábor összeszorította az ajkait, melle kínosan hörgött, amint ott állt egy ócska szekrénybe fogózva az ablaknál, de csak mégis türtőztette magát. Feje zúgott, talán már nem is hallott semmit a gyalázó szitkokból, de azoknak a szegény asszonyoknak odabent be kellett lélegzeni ezt az egész csatornapiszkot, melyet a feldühödött embernőtény szája okádott.

— Nincs most szavad ugye? Tíz éve rabolsz már bennünket. A tolvaj elveszi az ember pénzét egyszerre s aztán elfut; de te tíz éve tartod kezedet a zsebünkön, s még ide szemtelenkedel a szemünk elé. Csalsz, ámitasz a hátunk mögött a gaz cinkosaiddal . . . de csak itt volna az a vén csavargó, megérezte a pecsenyeszagot és elillant. Uram én istenem! Hogyis hihattünk benne? Hol volt, hol volt a fejünk?

Mácsikné dühe most fuldokló, kétségbeesett siránkozásba csapott át:

— Gonosz fiatalember! Mit tettél? De így van. Mondtam mindég. Apád is olyan! Benne volt a véredben. Anyád is szült volna bár inkább farkaskölyköt.

— Asszony, csend! — ordított fel Gábor, s öklével olyan retteneteset csapott az asztalra, hogy minden csörömpölve hullott le arról a földre.

— Huh! Még neked áll feljebb? — sikított fel Mácsikné, fölkapván egy törőt az ágy melletti mozsárból. — Hadd egyelek meg egyszerre mindnyájatokat. Hol az a személy, az a pesti dáma?

Kendője lecsúszott fejről, s szétszórt sárga haja kuszán röpködte körül dühtől eltorzult arcát, úgy rohant a mellékszoba felé.

— Megállj! — s egy erős kéz markolta meg nyakát, mely odakapcsolódott, mint a vaspánt. — Eltúrtem, hogy földig gyaláztál, megtapostál, de hogy a feleségemet merte érinteni nyelved, ezért most meghalsz.

Egész teste lázasan reszketett, s keze kéjes kegyetlenséggel szorította a boszorkány torkát. Az hörgött, mint a haldokló fenevad, a törő kiesett kezéből, s maga is összerogyott, de a földön még rúgott és karmolt.

— Meghalsz. . . meghalsz. . .

— Fiam! Gábor! Gyermekem!

A nők sikoltozva tépték fel az ajtót, s rávetették magukat Gáborra.

— Mit cselekszel az istenért? Jaj nekünk, jaj! Csillapodjál, édes fiacskám. . . Gábor, Gábor!

De már korlátlan úr volt fölötte a fölkorbácsolt harag. A fékvesztett indulatokon nem bírt uralkodni többé se az anya, se a feleség gyöngéd szava. Megragadta Mácsiknét, s végigvonszolván a földön a pitvarba, onnan kilökte az ajtón át.

S az olyat esett az udvarra, hogy aléltan, élettelenül terült el a sárban, mint a béka.

A szomszédos környékből összefutottak a zajra emberek és asszonyok, s elkezdték hideg vízzel locsolgatni. A zaj nőttön-nőtt. Folyvást több és több ember gyűlt a Laczkó-udvarra, s fenyegető kiáltások és jajveszéklések hangzottak.

A két nő odabent sápadtan, remegve húzódott meg egy szögletben. Nem merték megszólítani a férfit, ki tombolva nyargalt végig a szobán, melle zihált, s orrlyukaiból mintha forró gőz jönne. Halántékain vastagon dagadtak ki az erek, s lüktetésüket látni lehetett. Megüvegesedett szemei, dűhtől elkékvült arca lassan nyerték vissza emberi formájukat.

Laczkóné kiment a pitvarba, s bereteszte a külső ajtót.

Gábor utánaszökött, és kitárta a pitvarajtót.

— Akinek valami baja van, bejöhet — kiáltá harsányan a tömegre, olyan szigorú hangon, hogy nyomban csönd támadt, s még a két vén szomszéd anyóka is, aki a nemzetes asszonyt halottaiból locsolgatá, eleresztette azonnal.

Pedig csak ennyit mondott, s megfordult, bement.

— Milyen szép, milyen hatalmas! — suttozták. — Kár érte! Pedig vége van! Ily fiatalon tette tönkre magát! Ez nagy dolog lesz atyafiak!

Az emberek arcán látszott az a megdöbbenés, mely nagy szerencsétlenségek hallatára ül ki oda...

»Irtóztató lesz a Mácsik bosszúja! Emberhalál lesz itt ma, meglássátok... Inkább vakon született volna hétszer, mint hogy Mácsikkal mert kikötni, s ilyen módon... de ilyen módon...«

Hanem a szörnyülködés már csak halk morajban harapódzott odább-odább, mígnem befutotta az egész falut. Nehányan ott a színhelyen azon tanakodtak, mikor Mácsikné mély sóhajjal kinyitotta a szemét, de még mozdulni nem bírt: mit csináljanak vele? Végre is feltették egy saroglyára, négy erős asszonyszemély megfogta, s mintha a szent Mihály lován volna, úgy vitték haza a Mácsik-portára, a rövidebb utat választva, a palánkok nélküli kerteken át. Mert a háborúnak megvolt az a hatása, az ellenség nem látta falvakban is, hogy a kerítések eltűnedeztek lassankint. Hiszen nem volt férfi, aki fát szerezzen be és felvágja; az asszonyoknak pedig mégiscsak fűteni kellett valamivel!

A mellékszobából egy ablak nyílt az udvarra. Laczkó Boldizsárné szorongó szívvel nézte onnan, mi történik ott künn? Istenem, istenem, miképpen csordul ki ez a szörnyű pohár?

A fiatalasszony mihelyst meg merte tenni, nyakába csimpszkodott Gábornak, s addig csókolgatta forró arcát, míg csattanós piros ajkaival, apródonként kiszította belőle azt a nagy haragot. S ez volt éppen, ez volt a legnagyobb baj. Amint észre tért Gábor, azonnal belátta, hogy dühe mennyire ragadta. Feje hűlésével szíve is lágyulni kezdett. Pedig jobb haragudni, mint félni. A nyugalom ott van a kettő között, hanem azt nem találhatta meg; olyan volt az ő baja most, mint a mérő-serpenyők terhe, nem oszlódott az el, csak át lett téve az egyik serpenyőből a másikba, s lenyomta őt, itt is, ott is.

Hideg borzongás futott végig a hátán, szíve elszorult, s keze bágyadtan eleresztette az Ilona karcsú derekát.

— Anyám — szólt — mi történt? Mit tettem? — S azután halkan, félénken, sziszegve kérde: — Felocsúdott?

A szegény Laczkóné kitörülte kötényével szemeiből a könnyeket, s színlelt nyugalommal felelte, csak most fordulván el az ablaktól:

— Nagyon dühös voltál, fiacskám... nem jó olyan dühösnek lenni.

— Vadállat voltam, nem ember — szólt Gábor tompán, s szép férfias fejét alácsüggeszté... —, kétségbe vagyok esve, higgyétek meg. Őrült voltam.

— Megérdemelte...

A szegényanya bármint össze volt is zúzva a remegéstől, mégse állhatta meg, hogy ne enyhítse tettét.

— Megérdemelte — tagolá Gábor, s hangját izgatottá, bágyadttá tette az önvád kesernyés kinyomata. — Megérdemelte?... Talán,... de ti nem érdemeltétek meg, hogy ne tőrjek el miattatok mindent!... Okosnak kellett volna lennem, tiértetek!

— Oh gyermekem, hát ugye jó lesz... ugye megengeded? Engedd meg kérlek, hogy mégis bereteszelhessem a külső ajtót.

Gábor fölemelte fejét.

— Nem, anyám! Ennél már büszkébb vagyok, sokkal büszkébb. Történjék, aminek történni kell. El kell most már szánva lennem mindenre.

Ilonka bámészan nézett rájuk, mint a megijesztett galamb. Bár látta a botrányos jelenetet, megérteni nem bírta, hogy mitől kell itt olyan nagyon rettenet, de sejteni már kezdte, hogy valami végzetszerű szerencsétlenségnek kell lebegni valahol, mitől mindnyájok szíve összeszorul.

— Az istenért, mi vár még reánk, mi van még hátra!

— Maga a hétfejű sárkány van még hátra, kislányocskám. De ne reszkess. Isten szent őfelsége velünk lesz!

És az ölébe vette menyé boglyas fejecskejét.

— Oh, oh, hallom a szívedet dobogni. Ne félj úgy! Hiszen csak nem öli meg. Nem. Hiszen itt leszek én is, az anyja... hiszen itt leszek.

S egy bátor gondolat mintha egyszerre megacélozná idegeit, felugrott ruganyosan, biztató szavakkal:

— Te se félj, fiam, egy morzsányit sem! Itt vagyok én melletted, és itt van a lúgzó kád is a pitvarban. Ördögadta Mácsikja, hiszen csak nem esz meg bennünket!

XIV. FEJEZET

MEGINDUL A ROZSDÁS VITÉZ

De mondhatta Gábornak, ne féljen, ha félt már, ha ott térdelt mellén az a mesebeli macska, mely az oroszlán vérére kimártogatja a nyelvével.

Semmit sem felelt. Tompa elfásultságot érzett, marosó lelki szorongást. A kínos bizonytalanság elbágyasztotta, s szinte kiszitta vérének melegét. Tenyere, melybe fejét nyugasztá, olyan jéghideg volt, hogy megborzongott tőle.

Eljön, okvetlenül eljön. De milyen találkozás lesz az! Most körülbelül odaérhettek az asszonnyal... még nem talán... csak neki olyan hosszú az idő... Lehet, most beszélnek neki!... Jaj, tán útban van idefelé...

Látta képzeletében a hatalmas alakot, amint fölördít, s halántékaihoz kap, azután megindul bosszút állni, lábai alatt megdobbán a föld, lélegzetétől, ahogy fúj dühében, amerre megy, remegve csapódnak össze a falevelek.

S valóban összezörrentek a cseresznyefa gallyai az ablak alatt, fázékonyan ... néhány sárga levelet pedig elkapott a szél, fölvitte szeszélyesen a magasba, s azután odacsapta a szomszéd ház kéményéhez, melynek fölfelé szálló füstje egyszerre levágódott, s megtöltötte a Laczkó-udvart.

De e füstön keresztül is meglátta Gábor Mácsikot. Ott jött, ő jött a szérúk alatt, gyorsított, erős léptekkel.

Úgy tetszett neki, hogy megszűnt dobogni a szíve.

— Menjetek be — szólt a nőkhöz, s hangja nem az ő hangja volt többé, nem lehetett ráösmerni —, menjetek be a szomszéd-szobába!

— Én veled maradok — kiáltá Laczkóné egész határozottsággal.

— Én is — suttogta félénken Ilonka, s feje bágyadtan hajlott le, mint a tört lilium.

— Nem — sziszegte Gábor, olyan izgatott rideg tekintet vetve rájuk, hogy szó nélkül engedelmeskedtek, a mellékszobába húzódván.

A félelem tartotta őket lenyűgözve, mint a dér, mely jéglemezzel vesz körül s megdermeszt lassankint mindent. Még gondolkozni sem tudtak már.

A kakukkos óra halkán ketyegett, s oly borzadályos volt, amint az inga végigcsinálta útját le-föl, le-föl.

Gábor azt hitte, mindjárt bátrabb, nyugodtabb lesz a nők eltávozásával. Kivette megtöltött pisztolyát a táskájából, maga elé tette az asztalra, aztán odakönyökölt a két karjára föléje, hogy ne lássa meg az az ember, ha bejön.

Fogait összeszorította, s magában bizonykodott:

»Nem bánom. Azért se bánom. Ha vér kell, hadd omoljék. Úgyis csak egyszer él az ember. Isten neki. Jöjjön! Legalább vége lesz a dolognak egyszerre. Mindegy no! Magam is így akartam én azt!«

Pedig dehogy akarta így, dehogy. Maga a mélységes pokol rendezte azt így össze!

A percek rendkívül lassan teltek. Egy kis kutya künn megkaparta az ajtót. Egész testén jéghidegség futott át, s fogait is hiába szorította egymáshoz, biz azok összevacogtak.

Pedig nem volt gyáva. Hiszen éppen az ágyúk elé készül. Süvítő golyók nem fogják megijeszteni, egyetlen

arcizma sem rándul meg ; hanem ettől az embertől, aki úgy él az ő képzelődésében, mint egy óriás, mint a fönség és a hatalom megtestesülése, ettől az embertől, akinek igazsága van vele szemben, s akit egy ismeretlen erő támogat, hogy szörnyű legyen : ettől az embertől úgy reszket, mint a kocsonya.

Érzi, tudja, hogy hiába készítette ki a pisztolyt, nem lesz annyi erő a kezében, hogy csak fölemelje is. Oly nevetéses, oly törpe lesz. Annak a hatalmas embernek a pusztá közeledése is összemorzsolta.

No, most már itt van! Hallatszanak a lépései, mindig közelebb, közelebb. Nyomában tompa zsvivaj jelzi, hogy kíváncsi tömegek húzódnak meglátni rettenetes bosszúállását.

Kopp, kopp! . . Még kopog is az ajtón.

De már azt nem hallja Gábor. Talán nem is kopog senki. Mintha álmodná az egészet, hogy az ajtó megnyílik lassan, csendesen, s a résen át apró sátánok ugrálnak be rikító öltözetben, színes lámpácskákkal kezeikben, s szemkápráztató táncot kezdenek jární a szobában. A lámpák csillognak, az apró ördögök szemei villognak, s ez örült sebességben összefoly minden, s egy óriási tarka gombolyagban gurul feléje, fülsüketítő zúgással . . .

— Ejnye no, öcsémuram, hát mért néz rám olyan haraggal? Voltaképpen nekem kellene haragudni. Ej, ej, bizony nem vártam volna. Hiszen én nem tehetek róla, tekintetes öcsémuram!

Gábor csak nézi, nézi tágra nyílt bámész szemekkel Mácsikot, hallgatja ezt az alázatos, szerény hangot, de még mindig nincs ébren, még mindig igézetnek, álomnak véli.

— Mindenkor azt tartottam, tekintetes uram-öcsém, hogy hosszú haj, rövid ész. Mért is nem tetszett kérem agyonütöni azt az oktalan asszonyi állatot? Oh, oh, de restellem. . . de restellem.

De már erre aztán kezd lassankint magához jönni Gábor.

Hiszen nem valami emberevő az, hanem egy összeroskadt, sápadt vén ember, akit gyermekké, gyávává tett a csapás! Mikor az utolsó gerenda is összetört azon a mester-

séges épületen, amelyet oly nehezen, annyi fáradsággal állított fel a levegőben, ő maga is megtört az utolsó gerendával.

— Mihelyt meghallottam, mi történt, mindjárt eljöttem, tekintetes öcsémuram, hogy bocsánatot instáljak. Hosszú haj, rövid ész... mindig mondom.

Gábor arcába beleszökik az eleven piros vér, amint ránéz az összedúlt vonásokra, nincs azokban ravaszság, furfang, nem látszik azokon semmi, csak a kiábrándulás keserősége. A hatalmas Mácsik György nincs többé sehol.

— Üljön le Mácsik bácsi... Oh, üljön le. Boldog vagyok, hogy nem haragszik. Hát igazán, igazán nem haragszik?

Mácsik szomorúan tekint az »oszlop«-ra. Annyira megszokta nagynak tekinteni ezt az oszlopot, amit ő emelt, hogy szinte áhítattal tévelyeg rajta a szeme. Erős valami, rettenetes erős lehet az! Csakhogy már nem oszlop.

— Hiszen én vagyok a hibás, én vétettem a bácsi, az egész család ellen, s én bántam most rosszul az izével... óvele... a néniével. Beösmérem, belátom. De a feleségemet sértegette, és én olyan hirtelen haragú vagyok, hogy nem bírok aztán magammal.

Mácsik sóhajtott, s elhárító mozdulatokat tett a kezeivel. Hangja is vékony és nyöszörgő lett.

— Nem... senki sem hibázott. Ott az... az! (És kezével a padlás felé mutatott.) Az isten csinálja az egészet!... Nem bírtam vele!... Minden szétesett, minden...

Nagy kezét halántékára tapasztotta.

— Rossz munka volt. Pedig hatalmasan kicsináltuk. Vége van. Megnyertük volna. De mit ér, ha semmi patrónus se elég az isten ellen!

Alázatosan lehorgasztotta fejét és fázni látszott. Gábor kikereste a legjobb székét, s odavitte neki, de nem ült rá.

— Megyek, tekintetes öcsémuram. Nem jól érzem magamat...

— Mintha láza volna, bácsi.

— Igen, igen, valami ilyen csekélység. Nem tesz semmit. Hát csak azért jöttem, harag ne legyen a dologból. Nem szeretném...

S kisompolyodott a szobából leverten, a bajusza lecsüngött, mint a szomorúfűz-ág, szemének fehérje sárgás színbe játszott, a léptei is olyanok, voltak mintha csak úgy parancsszóra húzná kelletlenül az egyik lábát a másik után.

Gábor megzavarodva jött ki utána, marasztalta volna, de nem bírt szóhoz jutni bámulásában. Hát nem álmodik? Mind igaz ez? Ez hát Mácsik György, az emberevő? Hiszen ez a legszelídebb, a leggyámoltalanabb ember mindazok közt, akiket valaha ösmert! Nem, nem ilyennek képzelte ő Mácsikot. Kísértet ez csak, incselkedő ördög, aki magára vette a nagy Mácsik alakját.

Pedig bizony az igazi Mácsik az, aki ott megy, lassan, támoltyogva, meggörnyedten, ő az, hiszen mások is ösmerik, s tanakodnak, mi lelte?

Még lekapják előtte a kalapot — de már összesúgnak utca hosszát, hogy gyáván viselte magát, hogy packázni hagyott magával egy siheder által...

Hallatlan ez, rettenetes ez, még gondolatnak is, hogy a nagyerejű Mácsik meghunyászkodik, mint a leforrázott eb. A feleségét halálra taszigálja az a fiú, s íme ennyibe marad a szörnyű violencia. Ott kullog szelíden, összeesve, mint az istenes egyházi. No iszen, mehetsz már híres Mácsik György! És ugyan hova mégysz? Talán vizikátort rakni a nemzetes asszony nyakcsigájára, vagy zsoldárokat éneklni... zsoldárokat, hahaha.

Soha még dolog, ami történt, oly izgatottságba nem ejtette az embereket, mint most az, ami nem történt. A pláneták tengelye esett-e hát ki, hogy egyszerre ily csodálatosan megváltozott? Emberek, mi vagyunk-e megbolondulva egytől-egyig, vagy pedig Mácsik György lett gyáva? Haj, jaj, jaj! Lőttek már ennek a világnak! Talán már repedezik is a föld, s nyílnak a sírok! Föl kellene menni valakinek a toronyba és félrevernü a harangokat! Az ítélet napja ez már! Mert ha a tegnapi világ lenne ez még, nem adhatta volna elő magát ilyesmi.

De amint lassan-lassan oszladozni kezdett az ámulat, eleibe tolakodott az emlékezet. S ami régen történt, azt most mind hozzáidomították ahhoz, amin ma csodálkoztak. Mert most már visszajárul fordult a dolog. A mai jelenet

nem volt megérthető a múltakból, vették hát fundamentumnak a mai jelenetet, s amire visszaemlékeztek, azt építették hozzá ehhez. S így már tökéletesen összevágott.

— Hát persze, persze... ha jobban meggondoljuk. Biz isten sose volt igazi bátor ember. Mindössze a szája nagy. Ebből áll az egész Mácsik.

— Pusztá képzelődés volt az ereje! — bizonykodott a nótárius. — Hát ki emlékszik, ugyan ki emlékeznék valamely nevezetesebb virtuscselekedetére? Ugye senki? No, bizony én sem.

— Úgy, úgy! valóságosan igaz. Ezek a félkegyelmű Laczkók az okai. Ezeket nyergelte ő meg — hajtotta Laczkó Gergelyné. — Meglehet, etetett velök valamit. Mind bele voltak bolondulva. Nem tudom miért? No, ugyan volt is kibe? Ezek kürtölték, hogy ilyen hatalmas, olyan bátor. S elég, ha csak egy mondja, mert egy bolond százat csinál. Száz bolond meg már a maga ostobaságát teszi meg bölcsességnek.

— Most jut eszembe, hogy ez a Gábor-gyerek kicsiny korában is mellbe vágta egyszer. Ugyan hol volt kigyelmeteknek a szeme? Én sohase tartottam valami nagyot fölöle.

— Forgósadta! — kiabálta Harkány Borcsa. — Hiszen ha csak egy csepp bátorság volna benne, ülhetne-e veszteg ilyenkor? Én asszony vagyok, de ha nem nézném, hogy két gyereket szoptatok itthon, magam is ott volnék, ahol az uram van. Ott én, ha nem egyébbel: a piszkafával.

— Ej haj, de kényes vagy Borka! — förmedt rá csúfondárosan Suska Mihály. — Láttam is már a paripádat otthon; oda van támasztva a kemencéhez, már hogy tudniillik a seprőd. Csakhogy nem a Gellérten van ám a háború, Borka!

— Ejnye te fölfújt béka! Hát ezt érdemlem én tőled, te lúdtalpú, te? Mordizom adta betyárja, mindjárt kikaparom a szemedet.

— Nem tűröm, azért sem tűröm el, ha a gazdámat mocskolják.

Harkányné azonban nem engedte azt annyiba.

— Bizony, hallod, neked is elég nagy szegény, hogy itthon sütkérezel. Még az olyan legény is odavitte a fogát, akié még ki sem nőtt valamennyi. Még a részeges Laczkó is

elment tegnapelőtt. A fia is ezért jött, hogy elmenjen, meg van fogadva a szekere, vagy hogy talán el is indult azóta. Pedig annak felesége van, s úri módra nevelték, mégis elmegy, s itt hagyja azt a selyemteremtést, mert hallod-e, olyan jószág az, én láttam, hogy olyat a piktor se fest, mert olyan az, hogy isten bocsássa meg, de imádkozni tudnék hozzá. Bizony szégyenelheted magad Suska Mihály a gazdával egyetemben.

Miska lesütötte fejét és sóhajtott. Elevenére tapintottak ezek az átkozott asszonyok. Nem is szólt többé egy kukkot sem, hanem egyenesen hazament azzal az eltökéléssel, hogy fölmondja a szolgálatot, s elmegy a tábor után, de csak annyit mert, hogy kerülgetni kezdte:

— Nemzetes uram! Az a szóbeszéd vagyon a faluban, hogy hát nekünk is el kellene menni.

— Derék, nagyon derék — felelte az öreg szórakoztatan, de valószínű nem tudta, mit beszélt.

Sem azt nem hallotta, amit Miska mondott neki, sem azt nem vigyázta, amit ő felelt, csak éppen a szája járt. Nem volt magánál. Arcát mély levertség viaszszínűre festette, szemei elvesztették fényüket, úgy néztek ki, mint a kocsonya. És akármit tett, az mind oly nagyon furcsán esett ki. Néha elkezdett könnyezni, s ilyenkor majd a szíve szakadt meg rajta az embernek. Máskor fütyölésre fordította, de ez még sokkal szomorúbb volt.

Napokig eljárkált egyedül a kertben egy nagy bottal, s amerre járt, a növényeknek leütögette a virágaikat vagy a gyümölcszeit, amijök volt. Ebben telt kedve.

— Miért teszi ezt, nemzetes uram? — kérlelgette Miska.

— Hadd pusztuljanak — mondá ridegen, de mégis szomorúan. — Nem érted te azt, édes fiam.

— Pedig azok is az isten teremtsései.

— Éppen azért, fiacskám.

S rettenetes mély keserűség volt a hangjában, de olyan, hogy az ember pára alakban, epe-színben szinte látta leszállni a virágokra, a füvekre, s mintha sötét anyagokkal bevonná azokat is ez a borzasztó lehelet.

Amellett szelíd volt és jó. Némelykor félénk, mint egy gyermek. Az ajtónyílástól is összeresztett, a kukoricásuho-

gástól elfutott. Egyszer egy macska ment végig az udvaron, s vörös szemével ránézett Mácsikra.

A hatalmas ember behunyta szemeit és fölördített: »Üsd agyon azt a szörnyeteget, üsd agyon« — s úgy reszketett, mintha kísértetek gyötörnék, még a foga is vacogott. Miska vasvillával szúrta keresztül az ártatlan állatot.

Különös volt a viselkedése mindenben, csak néha-néha csillant elő benne a régi ember.

Toborzó huszárok jártak a környéken. Miska mindennap nagyobb-nagyobb kedvet mutatott, hogy közéjük áll, de mindig bizonyos tartózkodással hozakodék elő a tervével.

— Hej, nemzetes uram, mégiscsak anyánk ez a föld.

Mácsik szeme még egyszer szikrát vetett ekkor, s a fogait megcsikorgatta:

— Anyja bizony a kutyának, de nem nekem!

S ezzel olyat rúgott a földön a patkós csizmájával, hogy csak úgy gurultak szerte a rögök, mintha zsombék pora lennének.

De ez a kitörés csak egy pillanatig tartott nála, megint visszaesett a búskomor hangulatába, megint gyámoltalan lett és gyöngé. Hadarva beszélt és halkán. Ha valamit szólt vagy kérdezett, előbb mindég körülnézett tartózkodón, gyanakodva.

— Te Miska — kérdé mély titkolózással egy este — láttad-e te őt?

— Kit, nemzetes uram?

Mácsik elpirult, s lesütötte a szemeit, aztán a kabátja gombjait babrálta, mint valami szerelmes.

— Azt a gyereket... Laczkó Gábort?

— Láttam, nemzetes uram. Mikor elment...

— Elment? Hát hova ment el?

— A táborba ment.

Mácsik sóhajtott, azután mintha nem értette volna jól, tűnődni, évelődni látszott ezen.

— Hogy miről is beszéltünk? Jaj igaz... róla. Hát hogy elment? Te Miska, igazán elment? És mit mondott, hogy miért megy?

— A tisztelendő úrral beszélgettek. Azt mondta, minden ember megunhatta már, hogy mindig a királyok

tissék az alsókat. Hogy hát ennek most másképp kell lenni.

— Ne beszélj bolondokat, Miska. Honnan szeded te ezeket? Hát igazán azt mondta? Jaj, de nagy bolond is az ember, Miska fiam. Ejnye, de furcsa, hogy ezt mondta.

Ezen a mondaton aztán sokáig elgondolkozott, ezzel is feküdt le a méhesbe, mert ott hált egy tábori vaságyon (azzal hengegett azelőtt mindig, hogy a faágy letörne alatta), midőn egyszerre csak fölverte éjjel merengéseiből, félálmból valami tompa kopogás az istálló tájékán.

Sötét volt, nem láthatta mi történt, de a kopogás egyre erősebb lett, úgy rémlett előtte némelykor, hogy az istálló-ajtót döngeti valaki.

— Uocu, Miska fiam, nézd meg, mi lehet?

— Valami tolvaj lesz — szolt Miska kedvetlenül kász-málódva föl.

— Ha tolvaj, fogd meg és hozd ide.

— De hátha többen vannak — ellenveté az durcásan.

— Mit? — szolt oda mérgesen, mintha a régi Mácsik lenne —, akkor kiálts egyet rám, majd összefogdosom én valamennyit. De egy-kettőért restellem felhúzni a csizmámat, mert nagyon nehezen jár.

Miska vasvillát vett a kezébe, s azt óvatosan maga előtt tolva indult meg, hatalmasan polemizálva útközben a tövisekkel: Hogy a Jézuska büntessen meg!.. Virítsatok ki a pokolban!.. Rágjon meg benneteket a hegyi kígyó. (Ilyenkor t. i. mindig egy-egy tövis ment be a meztelen lábába.) De csakhamar lihegve csörtetett vissza, torkaszakadtából kiabálva:

— Megjött a Sármány! Itt a Sármány! Egészen összeverte a csillagos homlokát. Jaj szegény Sármány!

— Miféle Sármány jött meg, te golyhó?

— Hát a Sármány, a lovunk, akit eladtunk a tótoknak.

— Micsoda? A nyerges lovam?

— Az ám, hazajött a jó pára. Megszökött a tótoktól.

Visszajött a mostoha gazdától, az édesekhez.

Erre a szóra lerúgta magáról Mácsik a takarót, s meztláb rohant el megnézni a Sármányt.

Csakugyan ő volt, a régi kedves pejparipa, melytől olyan nehezen vált meg annak idején, s csak a családi oszlop vitte rá, hogy eladja. Hanem a jó Sármány hívebb volt, ragaszkodóbb volt önála, nem felejtette el, elszabadult, hazajött, s éjszakának idején be akart jutni az istállóba, hogy odaálljon a hajdani helyére, s reggelre ott találják, mintha minden a régiben lenne, mintha csak egy hosszú, hosszú álom lett volna az, hogy ő nem volt itt... Olyan nagyon szépen gondolta ezt ki a Sármány.

Mácsik megösmerte lovát azonnal, s amint az okos szemeit szelíden rávetette, meg nem bírta állni tovább, odaborult a nyakára, összecsókolta számtalanszor.

— Csakhogy megjöttél, kis burkusom! Csakhogy itt vagy, aranyos kutyácskám! Jaj, oda nem adlak többé száz-ezer forintért!

A Sármány úgy tett, mintha értené a hízegő szavakat, s mialatt a lapockáit veregette, egészen odahajtá nyakát annak az izmos vállaira. A gazda szemeiből kicsordult a könny, meg a Sármányéból is, csakhogy az egyik szeme, mint a mesebeli öreg királyé, sokkal jobban sírt, mint a másik. Mácsik csak most vette észre, hogy azt bizony hályog borítja, s fájdalmas hangon szisszent föl:

— Elnyomorítottak, tönkretettek, szép lovacskám! Elsoványodtál, megvakultál, hazajöttél panaszkodni. No, ne nézz rám olyan szemrehányón azzal a másik szemeddel! Ló vagy te még azért, többet érsz te azért egy egész ménesnél. Megirigyelnek még tégedet éntőlem.

Volt dolga Miskának egész reggelig, friss almot vinni a Sármány alá, zabot hozni a padlásról (jó, hogy ki nem törte nyakát a létrán ilyen cudar sötétben); a vakaró sem pihent, nyomban ki kellett szedni a három hónapos port a Sármányból. Az egész háznép fölébredt, még a beteg nemzetes asszonyt is fölköltötték az eseményre, s olyan sürgés-forgás támadt, mint mikor valami nagyon kedves vendég érkezik a házhoz.

Ezalatt maga a gazda nyugtalanul hanykolódék fekhelyén egész éjjel, hogy hát miféle csoda az, mi oka volt annak a lónak hazajönni? Vajon keresni fogják-e a tótok, akik megvették, vagy pedig úgy hagyják ebben a zavaros világban?

El volt érzékenyedve, megrendült a Sármány jöttétől. Mert az bizonyosan jelent valamit. Több esze van annak a lónak, mint egy vármegyének, nem jött volna az hiába! Aztán úgy ránézett, de olyan furcsán nézte, mintha valami nagy mondanivalója lenne. De kár, hogy nem érti!

Pedig kezdte mégis érteni lassankint. Reggel első dolga volt az istállóba menni. Ni, milyen szép már azóta a Sármány, úgy ragyog a szőre, mint a tükör, s vígan ropogtatja a sarjút! Gyönyörködve simogatta meg hosszú, aranyos sőrénjét, s így szólt hozzá biztató, nyájas hangon:

— Tudom már, mit akarsz. . . tudom már. Hát hiszen jól van hát. Elindulunk délben.

Lehozták a padlásról a régi nyeret, (vajon nem kezdenek-e majd birtokháborítási pert a tyúkok érte?) a szerszámot, kantárt is előkeresték a kamarából, s kikenték-fenték hájjal, az ócska bőr mohón beitta, mintha sietne, nehogy az éhes macskák lenyalogassák. Volt ott egy régi munder is kardostul, tarsolyostul a fogason, valamelyik régi Laczkó viselte valamikor az inszurrekcióban, azt meg a molyok fogják megsiratni, kivált a bekecset, mert az volt önekik a megyei székhelyük.

Ahogy felöltözött, mintha nem is a régi lusta ember lenne, kihúzta hosszú derekát, délceg lett a járása, csillogó a tekintete.

Könnyedén pattant fel a Sármányra, mintha megfiatalodott volna. A lábadozó nemzetes asszonyt az udvaron még egyszer érzékenyen megölelte lehajolvást.

— Vigyázzon rád az isten, édes párom, te pedig vigyázz arra, ami kevés vagyunkánk még megmaradt, mert — s itt elérékenyült maga Mácsik is —, mert megeshetik az, hogy még visszajövök ide.

Kibuggyant a könnye a nemzetes asszonynak erre az utolsó mondatra. »Ne beszélj, ne beszélj. . . már hogysisne jönnél? Kellész is már te a golyóbisnak? Hiszen csak lesz eszük, hogy nem eresztenek előre.«

Elfordult könnyezve, s ezalatt Suska is készen lett az útra, megtömte a szeredást, felvette az ünneplő öltözetét, s hogy fegyvere legyen útközben addig is, míg igazit kapnak, a fejszét akasztotta a vállára, így indultak el, ura lovon,

ő gyalog mellette, a templomsoron át. A gyerekek és asszonyok, amerre mentek, hangos kacajra fakadának, s osúfon-dáros szavakat kiabáltak utánuk.

— Nini, ott megy a rozsdás vitéz! Trapp, trapp, trapp! Szigfrid vitéz meg ott szalad a lova mellett! Hahaha!

Mácsik behúzta a nyakát a vén mentébe, úgy tett, mint aki nem hallja. Suska pedig köveket kaparászott a földön, meghajigálni a gúnyolódó boszorkányokat, miközben felsóhajtott:

— Hogy változik minden! Istenem, istenem. Mi lett a nagy Mácsik György sorsa?! Még ez a pipogya vászonnép is mocskolja.

S megfenyegette ökleivel a röhögőket.

— Hanem iszen majd összejövünk, megálljatok!

XV. FEJEZET

A MEGLÓTT ZÖLD SZEM

Csakhogy az még nem egészen bizonyos.

A halál szövi azt a piros pántlikát, mellyel az ég széle van beszegve esténként. A halál cifrázza ki oly pirosra az eget, hogy hasonlatos legyen a földhöz, mert az is piros. Csakhogy míg annak az égő falvak és városok, ennek az emberi vér a festéke. Ezekkel a színekkel dolgozik a halál, ha siet.

Éppen annak a piros fénynek a nyomában indult a rozsdás vitéz a szolgájával. Mert furcsa állapot ez, minden ember a halálnak siet segíteni, s mégis azt hiszi, hogy magát védelmezi.

Nem kellett kérdezősködniök útközben, merre van a sereg. Jelekből találtak rá a Pély István zászlóaljára, mely akkor jött a görbe vidékről, hol a tótokat verte meg, s most már a rendes csapatokhoz akart csatlakozni.

Mikor utasaink a tarai erdőcskéből kiértek, akkor bukkantak rá a hadtestre.

Mácsik félrehúzódott Suskával egy fa mellé, míg a csapat eleje elmegy a szűk hegyi úton. Annyit már tudott,

hogy a masírozásnál hátul jön a vezér, akihez fordulnia kell.

Hát amint sorba elmentek mellettük a marcona gerillák, némán, hallgatagon, rájuk sem ügyelve, egyszerre csak elkiáltja magát egyikök:

— Dicsértessék a Jézus Krisztus, bátyámuram!

Mácsik odanézett, hát a Filcsik István volt. Hanem iszen ki is kap az most a hadnagyától, amiért elszólta magát a »dicsértessékek«, lesz ebből legalább két órai kurtavas, mert a katonai regula nem engedi meg az ilyen szalutálást. — Pedig bizony Filcsik sem tehetett másképp. Még a regulánál is erősebb szokás, hogy ennek a generálisnak meg így kell köszönni.

— No, csakhogy te vagy, Pista öcsém!

— Mit keres itt bátyám? — kiáltott fel Filcsik, kilépve a sorból.

— Hát eljöttem — szolt Mácsik szomorúan —, itt maradok köztetek.

— No, azt bizony okosan tette. Hej hopp. Most már hát csinálunk valamit.

Összeütötte vígan a sarkantyúját. Meg volt győződve róla, hogy de már ezt Bécs is megérzi. Még csak most kezdődik majd el a forradalom!

— Kik vannak itt a mieink közül? — kérde Mácsik.

— Majd mind itt vannak. Már tudniillik, akik még bele nem haraptak a fűbe. Mert bizony elmaradt egy-kettő.

— Kicsoda?

— Hát a szegény Laczkó István... Laczkó János, Laczkó Ferenc.

— Ferenc is elesett?

— Becsülettel. Bekapartuk szegényt a lipői hóba.

— Hát az elevenek?

— No, ezeket majd mindjárt meglátja valamennyiöket, kivéven az öreg Chalupkát.

— Micsoda? — ordított fel Mácsik. — Itt van az a gazember? No iszen, megtett az minket! Összetöröm a vén csontjait.

— Neki vesszük a legtöbb hasznát. Ő a tábori spion. Most ugyan nincs itt, hanem estére bizonyosra megjön,

ahol meghálunk. Csodaember az, ott van tíz helyen is egyszerre, többet ér az, mint mi százan. Azt ugyan ne bántsa, bátyámuram.

— Mit? Hogy ne bántsam? Hát semmit se tudsz? Hát semmit se mondott?

S düttől tajtékszott a nemzetes úr szája, öklét pedig odaszoritotta a halántékaihoz, mintha attól kellene tartania, hogy meg ne repesse a túlságos erő. Pedig az már nem volt erő, még a felfortyanás is inkább csak modor volt már nála.

— De bizony mondott valamit — felelte Filcsik elgondolkozva. — Éppen múltkor emlegette, hogy valahol egy korcsmában az állás alatt meglátta a bátyám Sármány lovát, rozoga tót szekér lócséhez kötve. A gazda nem volt ott, fogta hát magát, kioldozta az állat kötőfékét, s világnak eresztette.

— Ő volt az? — hebegte Mácsik csillapodva. — Hiszen nem rossz ember! Van benne szív a kutyában! Azaz, hogy tulajdonképpen nagyon becsületes ember . . . Ősmerem a gézengúzt! Mindegy, jó fickó, derék csont. . . Hogy kioldozta a bogját? Ej, öreg, öreg, ilyen csínyekre is ráérsz útközben! No, már igazán alig várom, hogy meglássam.

S ezzel azután úgy eldicsérte Chalupkát, hogy a könnye is kicsordult, miközben egész csomó pribolyi ember fogta körül nagy lelkesedéssel, s vitték a vezér elé.

Pélly mint környékbeli ember, hírből ősmerte Mácsikot, s mindjárt megtette a szabadcsapatjában hadnagynak. Miért is ne tette volna meg? Nem került neki semmibe.

Az öreg arca kiderült erre. A szertelen nagyravágyás tüze még megcsillámlott a szemeiben.

Élénk, ruganyos volt néhány napig. A pribolyiak még láthatták benne a régi Mácsikot, de ez is csak illúzió volt. A nagy ereje oda lett, parancsolni már nem tudott nekik. Szelíd volt, elmélyedő, s némelykor búskomor. Mindenkire gyanakodott, tehát mindenkitől félt, s következőképp mindenkinek a kedvét kereste; mindenkire sokat adott, kezdtek hát órá semmit se adni.

S ő ezt nem vette észre. Ez rontott rajta legtöbbit, mert nevetségessé tette. Kezdték mosolyogni a háta mögött.

Voltak még föllobbanásai, de ezek már nem gyűj-

tottak. Nagy diadalokról, egetverő győzelmekről ábrándozott, s azokra beleképzelte önmagát is.

Azt mondta egyszer Laczkó Mátyásnak :

— Mit ér, hogy tönkretesszük az ellenséget? El kell venni az idegen népektől is egy-két országot. Bajorországban példának okáért nagyon sok sarjú terem, Burkusországban pompás árpa. No, én ugyan le nem teszem a kardot egy hamar, ha kezembe vettem.

Máskor meg Filcsiket biztatta :

— Mihelyt egy kicsit rendbe hozom itt a dolgot, magam mellé veszek fiam, és elfoglaljuk azt a Békést. A törvény ügyis lassú lett volna. Bizonyisten jobb így! Nincs-e igazam, Filcsik fiam?

Az ismerősei összenéztek szánakozón, mintha mondanák: meglágyult az agya a szegény öreg szalma-hadnagyának.

Vagy hogy mindig lágy volt, és csak az ő eszük nem nyílt ki azelőtt?

A henegeésből gyakran ment át a csüggedésbe. E két véglet közt keringett. Kivált akkor lett egyszerre oda, ha Laczkó Gábort emlegették. Fejét lehorgasztotta, kezei alá hanyatlottak, s még a könnyei is megeredtek. . .

Mindenkit arra kért siránkozó hangon, hogy ne emlegesse, s mégis ő hozta fel minduntalan nagy bizalmasan titokban, ha nem látták-e valahol, nem tudják-e, hol van?

Az a képzelődés éltette, hogy még félténivalója neki az a gyerek, ezt az aggodalmat disputálta magára. Méreg volt a tápláléka. Némelykor megcukrozta föllobbanó nagyra-vágyással.

De lassan-lassan a nagyra-vágyása is kicsinyes hiúságokban aprózódott el.

Bántotta, hogy nincs uniformisa. A hadnagyi egyenruha volt minden vágya, mely valóságos betegséggé fajult. Ahol megszálltak városban vagy falun, első dolga volt szabót hajhászni, de a fátum úgy akarta, sehogys juthasson uniformishoz. Pedig anélkül nem ér semmit a hadi élet. Ettől az uniformistól várta a nagy fordulatokat!

Végre is sikerült annyiban, hogy az Úr kiszólitotta az élők sorából a csapat egyik hadnagyát, a pocakos Széll Péter hadnagyot, akinek, ami pedig nagy ritkaság ebben

a csapatban, teljes uniformisa volt. Egyébiránt valami hamaros tüdőgyulladás szegődött hóhéranak.

Chalupka, aki ott virrasztott mellette, rávette a haladoklót, hogy az egyenruhát testálja el Mácsiknak. Elég jó lesz neki a másvilágon a Mácsik ünneplő öltözete is.

Szél Péter csak nehezen egyezett bele; mindenféle ellenvetései voltak, hogy így, hogy úgy, az ő ruhája többet ér, de meg azonfölül, miképp ösmer ő majd magára a feltámadáskor idegen ember gúnyájában?

De a Chalupka rábeszélő tehetsége győzött, a ruha a Mácsiké lett, kikötötte azonban a beteg, hogy csak a halála után.

A hiú vén ember minden órában odajárt nézegetni, meghalt-e már?

Visszataszító volt ez az emberietlen vonás, pedig nem a rossz lelkületből folyt, hanem csak a gyermekies gyöngeségből, mely mind jobban-jobban hatalmába ejtette.

A ruha bő volt különben, át kellett igazítani előbb. Chalupka vállalkozott rá. Ahhoz is értett. S Mácsik egy ingre vetkőzve várta azalatt türelmetlenül, míg kikrétázta rajta az új birtokos idomait, míg szétfejtette, összevarrta a pitykéket, a paszomántot, míg ismét ráteremtette a hadnagyi gallért a járulékaival.

... Pedig semmi sem ingerli jobban nevetésre az idegeket, mint egy pőrre vetkőzött nagy ember.

Hanem iszen ez sem tartott örökké. Kész lett az utolsó öltésig, beleöltöztetett. Kipödörte lelógó bajuszát, kihúzta magát rangosan. Olyan volt, mikor a sorba lépett, mintha újjászületett volna. Tündöklött az arca, s nem tudta a lábait hogy rakni.

— Mégiscsak szép az élet, István! — mondá Filcsiknek. S teletüdővel szíttá magába a hús levegőt.

Azután végignézett a csapaton kevélyen feszelegve, az atilla ráncait simogatván.

— Teringette, csak már lenne valami... csak már lenne egy jóra való csata. Teringette, István... hiszen ez se egyéb, mint egy pör... ez is egy nagy pör.

Annyira megtetszett neki ez az ötlet, sorba járta vele a vezetőket, hogy hát egy nagy pör ez az egész dolog... bizony-isten nem egyéb.

S olyan jóízűen kacagott hozzá, mint a zuhatag.
Csak már lenne is valami döntő tárgyalás minél előbb.
Ez egyszer ugyan hamar meghallgatta az Úristen.
— Ellenség! Ellenség! — kiáltották az előőrök.
— Lóra! — vezényelte Pélly. Mert ennek a csapatnak
taktikája volt kerülni a komoly ütközeteket.

Nagy zűrzavar lett egyszerre. Akinek lova volt, lóra
kapott, akinek lova nem volt, gyalog iramodott a Naszály
felé.

Mácsik a Sármányra vetette magát. Szerencse, hogy nem
lát, mert meg nem ösmerte volna a gazdáját. De azért szinte
érzi az uniformist, kevélyen ficáncol alatta, fejét a szügyébe
vágva úgy megaprózza negédesen, mintha palatinust vinne a
nyeregben.

Egy tó partja mellett vitte útjuk. Gondolom a bánki
tó volt. Mácsik meg nem állhatta, hogy odalovagolva meg ne
nézze magát a tükrében.

A zöld-szem éppen pihent akkor. Szél nem zavarta.
A szemöldöke se mozdult; csendesén állottak ott a füzesek.

A napfény rásütött a sima lapra, az óriási szem elkezdett
nevetni, gúnyosan vigyorogni az öreg nemzetőrhadnagyra,
s olyan pöffeszkedő rúttnak mutatta az arcát, olyan görnyedt-
nek az alakját, hogy dühös lett, kivette a pisztolyát s
belelőtt.

— Nesze, kutya, tudd meg, hogy itt járt Georgius
Mácsik!

De alig volt ideje mondani, mert erre a lövésre egyszerre
megmozdultak az óriási szemnek a szemöldjei, szuronyok
csillantak ki a füzesekből, elrejtett csapatok bújtak elő
sűrű sorban.

— Körül vagyunk véve! Két tűz közé vagyunk szorítva!
— kiabáltak a magyarok. — Elő, elő! Ne hagyjuk magunkat!

Nem is hagyták magukat, legalább nem olesón. Emberül
megállták a mieink a sarat, pedig kevesebben voltak: itt
csak meghalni lehetett.

Mácsiknak az volt első dolga, hogy megfutamodott
tűskön-bokron. Hanem Pélly eléje vágatott gúnyos haho-
tával:

— Ejnye, Gyuri bácsi! Ne szaladjon hát el a pörtől!

Elvörösödött az öreg, restelkedve megfordult, s eleresztette a kantárt, ha már így van, hadd vigye hát a ló bolondjába.

Hideg borzongás futotta át idegeit, de a golyók süvítése lassankint felforralta vérét, lázba hozta, szemei kidülledtek, az arca megdagadt. Volt benne valami rettenetes.

— Ide mellém, pribolyiak! Ide mellém! Nem valami nagy dolog! Hajrá. . .

Bátor lett, ész nélkül, akár a feldühödött fenevad. Hangja úgy harsogott, mint a repedező harang.

— Hej, Laczkók! Laczkók!

Az erdők visszasüvítették a Laczkó-nevet:

De jól is viselték magukat a Laczkók. Károly éppen most bukott le halva Mácsik mellől.

— Tisztelem az édesapádat, fiacskám! — bömbölte Mácsik, s hátralovagolt most, hogy visszatérítse a széledezőket, mert az utolsó roham szétbomlasztotta a osapatot.

— Hova szaladtok, bolondok? Nem látjátok, hátul még több az ellenség.

— Nem ellenség az! — világosította fel Pélly. — Rosszul láttak az előrsök. . . Megnyúzatom a gazembereket. Honvédek azok . . . ni, megösmerni a sapkájukról! Kutyául jártuk meg; azok elől szaladtunk bele, ezeknek a szuronyaiba.

— Már én pedig mégse hátrálok — szólt kevélyen.

— Pedig jobb volna, nemzetes hadnagy uram — csábította Suska —, ha eleibök szaladnánk, hogy visszatérjünk velök. Mert itt addig elpusztulunk egytől-egyig!

Nem volt igaza, egy részök közel járt, nyomban megperdült a dob a szőlőhegy alatt, s vagy százfőnyi honvéd csörtetett elő a völgynyílásból.

Új lélek szállt az emberekbe. Jó Pélly kihúzta kardját, s újra a csapat elé lovagolt szürkéjén.

— Utánam!

Megfordult a kocka. Az ellenség meghátrált. Csak néha fordultak meg, futvást egy-egy sortüzet eresztve az üldözőkre.

Ezekből az utólagos golyókból találta el valamelyik Mácsikot. Ingadozni kezdett a nyeregben. Vére végigcsurgott az uniformison s a ló oldalán. Ott tátongott egy seb a Sármányon is. Összevegyült ló és gazda vére.

Nagy feje alá hanyatlott, legelőször a csákó esett le róla, azután ő maga is lefordult, de nem érhetett le a gyepre, mert az egyik lába a kengyelbe akadt.

Tudta azt Sármány, átértette; búsán megállt egy ugar szélén. Nem mozdult, mintha beásták volna, csak a lábait fogta el reszketegség, s kétszer nyerített föl fájdalommal.

Az elősiető honvédek haldokolva találták az öregot; az egyik, aki kivette lábát a kengyelből, fölemelte, hogy arcába nézhessen, nehéz volt a test, alig bírt vele, odatámasztotta egész hosszában a saját vállára, míg a másik karjával átfogta a vállán.

A haldokló kinyitotta szemeit, s görcsösen ragadta meg a honvéd nyakát.

— Az oszlop! — rebegte halkán. — Az oszlop...

— Én vagyok, bátyám...én.

Egy bágyadt mosoly jelent meg a vonagló sápadt arcon.

— Ne hagyj, Gábor... ne hagyj meghalni, édes fiacskám! Így, így, hadd támaszkodjam rád. Mégiscsak oszlop vagy te... Mégiscsak tudtam én azt, éreztem én azt.

E pillanatban futott oda Filcsik is, de szavak nem jöttek ajkaira. Némán, megindulva állt, s levette a sipkáját.

Egy zavaros tekintetet vetett rá Mácsik. Megösmerte. Bágyadtan lehunyta aztán a szemeit. Halántékai rángatózni kezdtek. Kisvártatva teste rázkódott össze, s egész élettelen súlyával Gáborra nehezedett.

— Bátyám, jó bátyám! — ébresztgette Gábor.

Ez a hang föllármázta még. Jéghideg keze a Gáboré után motozott, s gyengén megfogta, megszorította. Szederjes ajkai megmozdultak susogva.

Filcsik odahajlott a füleivel.

— Mit mondott szegény? Mit kíván?

— Hogy vigyük a... pöرت, a másikat is... a mienket, s hogy a pörakta összesen harminckilenc.

Gábor rátette balkezét a szívére. Nem dobogott többé.

— Meghalt — szólt tompán.

Filcsik reszkető hangon motyogta:

— Lehetetlen az!

Pedig mégis úgy volt. Megtörtént. Fölemelték ketten, s elvitték az ugarról, ne legyen rögökből a ravatala, távolabb, a tónál leeresztették gyöngéden, puha selyem fűbe; Gábor vizet merített csákójába, s lemosta arcáról, kezeiről a vért.

— Oh, a szemeit nyitva hagytuk, István — mondá szomorúan —, azokat le kellene szorítani.

— Nem, nem . . . hadd maradjanak! — felelte az könnyhullatással.

Talán gondolta, hogy jobban illik, sokkal méltóbb Priboly nagy fiához, nyitott szemekkel álmodni meg lent két folytatását a két pörének.

I.
FÜGGELÉK

AZ APÁM ISMERŐSEI

CÍMŰ REGÉNY VÁZLATAI ÉS VÁLTOZATAI

**MIKOR UTOLSÓ FÖLDESURUNK
A DESZKÁN FEKÜDT**

*(A FALUBELIEK BENYOMÁSAIT
ELBESZÉLI A SZERZŐ)*

[1875 előtt]

Egy reggel halva találták a réteken. Magát lőtte-e meg, vagy orvtámadásnak esett áldozatául, nem tudni.

A faluban csak akkor tudtuk meg, mikor már otthon volt kiterítve a fekete posztóval bevont címerteremben. A fáklyák fölgyújtattak a fényes ravatal körül, s vérvörös világuk kísérteties fényt vetett a Szent-Illyéni grófi címerre, egy szájában arany karikát tartó sasra, e jelmonddal körül: »az ősök nyomán«.

Valóban Szent-Illyéni Pál most van legigazabban az ősök nyomán; nemsokára ott lesz a hatalmas főispánok és országbírák koporsói mellett az övé is. Az utolsó koporsó, melyet a Szent-Illyéni kriptá befogad. A legislegutolsó koporsó. Most már meg fogják fordítani fölötte a büszke címet. Nem lesz annak gazdája soha többé.

Maga a legutolsó Szent-Illyéni ott fekszik halva, mozdulatlanul, a virágokkal ellepett magaslaton. A szeme most sincs behunyva, nem lehetett azt többé lenyomni. Három falubeli öregasszony, aki megmosta a sáros holttestet, órákig elkínlódott e művelettel, de a szemek nem csukódtak be. Pál gróf nem akart engedelmeskedni; egy arisztokrata még a halála után sem engedelmeskedhetik a csócseléknek. Egy Szent-Illyéni nyitott szemekkel várja be, hogy a koporsó födelét reá szegezzék, és nyitott szemekkel találja az ítéletnapit trombitaszó.

A gyászruhás szolgák lábujjhegyen járnak-kelnek a nagy úr halotti ágya körül. Suttogva szólnak egymáshoz, mintha attól tartanának, hogy a méltóságos gróf illetlennek találja a viseletüket. Egy közönséges emberről tudnák, hogy semmi köze többé a világhoz, semmi hozzászólása többé semmihez. De egy Szent-Illyéni! Az talán még a holtá után is parancsol. Egy magyar főnemes, aki még talán az égbe is magával viszi az alkotmányát, s onnan is bele fog szólni az

isten befolyásolásának útján az apró-cseprő parasztemberek sorsába.

Kisérteties némaság honol.

A mozdulatlan szív fölött csupán egy óra ketyeg a halott mellényzsebében. Az emberi szerkezet túlélte az istenit. Ennek a verése megállt, az még továbbra is méri az időt.

S künn messze földön, hetven faluban zúgnak a harangok, ahol birtokos, patrónus volt óméltósága. És e nagy harangzúgás közé nem vegyül egy, egyetlen zokogó szó sem.

Egyetlen gyöngéd zokogó szó, mely túlharsogná hetven falunak a harangját.

És az aranyos ravatalra nem hull egyetlen részvét-könny sem, mely foltot hagyjon a drága selyemlepedőn, hogy az a folt fényesebben csillogjon ott királyok minden pompájánál.

Eh! egy arisztokrata nem szorul rá még a szeretetre sem! — Az el tud menni a másvilágra a maga becsületéből is: nem kell neki könny és sóhajtás útravalóul.

A címerterem szárnyas ajtói be vannak zárva, s két alabárdos áll a küszöbön kivont karddal, távolabb pedig egy karosszékekben talpig feketébe öltözve az öreg Kamuti János ül, a méltóságos úr tisztartója. Feje leeresztve a könyökére, mély gondolatok terhével látszik vajudni.

Az udvar megtelik kíváncsiakkal, kiknek most szokatlan, érdekes látvány lesz egy grófit halva látni.

A mi falunkban szokásban van sorba látogatni a halottakat. Még egyszer megnézik színről színre, megmérlegelik, sokat változtatott-e rajtuk a halál vagy nem, szelíd kifejezést kölcsönzött-e az nekik vagy ijesztőt, megnézik, hogy voltak öltözve utoljára, új csizma volt-e lábukon, vagy régi, volt-e szentelt bárka a fejük fölött, hajlékony volt-e a kezük vagy meredt s csak nagy ügyel-bajjal gyűrhető-e be a koporsóba? Megvizsgálják szegről-szegre mindent, figyelemmel kísérik egész a temetésig és emlegetik hetekig, nehéz volt-e a halottvivőknek, nagyot szól-t-e a göröngy, mikor a koporsójára hullott, nem-e megfordítva tették a fejfát a sírjához?

Hát még mikor nem valami közönséges ember hal meg, hanem egy gróf, akit kilenc vármegyében sövegeltek s akit 70 falu harangja sirat két nap óta folytonosan!

Be sok harangozó keze behöhlyagosodhatott a kötélrángatásba!

Egész csoportok ostromolják az előszobát, ahol az öreg Kamuti guggol, s ahol az alabárdosok léptei kongnak tompán, egyhangúlag a hideg márványkövezeten.

Az alabárdosok végigtekintenek a csőcseléken, megvetőleg, hidegen... néha meg-megnyitják az ajtó egyik szárnyát egy-egy előkelőbb látogató előtt, azonban újra bezárul a nagyúri terem ajtaja ünnepélyes, kimért csikorással, s az egyik alabárdos elutasítólag, monoton komorsággal veti oda a bebocsáttatást kérőknek :

— Öméltóságához nem lehet bemenni.

S amint újra meg újra megesikordul az ajtó, valami sajátságos lehelet csapkodja meg a nyíláson át a csőcselék arcát ; valami fojtó szűrő szellet, mely szinte megmarja a képüket, mely szinte kergeti kifelé.

Mintha az ott bent mozdulatlanul fekvő arisztokrata lehelete keveredett volna méreg gyanánt a levegő miriád atomjai közé. S mintha ez atomok egy érdes, megvető hangba rezdülnének össze, mely visszaverődik a gyászba vont címeres falakról :

»Takarodjatok innen!«

S míg bent a palotában a kísértetszerű csend virraszt némán a holttest fölött, addig a gazdasági udvaron egyik kocsi a másik után robog be, hozva a drágábbnál drágább halotti jelvényeket ; gyászöltözeteket a cigánybanda számára, mely még egyszer muzsikálni fog a méltóságos úrnak, fekete uniformist a cselédségnek, mely most már a senkié, halomnyi viaszgyertyát és fáklyát, hogy azok még egyszer és utoljára fényt vessenek a temetéskor az aranyos koporsóra, mely a Szent-Ilényi család színeivel, vörös-sárga selyemmel van megbélelve, s melyben oly puha, nyugalmas fekvés esik.

De a temetésig még egy kellemetlen funkció vár öméltóságára. Mielőtt odafektetnék az ősökhöz, még egy szolgájával van egy kis dolga, — a törvényyel.

Mint törvényhozó erre is ő varratta, míg élt, a libériát, ennek is ő parancsolt, s az most ezt a parancsot fogja teljesíteni!

Ki akarja kutatni, hogyan, miben halt meg a nagy úr? Öngyilkos volt-e, vagy megölték?

Őméltóságát föl fogják boncolni. Pápaszemes doktorok véleményt fognak mondani fölötte és hajba kapnak afölött, hogy melyiknek van igaza.

S a darabokra vágott arisztokrata még akkor is mereven, megvetőleg fog nyitott szemeivel végignézni ez embereken, akik öt forint diurnumért összemetélik izekre, aztán szépen óvatosan megint összerakják méltóságos tetemeit, és nem fogja elárulni egyetlen vonással sem, hogy ez neki kellemetlen.

S minden azt fogja hirdetni örökkön-örökké, hogy ami vele történik, abban ő nem lát semmi különöset, az mind az ő meghagyásából esik.

HOMÁLYOS ÜGY

ELBESZÉLÉS

1875

A fölbukkanó nap által bearanyozott síkságon, a kövér életet lehelő füvet eltaposva, meredten fekszik egy holttest. Köröskörül a buja lóherén vércseppek közé keveredett a reggeli harmat, szokott csillogását elvesztve; az apró sás húsos levelei, amint a hajnali fuvalom lengeti, úgy tűnnek fel, mint megannyi hegyével függőlegesen fölfelé állított kard, miknek véres pengéje rezegve hajlong. A szomszéd hangyafészek lakói tömör csoportokban tódulnak a komor színhelyre, hol az ünnepélyes csendet csak egy-egy holló szárnycsattanása veri föl, vagy a szél síró nyögése, mely szakadozott közökben meg-megzörgeti a fűzfabokrokat és tompán elhallgat, mintha érezné, hogy a természet ma halottas-ház. Egy vadászeb fekszik a hulla mellett és nyalja a megaludt vért, aztán kiölti hegyes, szederjes nyelvét, hú, okos szemeit behunyja, mintha gondolkoznék, majd felszökik, körülugrálja a véres tetemet és kínosan vonít fel; füleit nem hegyezi, azok lekonyulva függnek le, jeléül, hogy nem élő állatot illet borzadályos hangja — az eget ugatja.

Ah, egy élő állat közelít! Egy gyámoltalan, megiramodott nyúl. Épp imént veré fel vackából a pór kaszája. Egyik hátsó lába, mit a penge érintett, vérzik, csupán három lábon folytatja pályáját. »Hahó!« ordít a pór s követi a vérrrel jelölt nyomokat. Az üldözött egyenest a holttestnek tart s csak a vértócsánál áll meg meghökkenve. A vizsla odapislog a könnyű zsákmányra és meg sem moccan; egykedvűen nézi a hajszát s mint valami semleges nagyhatalom, a füle tövét vakarja. A nyúl azonban reszket a semleges nagyhatalmaktól is (akár példát is mondhatnék rá) és irányt változtat a hullámzó búzaföldek felé. A pórsuhanc abban a jóhitben, hogy a reménybeli ízes pecsenye elvérzik s meg kell lennie, lélekszakadva fut a nyomon, mígnem felbotlik a hullában s

hanyatt esik ; keze könyökig süpped a vérbe, feje hozzá-
vágódik a halott koponyájához és megkongatja.

A suhanc örülten sikolt fel, felugrik, el akar futni, de az ijedtség uralmába vette tagjait s alig négy lépésnyire összerogy. Mozdulni nem bír, szemeit behunyja, hogy ne lás-
son, de lát : a hulla le van festve a levegőbe is, úgy amint azt a valóságban megpillantotta, és le van festve a sötétség-
ben is ; ha az égre néz, a felhők azt ábrázolják, még a nagy, ugarnak hagyott fekete szántó föld is úgy néz ki ott a távol-
ban, mint egy agyonvert ember, elterülve a köröskörül zöld mezőn. Ki ne remegne ilyen képektől?

A vizsla odasompolyodik az ijedt suhancához s lassú nyöszörgést hallat. Az okos állat lapos, benőtt ábrázatából, homályos, karikázó szemeiből olvasható, hogy megértetni akarja magát.

A suhanc felrezzen a nyöszörgésre és megösméri a vizslát.

— Blikk! Csiba te! ki az a halott ember, Blikk?

Ha meg tudná mondani!

De ha meg nem mondja, legalább fölébreszti a kíván-
csiságot a szerencsétlen kamaszban, ki hason kezd csúszni a test felé, lassan, óvatosan, dobogó szívvel, behunyt szemeit hasonló óvatossággal nyitogatja; csupán parányi nyíláson engedve azokat a borzalmas helyre tekinteni. Egy puská volt az első tárgy, mit így látott : gyönyörű, ezüsttel kivert, damasztcsövű kettős fegyver. Milyen kár, hogy az most már senkié!

Azután egy megmerevedett kéz látszott ki a fű közül, összeszorított ujjakkal. Éppen egy »katinkabogár« mászott rajta ; a népköltészet szerelmi postásai, kik megviszik a parasztleányok és leányok édes üzenetét távoli országba, s kezére szállnak annak, akihez küldettek szerelmes szavak-
kal. Vajon ide ki küldte? . . .

A suhanc még közelebb kúszik, botjával elhárítja a szerb-tövis kimagasló, szúrós leveleit, melyek az ismeretlen arcot eltakarják ; még a foga is vacog, mikor odanéz :

»Oh, ki hitte volna! Oh, ki hitte volna, Uram, én Is-
tenem! . . .«

A meglepetés és ijedtség rokon érzelem, de mint az ugyanazon darab pénzre vert kétféle kép közül, ha felül van

az egyik, okvetetlen alulra kell kerülnie a másiknak, itt is aláfordította az ijedtséget a meglepetés. A suhanc nekiiramodott a falunak, jajveszékő, ordító hangjával mindent betöltve :

»A gróf meg van ölve . . . meg van gyilkolva! A nagy gróf, . . . a hatalmas gróf!«

Az ódon egyház falai komoran visszhangoztak : »a nagy gróf . . . a hatalmas gróf . . . Az emberek sápadtan adták odább : » . . . a nagy gróf, a hatalmas gróf . . .

A templom mellett emelkedett a büszke palota, a Perzse-grófok ősi fészke ; az megtelt borzalmas suttogással, tompa lármával, s bádog kúpjára kitüzetett a fekete lobogó.

. . . Nyomban egy forgószél kerekedik, felkapva gázt, szemetet, elhullasztott lúdtollakat, papírdarabokat az utcákról és udvarokról, forgatta köröskörül a levegőben, aztán vakmerően belekapaszkodott a gyászszászlóba, kicsavarta és odavágta nyelestül a templom falához. Arcul ütötte a templomot és elsüvöltötte magát: »A nagy gróf . . . a hatalmas gróf . . . meg van ölve!« . . .

I.

A holttestet hazahozták és kiterítették a pompás márvány-csarnokban, melynek ajtaja fölött e felirat volt olvasható a családi címer (arany mezőben ágaskodó oroszlán) körül : »Az ősök nyomán.« És az utolsó gróf Perzse bizonyára sehol sem lehetett őseinek jobban nyomában, mint a ravatalon. Egy őse sem volt már életben, mind ott feküdt már a maga helyén a kisbelédi csendes kriptában. Most még jobban együtt lesznek, senki sem fog következni többé. Az ágaskodó oroszánt lefordítják örökre.

A templom harangjai szomorúan zúgnak, távolibb falukból is el-elkapaszelegy-egy haranghangot. Hetven falunak az ura fekszik halva, hetven toronynak szólnak a harangjai, de egyetlenegy zokogó hang sem vegyül a harangzúgásba, ami túlhangozná valamennyit . . . valamennyit . . . Csak a vizsla nyihog, nyöszörög künn a címerterem ajtajánál, kaparja az ajtó deszkáját és a kuvik huhog a szélkakas tetején ; a nagy gróf, a hatalmas gróf!

A nagy gróf pedig ott fekszik a drága, gyászszőnyeggel bevont fényes ravatalon. Viaszgyertyák égnek a nagy, néma termekben, hol ő járt azelőtt parancsoló, rideg arcával, hova csak meggörnyedve volt szabad belépni másnak. Még a halálban is a régi nagy úr; marcona, rideg vonásai most még ridegebbek, összevont szemöldei most még parancsolóbbak. A gyászruhás szolgák remegve, lábujjhegyen járnak a ravatal körül s suttogva beszélnek egymással... A halott zsebében szíve körül egy aranyóra ketyeg, apróra mérve a véghetetlen, mindent fölemésztő időt: »tik-tak, tik-tak«... Tegnap ilyenkor még a szív is így ketyegett! A gyarló emberi mű szerkezete túlélte az isteni műszerkezetet!

De az isteni műszerkezet erőszakosan állíttaték meg. A társadalomnak kötelességei vannak, s a halottra, mielőtt őseihez térne, még egy kellemetlen funkció vár: fel fogják boncolni.

A vizsgálóbíró, a törvényszéki orvos és jegyző megérkeztek. Az öreg, becsületesképű tisztartó, Pintér Mihály, alázatos arccal vezeté őket a gyászterembe.

— Mit tud a szerencsétlenségről? — kérdé tőle a vizsgálóbíró.

— Ma reggel értesültem róla.

— Elejéről, barátom, egészen az elejéről... Jegyző úr, tessék a vizsgálati jegyzőkönyvhöz fogni!

A jegyző beteges kinézésű, barna fiatalember, szögletes arccsontokkal és karminpiros orral, fontos állása tudatában nyakkendőjét és inggallérját megigazgatja, azután az átellenes tükörbe pillant, mely azonban be lévén húzva fátyollal, nem egészen ínye szerint tükrözi vissza megelégedett vonásait. Keleti lassúsággal ereszkedik le egy fekete bársony karszékbe, kiteríti az üres ívet, lefújja róla a netán ráragadott port és behajtja rajta a margót.

— Kezdhetjük.

— Mikor beszélt ön utoljára a gróffal? — kérdé a bíró.

— Tegnap délben.

— Milyen kedélyhangulatban volt?

— Azt hiszem, komor, mint mindig — felelt a tisztartó.

— Írja, jegyző úr! — szólt a bíró: »tanú folyó hó 6-án látván, illetve beszélvén felperessel, akarom mondani

vádlóval, illetve az áldozattal, annak komor kedélyhangulatában állhatatosságában folytonossági hiánynak mutatkozó jeleket észrevenni nem látszott.»

Ezen hivatalos mondat lediktálása után büszkén hordozta végig a szobán szemeit és csak a Pintér Mihály uram jámbor, ripacsos arcán állítá meg azokat. Különben mikor inquirált, csak az egyiket látszott használni, a másik szeme be volt hunyva, s míg amaz figyelemmel gyűjté a benyomásokat, ennek sötét tájéka előtt sorba állítottak azok, s a fantázia segítségével szerves egészé lőnek kidomborítva.

— Nos aztán?

— Igenis, kérem alásan. A gróf délben kijelenté, hogy vadászni megy az ispánnal, én tehát, amint illik, kitisztítottam fegyverét a mindenessel. Ahogy oszt elment a kegyelmes úr, nem is láttam többé, csak ma — halva. Este vártam, de legkevésbé sem jutott eszembe aggódni... Őméltósága gyakran méltóztatott éjjel kimaradni.

— Nem mondott valamit, midőn távozott? Valami fontos, a homályt felderítő szót?

— Nem, nem... azaz hogy, kérem alásan, mégis mondott valamit. Azt kegyeskedett ugyanis mondani, midőn a tornáccon lement: »Édes Pintérekém, félek esőnek lesz«.

— Ez valóban fontos! — jegyzé meg gúnyval a jegyző.

— Magam is azt vélem, kérem alásan, — selypített a jó öreg. — Őméltósága nagyon finnyás ember volt, tetszik tudni. Ha volt valami sötét célja... nem akarta méltóságos holttestét kitenni esőnek, lucsoknak... Uram Istenem, milyen finnyás ember volt!

A vizsgálóbíró összehúzta vastag, kiülő szemöldeit.

— Ez rejtélyes esemény, — mormogá — nagyon rejtélyes. Az ember azt sem tudja, hol kezdje.

— Cherchez la femme! — dünnyögé a jegyző, monokliját szeme alá szorítva. Régi praxis...

— Régi, de jó. Aki oka az oknak, okozója az okozottaknak. A patvarban is, mindenütt asszony! Én csak azt mondom önnek, amice, akármit beszéljen is ön, hogy asszony van a játékban.

— Éppen én jegyeztem meg az imént.

— Dehogy jegyezte, dehogy jegyezte. Leolvasta a homlokáról. Egy szót se többé. Idegen eszmékkal ne pávaskodjék, fráter, hanem figyeljen a vizsgálatra és tanuljon.

Itt megint körülhordozta szemeit a szobán, arcára csúszott hosszú szürke haját kimért lassúsággal simítá félre, homlokát megdörzsölte egy tarka zsebkendővel és haragosan ráförmedt a jegyzőre.

— Asszony van a játékban, ha mondom.

Ezalatt az orvos felvette a látteleletet, konstatálván, hogy a gróf baloldalán halálos seb tátong. A golyó a szív táján ment be és az oldalbordák közé fúródott.

— A golyó — jegyzé meg — kétségtelemné teszi, hogy a gróf vagy gyilkosság áldozata, vagy pedig öngyilkos.

— Bah! Hát lehetne-e valami harmadik? Hova beszél ön, doktor Szirupka?

— Nos, azt hiszem, véletlen szerencsétlenség is lehetne; de ez esetben nem lett volna a puska golyóra töltve, vagy legalább nem valószínű. Könnyű vadra réten nem szoktunk golyóval vadászni.

— Hm... hm! Ön legtitikosabb eszmémnek ad kifejezést, doktor. A csomó oldódik, doktor. De én mégis azt mondom: asszony van a játékban. Tanú, folytassa! Ki volt azon egyén, ki a gróft kísérte?

— Daróczy Pista, becsületes, derék, jámbor fiú, ki a légynek sem vétett soha. Nekem magamnak keresztfiam.

— Állíttassa elé, valamint azon fickót is, ki a hullát megtalálta.

Addig a vizsgálóbíró türelmetlenül járt-kelt fel s alá, hol-hol megállt és azt dünnyögte: »nagyon komplikált«, kinézett az ablakon, mintha a felhőket vizsgálná s egyszerre felkiáltott: »átkozottul komplikált«; aztán elkezdett ujjaival az üvegtáblán dobolni, míg másik kezével önkéntelenül mellét tapogatta, mintha már előre keresné ott az érdemjelet, mit ez a vizsgálat eredményez.

Az öreg Pintér belépett sápadtan, megzavarodva.

— Daróczy Pista nem található. Ő sem jött haza, senki sem látta azóta.

— Majd megtaláljuk. Arra való a rendőrség. Így még érdekesebb. Bizonyára, bizonyára! Tavaly egy gyilkos ön-

Gyulai László rajza a *Nemzetes Uraimék* VII. fejezetének címlapjához
(1884-es kiadás)

Gyulai László rajza a *Nemzetes Uraimék* XIV. fejezetének címlapjához
(1884-es kiadás)

ként jelentette fel magát. Összeszidtam a mamlaszt. Elrontotta minden passziómat. A patvarba is, mit érne a tarokk, ha színével osztanák benne a kártyát? Ide azzal a másik fickóval!

Az előbbi fejezetben említett suhanc neve Kis Gazsi. Köpcös, kerekkepű, egyik szemére bandzsál, 18 éves.

A bíró kérdésére előadta, hogy tegnap és ma apósa réjtén kaszált, s egy fölvert nyúl nyomán akadt korán reggel a hullára. Egyebet nem tud.

— De ha tegnap is ott kaszáltál, lövést is kellett hallanod.

— Egyetlen lövést hallottam, úgy uzsonna táján.

— Ez volt az! — kiáltott fel a vizsgálóbíró. — A csomó oldódik! Ki lőtt, édes fiam, ha tudnád? . . .

— Bajos vón' megmondani, de ahogy körülnéztem . . .

— Láttál valakit? — vágott közbe a bíró a türelmetlenség mohóságával.

— Az ispán urat láttam futni végig a rekettyésen, kalap nélkül. Mindjárt gondoltam, hogy tán a pecsenyéje szaladt el.

A bíró fáradtan ereszkedett le egy karszékbe és fennhéjázó tekintettel fordult a jegyzőhöz :

— Tegye jegyzékbe e fontos vallomást. A dolog komplikált, nagyon komplikált s mégis, ha nem csalódom, közel állunk a kifejléshez. Vallatási rendszerem oly kitűnő . . . A gyilkos ló és világnak fut, az öldöklő fegyver súlya alatt roskadozva . . .

— Nem volt nála fegyver, könyörgöm — szólott Kis Gazsi, jámbor arcát egészen a bíróhoz tolva.

— Hogyan! nem volt fegyvere? Ez esetben még komplikáltabb. Azonban . . .

Ujját orrára illeszté, fejével ide-oda kapkodott, mintha valami koválygó gondolatot fogdosna.

— Bizonyára . . . bizonyára! Az ispán puskájának ott kell lennie valahol eldobva. Mindenekelőtt ösmerkedjünk meg, uraim, a színhellyel. Tanú oda fog vezetni.

II.

Kléner Pál vizsgálóbíró urat a megboldogult Bach-korszak felejtette itt s ültette át a magyar talajba. A plánta megfogamzott és megizmosodott. (Mindig jó idő járt a »kétlaki« növényekre.) Tökéletes magyar lett belőle, s ha valaki otthon, szállásán kíváncsiságból felnyitná a nagy, kapesos, német szövegű bibliát, ott találná a két hátulsó, üresen hagyott lapon bejegyezve házaselete gyümölcseit ilyen formán : »Töhötöm született a mérleg planéta alatt, Árpád a rákjegy alatt stb.« Itt tán megjegyezhetjük mellékesen azon körülményt is, hogy a derék úr eleinte nagy betűkkel vezette a növekedő lajstromot, s bár később apróra fogta, mégis annyira kifogyott a papírból, hogy az utolsó csemete neve már a margóra került. No, de Kléner úron sem könnyű ám kifogni. Fogta magát s még két üres lapot kötöttetett a százados pergamenek közé.

E kis epizód tökéletesen jellemzi az érdemes vizsgálóbíró előrelátását, melyet különösen bírói működésében szeretett fitogtatni.

A vizsla fürgeségével ügetett a vezető suhanc után, folytonosan veszekedve az útközben adomázó orvosra.

— Ön nem bír érzékkel, doktor, az események iránt, önt nem hozza izgatottságba az igazság keresése! Az a legbecsületesebb munka, doktor!

A véres színhely némán igazolta a bíró állítását. Aki jogtalanul kiontott vér fölé teszi talpát, ha még van benne becsületérzés, lehetetlen, hogy meg ne szomjúhozza az igazságot. A vér beszél. Jaj annak, aki már meg nem érti, hogy mit beszél!

Mindnyájan megértették s arcukon híven visszatükröződött a megdöbbenés.

— A gróf e helyen tölté meg a puskáját — jegyzé meg dr. Szirupka, puska-aggyal behorpasztott talajt mutatva.

— A számból veszi ki a szót. Ez elvitázhatlan! De mi következik ebből?

— Sok és semmi. Mindenesetre azonban egy adat az egész esemény összeállításához.

E percben Kis Gazsi elordítá magát. A fűben, mintegy harminc lépésnyire, meglelte az ispán puskáját.

— Mondtam! — ujjongott Kléner úr diadalittasan. Uraim, ez az orr többet ér az állami jogszolgáltatásnak, mintha aranyból lenne. Ez az orr, uraim . . .

(Kléner úrnak meglehetősen nagy orra volt; hamarjában nehéz lenne kiszámítani, mennyit ér akkora darab arany, hanem az így vakon is bizonyos, hogy kevesebbet ért, mint amennyibe került: nagyon sok tubákot fogyasztott az istenadta!)

A talált puská egyike volt a közönséges fajtájúaknak, dupla csővel, agyán D. P. betűkkel. Kléner úr megvizsgálván ez új corpus delictit, konstata, hogy csupán az egyik cső van megtöltve, mégpedig golyóra, a másik üres. Ebből kelle eldöndülni a suhanc által hallott végzetes lövésnek, mely a gróf életét kioltá.

— Bocsánat, spectabilis, — szolt a jegyző — ne méltóztassék figyelmen kívül hagyni, hogy a gróf puskájával is hasonlóan áll a dolog; az egyik cső üres, a másik golyóra van megtöltve.

— Persze, édes Cserepes barátom. Éppen ez a szép oldal a Perzse-féle bűnügyben. Bizonyos titokszerűség. Hümm! Félek, bonyodalmas lesz. A lapok is foglalkozni fognak vele. Bizonyára . . .

— Én is azt hiszem, — vágott közbe Cserepes — a dolog nem oly egyszerű, mint hisszük. Eddig legalább nincs okunk hinni, hogy Daróczy a gyilkos. A gróf öngyilkos is lehetett s Daróczy rémültében futhatott s dobhatta el puskáját.

— Igen, barátom, de miért van a cső golyóra töltve?

— Hát a gróf puskájának egyik csöve miért van szintén golyóra töltve? Az egyik kérdés elüti a másikat; addig, míg az esemény indító okát nem sikerül kikutatnunk, minden csak föltevés!

— Egészen helyes, — bizonyítá az orvos. Előbb gyökeresen meg kell ösmerkednünk az előző napok történetével, mert ezeknek a napoknak kell, hogy legyen történetök . . .

A bíró maga is belátta ennek szükségét, s visszatért a kastélyba, hol kihallgatta a folyton szaporodó tanúkat, lelkiismeretes figyelemmel jegyezve fel minden adatot, mely

Perzse grófra és Daróczyra vonatkozott. Meg volt győződve, hogy világhírű bűnügyben dolgozik, mely méltán fog sorakozni az Ebergényi- és a híres Tichborne-pörhöz s nevét emlegetteté teszi a kontinensen. Milyen szerencse!

A szerzett adatok azonban nem vitték a célhoz közelebb; azok csak azt bizonyították, hogy Daróczy István egyike a legbecsületesebb, legjámborabb, közszeretben részesülő ifjaknak, kihez még árnyéka sem fér a bűnnek. Oskoláit a keszthelyi gazdasági intézetben végezte, hol ő volt a legpéldásabb tanuló, onnan az uradalomba került, s azóta is folyton dísze volt az ottani társadalomnak: ő nem lehetett gyilkos.

A gróf ellenben rideg, komor, kegyetlen ember volt, soha senki sem szerette, soha senki sem mosolygott rá, talán még az édesanyja sem, ha ugyan anyától született e csonttá, vérré vált testet öltött átok, kit mindenki gyűlölt, kitől mindenki irtózott. De miért? Valami ösztönszerű idegenkedés volt az az emberekben, melyet nem magyaráz meg a lélektan. Soha senki sem látogatta, soha senki sem kért tőle semmit, pedig nem is volt fősvény. Még a koldus is kitért előle, ha rideg, sápadt, síri arcát megpillantá. Még a vakokat vezető gyerekek is ösmerték s reszketve húzták félre a kapuk aljába előle vakjaikat. Ő maga sem szeretett senkit, jót senkivel sem tett, szívért nem öntötte ki senki előtt, mert senkije sem volt. Hallgatag, magábazárkózott kedélyű volt, éjjel azonban sokszor barangolt a mezőn. A nép azt hitte, hogy az ördöggel cimborál, s voltak, kik hallották őt ott beszélgetni valamely láthatatlan, gonosz szellemmel.

— Ez nagyon világos, — jegyzé meg a doktor az utóbbi pontra vonatkozólag. — A gróf irományai közt egy csomó verset találtunk. Ő poéta volt.

Kléner úr látván a tanúvallomások sikeretlenségét, egész erővel nekifeküdt a gróf irományainak. A kutatási düh nem hagyta nyugodni; föltúrt, fölhajhászott mindent. De az említett verseken kívül, mik viharos, belül hatalmasan égő szenvedélyt árultak el, semmi sem vetett világot a borzasztó katasztrófára. Száraz számadási könyvek, nyugták, kontók képezték a fiókok tartalmát. Ah, végre mégis talált Kléner úr valamit.

Egy üres lapot, egy megkezdetten levelet a következő megszólítással: »Kedves Eveline.« Egyéb semmi. Hova lettek azok a gondolatok, amik még következtek volna!

Kléner úr felkiáltott örömben.

— Mondtam. Ugye mondtam. Asszony van a játékban. Miféle kisasszonyt hínak itt a vidéken Évának?

E kérdés az öreg Pintér Mihályhoz volt intézve, ki akárminth kutatott is emlékezőtehetsége lomtarában, nem bírt hasonló nevet találni.

— A kő tudná most ezt a fiatal nemzedéket... olyan hamar nő, mint a gomba, az ember a nevet sem ér rá megtanulni. Bizony nem ösmerek én azok között Évát, ha csak...

— Nos, ha csak?

— Ha csak — hebegé az öreg tisztartó — a leányomat nem vesszük, a kis Vicát.

— Nos, miért ne vehetnők? Szép, nemde?

Az öreg Pintér bácsi fülig pirult.

— Uram, én atyja vagyok, s terhemre esik...

— Bizonyára, édes Pintér úr, bizonyára. De én a törvény, őfelsége a király nevében teszem kérdéseimet, melyek szorosan vonatkoznak a bűnügyre. Igen, a király nevében...

Az öregember egész testében reszketni kezdett, kidülledt szemei meredten függtek a vizsgálóbírón.

— Az én leányom összefüggésben a bűnüggyel!? Tekintetes uram, én törődött, vén ember vagyok, de nemes ember is. Egy jó kardvas mindig megakad a házam táján, ha nekem valaki ilyeket mond, akárki nevében mondja is. Ezt felelem én az úrnak a magam nevében.

Az antik, igazi magyar alak megsodorintá tömött, ősz bajszát, s mintha nem is az előbbi alázatos ember lenne, kihívó daccal nézett a vizsgálóbíró birkakifejezésű szemeibe.

— No, no, no, tisztartó úr; félreértjük egymást. Nem a kedves kisasszonyról van itt szó, hanem a végzet néha sajtáságos, kifürkészhetlen útjairól. Ön okos ember, Pintér úr, ösmernie kell az emberi szenvedélyeket, melyek mint a rohanó patak hömpölyögnek odább-odább. Miért ne mehetne el a rohanó patak útja egy szerény mezei virág mellett?

De már ezt a floszkulust csakugyan nem bírta Pintér úr megcáfolni.

— Nézze meg, barátom uram, ezt a két szót, a gróf írása. Egy levél kezdete ez valakihez, kinek Eveline a neve. Az igazságszolgáltatás nyitott szemeit és szimatoló orrát el nem kerülhetik e szavak. Mi lehetetlenség volna abban, hogy a gróf titkos szerelmet, szenvedélyt táplált az ön leánya iránt? Ki tilthatta meg neki? Szeretni egy angyalt is szabad.

Az öreg kuruc tökéletesen le volt a lábáról verve ezzel az udvarias logikával.

— Teringette, — mondá fanyarul inkább magában — a gróf egy idő óta feltűnő nyájas volt hozzám : »édes Pintérekém«-nek hitt . . . Teringette!

Kléner úr hagyta őt eszmélkedni.

»Bezzeg ha az anyjuk élne, az észrevette volna . . . Ez aztán történet! Oh, oh! Hol volt a fejem? Ez az ostoba fő, melyet alkalmasint csak azért cipelek vállaimon, hogy legyen mitől fizetni a fejadót. Ez aztán történet! . . .«

Kléner úr egészen közel lépett az öreghez s határozott, szilárd hangon mondá :

— Nekem beszélnem kell az ön leányával.

— Mikor? — hebegé Pintér bácsi.

— Azonnal.

— Lehetetlen! Meghal, elájul szegény! Inkább megölöm magam, mintsem őt kriminális elé engedjem hurcoltatni.

Kléner mosolygott és kezeit dörzsölte.

— Hova beszél ön? Ki látta azt, szép hölgyeket kriminális elé cipeltetni? Ön legalábbis valami spanyol inkvizíciót képzél. Én magam teszem alázatos tiszteletemet a kisasszonynál. Bizonyára, bizonyára . . . Sőt az sem szükséges, hogy megtudja, hogy a vizsgálóbíróval beszél. Nos, mit szól hozzá?

— Lehetetlen, uram, leányom itthon sincs néhány nap óta. Ilyén van, a prókátor fiamnál.

— Annál jobb, sokkal jobb. Tán még nem is értesült a szomorú esetről. A patvarban, minden a legjobban megy! Ön bemutat engem mint a gróf barátját, s ily minőségben fogok vele csevegni néhány percig. Azt hiszem indulhatunk is, a kocsis hadd fogjon be ; Ilye egy óra járás, estére pedig vissza akarok térni.

Pintér szabadkozott.

— A sok mezei munka, ... a széna behordatlan ...

— Eh, — mondá Kléner úr — kinek gazdálkodik? Örökös nem maradt, az örökös az állam. S az állam, az most én vagyok.

A hencegő francia király óta még ilyen nagy szavakat nem nyelt el a levegő.

— De ez az eltakarítatlan holttest ... — próbálkozik Pintér bácsi.

— Éppen e holttest teszi kötelességévé, hogy az igazság föl kutatására segédkezet nyújtson, nehogy ártatlan lakoljon.

— Menjünk uram, — szól az öreg elérzékenyülve, s hagyta magát föltuszkoltatni a kocsira.

Kléner úr még a kocsiról is egyre csevegett.

— Ön azalatt, amice Cserepes, nyomoztassa Daróczyt, hogy visszatértemkor pontos, kimerítő jelentést tehessen. Biztos őrizet alá kell tenni, ha megkerül. Bizonyára ...

Útközben hallgatag és gondolkozó volt, csupán egyszer kiáltott fel bosszúsan: »Rossz ómen, átkozottul rossz ómen!«

A jeles férfiú ugyanis otthon felejtette burnótszelen-céjét, s a legközelebbi tanyától egy lovas embert küldött érte a kastélyba, mert anélkül — úgymond — kutatásokhoz fogni istenkísértés lenne.

III.

A »fiskálisék« kerítésén reggel óta kelepelt egy szarka, a falusi lakók ez a kedves, fekete-fehérbe öltözött komornyikja, ki az érkező vendéget bejelenti. Eleinte unatkozva gubbaszkodék egy redves karón, melynek hasadékaiban ki s be mászkáltak a mindenféle bogarak, a magát otthonosan érző szú és a lapos bődék nagy sokasága. A szarka nagy komolyan nézegette, csak néha piszkálta meg őket hosszú, összenyomott csőrével immel-ámmal. Nagy oka volt a kedvetlenségre. Az a malheur esett meg rajta, hogy az imént, midőn étkezési kombinációkkal egy izeshúsú bogár felé nyúlt, egy apró

pille röpült torkába, s szűk szájpitvarában összevervén szárnyait, a szarka torkát konokul megcsiklándozta. Biz az bosszantó dolog volt. Sokáig rázta utána a fejét, s — mint már mondtuk — kedvetlenül turkált az istenadta mindennapi kenyérben, mely a lyikacsos karó minden zege-zugából bőven özönlött ki sütkérezni a napra. No, de az idő megenyhít mindent s a vendégek előfutárja a kellemetlenség utóizének elmúltával ismét napirendre tért, s mint valami kényes dáma a legyezőjét, szélesre teríté szét farkát, rázva azt jobbra-balra, hangos kelepeléssel: »sűrögj-forogj, kukta, szakács, jön a vendég, kedves vendég!«

Egy gyönyörű, ábrándos szóke fő bukkant elő a folyosón sorba rakott leanderbokrok közül. Talán oda is tartozik, a leandertőn nőtt a legszebb virágnak!

— Hess te, hess te, ... nem kell most a vendég! — és megfenyegette ujjaival a csúf madarat.

A szarka kutyába sem vette a bizalmatlansági szavazatot, egyre kelepelt:

— Jön a vendég, kedves vendég.

Dejszen ma ne jöjjön senki. De hát ugyan ki is jöhetne kedves vendégnek? Hiszen itt van! Itt van a legkedvesebb vendég, aki azt a szép rózsás leányfőt megzavarta. Csitt! Hova beszélünk! Hiszen ezt még senki sem tudja, ez még mély titok, a szép szóke főbe nagy ravaszsággal belópódozott gondolat, mely még ott is csak inkognitó kóvályog; igazi nevét nem meri elárulni, sem azt, hogy a szív küldöttje titkos hódítási instrukciókkal ellátva, csak olyan átutazó perszónának adja ki magát, ki ha akarom — gondolat, ha akarom — füst, ha akarom — ott van, ha nem akarom ... — biz az akkor is ott van.

A szép szóke fej márvány-homlokán azonban a nagy ábrándos kék szemekben sugárzó öröm fölé valami piciny bánatfelhőske van odaállítva intendánsnak. Beszélyírói látcsövünkön megadatott azon privilégium: látni még olyan rejtett dolgokat is, miket talán Kléner úr orra sem lenne képes kiszimatolni. Egész jogosan bocsátkozhatunk hát Éva kisasszony (mert hogy ő róla van szó, még a »Családi Kör« rébuszainál is könnyebb kitalálni) arekifejezésének magyarázatába. Magyarázatába a megmagyarázhatatlannak!

Mert négyszemközt szólva, van-e abban logika, hogy mikor valakinek öröm ül a szemeiben, bánat üljön egy milliméter távolságnyira a homlokán? Éppen olyan, mintha valakinek a csizmapatkója szikrát adna, mikor térdig lubickol a vízben. Fiatal leányokkal azonban sok olyan történik, ami akkor válik igazán érthetatlenné, mikor már meg van magyarázva.

Ne vállalkozzunk tehát sisiphusi munkára, elégedjünk meg annyi jeleplezéssel, hogy Éva kisasszony szívecskéje már nem semleges terület; hogy választottja most itt van; hogy a szarka fecsegése most prózai; és végül, hogy valami nincs ínyére. Többet még a beszélyírói látcsövön sem lehet meglátni a nőből.

A Pintér és Kléner urat hozó cséza mintha az égből csöppent volna le, hirtelen berobog az udvarra.

A szőke fő ijedten tűnik el a bokrok közt, de csak egy pillanatra, a másikon már ott pihen apja keblén.

— Oh, a szarka, a kedves szarka... hogy megmondta...

— Bemutatom neked tekintetes Kléner Pál urat, őméltósága barátját.

Eveline kecses pukkedlit vágott, amint azt a cseh táncmestertől tanulta a »madám«-nál, mit Kléner úr átkozottul ügyetlen meghajlással viszonzott. A leány szembeszökő szépsége vagy a burnótszelence távolléte tette-e olyan ügyetlenné, zavarttá, biztosan megállapítani nem lehet. Elég az hozzá, hogy nagyon esetlen és zavart volt, bemenet fejét ütötte bele a külső ajtó keresztfájába, a konyhában feldöntött egy mosódézsát, az eleibe siető prókátornak (Pintér úr fiának) azt mondta, hogy »kezeit csókolom«.

No, de ez nem tartott sokáig, a lovas legény nyomban megérkezett, s Kléner úr tele szíván orrát, lassankint magához kezdett térni, kivált midőn a »Hol veszi itt magát, papa? Milyen esemény, hogy ily váratlanul jött! Minek köszönhetjük ezt a szerencsét?« s több efféle kérdések kellőleg meglettek már örölve a társalgás garatján.

Kléner úr önbizalmának visszatérével ravaszsága is megjött, s csakhamar ő vezette a társalgást oly szeretetreméltó ügyességgel, hogy legkevésbé sem volt feltűnő, midőn

hamis mosollyalkijelenté, hogy szeretne Eveline kisasszonnyal négy szemközt váltani néhány szót.

Eveline csodálkozva mereszté nagy kék szemeit az idegenre, s kérdőleg fordult atyja felé. Az mogorván intett, hogy annak úgy kell lenni, s ujjával a szomszéd szobára mutatott.

Kléner úr udvariasan karját nyujtá, hogy a megrezent leányt oda vezesse.

— Nem, nem . . . oda nem lehet . . . a mellékszobában egy, egy . . . valaki van.

— Ki van a szomszéd szobában? — kérde az öreg úr.

— Egy úr . . . egy vendég kissé gyöngélkedik — hebegé Évike elpirulva.

— Csak nem muszka emisszárius, hogy olyan nagyon titkolóztok?

A leányka arca teljesen lángbaborult.

— Nem, hanem .

— Hanem?

— Még a muszka emisszáriusnál is gonoszabb, — jegyzé meg nevetve az ügyvéd — szívhódító . . .

— Oh te! Oh te! — kiáltott fel Évike sírva fakadva és szégyenülten futott a kertbe, a virágokhoz. Azokhoz a szép, kedves virágokhoz, akik megértik, akik legjobban tudják, de nem beszélnek ki az édes titkot.

Az öreg türelmetlenül ütött öklével az asztalra.

— Lajos fiam, meg akarod-e mondani, ki az?

— Ejnye no, hát Daróczy Pista . . . Tegnap idejött s most kissé rosszul érzi magát.

Az öreg felordított, mint a sebzett vadállat, szemei, melyeket vér öntött el, vadul forogtak üregeikben, ajka remegett, orrlyukai sebesen lüktettek a felindulástól, de egyetlen szót sem hallatott. A vafejű öreg azt tartotta, hogy ami most következhetik, az már mind a Kléner dolga.

Maga Kléner úr pedig egész hidegen húzta ki a szelencét, szippantott és mutatóujjával orrát mindkét oldalról gyöngéden megveregette, mintha mondaná: »Te hoztál engem ide, tied a dicsőség, az érdem és jutalom«.

Legelső dolga volt Évike után látni.

Ott ült a lugasban, kezeibe temetett arccal. A kezek még nedvesek a könnyektől, és az arc alattuk már mosolyog.

Az elárult titok feletti fájó érzés csöndes megelégedéssé változott. Elvégre is meg kellett tudnia a papának ezt a dolgot, örökké nem lehetett titok. Most már legalább keresztülesett ezen is. Oh, szinte jó, hogy kiböfentette az a szószátyár Lajos! A papa tán meg is örül neki, ellenezni semmi esetre sem fogja: mert hiszen ő maga is mennyire szokta dicsérni Daróczyt! . . . Ha valami nyugtalanítá Évikét, az a Daróczy viselete volt, ki feltűnő mogorva, leverte kedélyű.

De a szerető leány tudott annak találni ezer okot. Valami kellemetlenség érte, pénzzavarban van, vagy tán a papával szólalkozott össze? Eh, hiszen nem lehet mindig jókedvű.

Kléner úr éppen akkor ért Évi közelébe, midőn fantáziáját ezen okok népesíték be, tehát észre sem vette.

— Bocsánat, édes kisasszony, — mondá az érdemes férfiú, mellette foglalván helyet a gyepplamagon — de okvetlenül szükség kegyedhez néhány kérdést intéznem.

Évikének eszébe jutott a »madám« tanítása: »minde nekfelett legyetek udvariasak, gyermekeim, mindenki irányában, még ha nem jól esik is« — és azt felelte Kléner úrnak:

— Rendelkezzék velem!

— Engedjen előbb még egy megjegyzést.

Kléner úr ünnepélyesen szívére tette kezét.

— Esküszöm, hogy nem kíváncsiság ösztönöz kérdéseimre, bármily különösek legyenek is azok. Egy emberélet függ szavaitól, kisasszony. Legyen szíves tehát meghódolni e tekintetnek s őszintén felelni mindenre.

Évike megrettenve nézett Kléner úrra: tréfál-e, vagy igazat mond?

— Istenem, — rebegé — mit akarnak tőlem?

— Egy kis felvilágosítást. Hm, hm, lássuk milyen őszinte! Mondja meg például, szereti-e Daróczyt?

Évike föl pattant ülőhelyéről, keble sebesen dobogott, melle zihált.

— Ki adta önnek e szabadságot?

— Szomorú tisztem, kisasszony, Daróczy veszélyben forog . . .

— Ah, — szólott fölrettenve, fájdalmas sóhajjal — mindjárt éreztem. Igen, uram, én szeretem őt teljes szívemből. De kicsoda ön?

- Mindenesetre barátja.
- Ah uram, ha ön barátom, kérem, könyörgöm, ne hagyjon sokáig kétségben. Milyen veszélyben forog ő?
- Lehet semminőben. Feleleteitől függ . . .
- Akkor kérdezzen, felelni fogok.
- Mióta szereti Daróczyt?
- Magam sem tudom. Van-e a szerelemnek kezdete?
- Talán egy hó, talán egy félév . . .
- Daróczy nem volt valakire féltékeny?
- Senkit sem szerettem kívüle.
- De kegyedet kívüle is szerették többen. Bizonyára, bizonyára . . .
- Nem tudom.
- Vigyázzon, kisasszony, ön nem őszinte. Ezzel mindent elront.
- Kléner úr most ahhoz a ponthoz jutott, hogy a legnagyobb tételt tegye föl egy kockára.
- Önt Perzse gróf is szerette, sőt levelet is írt kegyedhez.
- Ez igaz, Perzse gróf írt hozzám egy udvarias levelet.
- Hah! — tombolt örömrészketve Kléner úr lelke.
- Milyen orr! . . . Milyen orr!
- Évike halk, szakadozott, fuldokló hangon folytatá :
- E levélben azt a kérelmét adta elő, hogy tűzzem ki a napot és helyet, ahol velem egy gyöngéd tárgyról beszélhessen. Én bátyámhoz hittam őt meg, ahol jelenleg tartózkodom.
- Mely nap történt ez? — vágott közbe a bíró.
- Hétfőn. Én keddre tűztem ki az időt, ő megjelent s itt a kertben legnagyobb meglepetésemre kinyilatkoztatta, hogy szeret engem.
- S mit felelt kegyed? — kérde Kléner úr mohón.
- Megmondtam neki, hogy szívem nem szabad, hogy én Daróczyt szeretem.
- Patvarba! — álmélkodék a jó úr, míg homlokára mogyorónyi izzadság-csöppek gyűltek. — Persze le volt verve.
- Nagyon szomorúan távozott, s különös meglepetésünkre másnap a válasz dacára, ismét megjelent dúlt, sápadt

arccal. Mondta, hogy egész éjjel nem aludt, s hogy egy határozat érlelődött meg lelkében: még egyszer házasságot ajánl, s ha el nem fogadom, meghal.

— Ezt mondta! Ah, ezt mondta! — szótagozá Kléner úr lehangoltan.

— Szavai komolyan, síri nyugalommal hangzottak. Megijedék s nem mertem elutasítani. Azt hiszem, engem is megölt volna. Oh, az irtóztató volt, midőn feleletemet várva, rám nézett azokkal a meredt, üvegszín szemeivel; még most is borzadok tőlük.

— Úgy, úgy, ön tehát nem utasítá vissza! — kiáltott fel a bíró élénken.

— Tehettem-e azt? Négy heti gondolkozási időt kértem... Addig, gondoltam, kimegy fejből...

— Szólt erről valakinek?

— Atyámnak nem mertem, csupán bátyám tudja. Előtte nincs titkom.

— Hogyan, Daróczyval sem közölte?

— Alkalmam sem volt hozzá; a gróf első látogatásának eredményét elmondtam neki, mert másnap találkoztam vele egy nagynénémnél. A második látogatásról azonban semmit sem tud: éppen ma akartam azt neki felfedni.

Kléner úr felkelt, meghajtá magát s miközben kezeit dörzsölte, még egy kérdést látott jónak tisztába hozni.

— Köszönöm, kisasszony, ön teljesen felvilágosított; még csak arra vagyok kíváncsi, hogy László gróf meg volt-e elégedve a válasszal?

— Azt hiszem, igen. Kezet csókolt, midőn távozott, s bátyám beszéli, hogy amint a kocsihoz kísérte, mosolyogva szorított vele kezét. Ő, aki sohasem szokott mosolyogni.

Kléner úr előtt most feltárulni látszott az egész szomorú dráma. Látta azt lelki szemeivel és gyönyörködött benne, mint a művész a majdnem egészen kész képben, hol az összehordott nagyszerű anyaghoz csak itt-ott hiányzik egy keskeny vonás, egy-egy szín.

Nyugodtan készült távozni, de Éva útját állta.

— Tudni akarom, uram...

A bíró hosszan nézett rá és oly gyöngéden, mint csak tudott.

— Elég korán meg fogja tudni, szegény, szegény gyermekem!

Azzal megfordult s végigsietve az udvaron és szobán, hol az öreg Pintér még mindig némán, fiának egyetlen kérdésére sem felelve ült, felrántá a szomszédszobába vezető ajtót s ünnepélyes hangon kérdé:

— Daróczy István, itt van ön?

Évike éppen ekkor lépett be s remegve állott meg a baljóslatú hang hallatára, mely reszelve hasította a levegőt s erős rángásba hozta szívét. Az ügyvéd is meg volt lepetve, csak az öreg tudta, mi történik.

— Itt vagyok! — volt a felelet a másik szobából, s az ajtóban megjelent Daróczy. Gyönyörű, férfias alak, szelíd kék szemekkel, sugár természettel, becsületes, nyílt arccal.

A bíró élesen nézett erre az arcra: a Kain-bélyeg nem volt rajta.

— Ön a törvény nevében foglyom.

Az ifjú megrezzent s valódi bűnösként lesüté fejét: hosszú, göndör fűrtői beárnyékolták. Az ügyvéd Kléner úrhoz ugrott s vállon ragadta:

— Ki ön! Mit akar? Hogy mer itt rendelkezni? Ezer villám! Az én házamban, barátommal.

— Uram, az ön barátja gyanú alatt áll, hogy meggyilkolta Perzse Lászlót.

— Hazugság! — ordított az ügyvéd magánkívül.

Daróczy felemelte fejét, egy szelíd tekintetet vetett barátjára és egy fájdalmasat Évikére, aztán a bíróhoz lépett.

— Igen, én öltem meg őt, mert nagyon... nagyon szerettem Évikét.

— Boldogtalan! — kiáltott fel az ügyvéd, de kiáltása egy velőt hasító női sikoltásba veszett, melyet egy a padozatra hulló test tompa zuhanása követett.

... A hanyatló nap szokás szerint vidám arccal kukkant be a zöld ablakfüggönyökön keresztül, búcsúzni a kedves falusi ház lakóitól, s a szarka még folyvást ott kelepelt a rothadt karón; de a nap olyan sötét arcokat talált, hogy abban a hitben, hogy éj van már s elkésett útjában, nyomban visszahúzódék; és a szarka is, mintha azt kiabálta volna ez egyszer: »gyilkos, gyilkos!«

IV.

Míg a vizsgálóbíró az elbeszélte eredményhez jutott, addig a kastélyban semmi említésre méltó sem történt, ha csak azt nem vesszük eseménynek, hogy Cserepes jegyző úr Szirupka méltó bosszúságára éppen »quart-bélát« mondott »aduban«, midőn a megnyílt ajtón Kléner úr lépett be nagymérgesen.

— Ah, ily korán, — szólt Cserepes, az akták alá szanzsirozva a kártyát.

— Mindent kisütöttem, — szólt kedvetlenül Kléner úr, mint kinek orra vére foly.

— Én sem ültem itt hiába . . .

(De nem ám, gondolta az orvos, húsz partit vert rám a kópé.)

— Azóta már nyomában vagyok Daróczynak.

— Ne mondja!

— Kutattam, szimatoltam, nyomoztam, kérdezősködtem, inquiráltam s sikerült konstatálnom, hogy Stiriába futott.

— Az messze van — mondá Kléner úr, kinek kedve telt bosszúját tölthetni valakin, — Stiria messze van.

— Sebjaj! Azért hosszú az igazságszolgáltatás keze, hogy oda is elérjen. Gondos fáradozásaim folytán sikerült hű személyleírását összeállítanom.

(Egy albumban megtalálta a lurkó az összes gazdatiszti személyzet fotografiáját.)

— Cserepes úr, ön buzgó tisztviselő, — szólt Kléner úr meghatottnak látszó hangon, — hanem azért bizvást pipára gyújthat azzal a személyleírással . . .

— Hogyan, főnök úr? — kérdé az indignálódva.

— Daróczyt én már el is fogtam, kint van az udvaron, illetőleg rögtönzött börtönében, a kastélybeli jeges veremben.

— Jó híves hely . . . — mondá Cserepes minden zavar nélkül.

— Az úton ki is vallattam. Mindent bevallott az akasztófárávaló . . . Mindent bevallott.

— Hála istennek . . .

Kléner úr keserűen ráförmedt.

— Mi? Hála istennek? Önből a káröröm beszél, domine. Ön mindig ellenségem volt, halálos ellenségem. Még azt mondja: »hála istennek«, mikor engem valaki tönkretesz. Ilyen ügyet egyetlen ostoba szóval, hogy »én vagyok a gyilkos« lelkiismeretlenül befejezni, ilyen ügyet, melyben annyira kitűnhettünk volna, most a szervezés előtt. Uraim, én nem találok szavakat méltatlankodásom kifejezésére... Ez leverő, ez elszomorító...

Kléner úr oda volt a felindulástól.

— Csomagolja be, domine, a corpus delictiket és a jegyzőkönyveket. Többé nincs itt mit keresnünk. A Perzse-ügy véget ért. Mindent kivallott az a gazember; nem maradt semmi kisítani valónk. Semmi, semmi... Ami még következik, az már egészen a törvényszék dolga.

Cserepes éppen berakni kezdte a puskákat, a golyót és aktákat egy hosszú fekete tokba, midőn Pintér Lajos kocsija gördült be az udvarra.

— Uram, — szólta a fiatal ügyvéd, amint belépett, — sietve jövök ön után, hogy e szerencsétlen ügyben szolgálátára lehessen az — igazságnak. Ha a vádlott vallomását elolvasom, sok enyhítő körülményt fogok felhozhatni. Ön ezt meg nem tagadhatja.

— Bizonyára, bizonyára, — felelt Kléner úr — azonban a bűnös vallomása még nincs jegyzőkönyvbe véve, ami különben azonnal megtörténhetik.

Daróczyt elővezették, sápadt és levert volt. Gyenge, szakadozott hangon beszélt, melytől nem lehetett még ily körülmények közt sem megtagadni a rokonszenvet.

A szokásszerű előzetes kérdések után, a dolog érdemére tértek.

— Milyen indokból s miként vitte ön véghez a bűntényt? — volt a hivatalos kérdés.

— Tettem őrült szenvedély sugallata — felelt Daróczy egy könnyecseptet törülve ki szemeiből. — Én nem viseltem azelőtt ellenszenvvel a gróf irányában, ő sem bánt velem rosszul. Múlt szerda óta azonban minden megváltozott. E nap reggelén magához hivatott, s értésemre adá, hogy további kiképzetésem végett külföldre kíván küldeni, készül-

jek az elutazásra. Megköszöntem és kijelentém, hogy szíves-ségét nem vehetem igénybe, én nem távozhatom innen. »Hah, tudom miért« — ordított fel indulatosan és arcul ütött. Vérem felforr, a düh mint orkán tombolt bennem, s öklöm felemeltem rá, ő meghátrált a mellékterembe, s magára csukta az ajtót belülről. Egy irtózatost ütöttem öklömmel az ajtóra s aztán tehetetlenségem érzetében szitkok közt távoztam, fontolgatva, mit kell cselekednem. A felkorbácsolt düh és a bosszú gondolata messze elűzött otthonról a lapsi pusztára, a számtartóhoz, kitől tanácsot akartam kérni. A számtartóéknál ott találtam kedvesemet, Pintér Évikét. Ő elbeszélte, — oh minek is beszélte el! — hogy a gróf ott volt előtte való nap s szerelmi nyilatkozatot tett, mit ő vissza-utasított, el nem hallgatva, hogy szíve enyim. A gróf viselete meg volt előttem magyarázva. Valamivel nyugodtabb ke-délyben mentem haza ; otthon egy levél várt rám a gróftól. Daróczy kivette zsebéből s átnyújtá Kléner úrnak, ki azt hangosan olvasá fel :

»Kedves Daróczy!

Mai viseletemet számítsa ön be, kérem, szokott beteg-ségem megújuló lázrohamainak s bocsássa meg.

Gr. Perzse.«

— Csatolja a többi iratokhoz! — szólt Kléner úr, a levelet Cserepes elé dobva.

— E levél majdnem kibékített, — folytatá Daróczy — a kastélyba mentem, hogy személyesen megkövessem a grófort. Nem csodálkoztam, hogy szereti Évit ; hiszen oly szép, oly kedves! S elgondolva, mit érezhetett, midőn visszautasít-tották, szinte megsajnáltam szegényt. A kastélyban meg-mondták, hogy az úr nincsen otthon, délután kilovagolt egyedül, Ilye felé. Egy pokoli gondolat támadt bennem : ha Ilye felé lovagolt, akkor bizonyosan Évikéhez ment. De mehetett-e oda a tegnapi jelenet után? Nem, semmi esetre sem! Eh! de hát ki felel nekem arról, hogy a tegnapi jelenet csakugyan úgy folyt le, amint Évike előadta! Ki fog egy tizenhét éves fő szilárdságára építeni ott, hol egy szegény

fickóról és egy főúrról van szó? Izgatottan rohantam ki a rétekre a gyalogúton Ilye felé, magam sem tudom: mi célból. Egy ilyei fuvaros jött velem szembe; megkérdeztem, nem látta-e a grófot? »De bizony láttam«, felelt a fuvaros — »a tisztartó-kisasszonnyal sétál a fiskálisék udvarán.« Szédülés fogott el, meg voltam semmisülve. A szerelemfáltás kínzó ördöge beleszabadult szívembe s kegyetlenül marcangolta. Oh, ez nagy kín volt, uraim! Én megcsalottnak, kijátszott-nak hittem magam.

Daróczy végképp kimerült, engedelmet kért, hogy leülhessen.

— Bizonyára, bizonyára! — felelt Kléner úr s maga is szelencéjéhez folyamodott a kimerülés meggátlása céljának tekintetéből, — hogy az ő hivatalos stílusában beszéljünk.

— Egész éjjel nem hunytam be szemeimet. A féltékenység merész kezű bűnszerző, ki rakásra költi a fájóbbnál fájóbb helyzeteket, és ki tudja azokat színeezni, pokoli terveket kohol, csábító, borzalmas gondolatokat teremt. Én egy egész éjjel társalogtam a féltékenységgel! . . . Reggel önkéntelenül a kastélyba támolyogtam. A gróf a tornáccon állott; arcát sohasem láttam oly vidámnak, megelégedettnek mint ma, midőn rám nézett. Oh, ez a vidámság végső tördőfés volt szívemnek! A világ összefolyt körülöttem, fejem zúgni kezdett és e zúgáson mintegy átszűrődve csapott hozzám a gróf hangja: »délután vadászatra kísér ön«. Ah, a vadászatra fogom kísérni! Egy ördögi démon fülembe súgta: használj fel az alkalmat! Összecsikorítottam a fogamat: »Nem, nem fogok elmenni, itthon maradok, beteggé teszem magam.« Az urasági parkon keresztül siettem lakásomra. A nap derűtlen ragyogott, a fák, virágok mosolyogtak, de nekem úgy tetszett, hogy komor este van, az égen fellegek járnak, s hogy a fák, túskebokrok bekapaszkodnak ruhámba és azt beszél-lik: »öld meg, öld meg!« Még a föld párázata is azt látszott lihegni, még a levegő milliárd atomaiból is hangok emelkedtek: »öld meg, öld meg!« A földet megrúgtam lábammal; a topantásra ismét azt felelte tompán: »öld meg.« Hallgass! ordíték s befogtam fülcimet, de a csodálatos hangok még mindig hallatszottak s elkísértek szobám magányába is. Kimerülve roskadtam egy pamlagra s igyekeztem lelke-
m job-
bik

felét feléleszteni zsibbadtságából, de egy átkozott darázs a nyitott ablakon keresztűl szobámba repült s minden idegemet fölrazta monoton dongásával: »öld meg, öld meg«. Megölöm! — kiálték s golyóra kezdtem tölteni puskámat. De csakhamar neszt hallottam kívülről. Az ajtókilincset fogta valaki. Mint akit gonosz tetten kapnak, megrezzenve dobtam a fegyvert egy szögletbe. Látogatóm a tisztartó volt, kit a gróf küldött értem. Puskámat és a tölténytáskát fölszedve, komoran indultam vele a kastélyba. Amint a címerterembe léptem, láttam hogy a gróf a szomszéd szobában háttal fordulva áll, felnyitja a nagy antik zöld szekrényt s néhány golyót csúsztat vadász-zekéje bal zsebébe. Ez máskor föl sem tűnt volna, de most nem bírtam szabadulni attól a gondolat-tól, hogy engem akar megölni. Hah, tehát embervadászatra megyünk! Mit jelentsenek egyebet a golyók? Nos, legyen hát embervadászat!

Kléner úr közbeszólott :

— Nagyon jól tenné vádlott, ha a részletekbeni túlterjeszkedési előszeretetének nem adná oly kétségbevonhatatlan jeleit. Mindenekelőtt rövidség! Ami a dolog mesés oldalát illeti, az a védő fiskusé. Bizonyára . . .

— Csak kevés mondandóm van még. Ami ezután a vadászaton történt, azzal magam sem vagyok teljesen tisztában.

A bűnös arca borzadást tükrözött vissza, hangja reszketett.

— Útközben a gróf hallgatag volt, többször rám nézett komoran, majd hirtelen lekapta rólam szeméit. Úgy látszott, erős tusát vív magával. A »Madzag«-dűlőnél egyszerre megállapodott és azt mondta értelen, vontatott hangon : »Ha én azt mondanám önnek : ön szegény ember, menjen Amerikába, adok önnek ötvenezer forintot, kezdjen azzal valamit, és mindezekért csak azt kívánom, hogy fedje el ezt az egész itthagytott világot mindenestől, mit felelne ön arra?«... »Nem bírnám elfeledni«, — mondtam — »nekem nagy számadásom van még ezzel a világgal.« A gróf gúnyosan nevetett és egy áriát kezdett dúdolni a »Traviátá«-ból. Szándékosan hátramaradtam kissé, hogy végsőig felcsigázott bosszúszomjam elpárologjon, s ez csak úgy volt lehetséges, ha a

grófot minél távolabb tudom magamtól. A démon még mindig azt sugdosta : »legtávolabb lesz ő a föld alatt«. A gróf alig előzőtt meg húsz, harminc lépéssel, midőn egyszerre megállt, hátranézett s puskáját tölteni kezdve, felém fordult.

A düh és bosszú pokoli lavínája önté el egész valómat, látván, hogy nem a tölténytáskából, hanem a zubbony balzsebéből tesz a csövekbe lökészetet. »Tehát golyózunk! Tehát meg akarsz ölni!« Örülten kacagtam fel. »Későn kelt, méltóságos uram!« ordíték vadul, s egy szempillantás alatt célba vettem őt fegyveremmel. Úgy rémlik, mintha e másodpercben rám tekintett, s leeresztett fegyverét ő is felemelte volna, de semmiről sem vagyok bizonyos ; a világ összefolyt körültem, görcsösen húztam meg a sárkányt, . . . egy dördülés . . . s ő elbukott. A fegyvert iszonyodva dobtam el magamtól, s futottam a világnak. Lábam reszkettek, fejem zúgott, keblem villámsebesen dobogott, azt hittem, le kell roskadnom lelkiismeretem ólomsúlya alatt, de csalódtam, s még talán könnyebbségemre szolgált, hogy futhatok a végkimerülésig, a halálig.

— Elég — szólt Kléner úr. — Ön befejezte vallomását. Amit ezentúl mondhatna ön, az nem tartozik a dologra.

Azzal intett a törvényszéki drabantnak, hogy vezesse ki.

— Bíró úr, — szólt a bűnös az ajtóban megfordulva — csak egy szavam van még, egy kérésem. Ha lehet, legyen büntetésem halál, s legyen meg minél gyorsabban. Szánom bűnömet és megérdemlem a halált.

— A törvény megteszi a magáét, — mondá a vizsgálóbíró mosolyogva, mint mikor otthon azzal biztatja a kis Árpádkát és Töhötömöt, hogy katarceltlit hoz nekik. A többit végezze el ön az istennel!

— Nos, — fordult a bűnös távoztával Pintér Lajos felé — miféle enyhítő körülményeket tud ön felhozni a természetesen kívül?

— E percben még nem vagyok készen.

— És ön megkísérlené? Igazán kíváncsi vagyok.

— Mit tart ön azon állításról, — kérdé Pintér — hogy Perzse is gyilkossági tervet forralt?

— Eh uram! Amit az állításokról egyáltalán tartani szoktam. Nos, de föltéve, hogy bebizonyítható lenne is,

mit nyomna az a latban? A gyilkos és kezdeményező mégis csak Daróczy.

— Azonban mindenütt lehetnek titokzatos körülmények, amik . . .

— Hahaha! Ön erővel mesés elemet akar vegyíteni ebbe a prózai anyagba. Ez egy egészen közönséges, ostoba gyilkosság, fényes nappal, birka-bárgyúsággal végrehajtva. A vallomás után egyetlen szó is fölösleges kommentárnak. Kombinálni meg pláne nevetséges. A bevégzett tény előttünk fekszik egész meztelenségében . . .

A fiatal ügyvéd fel volt tüzelve a bíró gúnyos modora által s nagy kedvet érzett volna ellentmondani.

— Be kell ösmernem, hogy igaza lehet, de én mégis látni óhajtanám az összes tanúvallomásokat és bűnjeleket.

— Ha kedve telik önnek . . . mutassa elő Cserepes úr.

A fiatal Pintér figyelmesen olvasta végig a már majdnem csomaggyá nőtt iratokat.

— Nos! Van önnek valami észrevétele? Egy kis mesécskéje az ilyen magamszórú öreg rókák számára?

— Uram, — jegyzé meg az ügyvéd indulatosan — én nem mesélni jöttem, hanem enyhítő körülményeket keresek; olyanok kell, hogy legyenek, s a jelen ügyben minél tovább gondolkozom, annál többet fedezek fel.

— Bizonyára, bizonyára, — szólt a vizsgálóbíró — azok lehetnek, sőt vannak is. De mit ér az? Nem mindegy-e, ha valakit életfogytiglani, vagy csak húsz évi fogságra ítélnék?

Pintér sóhajtott.

— Ah uram! a fölfogástól függ . . . az embert elítélik, becsukják, kivégzik, egyszóval eltávolítják az emberi társadalomból, de énjének egy másolata megmarad a közvéleményben. Hadd lakoljon az eleven, igazi bűnös, de szeretném, ha az itt maradt másolat nem lenne oly nagyon, nagyon fekete . . . A szerencsétlen jegyese volt nővéremnek . . .

Az ügyvéd egy könnyet törült ki eleven, átható szeméből. Fejét lehajtotta szomorúan, gépiesen forgatva kezében a bűnjeleket, a finom damasztcsövű grófi fegyvert, a holttestbe fúródott golyót, s a Daróczy egyszerű puskáját, melyet ő maga is annyiszor használt azelőtt. Mennyi mindenféle gondolat cikázott fejében!

— Uram, — szólalt meg végre szórakozottan — én a vizsgálatot korántsem találom még befejezettnék. Nagyon egyoldalú... hiányos...

— Hogyan? — kérde Kléner úr vontatva.

— Pszt! Csitt! — ordított fel az ügyvéd magánkívül, s olyat ütött öklével az asztalra, hogy annak összes tartalma táncolni kezdett. — Csitt! Egy gondolatom van! Igen, igen. Hadd rendezzem eszméimet... Ah!...

A meglepetés örömrivalgása volt az az »Ah« szó.

Az ügyvéd arca fellángolt, szemei szikrákat szórtak. Kléner úr türelmetlenül toppantott.

— Micsoda impertinens modor ez?

Az ügyvéd oda sem hederített, szíve hangosan dobogott, hangját elveszté örömteljes fölgerjedésében. A szavak ott ültek arcán, homlokán, de nem bírt azoknak Kléner úr füleinek fölfogható alakot adni.

— Perzse grófot nem ölte meg Daróczy — rikkantott fel végre tompán. — Nem! Nem!

V.

Kléner úr szánakozóan nézett rá.

— Megbolondult szegény. Jó, hogy kéznél van a doktor. Fogassa meg, amice Cserepes!

— Nem ő ölte meg, — hörgé — mert... mert...

— Meg kell kötözni — vélekedék Kléner úr valamivel nyugodtabban.

Az ügyvéd harsogó hangon folytatá:

— Az a golyó, amely a hullában volt, nem a Daróczy puskájából jött, ... nem jöhetett...

— Miért? — kiáltott fel Kléner úr.

— Mert sokkal nagyobb, mintsem valaha beférhetett volna a csőbe, sokkal nagyobb.

A jegyző és doktor villámhirtelen ugrottak oda, hogy a próbát megtegyék.

— Csakugyan — mondá az orvos. A dolog csodálatos. A haláltadó golyó nem lehetett a Daróczy puskájában.

Kléner úr pedig ott állott az asztalhoz támaszkodva, mint egy kővé változott nagy húsdarab, a tubákpikszist

meredt kezében tartva. Apró szemei bambán tapadtak a semmibe, tátott szájának alsó ajka mozgott, sőt még a tokája is, segítségére jövén tószomszédjának; de értelmes hangot nem volt képes adni. Végre a tubákpikszis is kifordult kezéből, s a padozatra esett. A tubákpikszis csörömpölése mégis felverte kábultságából.

— Oh, oh, oh! — gagyogá a jeles férfiú.

— Ez aztán fordulat! Ez aztán rébusz! — kiálták egyszerre az orvos és jegyző.

— Oh, oh! — hajtá egyre Kléner úr.

Az ügyvéd sietett elégtételt venni.

— Ugye, hogy hiányos volt a vizsgálat?

Kléner úr megsemmisülve ugrott nyakába.

— Az volt, hiányos volt! — rebege szelíden, mint egy megvert gyermek és fölemelte a szelencét a földről, hogy szippanthasson.

Ez a szippantás visszaadta őt önmagának.

— Azaz, amennyiben e hiányról magamnak is volt tudomásom. Bizonyára, bizonyára... Ha jól emlékszem, mondtam is Cserepesnek.

— Nem volt szerencsém hallani — vizonzá amice Cserepes átkozott maliciával.

— Elég rossz, elég rossz. Különbén is ön nem képes felfogni szunnyadó eszméimet. Pedig a szunnyadó eszme életre ébredhet, ténnyé válhat, csodákat művelhet. Lássan ön! Ez egy szunnyadó eszme volt bennem, melyet most az ügyvéd úr fölrázott, életre ébresztett. Félek azonban, kissé korán. Az eszméknek érni kell, uraim! Nekem egy bizonyos rendszerem van, egy összefüggő láncolat, melynek szemei a tények; ő azt tette, hogy midőn én a lánc egyik oldalán vizsgálódtam, tapogatództam, egyszerre odarántotta kezemet a lánc másik végére, hova bizonyára magamtól is eljutottam volna, de később.

Pintér tanulta valaha a lélektant, s a bírót meg akarta nyerni az ügynek, tehát következőleg válaszolt.

— Bocsánat, vizsgálóbíró úr, önigaztalanul vádol engem. Az eszmét ön érlelte meg bennem, nem én önben. Figyelemmel kísértem szavainak hátterét, s azon meggyőződésre jutottam, hogy ön valami meglepő fordulatot tartogat ez ügyben.

— Teringette! — jegyzé meg a csodálkozásban ki-
izzadt homlokkal Kléner úr, — ön éles ész! Teringette!

És a derék ember méltán is csodálkozhatott, mert hát még neki magának sem volt azelőtt sejtélmé a szavainak háttérében lappangó csodagondolatról, melyet az ügyvéd onnan előhúzott.

— Hm! a tenger sem tudja, hogy drágagyöngyök hevernek a fenekén. Bizonyára nem. Hanem átkozottul éles esze van annak a prókátornak!

— Hm! Átkozott éles, éles... folytatá hangosan — hanem lássa, az ilyen plágiumok éppen nem szeretetre méltók. Ne mártsa ön máskor orrát rendőri ügyekbe! Nem vagyok hiú ember, minélfogva ez egyszer megbocsátok önnek, de csak oly föltétel alatt, ha hagy engem intézkedni, kideríteni ezen világhírre vergődhető ügyet, bele nem szól, míg eszméimet rendezem, míg azokat formába öntöm, kisütöm és feltáloalom. Ne piszkáljon ön addig a saját kedvenc ételében, mert az illetlen is, bosszantó is.

Pintér Lajos mosolyogva fogadta el ezt a föltételt, s Kléner úr hozzálátott eszméi rendezéséhez; a corpus delictiket s tanúkihallgatási jegyzőkönyveket átvitte a másik szobába, egy csésze feketekávéért rendelt, magára zárta az ajtót és teljes másfél óráig időzött bent. Csak nehéz lépéseit lehetett hallani koronkint, amint sebesen vagy lassabban, de mindig szabálytalan lépésekkel járkált a szobában, azonkívül néha egy prüszszentés, egy-egy »oh, oh!« felkiáltás jelezte, hogy ő jelen van, s keresi az igazságot.

Mikor kijött, arca sugárzott.

— Mindent felfedeztem, — mondá mohón — az ügy ki van domborodva részleteiben is. Világhírű másfél óra volt ez, uraim... Ez az orr megtette kötelességét... szólíttassék elő a vádlott!

A nagy fali óra tizenegyet ütött éjfél előtt.

Cserepes meghunyászkodva sietett ki, hogy az öröket fölzavarja. Daróczy nem aludt, nem kellett fölkelteni. Egykedvűen lépett a bíró elé. Nem volt semmi mondanivalója többé, s nem volt semmire kíváncsi többé. Csak addig reszketett, míg a homályosan világított folyosón vezették. Minden szögletből a gróf árnya nézett rá rémesen...

Kléner úr a belépő vádlott felé fordult.

— Üljön le, barátom. Önnek előbbi vallomása össze nem egyezik a valósággal!

— Bocsánat, de én semmit sem tagadtam el. Mit is tagadhatnék már?

— Ne vágjon a szavamba! Én fogom elmondani, mint történt a katasztrófa. Ön megtöltötte csütörtökön délután puskáját golyóra, de csak az egyik csövet volt ideje Pintér belépte miatt megtölteni: ez azért áll, mert Kis Gazsi és többek vallomása szerint csak egy lövés történt, ennek pedig szükségképp a gróf puskájából kelle jönnie, mert Pintér Mihály és a mindenes vallomásából kitűnik, hogy a gróf puskájának csövei közvetlenül a vadászati kirándulás előtt meg lettek tisztítva, — tehát az egyik cső belső kormossága világosan bizonyítja a lövés megtörténtét.

Daróczy felemelkedett, reszkető ujjával végigsimította homlokát és lélegzetfojtva hallgatta a bírót, míg agyában zűrzavaros gondolatok nyargaltak.

— Megengedem, hogy önnek szándékában volt a gróft megölni. Puskáját fölemelte és célzott. A gróf arccal fordulva állt ön felé és éppen fegyverét töltötte, ki tudja, mily szándékkal, midőn szemei önre estek, s mint gyakorlott vadásznak azonnal észre kellett vennie, hogy az ön puskájának iránya neki szól. Amit most fogok mondani, egy szempillantás alatt történhetett, s egyike azon rendkívüli eseményeknek, miket a szeszélyes végzet keze fon, s miket teljesen konstatálni nem lehet. Az a tény azonban biztosan levonható, hogy ön e percben megrántotta a sárkányt, az lecsattant, de fegyvere nem sült el: bizonyítja ezt a piramidlin összepeesztve talált kapszli; de ugyanazon pillanatban kellett eldőrdülnie a gróf puskájának is, mert csak így lehetséges az ön csalódása, mellyel a lövést magának tulajdonította. Az ön örülettel határos lélekállapota, a gróf elbukása különben is megfoghatóvá tesz a csalódását. A véletlenség nagy mester, ügyes fickó, de az öreg Kléner eszén nem megy keresztül . . .

Itt szünetet tartott Kléner úr és hosszú lélegzetet vett.

— Uram, ön ezennel szabadlábra van helyezve, s csupán életbiztonság elleni merénnyel vádoltatik, s mint ilyen, ha elég bizonyítékot sikerül szerezni, meg is lesz büntetve. Távozzék!

Daróczy pedig nem távozhatott, mert ájultan rogyott össze. A nagy bűn terhét megbírta, de a nagy öröm löverte lábáról.

— Kléner úr, ön derék ember! — szólott Pintér Lajos a bíróhoz lépve.

Kléner úr élénken szorítá meg kezét, aztán az orvossal és Cserepessel is kezét fogott.

— Én magamnak nem követelek semmit, uraim, — mondá ünnepélyesen — hanem az orromnak tisztelet adassék. Az egy olyan sróf az igazságszolgáltatás gépezetében, melynek hiányát nagyon meg fogják érezni, ha majd nem leszek. No, de a halál még bizonyára messze van... ne gondoljunk rá! szippantsunk!

Kléner úr bekövetkezett prüszentéseire föleszmélt Daróczy, de szólni nem tudott még most sem. Lajos kezén fogta s némán vezette le a homályos lépcsőkön kocsiájához. A szögletekből most már nem néztek rá síri árnyak. Csak a vén Blikk sompolygott el mellette nyihogva, s folytonosan keze után kapkodva a sötétben. Ki tudja, megnyalni akarta-e, vagy megharapni?

A Perzse-ügy, melynek mai napig is sok homályos oldala van, nagy szenzációt keltett, nemcsak a megyei, hanem tágabb körökben is, s Kléner úr neve emlegetett lőn. Még a budapesti hírlapok is egész terjedelmében közölték a kisbelédi vizsgálatot, s Kléner úr megérte azt a régen álmódott dicsőséget, hogy a sajtó személyével foglalkozott. Ah, azok kéjes, boldog napok voltak! Nem tudom, akkor szokott-e rá a hírlapolvasásra, hanem az tény, hogy azóta naponként türelmetlenül várja a »Budapesti Közlönyt«, melyet remegő kezekkel szokott felbontani, elhalványodott arccal gusztálva az első lapon egy nevet, elől-hátul ilyenforma sorokkal: »Ezen meg ezen miniszterem előterjesztésére ezen meg ezen rendjelt adományozom stb.«

A lap megjelenik napról-napra, de az a bizonyos név egyre késik. Kléner úr nem csügged el a gusztálás alatt, elsápadt arcára lassankint ismét visszakerül a rendes piros-ság, kihúzza szelencéjét és élvezeteset szippant belőle, mintha mondaná az orrának: »még nincsen rendjel«. Az aztán egy haragos prüszentéssel mintha visszafelelné: »türelem!«

II.
FÜGGELÉK

A NEMZETES URAIMÉK

CÍMŰ REGÉNY VÁZLATAI ÉS VÁLTOZATAI

DOMINE CHALUPKA

1881

De hát ki ez a Chalupka?

Az már egy őslény, egy múzeumi régiség az alig múlt korból. Még a magja is kiveszett: most hiába keresnők.

Az idő emlői jobban kiasztak már, mintsem az ilyen szegény férgeket is táplálnák; de minék is táplálnák, hiszen fölöslegések, nem kíváncsi rájuk senki, és nincsen szüksége rájuk senkinek.

Chalupka bácsit sohasem fogjuk látni többé, sem finomított, sem módosított alakban — ő az utolsó példányok egyike volt.

Kopasz, piros arcú ember, rezes orral, zöldes szemekkel. Potrohos ember s következőleg kedélyes is, duzzadt szája örökös nevetésre van kítátva.

Chalupka úron minden egyes ruhadarab kopott s excentrikus, még a sárga bőrtáskára is, melyet oldalán visel, egy szürke posztófoltt van rávarrva. Felső testét egy prémes bekecs takarja, nagy nyílásokon engedve láttatni hátul, hogy ha netalán mellény is vagyon Chalupka bácsin, hát annak akkor bizonyosan nincs hátulja, mert a piszkos tarka ing vörös pettyei szembetűnően kandikálnak ki, nagy idomtalan fején borzas cilinder-kalap lóbálózik, míg vékony lábszárai bő és alul fölgyúrt hamuszín bugyogóban lötyögnek.

S mindezen ruhadarabok olyan nagyon ismerősek valahonnan, s egész csoportját tárják föl az emlékeknek. Ni, éppen ilyenforma bekecse volt Kamuti Palinak a lakodalmán... Szegény Nelli, ki hitte volna akkor, hogy annak a puha menyasszonyi ágynak az iszapos Ipoly lesz a folytatása. Bizony, már kilenc éve annak! Pali is csendes ember lett. Az egész regényes históriát már el is feledték, s nincs is belőle egyéb látható talán, mint ez a bekecs, mely a Chalupka tagjain legtávolabb dacolt a mulandósággal. Hát a nadrág,

a táska, a cilinder? . . . Ezek is mind valakié voltak valaha, s szép napokat láthattak hajdanában . . .

Chalupka úron minden tárgyhoz valami história fűződik és az egyik sem áll összefüggésben az ő személyével, mert domine Chalupka még sohasem hanyatlott annyira alá a népszerűségben, hogy magának kellett volna ruhát csináltatnia.

Nyitva áll előtte egész Felső-Magyarországon minden kastély s ahová ér, ott öltözködik át, ott vált tisztát, mert Chalupka úr mindenütt otthon van.

És itt megint az a kérdés merül föl, hogy micsoda hát az a Chalupka?

Peregrinus, de mégse peregrinus, mert foglalkozása van, mégpedig nem egy rendbeli.

»Chalupka bácsi«, ahogy a gyerekek nevezik, amolyan ezermesterféle.

Ahova megszáll, semmit sem szól, nem is kell neki szólni semmit, a nagy kutyaugatásról (mert a kutyákkal ellenséges lábon áll: azok ő előle, ő pedig azok elől eszi meg az úri asztalok hulladékait) azonnal észreveszik, hogy megjött Chalupka. Nem kérdezik: honnan jött? Sehonnan. Nem kérdezik: hova megy? Ide jött. Terítenek neki az ebédhez, a vacsorához, éjszakára ágyat vetnek neki az inaszobában.

Aztán ott van, ameddig tetszik neki, négy-öt napig, tovább úgysem maradna, benne van a csavargó vér. Fölveszi a vándorbotot, és odébb megy a szomszéd úri kastélyba.

Egy félév múlva újra visszakerül, megint olyan rongyosan, megint olyan jókedvvel, mint azelőtt. Azóta már megjárta a félországot, s annyi mindent el tud beszélni, itt az történt, ott az történt. Az összes nemesi családok mintha rokonai volnának, mintha ő házasítaná ki fiaikat, férjhez adná kisasszonyaikat, mintha neki fájna szegényedésük, aggodó gondoskodása tárgyát képezik.

A szegény Chalupka mindég tele van bajjal, gonddal miattuk!

De csak mindenütt megvigasztalódik a borocska mellett, s ha úgy az ebédlőben magára hagyják, mikor már rózsaszínűbbnek látja a világot, még el is diskurálgat a nemes nedvekkkel.

»Jó estét, borocska!«

»Adjon isten, Chalupka«, — üdvözli vissza nyájasan a kancsó, vagy hogy talán ő maga felelget saját magának.

»Jó vagy-e borocska?«

»Kóstolj meg, Chalupka!«

Már miért ne kóstolná. Hiszen eléggé rászolgált a »nemes úri famíliánál.«

Az első nap megreperálta az összes órákat a házban. Kinek a werkje volt elromolva, kit csak megtisztítani kellett. A másik nap beoltotta a birkákat, fölstimmelte a kisasszonyok fortepianóját, mert Chalupka bácsi ehhez is ért, a harmadik nap kottára tette az összes divatos nótákat, amik Kassától le Csoltóig ragadtak rá, ezeknek egyikén sírva is fakadt, mert hát mikor olyan nagyon érzékeny szíve van, a nóta meg olyan szívreható.

Motosiczky, Csáky . . .
Burgonyát hámoznak,
Ordódy neveti,
Ullmann metélgeti.

Bizony szomorú ez nagyon. Csakhogy érteni kell, mert csinja-binja van ám annak. A követek eszéhez van az értelme szabva, közönséges ember, aki a diéta dolgaiban járatlan, nem talál rajta semmit. A vén Chalupka bácsi azonban úgy zokog, mint egy gyerek, e mellett a nóta mellett...

Mióta van meg a vén Chalupka, hány éves, és mióta csavarog így faluról falura, a jó isten tudná megmondani. Így emlékszik már órá mindenki. Fiak apáiktól kapták örökségbe, s éppen e történeti hagyományok szilárdítják meg az ő vendégjogát. Makacskodó óragépezetek, megereszkedett klavírok mivé lennének az ő reperáló tudománya nélkül? . . .

Ő maga sem emlékszik már hosszú pályafutásának elejére. Régen volt, talán nem is igaz. Aztán az nem is esemény, ami övele történik, az semmi. Történni csak az »urakkal« történik, ami történik. A szegény ördög dolga keresztül-esik az emlékezet rostáján, mint az apró búzaszem. Ő bizony nem tartja érdemesnek eszében tartani, és fumigálja, ami egy hitvány »plebs«-en esik, még ha az a plebs véletlenül ő maga is.

Úgy köd alakjában tűnnek föl előtte selyemmel átszótt napok emlékei. Mikor még mint fiatal óráslegény (ha ugyan ő volt az) kezdte meg ezt a csavargó életet... Egy helyütt... egy helyütt, — de vajon hol is, merre is — egyszer, igen egyszer... egy szép szőke leányarc olyan nyájasan nézett rá... Az akkor olyan furcsán melegítette... erősebben, mint a rum, és édesebb volt talán még a rozslisnál is.

Valami csodálatos időszak volt ez, a merre csak járt, mindenütt visszagondolt arra az arera, a megigazított óragépek ennek a nevét ketyegték, »Netti« volt a neve... s azután azt forgatta fejében, milyen jó lenne egy kis műhely, amiben olyan szépen elférne ő és... és az a leány.

Eh, bolondság! Mikor úgy félév múlva visszakerült arra a helyre, bizony már nem emlékszik, a Bezeredykastély volt-e, vagy a Szirmayaké, — hát akkor már más szobalány volt ott a Netti helyén.

Jobb is az így! Legalább nagyokat ihat keserűségében s legalább nem kell műhelyről gondoskodnia, — mikor szépen élélhet a szegény ember gond nélkül is!

De mindez régi dolog már, Chalupka bácsinak nem igen nyomja a szívét. Könnyű az, mint a madaré, mely csicsergve száll ágról-ágra.

Domine Chalupkának az az egyedüli ambíciója, hogy az általa megreperált órák jól járjanak, s minél több derült órát mutogassanak.

Meg is van vele elégedve Kassán innen, Kassán túl, minden úri família, s ha már sokáig nem jön, csendes családi körben bizony még emlegetik is.

»No, Chalupka már régen volt nálunk. Nyilván valami jó fészekre talált a vén gazember!«

Pedig dehogy maradna meg ő egy fészekben, legyen az bármilyen jó. Alighogy emlegetik, már ott toppan negyedötödnapra.

Hanem hát semmi sem tart örökké, egyszer mégis csak el fog maradni, mégpedig örökre. Valahol útközben, bizony eddig is csoda, hogy kibírta; ott nyomja le a halál valami sövény mögött, s megáll a werkje, mint a rossz óráé.

És senki sem fogja tudni megreperálni.

RAJZOK A RÉGI VÁRMEGYÉBŐL

1891

I. FEJEZET

(Melyben Gerge István virtus-cselekedeteivel ösmerkedik meg az olvasó.)

Éppen ott kint ül az ambituson s természetesen pipázik. Mert amikor nem pipázik, örökké káromkodik, de minthogy mindég pipázik, tehát istenfélő kegyes ember.

Különben pedig a nemzeti urnak valóságos mesteriségéhez tartozó eszköz a káromkodás, miután Gerge István uram azonkívül, hogy a Majornoky kisasszonyok gyámja, még a vármegye csendbiztosa is.

Mégpedig olyan csendbiztos, kinek nemcsak hetedhét vármegyére szól a híre, hanem kihat a külső országokba is.

Van ám ott ész bőven, ha nem néz is ki belőle: apró, szürke szemű, rövidre nyírott hajú öreg ember, szakállát, bajszát is borotválja, s lefelé álló orrával és hegyesedő állával madárhoz való hasonlatos az ő ábrázatja.

De ez igénytelen külső dacára is, igazi oroszlány ő, győzhetetlen, bátor és szívós. Réme a rablóknak, kevélysége a tekintetes vármegyének, melyre, őmiatta, még a fölséges császár is rászorult egy ízben.

Valami nagyon fontos és tekervényes bűnügy, mely iránt maga a császár is érdeklődik vala, s melyet a bécsi rendőrség hónapokig nem bírt kinyomozni, úgyhogy az emiatt haragra lobbant uralkodó, Reviczky Ádám uram önagysága tanácsára, Gerge István őkegyelmét hozatta fel a fényes birodalmi székvárosba.

A bécsi rendőrfőnök alattomban gúnyosan nevetett a markába:

»No iszen, ez fogja majd kikutatni az ököraffért, aki mozdulni sem bír majd ezekben a cikcakkos utcákban!

Jó szerencse, ha az utcáról haza tud találni a vendéglői szállására. Milyen gondolat az őfelségétől, egy ügyetlen táblabírárt szalasztani bele a szaglálásba ott, ahol a mi orrunk sem érzett meg semmit!

A rendőrfőnök, hogy tökéletes legyen a magyar csendbiztos felsülése, megengedte magának azt a juxot is, felöltöztetett két közönséges rendőrt csirkefogónak s lelkükre kötötte, hogy lopják el a nemzetes uram klepszidra óráját a zsebéből. Hadd emlegesse meg Bécs városát holtig.

De bizony, mikor épp enémű rendeleteit osztogatná a derék úr, egyszerre csak betoppan Gerge uram e szavakkal:

— Megvannak az ökrök, kollega!

— Ne bolondozzon az úr! Hogy jött rá?

— Az az én titkom.

Ugyanazon ezer darab ökör volt ez, melyet Szatmár megye ajándékozott természetben a francia hadjárat viseléséhez I. Ferencnek, s melyekkel nagyon furcsa história történt — a haláluk után.

Ugyanis mind az ezernek csak ötszáz mázsa húsa lett, az ételmezési konzorcium kezei közt, s csak százkilencven darab bőre.

Kitűnt tehát, hogy egyik-egyik állat nem volt több ötven fontosnál, s hogy nyolcszázötz jámbor ökör-bőr nélkül taposta hajdan e földi élet sarát.

A császár dühös lett, s rendőrfőnököt, vizsgálóbíróit mozgásba hoz szigorú parancsa, — de hasztalan! a katonaelélmény konzorciumoknak már akkor is majdnem annyi eszük volt, mint most, olyan sötétséggel vették körül magukat, hogy abba ugyan ember legyen, aki behasson.

Gerge az az ember volt; megérkezése után huszonegy óra alatt kisütötte, mi okozá az ezer történeti nevezetességű tulok oly nagy mértékű testi fogyatkozását. Kár, hogy nem tartozik ide ennek a története.

Az ezer ökörről még csak annyit, hogy nemcsak a történelem örökítette meg őket, nemcsak a »Pitaval« beszél felőlük, de még a költészet is visszatért rájuk.

Midőn az uralkodó, ezen kázus után nemsokára, új főispánt nevezett ki Szatmár megyébe a tekintetes megyei

karok és rendek közt ez az elmés karmen kezdett cir-
kulálni :

„Ezer ökröt küldött Szatmár a császárnak,
De a császár ezért csak egyet Szatmárnak.”

Különbem nem is ökrökről van itt szó, még kevésbé
őméltóságáru, a Szatmár megyei főispánról, vagy az ottani
tekintetes karok és rendekről, hanem csupán a Gerge uram
nehány virtus-cselekedetének elsorolásáról.

Számos bravúr-vallatása forog közszájon otthonról is,
melyek közül nem utolsó három megátalkodott csavargó
állapotának elmés kifürkészése.

A főbíró semmire sem tudott menni velök. Úgy állt
ott előtte mind a három, mint egy-egy cövek, némán, meg-
rögzötten, készek, hogy inkább szíjat hasítsanak a hátukból,
mintsem egy hangot valljon valamelyik.

A főszolgabíró elunta a bajlódást három napon keresz-
tül, elküldte hát őket a csendbiztos úrhoz : hadd legyen egy
kis mulatsága annak is.

Gerge István uram éppen a nagy tanácsteremben
diskurálgatott az ülnökökkel, mikor a hajdú jelenté, hogy
itt van a három néma, kiknek már akkor híre járt a városban,
s kikiről kalandosabbnál kalandosabb mesék keringtek. Hall-
gatásuk a regényesség színeivel foltozta meg rongyaikat.
Széltében találgatták : kik lehetnek?

Nem-e a híres Zöld Marci az egyik, vagy hogy Szellő
Miska, az alföld híres banditája, ha hogy nem maga a dánus
királyfi kíséretével, ki áruhában jött ide a Majornoky-
kisasszonyok kiismerésére — amint az a népmesékben szokás.

— Hozd be őket! — parancsolá a hajdúnak.

A három marcona képű fiú előállott.

— Mi a neved? — kérdé az egyiktől. — Ki vagy?

Semmi felelet. Érzéketlen, kifejezés nélküli arccal
bámult vissza a legény a tekintetes úrra, mintha nem is őhozzá
szólott volna az, mintha nemcsak néma lenne, de siket is.

— Hát ti ketten kik vagytok?

Azok sem feleltek.

Gerge uram megvakarta az ajka alatt deresedő fiók-
szakállt s nyájasan mondá :

— Nem tesz semmit, édes fiaim ; majd csak megösmé-
kedünk lassankint.

Aztán a hajdú felé fordult :

— Szóljon kend elő három pandúrt !

Nyomban előállt mind a három.

— Ti pedig, édes fiaim, ha már nem akarjátok meg-
mondani, kik vagytok, én bizony nem erőltetek — szolt
az ismeretlen csavargókhoz —, hanem oda fogtok állni a
terem egy-egy szögletébe, a fal felé fordulva, s mindenik
mellé töltött fegyverrel a pandúr, azon utasítással, hogy ha
moccanni mertek addig, míg én nem szólok, lőjön agyon.
Jó lesz-e, édes fiaim ?

És hangja olvadó édes volt a nyájasságtól.

Azután csakugyan odaállította foglyait a tanácsterem
egy-egy szögletébe, s maga karonfogván Taplós Ferenc ülnök
urat és Teléry Miskát, az első aljegyzőt, elkezdett gondta-
lanul fel-alá sétálni, csupán néha vetve egy pillantást mozdu-
latlan pártfogoltjai felé.

Hangosan folyt a három úr közt a diskurzus, tar-
kábbnál tarkább tárgyakról : arról a mázsás bolond-
ságról, hogy Harcsa Ezékiel urambátyánk malmot épít-
tet, s fölfelé igyekszik idomítani a vizet hozzá, s arról
a hallatlan vakmerőségről (amin főleg Taplós Ferenc úr
botránkozik meg rettenetesen), hogy Csongrády Pali, a
másodaljegyző, a Majornoky Borcsa kezére vágyik, s
amilyen vakmerő, alkalmasint meg is fogja kérni Gerge
István uramtól.

Az öreg úr összeráncolta homlokát, sietett más irányba
fordítani el a beszélgetés rúdját, s mikor egész odaadással
kezdte demonstrálgatni a napoleoni hadjáratok szükségét
a korhadt Európában, úgyhogy minden egyébről elfeled-
kezni látszék, ami még a világon van, — egyszerre kiszakítá
magát a két sétáló úr karjaiból, s hatalmas hangon kiáltá
a terem közepén :

— Halbrechts !

Az ismeretes vezényszóra a három csavargó közül kettő
gépiesen megfordult.

— Ahá ! Most már ösmerjük egymást. Kendtek regu-
láris katonák ! Melyik regementből valók kendtek ?

Most már nem volt mit tagadni. A fiúk bevallották az egész esetet: megunták a komisz katona-kenyeret, s úgy mentek el az ezredtől, hogy a kapitány úrnak elfelejtették bejelenteni.

II. FEJEZET

(Szlímák és Jasztrab.)

A főbíró úr nagyon csodálkozott, midőn alig félóra múlva íme mind a három foglyát visszaküldi Gerge kivallatva, kettőt ezredéhez leendő kísértetés céljára való tekintettel (a felvett jegyzőkönyv hivatalos stílusa), a harmadikat pedig azért, hogy a szentencia kimondásáig küldje be abba a fényes épületbe, melyről varjú, holló hirdeti káromva, hogy ebben a nemes vármegyében ez a legtágasabb, ez a legszükségesebb épület.

Tömve volt az gazemberekkel. Két évtizeden keresztül ugyancsak derekasan benépesíté Gerge uram. Hivataloskodása első éveiben egészen meg volt ingatva a közbiztonság. Nemcsak a burjánmódra felszaporodott bennszült rablók és betyárok garázdálkodtak, hanem még a szomszéd megyék szegénylegényei is ide jártak olesó kalandokra.

Ilyen viszonyok között nem a régi praxishoz nyúlt az új pandúr-hadnagy, mely már kezdett teljesen használhatatlannak bizonyulni: érezte, hogy valami újat kell kigondolnia.

A régi praxis ugyanis az volt, hogy a csendbiztosok embere úgy tett, mintha a rablókkal és tolvajokkal cimborálna, velök járt, velök főzte ki a terveket, velök lopott, de aztán mindent elmondott a komiszárusnak. Ha ugyan mindent elmondott, mert e rendszer mellett ritkán került valaki hurokra.

Gerge egyet fordított az ősi szokáson: nem a saját emberét küldé közéjük, hanem az ő emberüket fogadta magához. Ez pedig nem volt senki más, mint a híres birkózó Szlímák Matyej, a félelmes Jasztrab tót rabló bandájából,

mely mint a legrégebbi cég, nagy renoméval bírt úgy a rablók, a közönség, mint a tekintetes vármegye előtt.

Gerge így szólt a kézre kerített Szlimák Matyejhez.

— Kár az ilyen derék legénynek ott kint égni el a napon, ahol senki sem látja, az erdőben, ahol senki sem bámulja meg. Te bátor ember vagy, fiam Matyko, az isten is katonának teremtett. Ott vón' a te helyed. Olyan ember vagy te, édes szolgám, Matyko, hogy míg itt a nemes vármegye a sarkadban, ott még a király is kalapot emelne előtted.

Nagyot dobbant a Matyej szíve ettől a néhány szótól, s mélyen felsóhajtott :

— Az volna nekem jó, komiszárus uram.

— Ott mérik még csak marokszámra a dicsőséget . . . Hallottad-e Kinizsi Pál esetét valaha? Mint molnárlegény ment a hadsereghez, s paraszthajszál híja, hogy nem mint király végezte.

Matyej lihegett a kéjtől, lelkét édesen csiklandozta ez a szórmentes beszéd.

— Az csak a gyöngyélet, fiam Matyko — vitte odább a Matyej képzeletét Gerge uram —, ahogy a népmeséitek beszélnek, zsirt ennél ott folyvást száraz kenyér helyett, s olvasztott vaját innál rászomjúságodban. Aztán mikor lefeküdnél aludni, kilenc közönséges baka kergetné rólad a legyeket.

— Szerezzen be oda, komiszárus uram! — hörgé Szlimák Matyej fojtott hangon.

— Nem olyan könnyen megy az, édes gyermekem, Matyko. Látod, most még először elítélnék, azután elcsuknak vagy tíz esztendőre. Tíz év múlva, ha élünk, majd beszélhetünk erről, csakhogy mi leszél te már akkor? Saját magadnak az árnyéka.

Szlimák mélyen elszomorodott, szórakozottan tologatva lefelé-fölfelé a rézesattos másfél-arasznyi széles szíjat.

— Aztán nem lehetne ezen segíteni valahogy?

— Bizony bajos lenne, mert igaz, hogy úgy szeretlek, Matyej fiam, magam sem tudom miért, mintha édes testvérem lennél, mindazonáltal az írnom már betérjesztette a jelentést a vármegyéhez, hogy el vagy fogva.

— Ez már hiba, nagy hiba — dünyögé Matyej, s borsónyi izzadságcseppek verődtek ki a homlokára.

Gerge úgy tett egy darabig, mint aki gondolkozik, majd hirtelen a Matyej vállára ütött, mintha egyszerre határozta volna el:

— Te nem vagy aljas ember, Matyej — mondá mohón és mégis ünnepélyesen.

Matyej behunyta szemeit, s egyet bólintott nagy idomtalan fejével, hogy ő nem aljas.

— Te nem fogsz engem megcsalni!

A rabló kezét nyújtotta Gergének, azt a kezét, mellyel éppen tegnap nyúzta meg a lesti zsidótól lopott tehenet.

— Itt a becsületes parulám!

— Tudtam, hogy ember vagy a talpadon. Azért határoztam el, hogy úrrá teszek, hogy megtisztítlak a bűnöktől, s amiként én veled kezét fogtam, azonképpen fog veled kezét a tekintetes vármegye is. Hanem hát kézfogás nem lehet anélkül, neked is oda kell nyújtanod a vármegyének a magadét...

— Hadd halom — mondá Szlimák sötéten.

— El fogod beszélni minden esetedet, rávezetsz a társaid tartózkodási helyére, hogy azokból is faraghassak valamit. Elmondod, mit loptatok, hova tettétek stb. Visszamegy újra a Jasztrab bandájához, olyan jó cimborájuk leszél mint eddig, loptok, garázdálkodtok, s te azt aztán szombat esténkint, amikor mindig hozzám jössz vacsorára, szögrülvégrül elbeszéled.

— Hát aztán? — sürgeti Szlimák, nagy kidülledt szemeivel mereven nézve Gergére.

— Egy évig szolgálod ilyen minőségben a vármegyét. Egy év múlva letelik az utolsó szombat s akkor én felterjesztem hasznos szolgálataidat a vicispánnak, s az fölment minden üldözéstől.

— De hát aztán?

— Vagy magam viszlek ekkor a regementhez, vagy pedig te viszel tőlem olyan ajánló írást a tüzsődben, hogy nyomban megtesznek káplárnak.

¶ A Matyej szeme felcsillogott, s kérges tenyerét gyorsan belecapta másodszor is a Gerge markába.

— Áll a dolog komiszárus uram. Eb, aki megbánja.

Úgy is lett. Matyej nem szegte meg, amit ígért, hűségesen referált a pandúr-hadnagy úrnak mindenről, minél-

fogva a szegény Jasztrab bandája nagyon megfogyatkozott egy félesztendő alatt. Egyenkint fogták el főembereit, kiket Gerge uram könnyű szerrel kivallatott, mert nagy zavarba hozta őket a mindentudóságával.

— Nos fiam, mit loptál? — szokta a csendbiztos úr kérdezni a kézrekerült fickóktól.

— Semmit, tekintetes uram. Görbüljön meg az ujjam, ha nem kénytelenségből voltam Jasztrabéknál. Én nem tartozom hozzájuk.

— Engem el nem bolondítasz, kedves fiam, mert én mindent tudok, s ha kérdezlek, azért teszem csupán, hogy lássam, mennyire szánod, s milyen töredelmességgel ismered be a hibáidat. Felesleges dolog titkolnod! Hát nem te loptad el gyertyaszentelőkor a tiszteletes uram malacait? A hlinai akolból is te vitted el tavaly húsvét másodnapján a nyolc jerkét. Ott nyúztad meg őket a fekete majorban, a nagy ákácfa alatt, a Madzag Istók késével, aztán ott sütöttétek meg őket a Vreczjar-bacsa bográcsában, a bőrüket elraktátok a szurdoki molnár lakására, a mai napig is ott van mind a nyolc. Mondjak-e még többet?

— Nem, nem — sziszegé megsemmisülve a vallatott.
— Mindent tud . . . minden úgy történt.

Híre menván a tót nép közt a mindentudó csendbiztosnak, iszonyú rémület szállta meg a tolvajokat, rablókat és gazembereket. Az a babona terjedt el, hogy Gerge uram megkente szemeit a Szent-György napja előtt talált százesztendő gyík májával, azokkal az emberi testen keresztül belát a szívekbe, s ott elolvassa a láthatatlan betűket, melyekkel a cselekedetek vannak felírva.

Nem egyszer történt, pusztá gyanúból, holmi lúdlopási kalandokért idéztetett magához valakit, s az egyszerre csak kezdte kivallogatni, hogy hát ha már egyszer ide került a tekintetes úr színe elé, úgysis mi tűrés-tagadás, a tekintetes úr úgysis tudja, ő ölte meg a zeherei postást is.

Gerge ügyes rendszere rövid idő alatt megtisztítá az egész felvidéket a rablóktól, csupán magát a vezért, Jasztrabot nem lehetett elfogni; csel, ármány nem bírta megejteni, mert ő legalábbis még egyszer olyan ravasz volt, mint a vármegeye.

Ott garázdálkodott az erdőkben, a hegyek közt, hol ő volt a korlátlan király, és nem lehetett onnan lecsalni mommi módon. Ott pedig ő volt az úr, száz üldöző pandúr láttára még csak a szemöldöke sem rándult meg.

A regényes felföld volt a patrónusa, s megvédelmezte előlük: barlangok nyílása, sziklák repedése elfedte Jasztrabot üldözői elől.

Elmondhatnám, milyen megfeszített és mégis hiú orölködések történtek kézrekerítésére, ha szót akarnék szaporítani, így azonban csupán arra szorítkozom, hogy Gerge lázas dühbe jött mindannyiszor, ha egy-egy elfogatási kísérlet nem sikerült, mert azt tartotta, míg a híres rabló szabadon van, ha csak egy maga is, addig nincs helyreállítva a közbiztonság.

Egyszer, midőn összes pandúrjait küldé ki a »laz«-okba Jasztrab elfogatására, s azok üres kézzel tértek meg, azt állítva, hogy maga az eleven ördög sem bír vele, elsápadt haragjában.

— Egy ütöt taplót sem érnek kendtek! Takarodjanak a szemem elől. Magamnak kell elmennem.

S ezzel nyakába kanyarítva az ócska ősi flintát, mellyel a hajdani Gergék nyulakra vadásztak vala, de melytől a hajdani nyulaknak, akik csak előtte álltak, sokkal kevésbé kellett félniök, mint a hajdani Gergéknek, akik fogták és elsütötték, elindult egyes-egyedül Jasztrab borzalmas birodalmába, a »Lopata« rengetegbe.

Az erdőnek volt egy »messzelátó« pontja; Gerge jól tudta Matyej elbeszéléseiből, hogy itt tartózkodik leginkább Jasztrab György, mert már a hivatala is úgy kívánja, hogy ilyen pontról nézegesse az utasokat, keletre lelátva egész a »Motuz« völgyéig, északra a klokovai keresztútig, s e nagy területen mindazt észrevéve, amit a jószerencse zsákmányul eléje tologat.

Jasztrabot csakugyan ott látta messziről a kimagasló helyen puskájára támaszkodni, mozdulatlanul, akár egy kőszobrot.

Ő is észrevette, hogy a vármegye kopóinak ura jön, tudta, hogy ez nem hiába jön ide.

Eltűnhetett volna ugyan előle igen könnyen, de a rablónak tetszett az, hogy Gerge egyedül jön, mikor jöhetne

ötven pandúrral is. Úgy érezte, valami tisztelet kifejezése ez, az ő személye iránt. A híres Jasztrab Györggyel a híres Gerge akar kikötni. Igen jól van, Jasztrab György nem fog kitérni a becsületes egyenlő tusa elől, hanem bevárja nyugodtan, ami következni fog.

— Add meg magad! — kiáltja Gerge már messziről. — Érted jöttem, édes fiam! Magam jöttem érted, mert nem tartalak holmi kapca-betyárnak, akit ha elfognak jó, ha el nem fognak akkor is jó. Aztán ilyen legény nem is adja ám meg magát a közönséges komisz pandúrnak. Ismerlek, édes fiam, kevély ember vagy, sokat adsz a becsületre, azért jöttem magam. Gyere no, ne bolondozz, Gyurka: úgy megbecsüllek otthon, hogy anyád ölében sem volt olyan jó dolgod, mint a kezem alatt lesz.

A rabló csak a fejét rázta, s röviden felelt vissza:

— Ismerlek, ördögös csendbiztos, és nem hiszek neked. Ne jöjj közelebb, mert rád lövök.

Gerge azonban csak azért is közelebb ment. Már alig húsz lépés választotta el őket egymástól.

Jasztrab megfenyegette izmos ökleivel, azután fel-emelte puskáját, célzott, s mind a két csövét elsütötte.

A kis emberke, a híres csendbiztos, rendületlenül fogadta a golyókat, melyek közvetlen a füle mellett süvítették el, nem hagyta el bámulatos lélekjelenléte egy másodpercre sem. Ennek köszönhette diadalát. A lövés csattanásának pillanatában két ólomgolyót vett ki a zsebéből hirtelen, s midőn a füst eloszlott, s a rabló odatekintett, hol Gergének holtan elterülve kellett volna feküdnie, ott látta azt a leáldozó nap fénysugaraitól övezve, büszkén állani, mint egy gladiátort, ki felemelt kezében a két, testébe küldött golyót mutatja.

— Ne kínlódj azzal a lövöldözéssel, Jasztrab fiam! — kiáltja rá bátor csengő hangon. — Kár fogyasztani a puskaport! Nem fog engem a golyó, édes Gyurka fiam. Most is megfogtam mind a kettőt. Itt van ni, azon módon...

A mogorva rabló rémült tekintetet vetett a folyton közeledőre, aztán nagy elkeseredve földhöz vágván széles, tót kalapját, fojtott tompa hangon hörgött:

— Látom, hogy ördög vagy! Gyere hát, egyél meg. Megadom magam.

S Gerge uram kézenfogva vezette haza a szilaj rablót, kivel három vármegye nem tudott boldogulni.

Útközben megkínálta a dohányzacskójából, kicsiholt neki, aztán mintha örök idők óta kenyeres pajtások lettek volna, szelíd szavaival kivallatta, mint egy gyermeket.

— De csak fufangos nagyeszű ember vagy te Gyurka! Ugye te törted fel a Motosiczky-pincét?

— Bizony isten nem volt bezárva.

— Tudom fiam! Hanem a bodonyi granáriumban is a te kezéd járt.

— Körömnyi hasznom nem volt, nagyuram; zszisikes volt a búza, a zsidó nem akarta elvenni csak a fuvardíjba. De még erre is, hogy ráálljon, meg kellett vernem előbb.

— Mind jó volna ez, édes fiam; csak azt az egyet, ha nem teszed, hogy agyon verted a nagyatyádat...

— Kinek mi köze hozzá? — pattant fel Jasztrab méltatlankodva. — Hiszen az én öregapám volt!

— Igaz, fiam... tökéletesen igazad van! Csakhogy, tudod, a vármegye szörnyen bolondul veszi a dolgot.

III. FEJEZET

(A leghitványabb falu.)

Éppen az estét harangozták, midőn a falu szélére értek az útmutató táblához, melyen ez a felirat volt olvasható:

•Majornok Helység•
Tilos a -zás.

De azért a nemzetes úr a világért sem vette ki szájából az ezüst kupakos tajtékpipát: a törvény csak a paraszt embert kötelezi, az armális nagy úr, — nem imponálhat annak egyéb betű a világon, csak az, ami a Corpus Jurisban vagyon.

Ezalatt a csendbiztos és foglya gyorsított léptekkel mentek keresztül a Csoltó hídján, s a főutcáról a kertek alá kerültek számos »dicsértesség«-re mondván rá Gerge uram a »mindörökké ámen«-t, csupán egyhelyütt kívánt jó estét, a Graczáék portája előtt, mert a Graczáék már nemesi familia, s dukál, hogy egészen illedelmesen köszönjön a »szent korona tagjai«-nak, kik éppen két elszabadult malac után futkosnak a lucernásban.

Innen túl már csupa nemesek laknak egész a »savanyú kút«-ig. Olyan ez, mint Párizsban a St.-Germain negyed, azzal a különbséggel, hogy külsőleg éppen semmi különbség a felvég és alvég között: ugyanazon szalmafedeles viskók itt is, kémény és tűzfal nélkül, legfeljebb a kapuk cifraságain látszik meg a lakók magas származása: a tulipánok és griffmadarak közé oda van írva a legtöbb helyütt »Salva Gvardia«, némelyiken a gazda vagy az építő családtag neve »Nemes Laczkó István« vagy »ns. Ujlaki Gábor«. Aztán itt mégis nagyobb a tisztaság és a külcsín. Tessék megnézni, teszem azt, a Toldy János házát, vagy a Piry Mátyás uramét: még a szolgabíró is megférne benne szükségből.

Miért hát, hogy mégis ez a leghitványabb falu a vidéken?

Talán mert feneketlen sárfészek, mert egyetlen kövezett útja sincs? No, bizony ennek igen egyszerű volna a magyarázata. Mind olyan vicispánok uralkodtak a vármegyében, akiknek nem volt Majornokon szeretőjük, minélfogva minde-
nik arra felé építtette az országutakat, ahol udvarolt. Az valami természetes is, azon nem ütközhetik meg senki. Már azt a vármegye hatalma követeli, hogy a vicispán négy lova úgy röpjön, mintha szárnya volna. S bizony a jó út a jó lónak a szárnya!

Ott van a bodonyi országút, olyan akár a palló, a szép Bitzó Erzsébetnek köszönheti a Cserhát, míg a Karancsalja a deli Vér Jánosné tejszín arcát áldhatja.

Hanem iszen lesz már ide is út, még tán veres márványból is, hogy ím nagyra nőttek a Majornoky kisasszonyok: kivált ha beüt a jövő restoráció, s a fiatal Szentillényi lesz alispánná.

No, de nem is az út itt a baj, más, egészen más dolgok gázolják le Majornok becsületét a világ előtt...

Gyulai László záró-rajza a *Nemzetes Úraimék*hoz
(1834-es kiadás)

A megyei vicemérnök, akivel a méltóságos főispán mappát készíttetett a vármegye ábrázatáról, tán ki is hagyta volna Majornokot, ha hogy minden szégyenítő volta mellett két kimagasló tulajdonsága nincs, az t. i. hogy a híres Gerge István akkor van otthon, mikor Majornokon van, s az hogy a megye egyik leggazdagabb ura, Szentillényi György szintén itt lakik. Kastélyát nem látjuk, mert az lent a völgyben fekszik, hanem bádog fedele és tornyocskái idecsillognak... éppen ott ni... a harangláb irányában.

Ami a falu szégyenítő voltát illeti, azt sem hallgathatom el.

A tekintetes megyei karok és rendek száznyolevan rénusi forintot ígértek a szomszéd Hont vármegyének, ha megengedi, hogy a határszélen fekvő Majornok oda kebeleztessék.

Hont megye nem fogadta el az ajánlatot; még száznyolevanöt frt. ráadással sem kellett neki Majornok. Majd bizony, őt érje mindaz a csúfság, mely Majornok után háramlik a nemes municípiumra!

Mert hát a majornoki ember híres arról, hogy minden bolondság és ostobaság őrajta esik meg.

A majornoki nemesek ketten mennek egy pár csizmában restorálni. Két embernek (még ha majornoki emberek is) közönségesen négy lába lévén, a kordován burkolat csak azon a két lábon vagyon, amelyik nagy kevélyen lelóg a fölzászlózott kocsiról, a másik két láthatatlan láb meztelen és a pokrócba van betakarva.

A majornoki ember bal lábbal lép fel a fűrheces kocsira, és a dohányzacskójában sárgarépát hord.

Persze merő ráfogás az egész — de ha nem lehet magukat kimosni alóla!

A majornoki magistrátus határozata elvont is, hogy a falu fölött nyomtalanul elvonult nagy kolera emléket megörökített maradáson. Kihozatta egy decemberi napon a városi vésnököt, s miután jól meghányva-vette a dolgokat, kitűnt, hogy a költség márvány emlékre nem futja, gazdálkodási szempontból a falu közepén levő befagyott pocsolya jegére vésette fel az utódok emlékezetének ébreszt-

getésére a Szurdok Nep. János rektor uram által készített örökbecsű versezetet :

Majornokon a kolera böcsülettel odább ment
Senkit sem ölt meg ökeme,
Dicsértössék az úr neve
Ámen!

De még ez mind semmi azon esetlenséghez képest, hogy midőn egyszer elvitte hídjukat a sebes Csoltó, nem lefelé a vízmentében, hanem fölfelé keresték azt a jámbor atyafiak csákyákkal, fejszékkel.

Ővelük történt, hogy Nyitra megyében utazgatván tizenketten, midőn egy pohánkakásával bevetett majorsághoz érének, azt hitték a veres tenger : beugráltak, megúszták. A túlsó parton összeolvasván egymást, kitűnt, csak tizenegyen vannak. Az egyik palóc befűlt a hajdina-kásába, vagy hogy Tuba Istók uram tévesztette el az olvasással : önmagát mindig kihagyván.

De minek soroljuk fel a hosszú lajstromot, mely mindig szaporodik, s annyi keserűséget okoz a helység lakóinak, hogy immáron el szokták tagadni, ha megkérdik tőlük, hovávalók.

Otthon azonban nyílt villongások tárgya ez réges-régen, a nemesek azon panaszkodnak, hogy a parasztok butasága miatt szenved csorbát jóhírnevük, míg ellenben a parasztok meg vannak győződve, hogy a »bocskoros urak« teszik a helységet nevetségessé. Íme ott van az öreg Kolonczy Márton, aki fiatal korában, mikor két heti távollét után hazajött a szurrekcióból, annyira megkicsinyelte Majornokot, hogy sehogy sem tudott hazatalálni az apja szalmafedeles házába, ott a Szt.-Vendelin soron, hanem csupa hányavetiségből tűnődve nézegette a házakat, mintha emlékezetében keresné a magukét. »Micsoda, hát már nem ösmersz a házatokra, Marci?« — szólítja meg egy szomszédja, mire az kevély hetykeséggel felel: »Az ördög ösmerhetne minden apró ólat.« Innen a csúfos mondás, hogy a majornoki ember, ha két napig oda van otthonról, vissza nem talál többé.

No bizony, hajtják a nemesek, ez csak egy kis úrhatnámság, mely a szegény emberből is kikérezkedik. Azért

kék vér a kék vér, hogy több a pattanása. Ez is csak egy olyan pattanás! s elvégre is minden nemesember olyan úr, akár maga a nádorispán őrfsége. Hanem a parasztságban van a hiba: azok születnek agyvelő nélkül Majornokon! Ott a Gólya-Nagy János esete. A' bizony vasat vitt csónakján a megáradt Csoltó folyón keresztül az épülő pincéjéhez. Túlrakta a csónakot a boldogtalan, úgy, hogy az kezdett a folyam közepén alámerülni. Nosza, gyorsan, a vízbe hányni a vasrudakat. Hanem, hogy a helyet megtalálja, s visszajöhessen vasmacskával a leeresztegetett vasakért, Gólya-Nagy János uram kivette a bicsakját és a csónakján csinált vízszintesen egy jegyet, azon a helyen, ahol a vasat lebocsátotta.

Világos dolog, hogy soha többé nem talált rá, s a »leghitványabb falut« megint hetekig nevette a vármegye.

Hanem hiszen csak nevéssen, lesz még restoráció a világon, s akkor majd megmutatja a majornoki nemesség, hogy kicsoda ő...

Megválasztják alispánnak a fiatal Szentillényi Lázárt, s ha egyszer majornoki ember székel bent a megye palotájában, hatalmas, mindenható lesz a majornoki nemesség.

Kiviszik, igenis, ki fogják vinni, hogy a nemességlakta felső-vég más névre kereszteltessék, mint külön falu, s az alsó-vég maradjon, ami volt, Majornoknak.

Maga a palatinus is lejön Budáról erre a keresztelőre s új címereket és donációkat fog kiosztogatni nemzeti uraimék között.

A Majornoky-udvarház L-re volt építve, a »kétlovas« családok kedvenc stíljében, mert a nemes vármegye még ebben az időben is a lovak szerint mérte az emberek előkelőségét.

A primipilus családok négy lovon járnak és »kastélyos« urak, míg a másodrendű familiának, ha kétszerte jobban engedné is jövedelme, vakmerő szemtelenség négyesben járni, s nagy visszatetszést szül, hacsak valamelyik tagja viceispánságig nem viszi.

A főispán és várúr már befoghat öt lovat is, sőt egyenesen ez a »gála«; még fullajtárt is szalajthat a kocsii előtt.

A Majornoky-háznak az L-betű a rangja, egyedüli fénye a kaloda, mely ott terpeszkedik a kapu mellett, képviselve a büntető hatalmat, és egyedüli dísz a folyosókon a leanderek, mert ezek árulják el, hogy ott bent a szobákban nyíló rózsák vannak.

Az udvar pedig tele van mákvirággal: tarkábbnál-tarkább karavánok húselnek sorjában, gyanús kinézésű bocskoros tótok, hosszú hajjal, melyet görbe fésű tart össze hátul, és átkozódó tótasszonyok várják részint remegve, részint reményteljesen a csendbiztos urat, ki éppen most lépeget a szérű felül, s útközben, hogy ne fogyjon az idő hiába, az öreg béreessel vált néhány szót a gazdaságról:

— Milyen a vetés a »királyné szoknyáján«? (Egy nagyon széles dűlőt neveznek így Majornokon.)

— Maradhatós, tekintetes uram, maradhatós...

A telivér palóc külön sajátságos szavakkal fejezi ki a fogalmakat.

— Be lehet-e hozni a sarjút? Milyen az út?

— Csintalan, tekintetes uram, csintalan...

— No, hát akkor ne bántsuk e héten.

Azután az egyik ácsorgó pandúrhoz fordul Gerge:

— Miféle nép ez itten?

— Panaszosok, tolvajok s a többi...

— Ki fogom őket hallgatni. Hadd jöjjenek sorba a szobámba. Kend pedig, András...

— Parancsoljon, csendbiztos úr!

— Kend arra vigyáz, hogy az én derék barátom, Jasztrab, meg ne unja magát. Amit a szája, szeme kíván, minden teljesedjék. Úgy vegye kend, mintha egy esztergomi kanonok volna a keze alatt.

Jasztrab kéjittasan hunyta be a szemeit ezekre a nagy mondásokra, melyekkel a hitvány csirkefogók fülehallatára tisztelte meg Gerge, András pedig hunyorított egyet az ura fele, mintha mondaná: »s a többi«.

Gerge bement a szobájába, a tömeg megmozdult az udvaron, s pozíciót foglalt az ajtónál.

A bírák miatt meg kellett a vallatásokat tartani az esti órákban is, mert azoknak még haza kell menniök éjszákára, s ők arravalók a vádlottak mellett, hogy magyarázó jegyzetekkel kísérik a vallatás alatt felmerülő kérdéseket. Még akkor nem az iktató száma szerint előzte meg az egyik ügy a másikat, hanem amely bíró a legtávolabb lakott, annak az embereivel végeztek legelőbb.

Valami bonyodalmas tolvajlási eset volt az első, mely igen felbőszíté Gergét, sehogy sem bírván abba világosságot hozni, már éppen kínzó eszközökhöz akart folyamodni (amit igen ritkán tesz, s mindig megbán), midőn egy picike ember sompolygott be a szobába.

Sápadt vézna fiú volt, értelmes vonásokkal, nagy kék szemekkel, gyönyörű magas homlokkal, melyet kidagadó erek szeltek keresztül-kasul. Vonásain a gyermekeknel sajátságos bánat ömlött el.

Ettől a szomorú arctól egyszerre kiderült a Gergéé: odaintette a fiút magához, gyöngéden a térdeire ültette, s mialatt a vallatást folytatná, óvele is ráért beszélgetni.

— Hát a nénik küldtek? Hogy hány óraker vacsoráljunk? Mondd meg nekik, hogy tíz óraker.

De az inkvizíció csak nem akart jobb fordulatot venni. A vádlottak ügyesen kerülték ki a fogas kérdéseket. Ezeket alighanem Teléry Kristóf tanította be. Mert csak ennek az egyetlen prókátornak van a vármegyében annyi esze, hogy össze meri mérni a Gergéével.

Kezdett ideges, türelmetlen lenni.

— Eredj, no, megnézni te is, fiam, mit főz a Borcsa nénéd vacsorára.

— Tudom mit: derelyét.

— Nem szereted?

— Dehogynem.

— Hát akkor hogy tudsz itt megmaradni?

— Mert még jobban szeretem a vallatást. Annak örülnek, ha mindennap vallatnának.

— Jól van, gyerek, vicispán vagy főbíró lesz belőled. No, mi szeretnél jobban lenni; vicispán-e, vagy főbíró?

— Legjobban szeretnék zsvány lenni, hogy apa engem is vallatna.

Ezen aztán olyan jóízűen nevetett Gerge István uram, hogy a könnyei is kicsordultak. Mikor a szemeit kitörülgette olajos kendőjével, kikiáltott a hajdúnak, hogy jöjjenek be a többi vádlottak.

Galambósz, ráncos arcú ember lépett be egy csomó suhano közt. Oly tiszteletreméltó kinézése volt az öregnek, hogy Gerge uram elcsudálkozva kérde:

— Hogy vegyül kend ide, öreg apó? Mi járatban van kend?

— A Majgó Márton vagyok, teens uram, — szólt reszkető hangon a matuzsálemi férfiú.

— Majgó, a tolvaj? — kiáltott fel Gerge szokatlan megütközéssel. — Hát tudja-e kend, hogy itt magára is kisült a tolvajlás?

— Minek is tagadnám, tekintetes főkomiszárus uram.

— Hány éves kend?

— Nyolcvanhat leszek aratáskor.

Gerge elfordítá fejét tőle, s kemény ropogó hangon feddé meg:

— Vén bűnös, kinek az istenhez kellene már térnie, s ahelyett most kezdi a lopást! Nem szégyenli magát?

— Az apám vett rá — mentegetőzék Majgó Márton.

— Micsoda? — ugrott fel Gerge, kis fiát hirtelen lerázva a térdéről. — Kendnek élő apja van? Lehetetlen!

— Magammal hoztam — jegyzé meg a bíró, s kinyitván az ajtót, kikiáltott:

— Az öreg Majgó!

Sajátságos alak gurult be fűrgén az ajtón, összetöpdördve, mint a sün, feje egészen hátrahúzódott a vállapockái közé, hasa előrenyúlt, a koponyán egyetlen hajszál sem volt, hanem ahelyett olyan sűrűn és rendszeresen torlódtak ott egymás mellé a ráncok, hogy kötött pamutsapkának látszóttak.

Gergének össze kellett magát szednie előbb, hogy szólhasson.

— Kend ennek az embernek az apja?

— Én volnék — felelé az idősebb Majgó kelleltlenül.

— Majgó Márton azzal vádolja, hogy kend vette rá a lopásra.

Az atya egy haragos, szigorú pillantást lövellt fia felé.
— Igenis, apám vett rá . . . — ismétlé Majgó Márton.
— Hallgass, te tacsó! — kiáltá az idősebb Majgó dühösen, s egy ügyes, alig észrevehető mozdulattal úgy arcul teremtette az árulkodó fiút, hogy a csattanása beillett volna valami apró felföldi faluba — puskalövésnek is . . . — Szemetelen fattyú-kölyök! Még az apja ellen mer vádaskodni. No iszen, csak kerülj haza, majd megtanítottlak az anyáddal móresre!

IV. FEJEZET

(Melyben befejeztetik a Gergéről írt rajz, s eltérbe lép az »ezermester« Domine Chalupka.)

E pillanatban irtózatot kutyaugatás támadt odakünn, melybe a Cenci agár vékony hangja is belevegyült.

— Miféle lakodalom az? — kérdé Gerge az előbbi jelenet hatása alatt még mindig mosolyogva.

— Ne te ne! Csiba te! Hogy fűrösszenek meg a Belzebub katlanjában! Zatraceni! — hangzott odakünn egy jól ismert tótos hang.

— Az bizony a domine Chalupka — mondja az esküdt amice Markos, föl sem pillantva aktáiból, melyekbe a vallo-másokat jegyezte.

Gerge elsápadt erre a szóra. Valami hirtelen összeszorította a szívét.

Hát a Chalupka van itt! Megint az a Chalupka! Hát már elmúlt volna a hat hónap, hát már egy nap se volna hátra! Milyen szédítő gyorsan repül az idő . . .

A tekintetes úr előtt összefolytak az arcok és a hangok, nem látott senkit és nem hallott semmit, a lábai zsibbadni kezdtek, a nagy tajtékpipa kiesett a szájából, s amint nagyot koppant a padlón, a koppanásban is úgy tetszett neki, benne van ez a két szó: »Chalupka megjött.«

De hát ki az a Chalupka?

Az már egy őslény, egy múzeumi régiség az alig múlt korból. Még a magva is kiveszett: most hiába keresnők.

Az idő említi jobban kiasztak már, mintsem az ilyen szegény férgeket is táplálnák; de minek is táplálnák, hiszen fölöslegesen, nem kíváncsi rájuk senki, és nincsen szüksége rájuk senkinek.

Domine Chalupkát sohasem fogjuk látni többé, még módosított alakban sem : ő az utolsó példányok egyike volt.

Kopasz, piros arcú ember, rezes orral, zöldes szemekkel. Potrohos ember, s következőleg kedélyes is, duzzadt szája örökös nevetésre van kitéve.

Chalupkán minden egyes ruhadarab kopott excentrikus, még a sárga bőrtáskára is, melyet oldalán visel, egy szürke posztófolt van rávarrva. Felső testét prémes bekecs takarja, nagy nyílásokon engedve láttatni hátul, hogy ha netalán mellény is vagyon rajta, hát annak akkor bizonyosan nincs hátulja, mert a piszkos tarka ing veres pettyei szembetűnően kandikálnak ki, nagy idomtalan fején borzas cilinder-kalap lóbálódik, míg vékony lábszárai bő és alul fölgyűrt hamuszín bugyogóban lötyögnek.

S mindezen ruhadarabok olyan nagyon ismerősek valahonnan, s egész csoportját tárják fel az emlékeknek. Mindenikhez valami történet fűződik, és az egyik sem áll összefüggésben a domine Chalupka személyével, mert ő még sohasem hanyatlott alá annyira a népszerűségben, hogy magának kellett volna ruhát csináltatnia.

Nyitva áll előtte egész Felső-Magyarországon minden kastély, s ahova ér, ott öltözködik át, ott vált tisztát, mert Chalupka úr mindenütt otthon van.

És itt megint az a kérdés merül föl, hogy micsoda hát az a Chalupka?

Peregrinus, de mégsem peregrinus, mert foglalkozása van, mégpedig nem egy rendbeli, inkább hát amolyan ezermesterféle.

Ahova megszáll, semmit sem szól, nem is kell neki szólni semmit, a nagy kutyaugatásról (mert a kutyákkal ellenséges lábon áll : azok ő előle, ő pedig azok elől eszi el az úri asztalok hulladékait) azonnal kitalálják, hogy megjött Chalupka. Nem kérdezik, honnan jött. Sehonnan. Nem kérdezik, hova megy? Ide jött. Terítenek neki az ebédhez, a

vacsorához, éjszakára ágyat vetnek számára az inas-szobában. Aztán ott van.

Ameddig tetszik neki : négy, öt napig, — tovább úgysem maradna ; benne van a csavargó vér, fölveszi a vándorbotot és odább megy — a szomszéd kastélyba.

Egy félév múlva újra visszakerül, megint olyan rongyosan, megint olyan jókedvvel, mint azelőtt ; azóta már megjárta a félországot, s annyi a beszélőnivalója, hogy tömérdek . . . itt az történt, ott az történt. Az összes nemesi családok mintha rokonai volnának, mintha ő házasítaná ki fiaikat, férjhez adná kisasszonyaikat, aggódo gondoskodása tárgyát képezik. A szegény Chalupka tele van bajjal, keserőséggel miattuk !

De csak mindenütt megvigasztalódik a borocska mellett, s ha úgy az ebédlőben magára hagyják, mikor már rózsaszínűbbnek látja a világot, kedélyesen még el is diskurálgat a nemes nedvekkal. Megszólítja őket, azok meg visszafelelnek neki :

»Jó estét, borocska !«

»Adjon Isten, Chalupka !« — üdvözli a kancsó nyájasan, ha ugyan nem ő maga felelget magának

»Jó vagy-e, borocska ?«

»Kóstolj meg, Chalupka !«

Meg is kóstolja derekasan. Miért ne ? Hiszen eléggé rászolgált a nemes úri famliánál.

Az első nap megreperálta az összes órákat a házban, kinek a werkje volt elromolva, kit csak tisztítani kellett. A másik napon beoltotta a birkákat, fölstimmelte a fortepiántot, a harmadik nap a patkányok és poloskák kiirtását eszközlé különböző szerekkel és módokkal, a negyedik nap kottára tette az összes divatos nótákat, amik Kassától Majornokig ragadtak rá, ezeknek egyikén sírva is fakadt, mert hát ki tehet arról, hogy olyan érzékeny szíve van, a nóta olyan szívreható . . .

Motosiczky, Csúky . . .

Burgonyát hámoznak,

Ordódy neveti,

Ullmann metélgeti.

Bizony szomorú ez nagyon, csakhogy érteni kell, mert csinja-binja van ám ennek. A követek eszéhez van az értelme szabva, közönséges ember, aki a diéta dolgaiban járatlan, nem talál rajta semmit. A vén Chalupka bácsi azonban úgy zokog, mint a gyerek, ezen a lapos tót versen.

Hány éves, mióta csavarog így faluról-falura, senki sem tudná megmondani. Fiaik apáiktól kapták örökségbe, s éppen e történeti hagyományok szilárdítják meg az ő vendégjogát. De meg mivé lennének a makacskodó óragépezetek, megereszkedett klavírok, az ő tudománya nélkül?

Hosszú pályafutásának elejére már maga sem emlékszik. Régen volt, talán nem is igaz! Aztán az nem is esemény, ami vele történik, az semmi. Történni . . . csak az urakkal történik, ami történik. A szegény ördög dolga keresztül-esik az emlékezet rostáján, mint az apró búzaszem. Ő bizony nem itéli érdemesnek eszében tartani, fumigálja azt, ami egy hitvány »plebs«-en esik, még ha az a plebs véletlenül ő maga is.

Köd alakjában, nem mondom, hogy nem tűnnek fel előtte is selyemmel, arannyal átszótt napok emlékei. Mikor még mint fiatal óráslegény kezdte meg ezt a csavargó életet. Egy helyütt . . . egy helyütt — de vajon hol is, merre is — (hátha csak álmodta az egészet), egyszer, igen egyszer . . . egy szép szőke leány olyan nyájasan nézett rá . . . valami volt a nézésében, mintha apró hangyák mászkáltak volna a hátán, a kezeink a nagy kék szemek delejes fényétől. Az akkor olyan furcsán melegítette . . . erősebben, mint a rum, s édesebb volt talán még a rozsólisnál is.

Csodálatos időszak volt ez, amerre csak járt, mindenütt visszagondolt arra az arcra, a megigazított óragépek ennek a nevét ketyegték szüntelenül: »Netti, Netti«.

Sokat elábrándozott azon a gondolaton, ha neki egy csendes kis műhelye lenne egy félreeső városkában, mily jól elférne abban ő és — és az a lány.

Eh, bolondság! Mikor félév múlva visszakerült arra a helyre, alighanem a Motosiczky-kastély volt az, hát akkor már más szobalány volt ott a Netti helyén.

Jobb is az így! Legalább nagyokat ihat keserűségében, s legalább nem kell műhelyről gondoskodnia — mikor szépen élélhet a szegény ember gond nélkül is.

Azonban mit emlegessük azt a sok régi dolgot, ami már annyira fakó lett a Chalupka emlékezetében, hogy egy csöppet sem nyomja a szívet : könnyű az, mint a madaré, mely csioseregve száll ágról-ágra.

Az ember bizonyos korban lemond a nagyravágyásról. Neki is csak az az ambíciója most már, hogy az általa igazított órák jól járjanak és sok derült percet mutogassanak.

Meg is van vele elégedve Kassán innen Kassán túl minden úri família, s ha már sokáig nem látják, csendes családi körben bizony még emlegetik is.

»Ejnye, a Chalupka bácsi milyen régen volt itt. Nyilván valami jó fészekre talált a vén csont!»

Pedig dehogy maradna ő meg egy fészekben, legyen az bármilyen jó. Alighogy emlegetik, már ott terem negyed-ötöd napra.

... Hanem hát semmi sem tart örökké, egyszer mégis csak el fog maradni örökre. Valahol útközben, valami sövény mellett ott nyomja a betegség, s el sem ereszti soha többé. Megáll a werkje, mint a rossz óráé. És senki sem fogja tudni megreperálni ...

Mindezekből világosan kitetszik, hogy domine Chalupka nem valami nagyhatalom, a lésza alatt született, s a lésza alatt fog meghalni — mint Majornokon mondják —, mégis mennyire megijedt tőle az a hatalmas ember, kire még a király is rászorul, ha baja van.

Nem bírta többé hasznát venni az eszének, zavart, szórakozott lett. Végre is rábízta a további tárgyalásokat amice Markosra, s maga kisietett Chalupka elé.

— Servus humillimus! — kiáltja az eléje vidámon — Quo modo valemus, domine spectabilis?

— Nagyon jól, hanem lányok! most már ide azzal a vacsorával, mert a domine Chalupka bizonyosan éhes.

— Köszönöm alásan, domine spectabilis. Hanem inkább szomjas vagyok.

A vacsora fölött mogorva volt Gerge, alig szólt egy-két szót, egyszer a kis fiára nézett, — de csakhamar elfordította a fejét.

Izgett-mozgott székén, a ráncok seregesebben ültek ki homlokára.

— Most már, domine Chalupka — mondja vacsora után —, talán bemenjünk füstölni a szobámba.

— Nem bánom, domine spectabilis.

Mikor benyitottak az épület hátulján levő hálószobába, Gerge becsukta az ajtót belülről.

Azután odaállott Chalupka elé, s vállára tette a kezét.

— Quo modo stat Hungaria? — kérdé sottogva

— Valde bene.

Az öreg csendbiztos minden tagja remegett, s töredezve dadogá :

— Mit üzent Martinovics?

— Azt üzente, hogy az alma meg van érve.

Gerge odakapott a fejéhez, mintha csak azt üzente volna Martinovics, hogy meg van érve . . .

Le is hullott rá egy-két hónapra, a bakó bárdja alatt.

A nagy szaglaló tehetség abban is nyilatkozott, hogy mint még szemtanúktól hallottam, megérezte Chalupka jöttében a veszedelmet.

Mikor hírért vették a vármegyében a dolognak, Jasztrab is megsíratta börtönében.

— Bizony nem hittem volna, hogy olyan derék ember, és hogy előbb jut célhoz nálamnál.

A »leghitványabb faluban« ma is kegyelettel emlegetik az öreget.

Holttestét a hű Szlimák Matyej hazahozta, és ott fekszik most a temetőben, a legszebb helyen, a kápolna előtt.

Sírkövet is állítottak neki, bár ezzel is megjárták a majornokiak, mert a viceispán karhatalommal levakartatta róla az előbbi illojális feliratot.

Itt nyugszik az Úrban Gerge István.

A bűnösök és gazemberek üldözője.

Most már ez áll ott kopott, alig olvasható betűkkel :

Gerge István meghalt büntetésből,

Aki másnak vermet ás, maga esik bele.

A majornokiaknak nem volt következetlenség az előbbi felirat után ez utóbbi.

Eh, mit törődnének a feliratokkal ! Együgyűek ők az ékesszólásban, hanem annál melegebben tudnak érezni.

Arra a sírra, több egy félszázadnál már, minden vasárnapon reggel más, más leány tesz friss virágot. S nincs az a vasárnapdélután, hogy az öregek fel ne emlegetnék lelkesedve azt a hatalmas kis embert, aki ujját húzotta a császárral — s a fejét vesztette el.

— Bizony, ha az meg nem hal, — amilyen nagyon szerette a szülőfaluját, azóta tán már Majornok szabad királyi város is lenne.

A MI HŐSEINK
ZÁHONY ÉS GRACZA TÖRTÉNETE
1882

Olyanok biz azok, mint maga a mi népünk: egyszerűek, igénytelenek. Történelem föl nem jegyzi, poéták őket versekbe nem szedik, királyok számon nem tartják, csak a jó palóc nép emlékszik rájuk, de az is csak egy ideig, — ameddig a legöregebb emberek emlékező tehetsége ér. Azontúl mirőlünk, hogy vajon éltünk-e, miképp éltünk, senki sem tudja biztosan; de hogy nemsokára meg fogunk halni, azt az egyet bizonyosan tudja mindenki.

Napról napra kisebbednek a palóc-hadak. Olyanok vagyunk a tót szájában, mint a cukorkocka; egy-egy részecske minden lélegzetvételnél odatapad a nyelvéhez, míg egyszer csak egészen elolvad, elvész rajta.

Valaha hat számmal jegyezték fel az írástudók, hányan vagyunk, ma már csak öt numerussal írják ki. Pedig az a hatodik numerus tartott a legtovább; könnyebb már elfogyni mind az ötnek!

Fejedelmeket, palatinusokat nem ösmertünk, legnagyobb urunk a szolgabíró volt, hőseink sem jártak páncélban, aranyos sisakokban: egy szegény falusi kántor, Záhony volt az egyik s egy bocskoros nemes, Gracza a másik.

Egyik sem tanulta a hadviselést, mindenük hiányzott hozzá, hogy nagy katonákká legyenek, nem volt se pénzük, se fényes nevük, se hadtani gyakorlatuk, a derék Záhonynak pláne még a szeme is hiányzott az egyik, Gracza pedig nem hallott a jobb fülére.

Hanem hiszen mind hadi előnnyé változott e fogyasztkozás, mihelyt az a nagy óra ütött, hogy mindnyájunknak menni kellett.

Jó Záhony Györgynek legalább nem kellett behunyni a másik szemét, ha oélzott, Graczát pedig nem turbálta az ágyúdörgés, sem a golyóksüvöltése a füle mellett. Azt hihette, valami bolondos cserebogarak szálldogálnak a levegőben csöndesen.

Mert hát úgy kezdődött az egész, hogy akik a józsefnapi vásárra mentek Vácra, valamennyi szép selyem kokárdát hozott haza a kalapja mellett. Ezek a kokárdák fordították fel az egész környéket, mert egy kép volt a közepükben. Ettől a képtől aztán mindenki elfelejtette a maga képét: a pap azt, mely az oltáron van, az ifjú a szeretője arcát, az apa gyermekeinek vonásait. Minden kép kasszírozva lett, csak ez az egy nem, azaz hogy minden kép benne látszott lenni ebben az egyben...

A karancseszi-i és a romhányi erdők akkor kezdtek fölvenni a nyári ruhájukat, s olyan haragosan zúgtak a tavaszi szélben, mintha a Rákóczi megölt daliáit költögetnék. De hiszen nem ébrednek már azok fel soha többé!

Piros volt az ég alja esténként köröskörül. A városi hidon a kőből való Nepomuki János a sok esőzés idején megrepedt, s befordult az Ipolyba: hogy ő bizony nem őrzi tovább a hidat, elég volt már negyven esztendő óta. A bodonyi kastélykertben kinyílt a százesztendőös áloé; messze földről jártak az emberek csodájára, és a fejüket csóválták: bizony valami rendkívüli dolog fog történni ebben az esztendőben!

Benne volt az a levegőben. A gyerekek rendre leütögettek otthon a fazekak, kancsók füleit lovagnak, anyjuk nem győzte szidni, mi az ördög ütött egyszerre beléjük, még bizony az ép edényeket is összetörmék a lovak miatt. A kisebb hordók is el-eltüneztek az eszterhajak alul: dobolni tanultak rajtok a templom körüli pázsiton.

... Már csak mégsem jót éreznek ezek a vásott kölykök, hogy ilyen bolondos mulatságra kaptak rá!

Hanem iszen elragadt az a férfiakra is. Nem maradt más a környéken csak a sánták, vakok, az aggastyánok és a gyerekek, a nagyon kis gyerekek. Azok is sírtak otthon.

Gracza Péter uram restelni kezdte a dolgot. Ő még mindég a portáján ült, ha át nem jár hozzá vak Záhony, a pribolyi kántor, akivel egész délutánokon át máriást játszottak a pincetorka előtt, halálra unta volna magát egyedül.

Erős, drabáns termetű volt mind a kettő, egy fejjel nagyobbak a többi embereknél, a hangjuk mint a bikáé, szinte recsegett tőle a kis alacsony ház. Vak Záhonyt messze földről eljöttek meghallgatni a pribolyi templomba, mikor

az orgonaszót kísérte hatalmas torkával. Fejük olyan volt, mint egy jókora bődön. Hihetőleg e hasonlatosság vonzotta őket egymáshoz, mert már tizenkét esztendő óta jó barátok. Egészen egymásnak vannak teremtve, s a többi emberekről olyan lenézőleg beszélnek, mintha azok csak valami apró bogarak volnának őmellettük. Általában bizonyos összhangban van óriás természetükkel egészlényük, gondolkozásmódjuk, tetteik, hajlamaik, még tán a szavaik is.

Pedig keveset beszélnek, — legfeljebb ha belefáradnak a máriásba, tesznek egy-egy megjegyzést, a napi eseményekre vonatkozót :

— Vakaródzik a világ, Péter. Egy kicsit vakaródzik.

Gracza nagyokat szuszog ilyenkor, és mert beszélni is lusta, kelletlenül erősítgeti :

— Ühüm! hüm . . . köhögnek az ágyúk.

Vesztett és nyert csaták híre jött összevissza, minden napra valami új, valami meglepő. Egy napon megint előhozta Záhony :

— Hallod-e, Péter? Látszani kezd a dolog. Hátha mi is mozdulnánk?

— Nem tudom minek? — dörmögé Gracza ásítva, s egy megvető mozdulatot tett a kezével. — Hiszen megverik ezeket ők maguk is!

Graczának az egész ország csak »ők maguk« volt — önélkülök.

De Záhony ma egész délután komoly volt, borongós felhő ülte a homlokát, s emellett mégis tűz csillogott abban az egy szemében. Mikor elvált Graczától, megfogta a kezét és negyedóráig rázta búcsúzóra, úgyhogy végre is belevörösödtek mind a ketten.

— Hát nem jössz el holnap? — kérde Gracza gyanakodón.

— Nem jövök el. Eluntam már ezt a játékot.

— A máriást untad meg? — bődült el Gracza csodálkozva. — Lehet is a máriást elunni valaha?

— Ej, azt untam én el már, hogy mindég a királyok üssék el az alsókat.

Ezen a mondaton aztán sokáig elgondolkozott Gracza Péter, ezzel is feküdt le a méhesben, mert ott hált egy tábori vaságyon (azzal henegett mindég, hogy a faágy letörne

alatta), midőn egyszerre csak felverte merengéseiből. félál-
mából valami tompa kopogás az istálló tájékán.

Sötét volt, nem láthatta, mi történik, de a kopogás
mindég erősebb lett, úgy rémlett előtte némelykor, hogy az
istálló-ajtót döngeti valaki.

— Ugorj fel, Miska fiam! — szólt a béresnek. — Eredj
csak, nézd meg, mi lehet?

— És ha tolvaj?

— Ha tolvaj, fiam, fogd meg és hozd ide.

— De hátha többen vannak?

— Kiálts egyet, akkor majd én fogdosom össze vala-
mennyit. De egy-kettőért resteltem felhúzni a csizmámat,
édes fiam, mert nagyon nehezen jár.

Miska vasvillát vett a kezébe, s azt óvatosan maga előtt
tolva indult meg, hatalmasan polemizálva útközben a tövi-
sekkel: Hogy a Jézuska büntessen meg!... Virátsatok ki
a pokolban!... Rágjon meg benneteket a hegyi kígyó.
(Ilyenkor t. i. mindig egy-egy tövis ment be a meztelen
lábába.) De csakhamar lihegve csörtetett vissza, torka-
szakadtából kiabálva:

— Megjött a Sármány! Itt a Sármány! Egészen össze-
verte a csillagos homlokát, Jaj, jaj, jaj, szegény Sármány!

— Miféle Sármány jött meg, te golyhó?

— Hát a Sármány, a lovunk, akit eladtunk most három
éve a tótoknak.

— Micsoda? A nyerges lovam?

— Az ám, hazajött a jó pára. Megszökött a tótoktól.
Visszajött a fogadott gazdától a nevelő gazdáihoz.

Erre a szóra lerúgta magáról Gracza a takarót, s meztel-
láb rohant el megnézni a Sármányt.

Csakugyan ő volt, a régi kedves pejparipa, melytől
olyan nehezen vált meg annak idején, s csak a legnagyobb
szükség vitte rá, hogy eladja. Hanem a jó Sármány hívebb
volt, ragaszkodóbb volt ónála, hosszú idők alatt nem felej-
tette el, elszabadult, hazajött, s éjszakának idején be akart
jutni az istállóba, hogy odaálljon a jászolhoz a hajdani helyére,
s reggelre ott találják, mintha minden a régiben lenne, mintha
csak egy hosszú, hosszú álom lett volna az, hogy ő nem volt
itt... Olyan nagyon szépen gondolta ezt ki a Sármány.

Gracza megösmerte lovát azonnal, s amint az okos szemelt szelíden rávetette, meg nem bírta állni tovább, oda-borult a nyakára, összecsókolta számtalanszor.

— Cakhogy megjöttél, kis burkusom! Csakhogy itt vagy, aranyos kutyácskám. Jaj, oda nem adlak többé száz-ezer forintért!

A Sármány úgy tett, mintha értené a hízegő szavakat, s mialatt Gracza a lapockáit veregette, egészen odahajtá nyakát annak az izmos vállaira. A gazda szeméből kicsordult a könnyű, meg a Sármányéból is, csakhogy az egyik szeme, mint a mesebeli öreg királyé, sokkal jobban sírt, mint a másik. Gracza csak most vette észre, hogy azt bizony hályog borítja, s fájdalmas hangon szisszent föl:

— Elnyomorítottak . . . tönkretettek, szép lovacskám! Elsoványodtál, megvakultál, hazajöttél panaszkodni. No, ne nézz rám olyan szemrehányón azzal a másik szemeddel. Ló vagy te még azért, többet érsz te azért egy egész ménesnél. Megirigyelnek még tégedet éntőlem.

Volt dolga Miskának egész reggelig, friss almot vinni Sármány alá, zabot hozni le a padlásról (jó, hogy ki nem törte nyakát a létrán ilyen bolond sötétben); a vakaró sem pihent, nyomban ki kellett szedni a három esztendő s port a Sármányból. Az egész háznép fölébredt, s olyan sürgés-forgás támadt, mint mikor valami nagyon kedves vendég érkezik a házhoz.

Ezalatt maga a gazda nyugtalanul hánykolódék fekhelyén egész éjjel, hogy hát miféle csoda az, mi oka volt annak a lónak hazajönni? Vajon keresni fogják a tótok, akik megvették, vagy pedig úgy hagyják ebben a zavaros világban?

El volt érzékenyedve, megrendült a Sármány jöttétől. Mert az bizonyosan jelent valamit. Több esze van annak a lónak, mint egy vármegyének, nem jött volna az hiába! Aztán úgy ránézett, de olyan furcsán nézte, mintha valami nagy mondanivalója lenne. De kár hogy nem érti!

Pedig kezdte mégis érteni lassanként. Reggel első dolga volt az istállóba menni. Ni, milyen szép már azóta a Sármány, úgy ragyog a szőre, mint a tükör, s vígan ropogtatja a sarjút. Gyönyörködve simogatta meg hosszú aranyos sörényét, s úgy szólt hozzá biztató nyájas hangon:

— Tudom már, mit akarsz . . . tudom már. Hát hiszen jól van hát. Elindulunk délben.

Lehozták a padlásról a régi nyeret (vajon nem kezdnek-e majd birtokháborítási pert a tyúkok érte?), a szerszámot, kantárt is előkeresték a kamrából, s kikenték-fenték hájjal, az ócska bőr möhön beitta, nehogy az éhes macskák lenyalogassák. Volt ott egy régi mundér is kardostul, tarsolyostul a fogason, a vén Gracza Miklós viselte valamikor az inszurrekcióban, azt meg a molyok fogják megsíratni, kivált a bekecsét, mert az volt őnekik a megyei székhelyük.

Ahogy felöltözött, mintha nem is a régi lusta ember lenne, kihúzta hosszú derekát, délceg lett a járása, csillogó a tekintete.

Vígan, könnyedén pattant fel a Sármanya, nem kellett búcsúznia senkitől, megkéssett legény volt egy kicsit, nem marasztalta hát senki, még istenhozzádot sincsen aki mondjon, csak az eperfa levelei integettek búcsút szelíden. Az istállóból egy kis tarka borjú jött ki az udvarra, az nézte ott a nagy szemével, amint elindul. No, meg a Miska sajnálta: — Vigyen el engem is magával, nagy jó uram! Hátha valami szolgálatára lehetnék.

— Kutyafüle neked, nem háború! — bömbölt rá Gracza nevetve. — Hacsak a seprűre nem ültetnélek. Űlj veszteg, s jól vigyázz mindenre, édes fiam, mert megeshetik az, hogy még visszajövök ide.

Szegény Miskát nagyon elérzékenyítette ez a beszéd, hogy hátha talán vissza se jön többé, elkezdett keservesen bőgni, s a sánta lábával úgy megiramodott a gazdája után a templomsoron, hogy az öreg históriás asszonyok hangos kacajra fakadának a kapuajtókban.

— Nini, ott megy a rozsdás vitéz! Az ám, a híres Lucifer János szalad a lova mellett. Mennek a szaracénusok ellen a szentföldre.

Miska köveket kaparászott a földön, utána hajigálni a gúnyolódó boszorkányoknak, mialatt a rozsdás vitéz gyors ügetéssel tűnt el a templomsorról, majd a nagy-utcán át elveszett az országút porfelhőjében.

A Pribolyra vezető országút volt az. De bizony belovagol a faluba is, megkopogtatni a talpas medve ablakát

(így nevezte Záhonyt, mikor enyelgett vele). Be se megy, csak úgy kívülről ad hírt magáról, hogy : »Hallod-e Záhony, meggondoltam magam az éjjel, megnézem mégis azokat a gyerekeket, hogy mit csinálnak.«

II.

A vén tacsó

Nemes Priboly község innenső részét csupa parasztlakják, túl a haranglábon pedig le egész a savanyú kútig csupa nemes emberek. Olyan ez, mint Párizsban a St. Germain, azzal a különbséggel, hogy semmi különbség a felvég s alvég között; ugyanolyan szalmafedeles viskók itt is, kémény és tűzfal nélkül, legfeljebb a kapuk cifrázatán látszik meg a lakók magas származása: a tulipánok és griffmadarak közé oda van írva a legtöbb helyütt »Šalva Gvardia«, némelyiken a gazda vagy az építő családtag neve »Nemes Laczkó István« vagy »ns Ujlaki Gábor«. Aztán itt mégis nagyobb a tisztaság és a kulcsín. Tessék megnézni, teszem azt, a Toldy Ferenc házat vagy a Piry Mátyás uramét: még a szolgabíró is ellakhatna benne szükségből.

Miért hát, hogy mégis Priboly a leghitványabb falu az egész környéken?

Hát biz annak csak az az egy oka van, hogy a pribolyi emberrel történik meg minden csúfság és szégyen. Még ha mással történt volna is meg, merő szokásból ráfognak.

A pribolyi nemesek ketten mennek egy pár csizmában restorálni. Két embernek (még ha pribolyi emberek is) közönségesen négy lába lévén, kordován burkolat csak azon a két lábon vagyon, amelyik nagy kevélyen lelóg a fölzászlózott kocsiról: a másik két láthatatlan láb meztelen és a pokrócba van betakarva.

A pribolyi ember bal lábbal lép a fűrhéces kocsiába, és a dohányzacskójában sárgarépát hord... Persze ráfogás az egész, — de ha nem lehet magukat kimosni alula!

A pribolyi magisztratus határozta el azt is, hogy a szerencsésen elvonult nagy kolera emlékét megörökítetteti maradandó módon: kihozatta egy decemberi napon a városi vésnököt, s miután jól meghányva-vetve a dolgokat, kitűnt, hogy a költség márvány-émlékre nem futja, gazdálkodási szempontból a falu közepén levő befagyott pocsolya jegére vésette fel az utódok emlékezetének ébresztgetésére a néhai Szurdok János (Záhony uram elődje) által készített örökbecsű versezetet:

Pribolyon a kolera
Becsülettel odább ment
Senkit sem ölt meg ökeme
Dicsértössék az úr neve
Amen!

De még ez mind semmi azon esetlenséghez képest, hogy midőn elvitte a hídjukat a sebes Gile folyócska, nem lefele, a vízmentében, hanem *följelé* keresték darabjait a jámbor atyafiaik csákllyákkal, fejszékkel.

De minek soroljuk fel a hosszú lajstromot, mely mindig szaporodik, s annyi keserőséget okoz a helység lakóinak, hogy immár el szokták tagadni, ha megkérdezik tőlük: hovavalók.

Otthon azonban nyílt villongások tárgya ez réges-régen: a nemesek panaszkodnak, hogy a parasztok butasága miatt szenved jóhírnevük csorbát, míg ellenben a parasztok meg vannak győződve, hogy a »bocskoros urak« teszik a helységet nevetségessé.

Íme, ott van az öreg Kolonczy Márton, aki fiatal korában, mikor két heti távollét után hazajött a szurrekcióból, annyira megkicsinyelte Pribolyt, sehogy sem tudott hazatalálni az apja szalmafedeles házába ott a Szt-Vendelin soron, hanem csupa hányivetiségből tűnődve nézegette a házakat, mintha emlékezetében keresné a magukét.

— Micsoda? Hát már nem ösmersz a házatokra, Marci?
— szólítja meg egy szomszédja, mire az kevély hetykeséggel viszonzá:

— Az ördög ösmerhetne minden apró ólat!

Innen a csúfos mondás, hogy a pribolyi ember, ha egy hétig oda van a szülőfalujából, vissza nem talál többé.

No bizony, hajtják a nemesek, ez csak egy kis úrhatnás, mely a szegény emberből is kikérezkedik. Azért kék vér a kék vér, hogy több a pattanása. Ez is csak olyan pattanás! Aztán végre is minden nemesember olyan úr, akár maga a nádorispán őfensége! Hanem a parasztságban van a hiba: azok születnek sütnivaló nélkül Pribolyon.

Ott van szégyenszemnek a Gólya János esete. A' bizony vasat vitt csónakján a megáradt Gile folyón keresztül az épülő pincéjéhez. Túlrakta a csónakot a boldogtalan, úgy, hogy az kezdett a folyam közepén alámerülni. Nosza, gyorsan a vízbe hányni a vasrudakat... hanem hogy a helyet megtalálja, s visszajöhessen vasmacskával a leeresztett vasakért, Gólya János uram kivette a biosakját, és a csónakján csinált vízszintesen egy jegyet, azon a helyen, ahol a vasat lebocsátotta. Világos dolog, hogy soha többé nem talált rá, s Pribolyt megint évekig nevette a vármegye.

Hanem hiszen csak nevéssen, lesz még restoráció a világon, s akkor majd megmutatja a pribolyi nemesség: micsoda ő!

Közköltségen taníttatják Teléry Gábor uramnak az egyik fiát a pesti iskolában, hogy amint az magába szed ott egy kis tudományt, megválaszthassák vicispánnak. S ha egyszer pribolyi ember székel bent a megye palotájában, beteljesülvén a százados óhajtás: hatalmas, mindenható lesz a pribolyi nemesség.

Kiviszik, igenis, ki fogják vinni, hogy a nemesség-lakta felső-vég más névre kereszteltessék, mint külön falu; az alsó-vég maradjon, ami volt: Pribolynak.

Maga a palatinus is lejön Budáról erre a keresztelőre, s új címereket és donációkat fog kiosztogatni nemzeti uraimék között.

... Hanem hát semmi sem bizonyos a világon... Rossz szél fúj, ahogy beszélnek. A nádorispán ki tudja, hol van, merre jár most? S a »falu diákja« is otthon van, becsukták a pesti iskolákat. Isten a megmondhatója, hogy lesz, mint lesz...

Gracza kevélyen lovagolt végig a községen, ahol ki volt írva az útmutató táblán, hogy tilos a dohányzás. De azért nem vette ki szájából az ezüst kupakos tajtékpipát: a törvény

csak a paraszt embert kötelezi, az armális nagy úr — nem imponálhat annak egyéb betű a világon csak az, amely a Corpus Jurisban vagyon.

Záhonyt azonban nem találta otthon, az iskola és a kántorlak be volt csukva, a paréjjal benőtt udvaron a mendikáns gyerek aludt jóízűen hortyogva.

Hej hó... mindjárt agyontaposlak a lovammal. Hallod-e kölyök? Hát mégse ébredsz? Hol a gazdád? Ne pisilj, hanem felelj szaporán.

— Elment... nem volt itthon... nem láttam tegnap óta...

— Micsoda? Nem aludt itthon az éjjel?

Kedvetlenül rántotta meg a kantárszárát, s azután megindult a faluháza felé, hol nagy csoportosulás volt ma: tarkábbnál-tarkább karavánok hűsültek a kapu előtt az udvaron és az eresz alatt: gyanús kinézésű bocskoros tótok, hosszú hajjal, melyet görbe fésű tart össze, hátul az átkozódó tót asszonyok. A kút mellett egy körülbelül két akós hordó van csapra verve, s daliás legények táncolják körül kackiás menyecskekkel. Egyik-egyik néha tréfából megforgat egy-egy vén tót asszonyt is.

— Micsoda felfordult világ ez itt? — kérde Gracza csodálkozva egy cifra tarsolyos hajdútól.

— A szolgabíró polgártárs van itt — mondá a hajdú foghegyről.

— Mi van itt?

— Hát nem mondom, hogy a szolgabíró polgártárs?

— Miféle állat az?

— Ej no, hát maga a tekintetes szolgabíró úr Bogláráról, a Csiry Péter uraság.

— Ühüm... hüm, így már értem. S ezek ugyan miféle emberek, fiam Miska?

— Akiket besoroztunk nemzetes uram... Mert sorozásra jöttünk, s mellesleg elintézzük a bűnösök dolgát is faluról-falura.

Gracza elgondolkozott. Éppen ezt keresi ő. Minek menjen tovább? A szolgabíró egyszersmind őrnagy is a honvédségnél, s itt van csak igazán hadi lábon. Csapatokat

teremteni a semmiből, kenyeret, húst a csapatoknak valahonnan, s azonfelül eligazítani a veszekedő és a bűnös polgárok dolgát is. Ember kell ehhez, de milyen!

Leszállt a lováról, odakötötte a topolyafához, s azután besétált a vallató terembe, mely tele volt beidézett tanúkkal és vádlottakkal.

Valami nagyon bonyodalmas tolvajlási eset forgott szőnyegen, amely sehogy sem tudott világosra válni, minél fogva felette bosszantá a tekintetes urat, vagy ahogy ő szerette magát neveztetni: a »szolgabíró polgártárst«, s ki is tört volna alkalmasint a dühe, ha nem ott mellette áll »Priboly diák«-ja, a leendő vicispán, sápadt, vézna fiú, kék szemekkel, s csinos magas homlokkal, melyet kidagadó erek szeltek keresztül-kasul.

A fiú iránt, akiről ki van mondva, hogy ő teszi hatalmassá a pribolyiakat, s akihez az egész nemesség ragaszkodott, mindenki nyájas és előzékeny tartozott lenni. Mert jaj annak, akire a kis Gyuri megharagszik, vagy aki Gyurit megsérti, arra ugyan nem voksol többé ez életben egyetlen pribolyi nemes sem! A kis Gyuri máris élvezte a vicispáni hatalmat, bizonyos részben.

Csiry a fárasztó vallatás alatt ráért beszélgetni vele is, s gyakran megsimogatta gyöngéden gyér szőke haját.

De az inkvizíció csak nem akart jobb fordulatot venni; kezdett ideges, türelmetlen lenni.

— Eredj no, megnézni kis fiacskám a mámihoz, mit főznek ebédre.

— Tudom mit: derelyét.

— Nem szereted?

— Dehogyan nem.

— Hát akkor hogy tudsz itt maradni.

— Mert még jobban szeretem a vallatást. Annak örülnek, ha mindennap vallatnának.

— Jól van, gyerek! Látszik, hogy csakugyan vicispán leszel, ha nem országbíró.

Nyájasan megcsípkedte hegyes, madár csőréhez hasonlatos állát.

— No, mi szeretnél jobban lenni, vicispán-e vagy országbíró?

— Legjobban szeretnék zsvány lenni, hogy bácsi engem is vallatna.

Ezen aztán olyan jóízűen nevetett a polgártárs szolgabíró, hogy könnyei kicsordultak, s örömeiben térdeire vette a pribolyi nemesség jövődóbeli reményét.

— No, hát maradj itt — s harsányan kiáltott ki a hajdúnak, hogy jöjjenek a többi vádlott polgártársak.

Galambósz ráncos arcú ember lépett be egy csomó suhanc közt. Oly tiszteletreméltó kinézésű volt az, hogy mintegy meghökkenve kérde tőle:

— Hogy vegyül ide, öregapó? Mi járatban van?

— A Majgó Márton vagyok, teens uram — szólt reszkető hangon a matuzsálemi férfiú.

— Majgó, a tolvaj? — kiáltott fel Csiry szokatlan megütözéssel. — Hát tudja-e, hogy itt magára is kisült a tolvajlás?

— Minek is tagadnám tekintetes uram.

— Hány éves?

— Éppen hetven leszek aratáskor.

Csiry elfordítá fejét, s kemény ropogó hangon feddé meg:

— Vén bűnös, kinek az istenhez kellene már térnie, s ahelyett most kezdi a lopást! Nem szégyenli magát?

— Az apám vett rá — mentegetőzék Majgó Márton.

— Micsoda? — ugrott fel Csiry, lerázván térdéről a Gyuri gyereket. — Kendnek élő apja van? Lehetetlen!

— Magammal hoztam — jegyzé meg a brézói bíró, s felnyitván az ajtót, kikiáltott:

— Az öreg Majgó!

Sajátságos alak gurult be fürgén, összetöpörödött, mint a sün, feje egészen hátrahúzódott a vállapockái közé, hasa előrenyúlt, a koponyán egyetlen hajszál sem volt, hanem ahelyett olyan sűrűn és olyan rendszeresen torlódtak ott egymás mellé a ráncok, hogy kötött pamutsapkának látszóttak.

A szolgabírónak össze kellett szednie magát előbb, hogy szólhasson.

— Kend ennek az embernek az apja?

— Én volnék — felelé az idősebb Majgó kelleetlenül.

— Majgó Márton azzal vádolja — folytatá a szolgabíró egyik ámulatból a másikba esve —, hogy kend vette rá a lopásra!

Az atya haragos, szigorú pillantást lövellt a fia felé.

— Igenis, apám vett rá — ismétlé ifjabb Majgó tompa hangon.

— Hallgass, te taoskó! — kiáltá az idősebb Majgó dühösen, s egy ügyes, alig észrevehető mozdulattal úgy arcul teremtette az árulkodó fiút, hogy a csattanása beillett volna valami apró felföldi faluba puskalövésnek is.

— Szentelen fattyú-kölyök — toldá meg felháborodva. — Még az apja ellen mer vádaskodni. No iszen, csak kerülj haza, majd megtaníttatlak az anyáddal móresre.

De mielőtt otthon tanítanak móresre, előbb még a vármegyének volt hozzá jussa, s addig míg abba a nagy épületbe kísérik a székvárosba, melyen holló, varjú kárognak rémletesen, hogy ez azért a legmagosabb, legkevélyebb, mert a legszükségesebb, addig is el kellett csukatni a helység börtönében, ami ugyan nem volt egyéb, mint a községi kántor éléskamrája: de amelyben a legtöbbször nem volt se rab, se eleség.

Hetykén, délcegen ment ki a nagy Majgó, mint egy olyan makrancos fickóhoz illik, ki sem az apjától nem fél, sem a vármegyétől, s ha egyszer rossz fát tett a tűzre, tudja a virtust, hogy nem szabad megpanaszolni, ha aztán nagyon meghempergetik a hamujában.

Gracza összefont karokkal nyugodtan megvárta, míg a tekintetes úr elvégzi ezt a folyó dolgot — mert hiába, ez a hivatalos praxis —, hanem azután félretaszigálta a tót bírakat és esküdt embereket, odatolakodott a hatalmas emberhez, és így szólt:

— Vitéz major uram! Én nemes Gracza vagyok.

— Servus humillimus! — mondá a szolgabíró s belecsapott kedélyesen a tenyerébe. — A majorral akar beszélni, barátom uram?

— Természetesen.

— No, hát akkor várja meg polgártárs, míg az atillámát felhúszom. Ott künn van a bricskán a kofferben. Hanem azt az egyet megmondom, öcsémuram, hogy a major fene komisz ember ám, aki nem ösmeri a nemesembert, csak a katonát.

S ezzei újra nekiesett a folyó ügyeknek.

Gracza dühös volt egy kicsit, de azért csak mégse mutatott aprehenziót, helyrerángatta a bekecsét, s leült egy falócára, majd csak rákerül a sor, gondolá. Mégiscsak furcsa bolond idő ez, hogy ilyen kevés becsületet hagyott az armálisnak.

Mikor aztán el volt igazítva az egész járás apró-cseprő dolga, Csiry uram megparancsolta Mihály hajdúnak, hozná be az atilláját a kocsiról, felölté magára, s megpederve bajuszát, megállt Gracza előtt, és ráfordult:

— Mit akar ön?

— Katona akarok lenni — mondá Gracza némileg megszeppenve.

— Tud egzcírozni?

— Nem én. De verekedni tudok.

— Hüm. Az is ér valamit. Hát várjon itt egy darabig, amíg vissza nem jövök. Eligazítom ott künn a dolgot az új legénységgel, akiket ma vettem be. Majd ha bejövök, megmondom az ultimátumot. Értette?

Ezzel sarkon fordult s kiment, giédába állította az újoncokat az udvaron, megdicsérte őket, szónoklatot tartott nekik a hazáról és a szabadságról, azután kifizette a lénungot három napra, s megparancsolta két vén őrmesternek, hogy kísérjék el őket Selmece, ahol csatlakozni fognak a hadsereghez; míg odaérnek, elég idejük jut, hogy megtanulják az összes hadi regulákat.

De biz ez nagyon soká tartott Graczának, clunta az ácsorgást odabenn, forrt benne már a hadi tevékenység: meg a dolgon is szeretett volna túlesni, kiment hát ő is az udvarra, s megsürgette a major urat.

— Hát velem mi lesz, major uram?

— Hát önnel az lesz — mondja az őrnagy hirtelen hátrafordulva —, hogy szépen hazamehet, ahonnan jött istenhírével.

— Már mint én? — szólta Gracza ingerülten és a mellére ütött.

— Már mint ön. Mert önből nem lesz jó katona. Önnek nincs türelme a regulához. Megmondtam, hogy várákózzék, s nem tudott várákózni. Elég!

— De uram!

— Dixi! Kenyérpusztítókat nem veszünk be. Servus humillimus.

Gracza elvörösödött, s óriási fokosát meglóbázta maga körül.

— Jól van hát, major uram, ha nem kellettem közkatonának, majd gyűjtök én magamnak hadsereget, s majd megtanítom én magukat a regulára.

Dühösen ment ki a kapun, szinte rengett a föld a talpai alatt.

Még egyszer visszafordult a kapuajtótul, s öklével fenyegette meg a vén Csiry Pétert.

— Megkezdem a dolgot a saját szakállamra, — hanem tudom, meg nem köszönik.

— Ejnye no, mindjárt vasra veretem az urat — méltatlankodék Csiry Péter uram, de csak úgy dűnnyögve a köpenyeg alatt, mikor már Gracza künn volt az utcán, ahol a Sármányt hagyta. Az bizony, szegény, se nem ivott, se nem evett azóta!

Azaz hogy nini, álmodik-e, vagy pedig tündéri káprázat, egy gyönyörű tót lány ül már a Sármányon és a kantárt fogja.

— Micsoda dolog ez? — kiált odaugorva Gracza és megragadva a zablát. — Mit bolondozol itt a lovammal, te kis béka?

— Nem a maga lova ez, hanem a miénk — monda a leány kihívólag, s csizmasarkával úgy odavágott a paripa oldalához, hogy az fölágaskodott, s majdnem letaposta Graczát.

— Istenemre mondom, pompás lányka vagy, Katka.

— Nem vagyok én Katka, hanem Majgó Borbála vagyok: annak az embernek a lánya, akié a ló.

— Ösmerem: az, akit most vittek be a börtönbe.

— Hát bevitték szegényt... bevitték. Azért a három rongyos birkáért.

S ezen azután egyszerre megolvadt a kemény bátor teremtés, s elkezdett keservesen zokogni. Ráborult a Sármány nyakára, s könnyeivel öntözte annak a sima szőrét.

Gracza elnémulva nézte: sohse látott még ő ilyen szépet. Piros kerek arcán amint alágurultak a fényes gyöngyök,

hogya a rettenetes sötét szem meg nem festette őket feketére..! a piros keszkenő hátracsúszott a fején, s láttatni engedte aranyszínű haját, mert aranyból méri azt az isten néha a szegény tót leányzóknak is.

— No, de már most szállj le a lovamról, kis húgom. Eluntam a dolgot!

— Micsoda? — De már erre megint kitörülte szemeiből Borka a könnyeket, s azt a kezét, amellyel kitörülte, egyenesen a csipőre fogta:

— Mordizom adta! Hányszor mondjam már, hogy enyém a ló. A lami tótoktól vette az apám harmadéve, magam is ott voltam a korponai vásáron, ahol vette. Elpusztuljon innen az úr, azt mondom...

Gracza érezte, hogy csakugyan nincs igazsága, a Sármanynak igazi gazdája került. De hát mihez kezdjen ő most a Sármány nélkül? Haza csak nem mehet szégyenszemre? A lovat pedig el nem veheti erőszakkal! Elkezdte szépen csitítani a haragos Majgó Borkát.

— Az bizony, hűvösre tették a szegény öreget. Pedig az arcából látom, hogy nagyon becsületes ember.

— Míg én a lovat kerestem... Nem volt, aki mellette szójjon, aki a bíró szívét meglágyítsa...

Egész megengesztelődve nézett Graczára azokkal a vakító szemeivel.

— Jaj, minek is most már ez a ló nekem? Szegény édesapám nem mehet el rajta a németek ellen. Lovacskám, lovacskám, hiába kerestünk, hiába találsz meg! Nem látod te meg a nagy háborút! Békó van már a te gazdád lábán.

— Teringette! — kiáltá Gracza. — Hát a háborúba készült az öreg Majgó?

— Persze hogy odakészült, mikor egyszer csak eltűnt a lovunk az istállóból. Azóta mindig azt keressük...

— Hát a birkák?

— Jaj, hogy a birkák. Az istenke süllyesztené el azt a bolondos kántorunkat, ő az oka mindennek?

— Ki? A Záhony?

— Hát persze, hogy a Záhony. Ez éjjel virradóra odajött öt emberrel, hogy a háborúba mennek, és hogy éhesek. Adjunk nekik valamit enni.

— Micsoda, hát már elment a talpas medve? Megelőzött a kötnivaló. Mondjad csak tovább, szép húgocskám.

— Nekem egy kis tyúkom van, gyönyörű tyúkom; éppen a tojásokon ül. Édesapám restellte megölni szegénykét, de a hadseregnek élelem kell, azt mondja, hát átment a gróf aklába, s három toklyót hozott el onnan... Ezért ül most talpig vasban.

— Az ördögbe is — dünyögé Gracza —, hiszen ez a Majgó érdekes vén fickó. Hallod-e Borka, én kiszabadítom az öreget, s kinevezem magam mellé kapitánynak.

Borka elmosolyodott s nyájasan kérde:

— Hát kicsoda maga? Talán éppen az a Lajos.

— No, az a Lajos nem éppen én vagyok, hanem amit egyszer kimondok, azt meg is teszem. Engem Graczának hínak, fiacskám.

— Igazán kiszabadítja az apácskámat? De ne tréfáljon...

— Ki én, ha megcsókolsz egyszer.

S megpödörintette a bajuszát ez után a mondat után. Mégiscsak valami az, incselkedni ezzel a fehérréppel! Édes meleget érzett a szíve táján, soha ilyet azelőtt. Pedig hiszen most is csak a katonatempó kedvéért pajzánkodik, mert együttjár már az a hadviseléssel.

Borka hamiskásan hunyorított rá az egyik szemével.

Már éppen a száján lebegett a felelet, hogy: »majd csak megalkuszunk, no«, mikor egyszerre csak odaugrik az a nyápic gyerek, a falu fia, s közbe vág:

— *Annjiért* én is megteszem.

— Eredj innen — nézte le Gracza mogorván — az anyád szoknyája mellé, kölyök. Hogy mersz itt hallgatózni, imposztor?

— Hát tudja maga, ki vagyok én? — s merészen odaállott a bosszankodó Herkules elé, kit egészen meghökkentett a fiú föllépése.

— Hát ki vagy te? Teringette, ki vagy hát?

— Az a pribolyi fiú vagyok, aki az egész vármegyének parancsolni fog.

Gracza fölemelte a fokosát, hogy derekasan eldöngeti, de a kis Teléry se volt rest, s hirtelen kirántá ólomkardját, hogy nekivág vele a rozsdás vitéznek.

Ezen aztán elkezdett nevetni az óriás, hogy szinte könnyei csorogtak bele.

— Mégiscsak bolond világ ez, hehehe... Mégiscsak nagyszerű dolog ez, hahaha. Gyere az ölembe, öcsécském! Vesszek meg, ha van párod valahol a világon! Nos, mondsz csak, kis csöppem, miképp szabadítod hát ki azt a tótót?

— No bizony! Apám a bíró, nála van a kamara kulcsa, levezem este a szőgrül, aztán kieresztem egy csókért. Az isten-ügyse!

— De hátha megvernek érte?

— Csakhogy nem maradok itt reggelre! Magokkal megyek ám én is.

— Ejha! Azért a csókért? Hamar kezded öcsém, nagyon hamar.

Megveregette a vállait, biztatólag.

— Ember vagy, gyerek. Velünk jössz. Ezennel kinevezlek hadnagynak.

A kis Teléry magasra emelte fel szőszke fejét, s becsapott a Gracza tenyerébe.

— Most már hát megvolna a tisztikarom — dűnnyögé Gracza, s kevélyen lépkedett hadnagyával és a leánnyal a harangláb felé, ahol nyugodtabban tanácskozhatnak az árnyékban a teendőkről.

És ezek a gyerekes bolondságok valóságos komoly dolgok valának abban a csodálatos világban.

Talán mégsem egészen igaz ez mind!

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- MK** = Mikszáth Kálmán
MKm = Mikszáth Kálmán Munkái. (Borítéklapon : Mikszáth Kálmán Összegyűjtött Munkái.) 1—33. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1889—1908.
Jk = Jubileumi kiadás. Mikszáth Kálmán Munkái 1—32. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1910.
Hi = Hátrahagyott Iratok. (A Jk. folytatása.) 1—19. köt. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.
MKmR-Fr = Mikszáth Kálmán Művei. 1—50. köt. Bp. Révai—Franklin kiad. Évszámjelzés nélkül [1929—1931].
Krk = a jelen kritikai kiadás
K = kézirat (kizárólag Mikszáth Kálmán műveinek kéziratjai)
M = megjelent (újságban, folyóiratban, könyvalakban)
OSzK = Országos Széchényi Könyvtár
MTAK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
[Szögletes zárójelek között] a sajtó alá rendező kiegészítései.

TÁJÉKOZTATÓ AZ APÁM ISMERŐSEI CÍMŰ REGÉNYHEZ ÉS VÁLTOZATAIHOZ

Az apám ismerősei o. regény első felének túlnyomó részét MK 1878-ban írta, míg a regény második felébe az 1875-ben már megjelent *Egy homályos történet* o. elbeszélésnek többé-kevésbé módosított szövegét iktatta be.

A rendkívül laza keretet a címben is hangsúlyozott személyes vonatkozások — gyermek- és ifjúkori emlékek — alkotják.

A regény fejezetei következőképpen alakultak ki és ágaztak szójjel:

I. fejezet: Az 1873—77-ből való, időközben már háromszor felhasznált *Bevezetés* újabb változata.

II—VII. fejezet. A regény 1878-ban (vagy nem sokkal azelőtt) írt eredeti részei. Ezekből utóbb MK nem egy részletet önállósított. A II—V. fejezetből lett a *Jasztrobék pusztulása* o. elb., amely előbb a Szegedi Naplóban jelent meg, majd pedig A tót atyafiak o. kötetben (1881). A VI. fej. anyagából kerekítette ki utóbb *A hosszúéletiek* o. elbeszélését. (Ld. Apró vázlatok és képek o. köt.)

VIII—XXVI fejezet: Az *Egy homályos történet* (vagy: *Homályos ügy*) o. elb., helyenként (főleg a XIX—XXI. fejezetben) erősen kibővítvé.

A II—VII. fejezetet MK *Rajzok a régi vármegyéből* o. sorozatába is beiktatta (Pesti Hírlap, 1881. júni. 22. és köv. számok). E sorozat utolsó fejezetei már a *Nemzetes uraimék (Mácsik, a nagyerejű)* o. regényével kapcsolatosak, azért a *Rajzok a régi vármegyéből* o. sorozatnak a Mácsik-regényhez tartozó függelékben van a helye.

*

A regény a fiatal MK két jelentős olvasmányélményének emlékrét is őrzi.

A fejezet-címek formája Dickens »Pickwick-Club«-jának hatását mutatja. (Dickens e műve magyarul 1864-ben jelent meg először, Huszár Imre fordításában.)

A regény második felét alkotó »bűnügyi« historiaról részletebben szólunk.

A fiatal MK szívesen olvasgatott bűnügyi történeteket. *Az apám ismerősei* II. fejezetében hivatkozik is a »Pitaval, azaz világ-

hírű bűnesetek tára» című kiadványra; ennek az olvasmányának a hatása nem egy elbeszélésén mutatkozik.

Amikor 1874–75-ben Pesten a »Magyar Néplap«-ot és ennek társlapját, a »Mulattató«-t szerkesztette, e lapjaiban is többször közölt bűnügyi tárgyú novellákat. Ezek között van Poe Edgar *Rejtélyes gyilkosság* című elbeszélése, amelyet francia fordításból Mikszáth maga ültetett át magyarba. (Az elbeszélés eredeti címe: *The Murders in the Rue Morgue*.)

Poe *Rejtélyes gyilkosság*-a több tekintetben hatott Mikszáth *Egy homályos történet* (*Homályos ügy*) című elbeszélésére. Bár Poe bűnügyi tárgyú novellája erősen fantasztikus, Mikszáthé pedig csak egy helyi história kiszínezése: a hatás a szerkezetben és az írói fogásokban egyaránt megnyilatkozik. MK éppúgy részletezi a tanult kihallgatását, mint Poe; s éppúgy nemhivatalos személlyel, a vádlott barátjával nyomoztatja ki az egész »bűnügyet«, mint mestere. A hamis nyomon eltévedt rendőrfőnök itt is, ott is egyformán zsörtölődik a nála helyesebben okoskodó jóbaráttal.

MK Poe-fordításának záró-szakaszait érdemes egybevetni az *Egy homályos történet* utolsó fejezetével. A fordításban:

A rendőrfőnök dühös volt, hogy a dolgok ily fordulatot vettek.

— Mit avatkoznak az én dolgomba? Az ördögbe is, mért nem mindenki a maga bajával törődik?

Denique mindenütt egyformák a főhivatalnokok, haragusznak, ha okosabb emberre találunk, mint ők maguk.

Ezek a mondatok már feltűnően emlékeztetnek Kléner ügyész és Pintér Lajos jelenetére, az *Egy homályos történet* végén.

Az időrendi adatok is támogatják föltevésünket. Poe *Rejtélyes gyilkosságának* fordítását MK 1875. márc. 12-én közölte a *Mulattató*-ban. Valamivel később már megjelenik az *Egy homályos történet*, előbb az *Ötthon* c. folyóiratban, majd pedig (1875 november — decemberében) a *Mulattató*-ban.

Nem lehet vitás, hogy azt az öngyilkossági históriát, amelyet MK *Mikor utolsó földesurunk a deszkán feküdt* címmel fogalmazott meg először (valamikor 1875 előtt), — Poe novellájának hatása alatt vette elő ismét, s dolgozta ki »bűnügyi« történetté.

Azzal, hogy később (1878) *Az apám ismerősei* c. regényében a jóbarátnak, Pintér Lajos ügyvédnek szerepét az öreg Bornemisza Istvánra ruházta: a Poe-novella hatásának egyik legjelentősebb mozzanatát homályosította el.

*

Tekintsük át a szereplők névsorát a téma három változatában, időrend szerint:

- A) *Mikor utolsó földesurunk a deszkán feküdt.*
- B) *Egy homályos történet* (vagy: *Homályos ügy*).
- C) *Az apám ismerősei.*

A rejtélyes történet egyik főalakja mindháromban egy fiatal gróf. Neve A) : *Szent-Illéni Pál*, B) : *Perzse László*, C) : *Teléry László*. (E vezeték- és keresztnévek ismétlődnek meg — némi alakváltoztatással — A tót atyafiak »Az a fekete folt« c. elbeszélésében, megj. először 1877., ahol a hatalmas uraság neve : herceg *Taláry Pál*.)

Azonos személyek :

A nyomozás vezetője : *Kléner* ügyész (B, C). »Szent Péter esernyőjék«-ben (Jk. 3. köt. 170. és 200. old.) »a besztercei híres szabót« hívják *Klénernek*.

Az öreg tisztartó : *Kamuti János* (A, C). A B-ben : *Pintér Mihálynak* hívják. A *Kamuti* névvel (*Kamuti Pali*) *Az öreg Dankó bácsi* c. elbeszélésében (1878) s más írásaiban is találkozunk.

A téma C-változatának (1878) hősnője egy *Majornoki-kisasszony* : *Borcsa*. Nővére : *Mari*. A *Szegeden* c. töredék (1879) személyes vonatkozású bevezetésében szintén megjelennek! (Ld. *Krk.* 1. köt.)

A regény első felében *Bornemisza István* csendbiztos bravúros nyomozásait beszéli el *Mikszáth*. E rész két későbbi változatában (*Jasztobák pusztulása* és *Rajzok a régi vármegyéből*) a csendbiztos neve : *Gerge István*.

A vármegye rókájának és változatainak jegyzetei közt említettük (*Krk.* 1. köt.), hogy *MK*-nak a napilapok és folyóiratok számára folytatólagosan írt elbeszéléseiben s regényeiben helyenként feltűnő következetlenségek és ellentmondások mutatkoznak.

Az *apám ismerősei* c. regényben szintén akad néhány efféle szórakozottságból eredő elírás. Például : A tisztartót *Kamuti Jánosnak* hívják, de a *Szegedi Napló* szövegében egyszer *Kamuti László* néven is előfordul. (A *XI.* fejezet-beli »Jegyzőkönyv« 2. sorában. Javítottuk! Ld. a *Szövegváltozatok* lajstromában.)

Feltűnőbbek a következők : A *XIX.* fejezetben *Krupicsek* úr jelenti főnökének, hogy nyomában van *Teléry Miskának* : sikerült hí szeméyleírását összeállítania. Mire az író zárójelben odaveti : *Egy albumban megtalálta a lurkó az összes gazdatiszti személyzet* fotográfiáját«. Ez a megjegyzés itt teljesen érthetetlen, hiszen *Teléry Mihály* a regényben nem »gazdatiszti személyzet«, hanem megyei aljegyző és földbirtokos, amint ezt a *XIII.* fejezetből tudjuk. Hogy került tehát a regénybe ez a megjegyzés? Úgy, hogy a téma korábbi kidolgozásában (*Egy homályos történet*, 1875) a fiatalember, akit ott *Daróczy Istvánnak* hívnak, a grófnak valóban uradalmi tisztje volt. Az *apám ismerősei*-ben a név és a foglalkozás megváltozott, a szerep megmaradt, — az író pedig minden változtatás nélkül kölcsönözte át saját korábbi szövegét!

Hasonlóképpen a *XXIV.* fejezetben *Kléner* vizsgálóbíró »ügyvéd úr«-nak, majd »prókátor«-nak nevezi *Bornemisza* csendbiztost. *MK* ezeket a szakaszokat is módosítás nélkül vette át az *Egy homályos történet*-ből, ahol valóban egy ügyvéd, *Pintér Lajos* oldotta meg a »bűnügy« rejtélyét.

AZ APÁM ISMERŐSEI

M. I. Szegedi Napló. (Szerk. Eisonstädter [Enyedy] Lukács.) 1878. (1. évf.) Ezzel a műfaji megjelöléssel: *Regény egy kötetben.* Huszonhét folytatásban, az alábbi részletezés szerint:

1. szeptember	4.	(31. sz. 1. old.) [I. rész.] I. fejezet.	
2. "	5.	(32. sz. 1. old.) II. fejezet.	
3. "	6.	(33. sz. 1. old.) III. fejezet.	
4. "	7.	(34. sz. 1—2. old.) IV. fejezet.	
5. "	10.	(36. sz. 1. old.) V. fejezet	
6. "	11.	(37. sz. 1. old.) VI. fejezet.	
7. "	12.	(38. sz. 1. old.) VII. fejezet.	
8. "	13.	(39. sz. 1. old.) II. rész. VIII. fejezet.	
9. "	14.	(40. sz. 1—2. old.) IX. fejezet.	
10. "	17.	(42. sz. 1. old.) X. fejezet.	
11. "	18.	(43. sz. 1—2. old.) XI. fejezet.	
12. "	19.	(44. sz. 1—2. old.) XII. fejezet.	
13. "	20.	(45. sz. 1. old.) XIII. fejezet.	
14. "	21.	(46. sz. 1—2. old.) XIV. fejezet.	
15. "	24.	(48. sz. 1—2. old.) XV. fejezet.	
16. "	25.	(49. sz. 1. old.) XVI. fejezet.	
17. "	26.	(50. sz. 1—2. old.) XVII. fejezet.	
18. "	27.	(51. sz. 1. old.) XVIII. fejezet.	
19. október	2.	(55. sz. 1. old.) III. rész. XIX. fejezet.	
20. "	3.	(56. sz. 1. old.) XX. fejezet.	
21. "	4.	(57. sz. 1. old.) XXI. fejezet. Teléry Mihály vallomásának negyedik szakaszáig bezárólag. (E szavakig: „... nem tartanának engem bűnösnek.”)	
22. október	5.	(58. sz. 1—2. old.) »Boriska gyámtyja ellenezte e viszonyt...« kezd. szakasztól e szavakig: »Kijátszottnak, megcsalatottnak képzeltem magamat.«	
23. október	8.	(60. sz. 1. old.) »Teléry végképp kimerült...« kezd. szakasztól e szavakig: »legtávolabb lesz ő a föld alatt.«	
24. október	10.	(62. sz. 1—2. old.) »A gróf alig előzőtt meg...« kezd. szakasztól a XXII. fejezet végéig.	
25. október	12.	(64. sz. 1. old.) XXIII. fejezet.	
26. "	15.	(66. sz. 1. old.) A XXIV. fejezet teljesen és a XXV. fejezet első nagyobb fele e szavakig: „... de az öreg Kléner eszén nem megy keresztül.«	
27. október	16.	(67. sz. 1—2. old.) A XXV. fejezet második fele: »Kléner úr itt ismét lélegzetet vett...« kezd. szakasztól a regény végéig.	

Kötetkiadások:

- II. a) *Hi. 18. köt.* (Jk. 50. köt.) 1917. 81—177. old. Sajtó alá rendezte *Rubinyi Mózes.* A kötet vegyes tartalmából a címlapon csak *A vármegye rókája* van feltüntetve. Jegyzetek: 276—277. old.
- b) E kiadást a Révai Testv.-kiadó sorozat-címlap nélkül, többféle kötetábrával ismételtlen forgalomba hozta az 1920-as és 1930-as években.

- c) *MKmR-Fr.* 21. köt. [1930.] A II. a) kiadásnak csupán címlapjában módosított, változatlan lenyomata.

A szöveg

MK-nak ez a regénye életében csak egyszer jelent meg: a *Szegedi Napló* (röv.: SzN) 1878. évf.-ban.

Halála után Rubinyi Mózes adta ki. (Ld. a II. a—b—c jelzésű kiadásokat.)

A jelen kritikai kiadás alapelvének megfelelően: az író halála után közzétett kiadások szövegeltéréseire nem terjeszkedünk ki, s így a *Hi. 18. köt.* és az azzal betűszerint megegyező újabb kiadások jelentős szövegkihagyásait (pl. a II. fejezetből másfél oldalnyi szövegkihagyást) és módosításait sem részletezzük. Csupán hangsúlyozzuk, hogy a *Szegedi Napló 1878-i eredeti szövege a maga teljességében könyv-alakban ezúttal kerül először kiadásra.*

A *Szegedi Napló* szövegében egypár helyen értelemzavaró sajtóhibák (helytelenül olvasott szavak és szókihagyások) találhatóak. Ezek közül néhányat a *Hi.*-kiad. kiigazított. Szövegünkben szintén kiigazítottuk e hiányos vagy hibás helyeket, de alábbi jegyzékünkben külön is felsoroljuk a végzett javításokat.

A regény három Rész-re tagolódik. A II. Rész, *A vizsgálat* főcímmel, a VIII. fejezettel, a III. Rész, *Az önvallomás* főcímmel, a XIX. fejezettel kezdődik. Az I. Rész — a regény kezdetén — a *Szegedi Napló*ban nincs feltüntetve; ezért szövegünkben [] közé tettük. Hasonlóképpen a XXIV. fejezet címét.

Oldal Sor

- 8: 29 több követője volt, *mint* most: (SzN: több követője volt, most;) Javítottuk a *Hi.* nyomán!
- 9: 28 *maga* a császár is *érdeklődék* (SzN: ... *érdeklődik*) *Hi.* nyomán!
- 10: 6—7 eresztetni bele a szaglálódzásba (SzN: ... a szaglálózásra) Javítottuk a *Jasztrabék pusztulása* c. elb. hasonló szövege nyomán!
- 17 V. fejezet. (SzN. hibásan: IV. fejezet.)
- 8—9 a Szent-György napján, vagy azelőtt talált (SzN. a Szent-György, vagy azelőtt talált) *Hi.* nyomán!
- 24: 7 *Majornokon* (SzN. a kézirat helytelen olvasása miatt előállott sajtóhiba: *Kapornokon*). Javítottuk!
- 25: 1 *A majornoki határ* (SzN. a kézirat helytelen olvasása miatt: *A kapornoki határ*). Javítottuk!
- 28: 21 *Ennek* a verése (SzN. hibásan: *Annak* a verése) Javítottuk!
- 35: 22 *Kamuti János*, (SzN. hibásan: *Kamuti László*) Javítottuk!
- 37: 21 — *Ma egy hete* ... (Ez a csonka mondat a SzN. szövegében nincs meg. Pedig a párbeszéd következő mondata megkívánja.) *Hi.* nyomán!

Oldal Sor

- 43 : 31 Johann *Körmös* (SzN : Johann *Börös*) Javítottuk a XXII. fej. 4. sora alapján! Bár a *Börös* és a *Körmös* név a regényben csak egy-egy ízben fordul elő, ez utóbbit tartottuk meg, mert a *Körmös* névvel ez idő tájt MK más írásaiban is találkozunk.
- 46 : 29 titkos szenvedélyt táplált *Majornoky* kisasszony iránt! (SzN-ban az író tollbotlása : ... *Kamuti* kisasszony ...) Hi. nyomán!
- 47 : 36 *Krupicsek* (SzN : *Krupitsek*) Javítottuk, minthogy frás-módja a regényben túlnyomórészt *Krupicsek*.
- 49 : 7 *Útközben*, *míg* az urasági kocsi (SzN : *Útközben meg* az urasági kocsi) Minden bizonnyal sajtóhiba : *még* helyett. A *míg* határozószót eleinte *még* alakban használta MK ; a későbbi kiadásokban rendszerint átírta. Átírtuk mi is, világosabb megértés céljából.
- 53 : 1 azzal akarta végét vetni a Boriska könnyen udvariatlanságnak látszható határozatlanságának, hogy ... (SzN. hibásan : ... határozatlanságával, hogy ...) Javítottuk!
- 64 : 26 Az öreg Bornemisza (SzN hibásan : Az *öregebb* Bornemisza) Javítottuk!
- 67 : 2 Hiszen bírám előtt *vagyok*, hisz mindez nem érdeklí önökét. (SzN. szókihagyással : Hiszen bírám előtt, hisz mindez ...) Hi. nyomán!
- 69 : 15 kezét fölemelte, arcul ütött és hirtelen beugrott (SzN. hibásan : kezét fölemelte és ezzel arcul ütött s ezzel beugrott) Hi. nyomán!
- 70 : 9 *El nem menni* gyávaságnak, félelemnek is tűnhetett föl, (SzN. hibásan : *Elmenni* gyávaságnak ...) Hi. nyomán!
- 21 ott, hol egy szegény *fiúról* és egy főúrról van szó? (SzN : ott, hol egy szegény *fiú körül* és egy főúrról ...) Hi. nyomán!
- 73 : 23 a *tölténytáskából*, (SzN : a *tölténytáska*,) Javítottuk a *Homályos ügy* c. elb. 1898. évi hasonló szövege nyomán!
- 76 : 3 az előkelők *ízlésesen* [öltözködnek] (SzN : ... *ízlésesen* ...) Hi. nyomán!

Tárgyi magyarázatok

- 9 : 19 *Le Coq, a híres párizsi rendőr* — Gaboriau, Émile (1835—1873) francia író egyik bűnügyi regényének (Monsieur Lecoq, 1869., első magyar ford. 1872) ismert detektívalakja. Az 1870-es évek olvasóközönségének átlagos színvonalát és a fiatal MK irodalmi nézeteit jól jellemzi az a Gaboriau-t is érintő nyilatkozata, melyet MK-né jegyzett föl Visszaemlékezéseiben (1922 : 97) : ... Ekkor azt mondta Kálmán : — Nem kell Magyarországon az eredeti dolog, a magyar ember lenézi a saját termékét. . . A szívem fáj, ha látom a könyves-

- boltok kirakatait, mint foglalják el Ponson du Terrail, Féval és Gaboriau regényei, csak ezeket veszik, csak ezeket olvas-sák... Az egyetlenegy Jókait kivéve a többi magyar könyvet megeheti a penész.»
- 9: 20 *Brigly John, a vallatások mestere* — Vö. MK: *Brigly Jim érdekes esetei* c. elb. (1877. Kötetben: Kavicsok, 1883)
- 30 *Reviczky Adám* (1786—1862) — Ferenc császár bizalmasa, kir. főkancellár
- 11: 2 *Pitaval, François Gayot de* (1673—1743) — francia ügyvéd. Húszkötetes műve (Causes célèbres et intéressantes, 1734—): világhírű bűnesetek tára. Gyűjteményét később XIX. századi bűnügyek ismertetésével is kiegészítették. Szemelvényes magyar kiadása 1868—69-ben jelent meg két kötetben. MK erre a magyarnyelvű kiadásra utal. Amde a magyar Pitaval nem Ferenc-korabeli ökör-panamáról szól, hanem a Ferenc József uralkodása alatt, 1859-ben történt hadseregszállítási botrányról. Nem is ezer, hanem 36 000 ökör körül zajlott le ez a nagyszabású visszaélés, melynek üzei közvetlenül báró Eynatten osztrák altábornaggyal, a helyettes főparancsnokkal, és báró Bruck pénzügyminiszterrel álltak kapcsolatban. Mindketten öngyilkosok lettek. A Pitavalban persze nincsen szó magyar csendbiztosról, — ez teljesen MK leleménye, éppenúgy, mint az esetnek a napóleoni háborúk korára való visszavetítése. (Egyébként e híres botrányt Jókai is említi »Egy az isten« c. regényében.)
- 12: 1 *Zöld Marci* Ld. *Ami a lelket megmérgezi* jegyzetei közt! (Krk. 1. k.)
- 39 *Harcsa Ezékiel* — igazi neve: Turcsányi Ezékiel. Kisújfalu-ban fölitart volt Harcsa (Turcsányi) Ezékiel híres malmán, melyhez a folyamot fölfelé vezette. Rengeteg pénzébe került, s még ki is gúnyolták. Erre szól hát büszke válaszul:
Ezt a malmot csinálta
Ezékiel de Harcsa.
Ahogy csinálta, úgy megcsinálta.
Lásd *Az igazi humoristák* c. köt. (1879) »Humor az utcán« c. fejj. 12. old. Újabb kiad. Hi. 2. köt. 8. old.
- 14: 7 *komiszárus* — a *kommisszárius* (csendbiztos, rendbiztos) szót stb. MK a korabeli népies alakjában használja
- „ 31 *csiklándoz* — MK vegyesen használja a *csiklándoz* szóalakkal
- 15: 28 *Lest* — nagyközség Nógrád megye balassagyarmati járásában
- 16: 36 *jerke* — egy évesnél fiatalabb nőtény bányá
- 18: 5 *laz* — erdei tisztás, hegyi tanya
- 20: 22 *Milán, Obrenovics* (1854—1901) — szerb fejedelem (1868—82), majd az első szerb király (1882—89). Felesége: *Natalia*, Kecsko Ivanovics Péter orosz ezredes leánya. A *»szkupsina«* (szkupertina): a szerb országgyűlés neve
- 21: 4-9 A zsviványnak készülő gyermek jelenete később is felbukkan MK írásaiban; így a *»Nemzetes uraimék«* 3. fejezetében,

- Oldal Sor
- valamint »Hová ér az ember?« c. elmélkedésében (Pernye o. köt. 19. l.)
- 23—24 a *jégtáblára vésett versszetről, az elsodort hídról és a meg-
úszotti pohánka-vetésről* ld. még *Az igazi humoristák* o.
kötetét
- 26 : 17 *duzzog* — itt : *duzzad* jelentéssel
- 29 : 8 *szenitelt bárka* — MK sajtátos szóhasználata *bárka* helyett ;
többször is előfordul
- 39 : 31 *girigiré* — kártyaműszó a ferbliben : négy különböző
színből közvetlenül egymás után következő értékű kártya-
lap (hetes, nyolcas, kilences, tízes különböző színekből =
= kis girigiré, amely azonban a legnagyobb nyerő ; alsó,
felső, király, diáznó szintén különböző színekből = nagy
girigiré, amely azonban nyerés tekintetében csak a kis
girigiré után következik)
- 40 : 2 *vizi* — szintén kártyaműszó a ferbliben : azt a tétet jelenti,
melyet a játékosok elseje alapegységül először betesz
- 43 : 1 *piquet* — francia eredetű kártyajáték (kettőn játsszák magyar
kártyával)
- 47 : 7 *Ebergényi-pör* — Az Ebergényi-bűnügy éveikig foglalkoztatta
az európai sajtót. Az előkelő származású Ebergényi Júlia
»alapítványi hölgy« 1867. nov. 21-én ciánkával megmér-
gezte gróf Chorinsky Gusztáv különváltan élő feleségét,
hogy a gróf — aki bűnrészese volt — nőül vehesse őt. Mind-
kettőjüket húsz évi börtönre ítélték. Mindketten meg-
örltek és pár év múlva meghaltak.
- Tiehborne-pör* — A világ egyik legnagyobb és legbonyolul-
tabb örökösödési pöre. Sir Edward Doughty Tiehborne kb.
százmilliót vagyont hagyott hátra. Az egyik főörökös,
Roger Tiehborne, egy hajótörés alkalmával eltűnt. Helyette
egy kalandor jelentkezett az örökségért. A pör 1867-től
1872-ig nyúlt el, 102 tárgyalással. Végre a kalandort igényé-
vel elutasították, sőt ellene indítottak bűnvádi eljárást ;
ez 1876-ig tartott, s 188 tárgyalási nap után a kalandort
tizennégy évi kényszermunkára ítélték.
- 48 : 33 »*A henegeő francia király*« — XIV. Lajos híres mondása :
»L'état c'est moi« (az állam én vagyok)
- 67 : 22 *csevice-kút* — savanyúvíz-forrás
- 74 : 10 *katarcellé* (a *Homályos ügyben* : *katarcellé*) — maláta-
cukorka
- 76 : 6 *Thiers, Louis Adolphe* (1797—1877) — francia államférfi
és történetíró
- 12 *Girardin Emülne* szül. Delphine Gay (1804—1855) — francia
író nő ; férje (1806—1881) publicista és képviselő
- 77 : 32 *damaszcsövü* (a *Homályos ügyben* : *damaszcsövü*) *fegyver*
— damaszkszi acélból készült puska

Mint *A vármegye rókájához* írt jegyzeteinkben mondtuk: e posztumusz-kötet címadó elbeszélésével a kritika úgyszólván sohasem foglalkozott. Ugyanezt a negativumot kell megállapítanunk *Az apám ismerősei* c. regényével kapcsolatosan is.

A pályakezdő MK e két legerjedelmesebb elbeszélését kizárólag *Rubinyi Mózes* ismertette, említett kiadásának jegyzetanyagában (276–7. old.) és egyidejűleg (szintén 1917-ben) megjelent tanulmányában (»MK élete és művei«: 27–28., 49. és 83. old.).

Felsorolja a Szegedi Napló 1878. évfolyamának e regényt folytatásokban közlő számait, majd pedig rámutat a meseszálak korábbi vagy későbbi elágazásaira, s ezeket grafikon-szerűen is feltünteti. Magát a művet csak röviden jellemzi: »*Az apám ismerősei* voltaképpen nem regény, hanem lazán összefüggő, de igen érdekes biográfiai elbeszélések, telve személyes természetű megjegyzésekkel és utalásokkal. Nem egy halhatatlanná vált költői alakját látjuk itt még a reális emlékezésnek étellel teljes levegőjében mozogni. E munkája bizonyítja legjobban, hogy Mikszáth minden művét maga átélte, hogy költészetének legdrágább darabjai egyes személyes emlékezéseinek költőileg alakított előadásaiából keletkeztek.« — Rubinyi MK-tanulmányának még a következő részlete tartozik ide (83. old.): »Mikszáth kedvelte egész pályáján a *detektív*-kutatásokra emlékeztető, az érdeklődést mindvégig feszülten tartó történeteket. Már első nyomtatásban megjelent regénye: *Az apám ismerősei* egy ilyen kutatás históriáját mondja el. Gróf Teléry Lászlót halva találják, s kutatni kezdik a gyilkost. Valóságos bűnügyi nyomozást ír le a költő, a vizsgálóbíró kiszállásával, jegyzőkönyvekkel, mintha egy megtörtént esetről írna úgynevezett riportot. Itt tűnik fel először *Gerge István* osendbiztos alakja, kihez annyiszor visszatért a költő, talán hálából, mert az ő alakja, ki a költő atyjának jó barátja volt, terelte tán költőnket a bűnügyi kutatás érdekes témái felé.«

A regény genezisést Rubinyi Mózes a következőkben tárja fel:

»Az I. fejezet lényegében azonos a *Vármegye rókájának* Bevezetésével. Azokban az években ez a kor sokat foglalkoztatta a költő lelkét. Nemzetes *Bornemisza*, imé, ósajpa *Gerge* osendbiztosnak, kiről osaknem szószerint ugyanezt a jellemzést és históriát kapjuk a *Jasztrabék pusztulásában*, osakhogy itt ez egy regénynek külön címekekkel ellátott fejezeteihez tartozik, s nem mint költői mű, hanem mint személyes élmény van előadva. (Vö. *Az apám ismerősei* 85–97. és *Jasztrabék pusztulása*, Jub. kiad. 15. köt. 108–120.) A hatodik fejezet (97–100. l.) szintén e szubjektív formában a Majgó-dinasztia mulatságos epizódját mondja el (Vö. *A hosszúéletűek*); a hetedik pedig még további személyes élményeket. Mind e fejezetek, valamint az egész könyv fejezetei, dickensi humorral és stílusban írt címekekkel vannak ellátva. A nyolcadik fejezettől kezdve egy nagy bűnügyi története következik (103–177). Ezzel is többször foglalkozott a költő pályáján. Már előbb, még 1875-ben *Egy homályos történet* címmel elbeszélést írt a *Magyar Néplapban* (1875. nov. 13–dec. 11-ig) gróf

Teléry László állítólagos meggyilkoltatásáról. A történet szerint minden gyanú Teléry Mihályra irányul, kinek azonban ártatlansága, igen romantikus viszonyok közt, amolyan Jókai-ízü deus ex machina által kiderül. Ezt a történetet a költő, melynek személyes élmény-volta szintén valószínű, szintén többször elővette pályáján. *Az apám ismerőseiben*, mint a mű második része, Bornemisza — Gerge vizsgálóbírói talentumát van hivatva jellemezni. Mikor a költő Szegedről Pestre került, elővette e tárgyat és *Rajzok a régi vármegyéből* címmel sorozatot írt a Pesti Hirlap 1881. évfolyamában (a 170. sz.-tól). Itt már a dolog önállósult genre-képek sorozata lett, Bornemiszából pedig Gerge lett. Benne van ebben Jasztrabóck pusztulásának s a hosszúéletűeknek témája, de az utolsó képpen a peregrinus Domine Chalupkáról van szó, aki előbb is, később is hiányzik e csoportból, mert a költő egy más munkájába szötte be alakját. Egy fejezete külön is megjelent *Az igazi humoristák*-ban, mint »az 6« szelíd, csendes falvának az emléke, sőt az eleje és a vége átalakítva, a stíluson itt-ott változtatva, újra *Egy homályos történet* címmel a *Kavicsok*-ban (81—139). Ezt nyomtatták le újra változatlanul [?] a Magyar könyvtárban (81. sz. Két elbeszélés) *Homályos ügy* címmel.

Rubinyi óta egyedül *Király István* említi (1952 : 45—46), MK-nak a Szegedi Naplónál kifejtett munkásságáról szólva.

NEMZETES URAIMÉK

(MÁCSIK, A NAGYEREJŰ)

M. I. *Magyarország és a Nagyvilág*. (Szerk. Borostyáni Nándor és Mikszáth Kálmán) 1882—1883. (XIX—XX. évf.) *Mácsik*, a *nagyerejű* címen huszonnégy folytatásban, az alábbi részletezés szerint :

1. 1882. dec. 3. (49. sz. 780—782. old.) — Elejétől »Ezer szerencsésük« ... kezd. szakaszig.
2. dec. 10. (50. sz. 794—796. old.) — Említett szakasztól a III. fejezetig. (Dörre Tivadár rajzával.)
3. dec. 17. (51. sz. 807—810. old.) — A III. fejezet elejétől »Nekem nincsenek rokonaim« kezd. szakaszig. (A végleges kiadásban nem szerepel; vö. Szövegváltozatok 99 : 30.)
4. dec. 24. (52. sz. 823—826. old.) — Eml. szakasztól »Csendesen zokogott a kisleány« kezd. szakaszig. (vö. Szövegváltozatok 104 : 10.)
5. dec. 31. (53. sz. 842—843. old.) — Eml. szakasztól »Folyamodtak, egyre folyamodtak...« kezd. szakaszig. (vö. Szövegváltozatok 106 : 22.)
6. 1883. jan. 7. (1. sz. 6—7. old.) — Eml. szakasztól a fejezet végéig.

7. jan. 14. (2. sz. 19—22. old.) — A VI. fejezet (a végleges kiadás IV. fejezete) elejétől »Mi lesz? Hát ott lesz...« kezd. szakaszig. (A végleges kiadásban nem szerepel; vö. Szövegváltozatok 111 : 39.)
8. jan. 21. (3. sz. 34—35. old.) — Az eml. szakasztól »Semmi felelet. Hihatta azt...« kezd. szakaszig. (A végleges kiadásban nem szerepel. Vö. Szövegváltozatok 116 : 24.)
9. jan. 28. (4. sz. 54—55. old.) — Az eml. szakasztól »Össze- csókolóztak, s egymás keresztbeöltött karján...« kezd. szakaszig.
10. febr. 4. (5. sz. 67—70. old.) — Az eml. szakasztól »Végre, éppen jókor megérkezett« kezd. szakaszig.
11. febr. 11. (6. sz. 83—86. old.) — Az eml. szakasztól »Hát jól van — ebbe a bolondos...« kezd. szakaszig.
12. febr. 18. (7. sz. 99—102. old.) — Az eml. szakasztól »De Mácsikékat bizony nem inkommodálta« kezd. szakaszig.
13. febr. 25. (8. sz. 116—119. old.) — Az eml. szakasztól »Barosné elgondolkozott« kezd. szakaszig. (Végleges kiadásban nem szerepel. Vö. Szövegváltozatok 139 : 9.)
14. márc. 4. (9. sz. 131—134. old.) — Eml. szakasztól »No, no, domine spektabilis« kezd. szakaszig.
15. márc. 11. (10. sz. 150—151. old.) — Eml. szakasztól »Mácsik György uram restelni kezdte...« kezd. szakaszig. (Végleges kiadásban nem szerepel. Vö. Szövegváltozatok 152 : 1. és 186 : 5.)
16. márc. 18. (11. sz. 166. old.) — Eml. szakasztól »És a Boldizsárné is olyan furcsa...« kezd. szakaszig. (Végleges kiadásban nem szerepel; vö. Szövegváltozatok 186 : 5.)
17. márc. 25. (12. sz. 178—179. old.) — Eml. szakasztól XII. fejezetig. (Végleges kiadás XIII. fejezete.)
18. ápr. 1. (13. sz. 194—195. old.) — Eml. fejezettől. »Hát itt vagy szép mákvirág...« kezd. szakaszig.
19. ápr. 8. (14. sz. 210—211. old.) — Eml. szakasztól — »Maga a hétfejű sárkány...« kezd. szakaszig.
20. ápr. 15. (15. sz. 226—227. old.) — Eml. szakasztól »Hal- latlan ez, rettenetes ez...« kezd. szakaszig. (Szerkesztő- ségi megjegyzés : »Vége következik«.)
21. ápr. 22. (16. sz. 243—246. old.) — Eml. szakasztól »Könnyedén pattant fel...« kezd. szakaszig.
22. ápr. 29. (17. sz. 259—263. old.) — Eml. szakasztól végig.

Kötetkiadások :

- II. [1. kiad.] *Nemzetes uraimék. (Mácsik, a nagyerejű.)* A képeket rajzolta *Gyulai László*. Bp. 1884. Révai. 356 old. [A könyv 1884-es dátummal jelent meg, de 1883 december első felében már kint volt a könyvpiacra. Vö. Vas. Ujs. 1883. dec. 9.]

795. 1. és uo. 1883. dec. 16. 812. 1.]
 [2. kiad.] [1885.] Ua.
- III. [3. kiad.] 2. kiad. 1889. MKm. 3. k. 226 old.
- IV. a) [4. kiad.] 3. kiad. 1893. Ua.
 [5. kiad.] 4. kiad. 1897. Ua.
 b) [6. kiad.] 3. kiad. 1898. Ua.
 [Módosult a címlap és a kötés, egyébként változatlan lenyomat.]
 [7. kiad.] 4. kiad. 1901. Ua.
 [8. kiad.] 6. kiad. 1903. Ua.
- V. a) *Hi. 14. k. (Jk. 46. k.) 1917.* 179 old.
 b) E kiadást a Révai-testvérek kiadó sorozat-címlap nélkül, többféle kötéståblával ismételtlen forgalomba hozta az 1920-as években.
 c) *MKmR-Fr. 29. k. [1930]* Az V. a) kiadásnak csupán címlapjában módosított változatlan lenyomata. [Címlapkiadás.]
 d) 1936. MK Emlékbizottság (MK összegyűjtött művei.) [Címlapkiadás.]
- VI. Mácsik, a nagyerejű [1918.] Athenaeum. 189 old. (Olcsó Regény 12.)
- VII. a) Mácsik, a nagyerejű. Illusztrálta: Fáy Dezső. Előszó: Erdős Jenő. 1944. Stádium. 112 old. (Nemzeti Könyvtár 132—133.)
 b) 1945. Jövő nyomda. (Érdekes Könyvek 29.) — Egyébként a VII. a) kiadásnak csupán a címlapjában módosított változatlan lenyomata.

Német fordításban:

(Részlet.) Die Pribolyer Landstrasse. — *A Zwischen einst und jetzt* c. kötetben. Nach dem ungarischen von Robert Tábori. 2. Aufl. Leipzig und Budapest. Verlag von Singer und Wolfner. 1886.

Szlovák fordításban:

Mocný Máčik. Preložil: Emo Bohuň. Bratislava 1949. Obroda. 243 old.

A regény keletkezése, forrásai

1.

1882 utolsó negyedében kezdett hozzá Mikszáth a *Nemzetes Uraimék* írásához. A mű születésében valószínűleg része volt annak az irodalmi közhangulatnak, amely *A jó palócok* megjelenése után alakult ki a szerző körül. Az elbeszéléskötet váratlan sikere nemcsak

elismerést és hírt szerzett a fiatal írónak, kihívta az aggályoskodó s olykor rosszindulatú kételkedést is: csak csínján a dicséző szavakkal, karcolatot könnyű írni, a regény a hivatott elbeszélő igazi erőpróbája. Ez a lappangó, fenntartásos kritika közhangulatot teremtett. Az irodalmi élet regényt várt, regényt sürgetett Mikszáthtól. Mintegy tehetsége és elhivatottsága elismerését tette függővé tőle. Írásán, nyilvánosság előtt — eddigi adataink szerint — nem fogalmazták meg ezt az igényt, de a *Nemzetes uraimék* megjelenését követő kritikái visszhang utólagosan jelezte, milyen sarkalló-kihívó, a regényírás erőpróbájára ösztönző várakozás vette körül A jó palócok fiatal íróját.

«Mikor oly nagy elismeréssel találkozott elbeszélései megjelentek — írta a *Fővárosi Lapokban* Sziklay János —, ... több bírálat kifejezte azt az óhajt, hogy igyekezzék Mikszáth nagyobb művek írására is, mert a kicsinyekben is nagy lehet ugyan, de mégsem fog teremteni nagyot.» (FL 1883. december 13.) *Szana Tamás* szerint Mikszáthot «váltig sürgette a kritika, hogy hosszabb műveiben is kísértse meg erejét». (Magyar Salon, 1884. május 1.) A Koszorú bírálója, *Tóth Sándor* megjegyezte: «Mikszáth regénye ... cáfolata azoknak, akik nagyobb mű megírására nem látnak benne talentumot». (Koszorú, 1884. január 6.) Hasonló szellemben, de ellentétes előjellel írt róla a Figyelőben *Porzolt Kálmán*: «Mikszáth megpróbálta cáfolni a róla általánosan elterjedt véleményt, hogy regényt nem tudna írni.» (Figyelő, 1884. 153. old.) A Budapesti Hírlap — ő-je [Rákosi Jenő] fogalmazta meg legélesebben a *Nemzetes uraimék* megjelenését előző irodalmi közhangulatot. Véleménye szerint első-sorban azért tarthat érdeklődésre számot a regény, «mert egy magyar író, akit egy aprólékos, nem könnyen definiálható irodalmi műfaj egy kitűnően kezelt pajtassággal karöltve hirtelen majdnem európai hírnévhez juttatott, ama műfaj derengő félvilágosságából és az általa nyert hírnév fölvert porának felhőiből kiléptetett egy nagyobb, tisztább feladat világosságába, ahol az ember maga: ereje, tartalma és terjedelme már biztosabban megmérhető». (Bp. H. 1883. dec. 20.)

De nemcsak a karcolatok után nagyobb művet sürgető irodalmi közhangulat ösztönözte Mikszáthot a regényírásra: erre sarkallta egy induló irodalmi vállalkozás is. 1882. december 3-i számában jelentette be a Légrády-testvérek kiadásában megjelenő képes hetilap, a *Magyarország és a Nagyvilág*, (röv.: MN) hogy a szerkesztés munkáját a más elfoglaltsága miatt az újságtól megváló Molnár Antal helyett Borostyáni Nándor és Mikszáth Kálmán vette át. A fiatal szerkesztők felhívása az olvasókhoz nem a szokványos kom-muniké volt. Komoly, igényes programmal kezdték a munkát:

«A MN ezentúl is az lesz, ami volt: a magyar szép-irodalom orgánuma, mely azonban felöleli a közhasznú ismereteket is. Azt akarjuk, hogy aki csupán e lapot járhatja is, teljesen láthassa ebből, mint tükörből, a magyar művelődés fejlődésének mérveit.

Ennek a tükörnek az igazat kell tehát mutatnia.

Nem szabad eléje állítani sem csupán a kezdő írókat, sem pedig csupán az öreg írókat, mint azok a lapok teszik, melyek vaskalapjuk alól szenvelgik a tekintélyt.

Az, ami lap, már magában feltételezi az aktualitást. Tévedés az, hogy a szépirodalmi lapnak nem kell aktuálisnak lenni. Ellenkezőleg. Ebben van a becse. Három jól szerkesztett számból meg kell látszania az egész nemzeti irodalomnak, amilyen akkor. S ez a lap előnye a könyv felett.

Erre fogunk mi törekedni . . .

A mi programmunk röviden: »műveket« közölni (nem irálytani dolgozatokat), s élvezetes, maradandó értékű folyóiratot nyújtani a művelt családoknak.

Mert amint jellemzi az egyes családokat, milyen a szépirodalmi olvasmányuk, éppen úgy jellemzi az egyes országokat, milyenek a szépirodalmi lapjaik.

Sohol sem állítható fel annyira ez alternatíva, mint itt : vagy jót, vagy semmit.« (MN 1882. dec. 3. 49. sz. 787. old.)

Ez a program kötelezte a szerkesztőket. Igyekeztek a kor legjobb íróit bevonni a lap munkájába (az első számok munkatársai : Dalmady Győző, Bartók Lajos, Komócsy József, Vajda János, Szász Károly, Reviczky Gyula, Petelei István, Frankenburg Adolf, Teleki Sándor, Ábrányi Kornél, Beksics Gusztáv). Megnövekedett és színvonalasabbá vált a szépirodalmi anyag. De igényes lap nem jelenhetett meg eredeti magyar regény nélkül. A vállalt szerkesztői kötelezettség készítethette Mikszáthot arra, hogy folytatásokban elkezdje írni lapja számára ekkor még *Múcsik, a nagyerejű* címmel a *Nemzetes uraimékat*.

II.

A *Nemzetes uraimék* közvetlen eszmei ihletője a 80-as évek elején folyó dzsentri-vita volt. Mikszáth a szépirodalom eszközeivel szólott bele abba a polémiaiba, amelyben a kor legnevesebb publicistái, közgazdászai (Simonyi Iván, Láng Lajos, Szontágh Pál, Beksics Gusztáv, Berzeviczy Albert, Margitay Dezső stb.) hallatták szavukat. (A vita legrészletesebb összefoglaló ismertetését ld. Choncha Győző : A dzsentriről Bp. Sz. 1910, 142. kötet 1—34, 173—199. old. vö. még : Király István : MK Bp. 1952. 75—76. old. Rejtő István : Iványi Ödön Bp. 1955. 70—76. old.).

Az egykori középnemesség további útja, ez a kérdés izgatta Mikszáthot a *Nemzetes uraimékat* írva. A regény folyóiratban közölt változatát átdolgozva épp azokat a részleteket munkálta ki gondosabban, alaposabban, amelyek a dzsentri-kérdésre adtak választ. (Ld. főként a regény X. fejezetét.) Ebben része lehetett annak is, hogy épp az átdolgozás esztendejében, 1883-ban a Neues Pester Journal dzsentri-ellenes cikkei, az Országos Kaszinó megalakulása s a tiszaezslári per kapcsán különös erővel bontakozott ki a hírlapokban a polémia a dzsentriről (vö. Choncha id. h. 174—175. old.). A *Nemzetes uraimék* számos gondolatának közvetlen forrása fellelhető

a 80-as évek dzsentri vitájának dokumentumaiban. Kiváltképp hatott Mikszáthra *Asbóth János* cikke (A magyar birtokos osztály hanyatlása Bp. Sz. 1881. jún. 26. k. 409—429. old.). Publicisztikai írásaiban is foglalkozott ezzel a cikkel. (Vö. Némó : [MK] A Bp. Szemle P. H. 1881. 154. szám és A magyar dzsentri P. H. 1881. 155. szám, Hi. 2. k. 110—115. old.) A *Nemzetes uraimék* belső eszmei kapcsolatát a 80-as évek dzsentri-vitájával meggyőződen mutatja, hogy MK A magyar dzsentri című cikkének egyes megfogalmazásai szinte szóról-szóra térnek vissza két évvel később írott regényében (vö. Hi. 2. k. 113—114. és *Nemzetes uraimék* Krk. 2. k. 165—167. old.). Asbóth gondolatai főleg a középnemesség történelmi szerepének megítélésében hatottak Mikszáthra. Idézzük Asbóth cikkének ezeket a tételait :

»A dzsentri, a magyar nemesség zöme, múltjában és jelenében arisztokratikus osztály, de... arisztokrácia széles demokratikus alapokon, teljességgel nem szorosan elrekesztett kaszt. Nem a vérnek tisztasága, nem a kékvér képezi alapelvét, mint a nyugati arisztokráciáknak, hanem a »laurea virtuti«, amint Kassics fejtegeti hasonló című munkájában... A dzsentri voltaképpen nem volt más, mint a nagy medence, melybe szakadatlanul belefolyt minden, ami hazafiságot fizikai, szellemi és erkölcsi tetterővel kapcsolt össze» (id. h. 413—414. old.). »A magyar dzsentri... nagy válságon megy át... és ez a válság... éppen nem személyes könnyelműségre és romlásra, sőt nagyrészt éppen kiváló erényekre és hazafias áldozatokra, oly okokra vezethető vissza, melyek a nemzeti és haladási érdekekben elkerülhetetlenek voltak.« (id. h. 425. old.)

Nemcsak a *Nemzetes uraimék*ban, később is felbukkannak Mikszáth írásaiban ehhez hasonló gondolatok. (Vö. *Nemzetes uraimék* Krk. 2. k. 165—167. old., Különös házasság, Révai 1947. 72. old., A fekete város, Szépirodalmi 1953. 199. old.)

A középnemesség jelenének és jövőjének megítélésében azonban már eltért Mikszáth álláspontja a konzervatív Asbóthétól. (Vö. A magyar dzsentri Hi. 2. k. 113. old.) Asbóth a középnemesség, a középnemesi birtok védelmét, támogatását sürgette. Mikszáth véleménye itt inkább a liberális Láng Lajoséval egyezett : nem az időt kell hátrafordítani vagy lassítani a dzsentri érdekében, a dzsentrinek kell hozzáidomulnia a változó időkhöz. (Vö. Láng Lajos : A társadalmi deficit, Bp. 1881. 69—72. 89—90. old.)

III.

Mikszáthot már a *Nemzetes uraimék* előtt foglalkoztatta a gondolat, hogy regényt írjon az idő sodrából kiszakadó hajdani középnemesség tragikomédiájáról. 1882 nyarán a *Regényvilág* hírt ad róla, hogy Mikszáth *Az utolsó kaloda* címen humoros regényen dolgozik a lap jövő évfolyama számára. (Regényvilág, 1881—82. II. évf. 52.

sz. 1022. old.) A regénytervről ezen a kurta híren kívül más adatunk nincs. De valószínű, hogy azt a témát akarta regénnyé szélesbiteni benne, amelyet *Az aranykaloda* címen rövid karcolatként már korábban feldolgozott. (P. H. 1881. júl. 28.; Sz. N. 1881. dec. 18.; újabb kiadás: Hi. 12. k. 50—51. old.) Nemcsak a cím hasonlósága valószínűsíti ezt a feltevést, hanem az is, hogy *Az aranykaloda* témája rokon a *Nemzetes uraimékéval*. Az Sz-i család egyik együgyű, kapzal tagja indít pert benne a rokonai ellen, mivel kismimzítették az örökségből; elsikkasztották egykori országbíró ősüknek állítólagos aranykalodáját. A nagy per kiváltó oka a *Nemzetes uraimékban* a békési-jussá alakult át. De változatlan maradt az alapötlet. Egy ostoba, értelmetlen peren keresztül mutatja meg a nemesség Don-Quixote-i szélmalomharcát, a hiábavaló célokra elpazarolt lelkiert a *Nemzetes uraimék*. Ez az ötlet kerekedett anekdotává *Az aranykaloda*ban, és valószínűleg ez húzódtott meg *Az utolsó kaloda* regényterve mögött is.

Feltűnő rokonságot mutat a *Nemzetes uraimék* egyes szakaszaival Mikszáth két korábbi elbeszélése: *Rajzok a régi vármegyéből* és *A mi hőseink*. Mivel nemcsak tematikai összefüggés van a két elbeszélés és a regény között, hanem egyes részeket szóról-szóra átvitt belőlük a *Nemzetes uraimékba* Mikszáth, az elbeszélések szövegét függetlenül közöljük (jegyzetek ld. ott).

A *Nemzetes uraimék* környezetrajzához, egyes figuráihoz s cselekmény-motívumaihoz jobbra saját fiatalkori, szülőföldi emlékeiből merítette az anyagot. A főhősnek, a nagyerejű Mácsiknak élő mására ő maga utal később *A temesi gróf* c. cikkében. (Országos Hírlap, 1897. 16. szám; Hi: 5. k. 201. old.) Egy Gömör nyví kurtnemesről beszélve megjegyzi: *akiből Mácsik, a nagyerejű alakját faragtam*. Ez a Gömör — *Várdai Béla* szerint —

szklabonyai nemes volt, egy hatalmaskodó, nagyhangú ember. Amikor Mikszáth megnősült, levitte a fiatal feleségét falujába, akkor ez az ember, akinek tartozott, berontott hozzá és igen durván követelte rajta a pénzét. Mikszáth ezen felindulva, behívatta a férficselédjét és kidobatta a garázdát a hóra. Utólag gondolt csak rá, hogy kár volt ezt tenni, mert amilyen ember az, még életével is fizethet érte, de nem így történt. Gömör másnap megint beállított, és pedig igen megenyhülten, bocsánatot kérve. Hogy ő vár a pénzre, nem is kérte volna, de a felesége küldte ide. (Várdai, MK 1910. 109—110. old., vö. még Rubinyi Mózes: MK 1917. 43. old.)

(Sem Várdai, sem Rubinyi nem jelzi a forrást, ahonnan ezt az adalékot veszik. Az adat teljes megbízhatósága ellen szól egy következtetés az előadásban. Mikszáth fiatal feleségével csak 1873 nyarán tartózkodott otthon Szklabonyán. Így hitelezőjét nem dobathatta ki a hóra.)

De nemcsak a főhős alakját leste el Mikszáth az életből. Onnan került a regénybe: Filcsik István, Tusnay András, Suska Mihály, Gilágó. A palóckörnyezet hitelességét növelte az író azzal is, hogy valóban létező palócföldi, felvidéki helyneveket is beleszórt regényébe. Így például: Bodony, Csitár, Lest, Karanoskeszi, Romhány.

(A környezetrajz személyes emlékekből táplálkozó vonásaira utaló adatokat ld. hōvebben a *Tárgyi magyarázatok* között.)

Valószínűleg hazulról, a szülőföldről hozott életanyag lehetett a regény cselekményében központi helyen álló békési-pör motívum is. *Mikszáth Kálmánné* emliti visszaemlékezéseiben, hogy férje az idősebb Mikszáth egyik barátjának, Tarcsányi Ezékiel ebecki ügyvédnek az alakját rajzolta meg a *Mikor az új kastély füstbe ment* c. korai novellájának Harsa Ezékieljében. (MKné: Visszaemlékezések, Bp. 1922. 28. 92. old., vő. Gyöngyösi: MK Bp. 1911. 11. old.) Feltehető, hogy nemcsak a főhős figuráját vette az életből Mikszáth, hanem valóságos életanyag van Harsa Ezékiel nagy pere, a szentpéteri-pör mögött is.

«Szentpéter községe — adja elő a per tényálladékát a novella főhőse — a kupaktanácsba ezelőtt valami két évvel kisütötte, hogy a bicsaki-pusztát, amit a Kazáry grófok dominálnak, ők szántották valaha . . . denikve elhatározták, hogy biz azt jó lesz visszavenni. Jókorá darab föld, megérdemli a fáradságot. Dekretálták, hogy processzust akasztanak a Kazáry grófok nyakába.» (Mikor az új kastély füstbe ment Jk. 40. k. 9. old.)

A pribolyi nemesek Harruckern báróék elleni pörének előképe ez a história. Valószínű, hogy egy gyermekkorban hallott történetet őrizhetett és alakíthatott tovább az írói fantázia.

A palóckörnyezet rajzához a személyes emlékeken kívül felhasználta Mikszáth barátjának, *Pintér Sándor* szécsényi ügyvédnek a könyvét (Pintér Sándor: A palócokról. Népismertető tanulmány. Bp. 1880. Aigner 96. old.). A könyvről rögtön megjelenése után bírálatot írt a Szegedi Naplóban (A palócokról Sz. N. 1880. 217. sz. és Jk. 34. k. 93—98. old.) Kritikájában kiváltképp a néprajzi rész érdekességét emelte ki. S különösen «a palócfamiliáknak hadakra való feosztása» ragadta meg fantáziáját (id. h. 94. old.). Pintér a palócok családi életéről írva megjegyzi:

«. . . az egy községben lakó mindazon palócok, kik egy vezetéknevet viselnek, ha mindjárt különálló családokat képeznek is, a »had« csoportosító szó alatt szeretik magukat nevezni . . . Veszélyben, pörös kérdésekben vagy bármilyen szükségben az egy hadhoz tartozók kölcsönösen védik, támogatják és segítik egymást; ez náluk elengedhetetlen kötelességnek tartatik.» (Pintér id. m. 19. old.)

A *Nemzetes uraimék* Laczkó-hadak koncepciójában valószínűen Pintér könyve volt Mikszáth közvetlen ihletője, s innen meríthette az egyéni melléknevekre, a ragadvány-nevekre vonatkozó néprajzi adalékot is. (Vő. Pintér id. m. 60. old. és *Nemzetes uraimék* III. fejezet.)

A regény irodalmi őstönzőjeként *Várdai Béla* említi meg először *Cervantes Don Quijotéját*. (Várdai: id. m. 107—109. old.) Kiváltképp a XIV. fejezet, «*Megindul a rozsdás vitéz*» utal egyes motívumaiban közvetlenül is a *Don Quijotéra*. Cervantes nagy művét nem sokkal a *Nemzetes uraimék* előtt fordította le magyarra

Györy Vilmos. (Bp. 1873—75. Kisfaludy Társ. 1—2. k.) A regény komoly hatását Mikszáthra a 90-es évek közepén megjelenő *Beszterce ostroma* mutatja leginkább. De a Nemzetes uraimék mintegy a *Beszterce ostroma* előzője. Mácsikot ugyanúgy későn született embernek tekintik Mikszáth, mint Pongrácz István grófort. Feltűnő a gondolatok párhuzamossága a két alak írói értelmezésében (vö. *Nemzetes uraimék* Krk. 2. k. 167. old. és *Beszterce ostroma* 1953. Szépirodalmi, 50. old.).

Az irodalmi kapcsolatokról szólva meg kell említeni, hogy a kezdődő úri-nemesi elődiség egyik jellegzetes megnyilvánulási formája volt a múlt században a pörösködés: nem munkával, hanem az elvesztett ősi juss visszaperlésével keresni a boldogulást. A bomló úri-nemesi társadalomnak ezt a tipikus betegségét melléktémaként ugyan, de *Jókai* is feldolgozta *Kárpáthy Zoltán* c. regényében, *Kárpáthy* Abellino alakjában.

A szöveg

Az 1884-es könyvalakban való megjelenés óta kisebb stílárís változtatásokat s a nyomdai munka gondatlanságait nem tekintve a kiadások általában megegyeznek egymással. Lényeges eltérés van azonban a folyóiratközlés és a könyvforma között. Mikszáth az első megjelenés után mind tartalmilag, mind stílárísan komoly gondal dolgozta át művét. A főbb tartalmi és szerkezeti változtatások:

1. A Magyarország és a Nagyvilág (röv.: MN) szövege szerint a történet kezdetén Mácsik már bent van a java férfikorban. Régesrég kiravaskodta községének az országotat, Barosné asszonyom régóta Pribolyon lakik, s meg is öregedett időközben.

2. Hiányzik a folyóiratváltozatból Mácsik feleségének a halála, Mácsik és Birike szerelme, kettőjük jegyessége, a gyűrű visszaküldése, a főhős másodszori házassága. (A végleges kiadás IX—XI. fejezete.)

3. A kötetkiadásból viszont kimaradt az MN szövegének egyik jelentős cselekményszála: Rékyné története. A fiatal Rékynét házasságuk második hetében elhagyta férje. Szerelmi féltékenységből eredő tévedés elűzte hazulról. Eltűnt: senki sem tudja hová. Magányosan, élő ember özvegyeként öregedett meg Rékyné, így nevelte fel kislányát, Sárrikát (a végleges szöveg Birikéjét). Halála előtt meghagyta Mácsiknak: keresse meg az eltűnt apát. — Ez a történet kedvelt témája Mikszáthnak. Sajat vallomása szerint gyermekkori emlék édesanyja egyik barátnőjének, Francka néniének, Som Franciskának a sorsa adta az anyagot hozzá. (Vö. Jk. 27. k. 17. old.) Az elhagyott asszony históriáját több írásába beleszötte: A vármegye rókája (Krk. 1. k.), Az utolsó lovag (Jk. 29. k. 50—53. old.), A száldobosi Papp-família (Jk. 27. k. 17—35. old.), A szalmaözvegy (Sz. N. 1881. febr. 20). A Szegedi Napló novellája *Asztaltól-ágytól* címen megjelent a P. H. 1881.290. számában is. (Újabb kiadás: Hi. 8. k. 181—186. old.) A szalmaözvegy, illetve az *Asztaltól-ágytól* története jelentéktlenebb módosításokat

nem tekintve megegyezik a Nemzetes uraiméknak az MN-ben megjelent változatával.

4. Kimaradt a végleges kiadásból Réky Sarolta (Birike) szerelme Barosné diák-unokaöccse, Kiss Miklós iránt.

5. Mácsik és Chalupka jellemét a végleges szövegben egyes jelzők s epizódok elhagyásával, megváltoztatásával egyöntetűbbé, pozitívabbá formálta Mikszáth.

6. Az MN-ben *Mácsik, a nagyerejű* volt a regény címe. Szerkezetileg két részből állt : a 48-as eseményeknél kezdődött a második rész. A fejezet-beosztás több helyen eltért a végleges szövegtől. Közljük az MN fejezetcímeit zárójelbe téve, hogy a végleges kiadás mely szövegrészét tartalmazzák az egyes fejezetek :

Bevezetés (I.)

II. Fejezet. A Nagyerejű (II.)

III. Fejezet. A szalmaözegey (III. fejezet első fele, »A szegény Rékyné lelke költözködik« kezd. szakaszig)

IV. Fejezet. Egy púp a földön (III. fejezet második fele említett bekezdéstől végig.)

V. Fejezet. A szép patrónus (VIII.)

VI. Fejezet. (IV.)

VII. Fejezet. (V.)

VIII. Fejezet. (VI.)

Második rész. A Gábor gyerek öfensége.

IX. Fejezet. (VII. fejezet első fele »De az ezer vitéz csak nem jött« kezd. szakaszig ; vö. szövegváltozatok : 139 : 10.)

X. fejezet. (VII. fejezet második fele eml. szakasztól a fejezet végéig.)

XI. Fejezet. (XII. első fele »Hanem azért nem tudta« kezd. szakaszig.)

XII. Fejezet. (XII. második fele.)

XII. [!] Fejezet. (XIII—XIV. fejezet.)

Befejezés (XV.)

Ezek a változtatások jellemző fényt vetnek Mikszáth ekkori munkamódszerére. Valószínűen az MN-ben megjelent folytatásokkal párhuzamosan, mintegy rögtönözve írta a regényt. Alapötlete megvolt ugyan, de vázlatosan sem gondolta előzőleg végig az egész mű tervét. Ez érteti meg a következetlenséget a belső tagolásban. (Eleinte van címe a fejezeteknek, később nincs ; jelöli : hol kezdődik a második rész, de hiányzik az első rész stb.) Ez a rögtönző, előzetes terv nélküli munkamódszer magyarázza, hogy az első folytatásokba beleszótt az író olyan cselekményszálakat is, amelyeket később kénytelen volt elejteni. Nem tudott megbirkózni velük : kifejtésük, végigbonyolításuk szétzilálta volna szerkezetileg a művet, elterelte volna a figyelmet a főcselekményről (Rékyné története ; a Réky-lány és Barosné unokaöccsének a szerelme). Ez az oka annak, hogy az MN szövegében Laczkó Gábor házasságához hiányzott például minden előzetes cselekménybeli, Mácsik és Chalupka 48-as katonáskodásához pedig minden előzetes jellembeli motiváció. Pillanat-sugallta megoldások voltak ezek, nem következetesen kiérlelt kompozíciós terv szerves

részletei. Ez a rögtönző, impresszionisztikus és utólagosan, visszafelé motiváló munkamódszer a végleges szöveg egy-egy kirívó felületességében is nyomot hagyott. Az MN változatában Mácsik nem nőült meg másodsor. A regény végleges kiadásában azonban igen: Laczkó Zsófit vette el. Mácsik első felesége valóban olyan ráncosarcú, házsártos hárpia, csúf vén boszorkány volt, amilyennek Mikszáth festi a regény végén. De nem illet már ez a jellemzés a főhős második asszonyára. Mácsik második feleségének arc- és jellemvonásai lépten-nyomon egybeolvadnak a meghalt Mácsiknéével. Az író nem dolgozta át elég gondosan a közbeiktatott új bonyodalom természetének megfelelően könyvét. (Vö. különösen a 193. 194. 199. és 201. old.)

De jellemző fényt vet az MN szöveg átdolgozása Mikszáth legbensőbb írói törekvéseire is. Az átdolgozás során kerüli a túlbonyolító, komplikált meseszövést. Kirostálja a rikoltó, túlzóan romantikus, érdekességhajhászó mozzanatokot. Fokozottabb figyelmet fordít a cselekmény és a jellemek belső motivációjára, ügyel a következetességre. S ami a legfontosabb: az eszmei mondanivaló egyértelműbb, határozottabb művészi megfogalmazására tör. (Ld. főként az újonnan írt IX—XI. fejezetet.) Az átdolgozás iránya meggyőződen mutatja, miképp törekszik felcserélni Mikszáth a romantika művészi módszereit a realizmuséval.

Kiadásunk az *MKm₂* (Mikszáth Kálmán Munkái 3. kötetének 1893 és 1908 között megjelenő kiadásai) szövegét vette alapul. Zárójelben közöljük az *MN*; 1884 (az 1884-es első kötetkiadás) *MKm₁* (Mikszáth Kálmán Munkái 1889-es kiadás) szövegének változatait. A *Hé.*-ra csak azokban az esetekben hivatkozunk, ahol az alapszöveget a korábbi kiadások alapján módosítani kellett. (MK a fejezetek számát betűvel írta; nyomdai-esztétikai okokból római számra írtuk át.)

Oldal Sor

- 87: 4 1835 (MN : 1830)
 „ 5 onnét (MN : 1884 : onnan)
 „ 7 a derék Mácsik (MN : a híres Mácsik)
 „ 9 Priboly helységben (MN : Pribolyon mintegy)
 88: 5 másfél falu (MN : két-három falu)
 „ 6 nagy dolog (MN : szép dolog)
 „ 27 hol (MN : s hol)
 88: 15 bizonyíthatták (MN : bobizonyíthatták)
 „ 24 Külön titkos dekrétuma (MN : Külön dekrétuma)
 „ 27 pedig ez (MN : pedig az)
 „ 30 aki nyolcezer rézgaras (MN : háromezer rézgaras)
 80: 19-21 Mácsikot . . . ökleivel (MN : Hogy miért nevezték Mácsikot nagyerejűnek? Mert nagy vala az ő ereje, nemcsak a testi birkózásban, hanem a vármegye és eklézsia előtt is. Mikor fiatal duhaj legény volt, mindenkit levért az ökleivel.)
 24 és senki (MN ; 1884 : és már senki)
 27 veszedelmes ember (MN : rossz ember)
 33 ráragadt később (MN : ráragadt)

- Oldal Sor
- 91: 12-13 Különösen...esztendőig (*MN szövegében ez a mondat nincs meg*)
- 91: 28 csukozni (MN: csukókozni; 1884: csukakozni)
- „ 33 fényt kell deríteni (MN; 1884: fényt kellett deríteni)
- 92: 17 már azok (MN; 1884: azok már)
- „ 19-20 a fiatal Mácsikból... a haja között (MN: Mácsik haja köző fehér szálakat rakott ez a legutolsó)
- „ 21 mindig (MN; 1884: mindig)
- 93: 34 viselt (MN; 1884: visel)
- „ 35 volt (MN: van)
- 94: 10 és ahová (MN; 1884: s ahová)
- „ 10-11 Chalupka (MN: mert Chalupka)
- „ 27 mondom (MN: hallom)
- „ 39 eleget (MN: eleget még)
- 95: 5 a barázdából (MN: a barázdából)
- 11 jól van (MN: jó van)
- 14 a budai császár-malmot (MN: a császár-malmot)
- 18 Békés vármegye legyen (MN: Békés vármegye, hát legyen)
- 24 csapkodnád (MN: csapkodnád te)
- 32 Mik vagytok (MK_{m2}; Hi: Mi vagytok) — *A többesszámú állítvány többesszámú alanyt kíván; javítottuk.*
- 96: 15 Rozsnyón (MN: Egerben)
- „ 24 üljön (MN: ülne)
- „ 34-35 valami: kastély (MK_{m1}; MK_{m2}; Hi: valami kastély) — *A valami nem a kastély jelzője, hanem a kell alanya. A későbbi kiadások változata szövegromlás; javítottuk.*
- „ 36-37 messze elröpült (MN: messze-messze elröpült)
- 97: 5 megharagszom (MK_{m2}; Fi: haragszom) — *A mondat értelme mozzanatos igét kíván állítványként.*
- „ 10 nem tréfa (MN: nem tréfa dolog)
- „ 31 vállát (MN: a vállát)
- 98: 8 gyermekleány (MN: fiatal leány)
- 9 szilvafák (MN; 1884: szilfák)
- 10 gonoszul megtépték (MN: egészen összetépték)
- 17 Jöjjön hamar... haldoklik (MN: Eppen a nemzetes urat keresem. Jöjjön hamar, jöjjön. A tekintetes asszony haldoklik.)
- „ 18 Ne bolondozzon, Birike (MN: Ne beszélj bolondokat Borka.)
- „ 20 Biri (MN: Borka)
- „ 22-23 Beszélni akar... jó mamácskám (MN: Beszélni akar nemzetes urammal. Istenem, istenem. Szegény jó teremtés.)
- „ 27 Birivel (MN: Borkával)
- „ 27-29 a kis Birit... a szokottnál. (MN: a Borkát előre engedte, mert meg nem engedte az auctoritása sem azt, hogy vele menjen, sem azt, hogy sebesebben lépkedjék a szokottnál.)
- 99: 12 1740 (MN: 1828)
- „ 30 sorától
- 101: 3 soráig (→A számtalan apró kúria... kezd. bekezdéstől a »Szó nélkül ment ki...« kezd. bekezdésig) az MN szövege eltér a későbbi kiadásokétól. A változat a következő:

A számtalan apró kúria közt majdnem palotának látszik a Réky-ház, pedig hát még ez se kastély. Kastély itt csak egy van : a Baros Annáé. Hanem igaz, hogy csinosan megépítették L-re a Réky-házat is. Hat ablaka szolgál az utcára, s magas jegenyefák majesztetikus külsőt kölcsönöznek neki.

Hanem minden csinosága mellett is csak szomorú ház annak a neve a környéken.

A kapuja be van csukva egész nap, ablakai nem nyílnak meg csak ritkán. A napugár hiába táncol a zsaluk bordácskáin, nem hatolhat odább. Nem kell annak enyelgő napfény, aki ott benn lakik egyedül : kivette már az a maga részét, az örök felhőt . . . Néha egy-egy eltévedt bogár koppantja meg a lécz-páncélzatot, s ez is kísértetiesen hangzik odabenn. Ha ajtó nyílik, az már nagy zaj itt, s összerезzen rá mindenki.

Mindenütt, mindenen elhagyatottság látszik. Mintha valami sorvasztó lehellet vonná be fünek virágnak, lombnak a színét, hogy az attól bágyadt legyen. A kert sűrű fáin keresztül a legforróbb nyári délben is sajátságos hideg légáramlat suhan el. A galagonyabokron, a fejletlen bogyók közt egy félig rakott madárfészek himbálódzik. Vajon miért nem rakta meg egészen a madár? Miért hagyta el idő előtt, hogy másha kezdjen egyebüttl

A nagy jegenyefák komoran nézik lerajzolt árnyékukat a selyemgyepen. Mintha az az árnyék is csak árnyék fölél lenne terítve. A kapu küszöbét beverte a gyom, paraj és laboda : kocsirre nem megy, nem jön esztendőlk óta.

Kihalt, csendes minden. A két nagy fehér komondor unatkozva ógyeleg az udvaron, egyhangú nagyon a hivataloskodásuk. Hónapok elmúlnak, míg valami megugatni való kerül. Még a galambdúc lakói is olyan csendesek, olyan némák, turbékoló szavukat alig hallani, színük meg többnyire sötét hamuszürke. Ki öltözteti fel ezeket is ilyen szomorú ruhákba?

Vagy már mindennek mutatni kell, hogy ez a szép ház itt a Szalánczy Mari ridég koporsója.

Hiába van fényes diófából, azért az mégis csak koporsó. Hiába hagyta itt Réky István egész gazdagságát, ha minden örömet elvitte.

Azóta öreg asszony lett a szép fiatal menyecskéből. Hiszen tizenhat éve lesz már ma holnap! Az arc rózsáit, a termet ruganyosságát, a szemek fényét elvitte az idő, de a bánatot nem. A megtagadott örömeiket örökkön-örökké visszakeri a szív. Nem számítja az éveket, annak csak tegnap az, ahogy a férj elment s a tegnap után követeli a holnapot.

Szomorú történet ez nagyon.

Két hetes házasok voltak, midőn egy este a kandalló mellett üldögéltek, nem itt, hanem a szomszéd Csalánoson . . . mert ott laktak hajdan, odavitte nejét a fiatal Réky.

Igen, igen, az az utolsó este . . . mindenre olyan híven emlékszik még. Mikor ott ültek egymás mellett, a Mari hosszú fekete haja beleakadt ölelkezés közben a férje mellénygombjába :

— Most vagyunk még csak igazán összekötve, kis boglyoskám — mondá az féltrefúsan.

Ki hitte volna akkor, hogy másnap már el lesznek szakítva örökre!

Hogy volt? Miből kelt ki a mag ahhoz a szalmához, melyből az özvegyi koronáját fonták?

Tudják, beszélnek a csalánosiak. Valaha pletyka volt, most rege már. Öreg emberek emlékeznek rá fiatalkorukból halaványan. Csak Anna tudja részletesen.

Egy régi udvarlója utána jött azon az estén, midőn a férje már aludt, egy levelet küldött be neki a cselédtől. «Nem bírok tovább a szívemmel, írta, beszélnem kell önnel még egyszer most mindjárt. Az lesz a halálom, ha ki nem jössz, Mari! Két golyó van a pisztolyomban. Az egyik enyém, a másik . . . ne hidd, nem a tied . . . az övé.»

Dideregve ment ki a fiatal asszony. Félt a botránytól, tartott valami szerencsétlenségtől is, le akarta beszélni, tudta, hogy jó fiú Fejér Pali, aztán különben is unokaöccse, egy-két kérő szótól megolvad és enged. Jaj, minek is ment ki, hiszen nem szerette, sohasem szeretettel

S míg ott künn csitítgatta Palit félig bántódással, félig szána-lommal, mert hiszen oda volt a szegény fiú, azalatt egyszerre, mintha egy sötét nagy árnyék mozogna az udvaron lent az istálló mellett, majd megcsillant a nyerges paripa patkója trapp . . . trapp, megkoppantak lábai a köveken, s vadul nyargalt ki a nyitott kapuajtón lovasával együtt.

Nem nehéz kitalálni, miképp történt. Szegény Rékyné százszor elgondolta, százszor összerakta föltevéseit. Mindenik találó, s talán még sem az igazi egyik sem. Hogy vette észre a légyottját Réky, s hogy jöhetett ki észrevétlenül a szobájából, s elment szemrehányás nélkül, panasz nélkül, hogy soha többé vissza ne térjen.

Oh, ha már látta, ha utána jött, miért nem avatkozott bele a kínos jelenetbe, büntette volna meg inkább bűne nélkül. Nagyobb kegyetlenséget követett el így.

Ha szerette, tizenöt esztendő óta megbocsátott volna neki, visszatért volna, ha a világ végén van is. Lehetetlen az, hogy szerette. És mégis, mégis . . . csak a nagy szeretet változhatik át ilyen nagy nehezteléssé.

Elbujdosni, ki tudja hova, vissza nem térni, jelt nem adni magáról soha és itt hagyni mindenét, amije van, még azt is, amiről nem tudott.

Pedig éppen, mint a mesékben, ez ért a legtöbbet. Kivált most már, hogy im gyönyörű szűzzé fejlődött a gyermek, akit akkor a szíve alatt hordozott.

Hányszor megkérdezte tőle, míg ilyen nagyra, szépre nőtt: Hol van az én apám? Elment! De hát hova ment el?

Hova? Ez, ez!

Egyszer egy paraszt fiút látott sírni.

«Miért sírsz!» — kérdé a kis Réky Annácska [sic! Sáríka helyett].

«Megvert az apám.» — bögte az elkeseredett poronty.

»Hát a te apád nem ment el?« — bámult a kis leány, s aztán elszorodva tette hozzá: — »És olyan rossz az, mikor valakit megver az apja!«

Hanem iszen ezt még helyre tehetett ütni egy darabig azzal, hogy csak a kis leányok apácskája szokott elmenni, a fiúké az otthon marad.

De hát aztán mikor már a »h o v á« nem elég, hanem mikor az következik, hogy »m i é r t?«

Más gyermekek apja is elmegy: a háborúba némelyik, a temetőbe másik, és nem ringatja térdén a kis pulyákat otthon, nem farag nekik vízimalmot, bodzasípot, bele nem avatkozik a játékkukba; hanem ennek úgy kell lenni, tudja mindenki, hova ment és hogy miért ment.

Mácsik a folyosón kedves leanderei között találta Sárrikát sírva. Forró lesz az a harmat a virágoknak!

Egyszerre kipárolgott a fejéből minden terv, amit oda Chalupka beültetett, s szellden hebegte:

— Hát baj van, baj van kisasszonykám... Hallom, hogy a mamácska...

Sárrika nem bírt felelni, csak a kezével mutatott némán az ajtóra.

Mácsik belépett s a harmadik szobában lábujjhegyen közeledék az ágyhoz, ahol a tekintetes asszony feküdt megtörve, halaványan a párnák között. A párnák is fehérek voltak, de arca még fehérebb, akár a papír: a halál kezdte már ráírni a maga betűit.

— Üljön le, Mácsik úr. Köszönöm, hogy eljött. A leányomat kiküldtem. Be van-e csukva jól az ajtó?

Gyöngye volt a hangja és elmosódó. Mácsik tölcserért csinált a nagy tenyerével a fülét megtoldani, s csak a fejével bólintott, hogy igenis, be van az ajtó csukva.

A beteg félkönyökére emelkedett:

— Kedves Mácsik úr — kezdé azután még halkabban. — Önt becsületes embernek ösmerem, akinek nagy auktoritása van mindenfelé.

A hatalmas ember fölemelte nagy fejét, s sertehaját felfelé simogatva, viszonzá:

— Igenis, tekintetes asszonyom... igenis.

— Nekem nincsenek rokonaim, a férjem rokonai pedig megvetnek. Hiszen tudja miért, hiszen tudom, hallotta...

— Hm... hát... persze — bólingatott szelid képeket vágva.

— Hallgasson ki kérem. Érzem a halálomat, erőm rohamosan hanyatlik. Éjjel szegény anyám jelent meg álmomban, és ujjával integetve hitt magához. Megyek hát. Ne rázza a fejét, kedves Mácsik úr, mert már az övé van. Majd meglátja. El vagyok rá készülve. Végrendeletemet megírtam. Különben semmim sincs, minden a férjemé, ha még él. Csak a lányom az enyém.

Mácsik elkezdett kőhécselni, s a torkát köszörülte erőltetve.

— Meg az övé... az övé is — tette hozzá idegesen, s kiássé megmozdította az egyik vállát, mintha föl akarna emelkedni.

— Sokáig gondolkoztam, kire bízom. Maga jutott eszembe. Maga és a keresztanyja, Barosné. Ő jószívú, maga pedig hatalmas, akitől mindenki fél, és aki nem fél senkitől.

Mácsik önkénytelenül a mellére ütött kevélyen.

— Már én olyan vagyok, nagyasszonyom.

— Az én árvácskámát nem bízhatnám jobb kezekre, meg fogja védelmezni?

A nagyerejű Mácsik az orra alatt dűnyögte fitymálva:

— A kis ujjammal eltaposom minden ellenségét.

— Pedig sok lesz, ha...

— Megeszem valamennyit.

A nagyasszony arcán bágyadt mosoly jelent meg, a Mácsik nagy mondásaira. Tetszett az anyának a védelem impozáns volta. Az anya pedig hatalmasabb a halálnál, visszahitta még egy percre a mosolyban az életet.

— Sok lesz, kivált ha ő is meghal, s halála híre eljut a rokonokhoz.

A nagyasszony elgondolkozni látszott. Az óra kísértetiesen ketyegett bele a szünetbe a nagy pohárszék mögül.

— Azok minden gyalázatot rá fognak kenni a gyermekre...

Meg kell mondanom, mitől félek.

Mácsik kényelmetlenül kezdett mozogni a széken.

— Feszegetni fogják születését — mondá tompán.

A durva kurta nemes levette tekintetét a betegről, mert azt hitte, hogy az el fog pirulni. Pedig nem pirult el.

Az anya még erősebb volt a halálnál — de a nő előtt már nem hátrált az meg, s nem engedett futó helyet sem a szégyenkezés pírjának.

— Összehordják a vádakot, hogy az atyai birtoktól megfoszthassák, meg fogják mérgezni életét, megrontják szerencséjét, boldogtalanná teszik. Ki tudja, mi fog történni?

— Hát én ki vagyok? — szolt Mácsik ingerülten.

— Köszönöm. Megnyugezom benne. De mégis, mégis egyre kérem. Ha azt nekem most megígérné, nyugodtan mennék el megpihenni.

— Ugyan már hova menne? — vágott bele Mácsik érdesen, zavarral pödörve bajuszát. — Mikor elég jó dolga van köztünk. Tenyerünkön hordozzuk.

— Ígérje meg kérem... — sürgeté a beteg.

— Hát iszen miért ne tenném meg a nagyasszonynak? Hadd hallom.

— Ha megtenné, amit én dacból, büszkeségből sose tettem, ha fölkeresné lányom apját.

— Fölkeresem!

E pillanatban lépett be Barosné asszonyom lábujjhegyen.

— Jobban vagy? — kérdé szelíden, részvétellel.

— Már sokkal jobban — suttogá halkán a beteg, s azután odanyújtotta aszott, hidegülő kezét Mácsiknak.

— Ebben maradunk, Mácsik uram.

Mácsik azon gondolkozott, hogy talán le kellene hajolni és megcsókolni azt a kezét, de hátha mégis ártana az auktoritásnak? Szó nélkül ment ki, patkós csizmái durván kopogtak végig a szobákon.

Oldal Sor

- 101: 10 lányom (MN; 1884; MKM₁; leányom)
 12 Mert olyan volt (MN: Mert Mácsik olyan volt)
 13-14 ott bent olyan ... egy gyermeké, (MN: ott belül csupa szív volt a nemzetes úr.)
 „ 17-18 Mégiscsak derék ... gondolt (*Az MN szövegéből ez a mondat hiányzik*)
 18 gondolt (1884: gondol)
 22 talpai (MN: a talpai)
 29 No (1884: Nos)
 31 gyerek (MKM₂; Hi: gyermek) — *A korábbi kevésbé ünneplés, s így hangulatilag jobban ide illő változatot tartottuk meg.*
 „ 34 No lám! (MN: Hüm.)
 „ 36 akit vallatnak (MN: hogy engem vallassanak)
 „ 38 fejére (MN: a fejére)
 102: 3 mogyorófa (MN: a mogyorófa)
 3 vágott (MN: húzott)
 9 kongással (MN: bongással)
 9-10 a lélekharang. (MN: a lélekharang. A szél darabokra szaggatva hozta a megdöbbenő hangokat.)
 „ 11-12 kalapjaikat (MN: a kalapjaikat)
 12 magukra (MN; 1884: magokra)
 „ 13-14 *... lelke költözködik végződésű bekezdés és »A lakosság csapatokká...« kezdetű bekezdés között az MN szövegében a következő a későbbi kiadásokban nem szereplő részlet található:*

Rékyné halála nagy sajnálkozást keltett a faluban. Az emberek csoportokká verődtek a kutaknál, a kovácsműhely előtt. Mi lesz, ugyan mi lesz Sarolta kisasszonyból? Ej, hát mi lenne? Férjhez fog menni, mert szép is, nagy vagyonú is. Vajon előjön-e, megkerül-e most már a szegény Réky István, ha ugyan él még? De derék dolog lenne, ha egyszer csak itt toppanna s odaállna sírni ő is a koporsó mellé. Hiszen ha vétkezett volna is, eleget megszenvedte a drága lélek, fényeskedjék neki az örök világosság!

Eleven lett az emlékezetekben a régi idő, mikor Réky István (valahonnan Nyitra megyéből szakadt) megvette a csaláncsi jószágot, hogy abba hozza mindjárt rá egy hétre szép fiatal feleségét (az még Dunántúlról való, ha igaz), s hogy rá egy hétre megint otthagyja ok nélkül a jószágot is, a szép asszonyt is örökre. No, már furcsa kemény szíve lehet — akármilyen történt is köztük...

Sor

- 102:14-16 A lakosság ... férjhez megy (*MN szövegéből ez a részlet hiányzik.*)
 17 lesz a tátor (MN: lesz most a tátor)

Oldal Sor

- 102 : 18 igaz, benne van a testamentomban (MN : igaz.)
18-19 sőt az asszony még élőszoval is rábizta a Birit, (MN : az asszony maga bizta rá a leányát).
19 halálos ágyához (MN : a halálos ágyához)
21-22 máris ott... a kántornál. (MN : éppen az imént volt a papnál meg a kántornál intézkedni.)
23 Pedig (MN : Pedig bizony)
23 teendőkre (MN : teendőikre)
24 ekkora halál (MN : ilyen fényes halál)
25-27 temetés egészen... a gyászolók között. (MN : temetés, csak tán akkor, ha Barosné vagy Mácsik találná behunyni a szemét, mert akkor még az alispán is ott lesz a gyászolók között.)
„ 29-30 a versezeteket, mert ki vagyon mondva (MN a versezeteket, mert megható e szegény asszonyszemélynek a története, s ki vagyon mondva)
„ 31 hogyha (MN : mert ha)
„ 32 innen, (MN : innen Tusnayt,)
„ 33 Mert Pribolyon (MN : Pribolyra)
„ 34 Varga (MN : Konopka)
„ 36 Hanem bizony (MN : Pedig bizony)
„ 37 tollat (MN : tollát)
„ 39 Birike (MN : Sáríka)
103 : 2-3 különösen Barosné asszonyomat s Mácsik György uramat (MN : s különösen a világul bujdosott férjet)
8 egymásnak : (MN : egymásnak az újabb részleteket)
8 komámasszony (MN : kedves komámasszony)
11 Hallom, hogy a koporsó valóságos (MN : Meghozták a koporsót, hát csakugyan valóságos)
18-19 Bizonyosan .. úri módon (MN : Lehet biz az, hogy már egészen odahaza van. Hová is lett volna szegény feje különben annyi ideig, hogy hírét se halljuk? Úgy kell neki lenni, onnan jött el a feleségéért az éjjel tüzes szekeren.)
21 Rendben elkészültek minden parádéval. (MN : A temetés megvolt nagy parádéval)
22 Cselkó (MN : Mákus)
23-24 A temetés napján reggeltől kurta estig (MN : Egész délután)
27 a kis Biri (MN : a szép Rély Sarolta)
28 közelebbe (MN : s közelebbe)
30 104:9 sorig (*Mácsikné vezette... kezdetű bekezdéstől a... folytat a trics-tracs kisebb-nagyobb csoportokban végződésű szakasszal bezárólag) az MN szövege elier a későbbi kiadásokétól :
Barosné nagyasszonyom vezette jobbfelül, balról pedig Mácsikné fogta karon, mégis úgy volt, hogy majd összeroskadt vagy négyyszer. Bizony isten szép attól a Barosnétól, hogy olyan hű gyámolítója. Hanem megöregedett szegény asszony. Pedig micsoda szépség volt hajdanában, mikor még a pribolyi utat építették. Sok kátyú támadt

rajta azóta, hanem talán még több ránc a Barosné asszonyom ábrázatán. Hja, sebes lába van az időnek!

Csakhogy aki született úri dáma, mégis úri dáma, meglátszik az mindjárt. Ez a szerencsétlen Mácsikné, hogy nézett ki mellette! Ott volt az újonatúj fekete ruha rajta, de alul a kikandikáló fehér szoknyán rajta van a tavalyi szenny! Oh, oh. Aztán micsoda mosás az? Ki látta az ingvált? Olyan sárga volt, mintha csak a tenger siratta volna meg!

Ott virítottak a pribolyi famíliák egytől-egyig, de a Rékyekből, sem a megboldogult rokonságából egy lélek se. Szomorú temetés volt az azért, mert szebben fénylik egy meleg rokoni könny a koporsón, mint száz ezüst betű!

A fáklyákat is vitték, hiszen vitték: Laczkó Pál, Laczkó Dénes, Laczkó Márton (jó hogy szent Mihály lovának is nem valami Laczkó áll be), de mit ért, ha felhőnek még a halálba is utána húzódtott a drága koporsónak az a sötét történet. No, de az vessen rá követ, aki makula nélkül való!

A koporsó két oldalán a Réky-címerek röpködtek, szöggel odaverve. Bolond, aki ad a babonára, de mégis csodálatos, hogy a szél útközben letépte a címeres papírost s elszállt vele magasra s odavágta dühösen Ujlakyék pajtájának a fedeléhez. De hiszen, van valami gyerekek, amit föl nem foghat az ember a természetben!

Oldal Sor

104: 10 Birike mind ebből nem hallott, nem látott semmit (MN: Csendesen zokogott a kisleány, nem hallotta a körülötte lévőket)

12-13 szívrepesztő hangon. (MN: szívrepesztő hangon. — Minek tetted ezt... minek tetted? Mi lesz én belőlem? Anyám, anyám. Hiszen az lehetetlen, lehetetlen.)

14 csitítgatá (MN: csitítgatá őt)

15 Josafát völgyében (MN: Josefút völgyében, kedves cseppeském)

„ 37 sorától a

105: 2 soráig (»A szertartás után megindult...« kezdetű bekezdéstől »Az asszonyok a szemfedő kilútszó csipkét...« kezdetű mondatig) az MN szövege eltér a későbbi kiadásokétól:

Sárika felsikoltott s aléltan rogyott a Barosné karjai közé.

— Hamar, hamar! — sürgeté Mácsik a sírásókat.

— Vízet! — kiáltá Mácsikné, s megfogta Sárika fejét.

E pillanatban azonban odacsörtetett, könyökével vágva magának utat, egy rongyos alak, félretaszítva Mácsikné, megragadta a sírásó kezét s tompán hörgé:

— Ásd ki mindjárt... ásd ki, ha mondom. Látni akarom.

A gyülekezet bámulva nézte a jelenetet. Többen fölháborodva kiáltották: Mit akar ez az ember?

A nagy Mácsik indulatosan fordult hátra, azután parancsolólag förmedt rá.

— Hát megbolondultál, Chalupka? Hol szoptad le megint magadat, te vén korhely? Takarodsz haza, de mindjárt. No, nézze meg az ember, milyen skandalumot csinál itt! Minek jössz te ide, azt szeretném én tudni? Mi közöd neked a temetéshez?

Hát ezt bizony nem tudta megmondani a vén Chalupka; tágra nyitott szemeivel mereven nézett Mácsikra, míg annak a szigorú tekintete alatt lassanként lesütötte azokat, s mintha a hóbortja is lelohadt volna, elkezdett mosolyogni, a részeg emberek gyermekét bonhomijával motyogva:

— No, nem kell azért megharagudni, Mácsik fiam. Öregsztünk, a bor átjárja a fejünket... Az ördögbe is, Mácsik fiam. Hanem tudod, hogy becsületes ember vagyok. Ne lökdössetek kérlek. Hollá, hop! Hát nem mondom. — Ahol ni! Beesett a kalapom... Látod, hogy mégis megállítom a baktereket.

És csakugyan, amint el akarták onnan tuszkolni, az ócska gyűrött cilinder lefordult a fejről, valaki lelökte, s egyenesen begurult a sírverembe.

Chalupka lenyúlt érte nagy tréfásan.

— Kora volna még neki sírba feküdni — dűnyögés lesimogatva róla a port —, hiszen még csak huszonöt esztendő. No, ne nézz hát rám olyan mérgesen, Mácsik fiam, megyek már, inkább megyek már.

Elment, s baj nélkül ért véget azután a temetés, bár az emberek még mindig szörnyűködtek a botránnyon, míg ellenben mások rendkívül áradoztak a dicséretekben, hogy de iszen Tusnay András uram mégis derék ember ám. Istenem, istenem, hogy bírhatta olyan gyönyörűen összehozni a búcsúztatót!

Oldal Sor

105: 22-28 De nini kedvencét, Hanem, több az (MN: Mit keres ott teszem azt ez a csizmadia, ez a Filesik? — Laczkó lány az anyósa — magyarázza Piry Barnabásné —, hanem azaz.)

„ 33-35 Már persze úgy... valahol a lésza alatt (MN: Hiszen emlékezhetik sógorasszony arra a nagy gyalázatra, mikor Boldizsár meg az öccse, aki meghalt ... uram bocsáss, ha a nyugodalmát háborgatom... ahol ni, egészen be van dűlve a sírja szegénynek, ejnye a képeket is leszaggatta valami gaz kölyök a keresztjéről... hát mondom, az öccsével, a Jánossal úgy mentek el egyszer nagy hányivetiséggel a restorációra, hogy csak egy pár kordován csizmájuk volt kettőjüknek, az egyik a bal csizmát húzta fel, a másik a jobbát, aztán a csizmás lábukat kevélyen kilógatták a fűrhéces kocsiából, míg a meztelen lábuk pokrócba volt betakargatva. Bizony, bizony, ha a Boldizsárt a felesége nem gondozná, már régen elveszett volna valahol a lésza alatt.)

39 eltűnődöm (MN: úgy eltűnődöm)

Oldal Sor

- 108 : 5 övezik is (MKm₁; MKm₂; Hi: övezik) — *A későbbi kiadások változata szövegromlás. A megengedő mellékmondat értelme megkötődik az is kötőszót.*
- 11 mégis erősebb (MN: mégiscsak erősebb)
- 22-23 *A III. és a IV. fejezet az »Egy púp a földön« és »A Laczkó-hadak« című fejezet közé az MN-ben V. fejezetként »A szép patronus« c. fejezet van beillesztve. Ez azonos a későbbi kiadások VIII. »A pribolyi országjárás« c. fejezetével.*
- „ 23 sorától
- 107: 15-10 soráig (»Fürgén gyülekeztek...« kezdetű bekezdéstől »Beszél is annyit...« kezdetű mondatig) az MN szövege eltér a későbbi kiadásokétól: De hát ez már mind régen volt, nem is való különben beszélni róla, csak éppen unalomból, addig míg a vendégek az asztalhoz telepednek illően rang és mód szerint, s míg behozzák a sokféle jót, amit a vén Harkányné sütött, főzött odabent a konyhában. A legfelül Barosné ül, vagyis csak a helye van fenntartva, mert a kis Sárkát magához vitte, s nem ígérte meg bizonyosan, hogy eljön. Dehogy jön, dehogy! Otthon marad az, a lánykát vigasztalni. Pedig nagyon becses perszóna lenne, ha itt lenne. Jobbról a főtisztelendő úr foglal helyet, no, hiszen jó helyre került Laczkó Péternéhez, aki a leg-rangbelibb Laczkóné, tisztelotbeli megyei esküdt lévén a férje.
- 106 : 26 az arcokkal (1884: azokkal az arcokkal)
- 107 : 1 Harkány (MKm₁; MKm₂; Hi: tévesen: Harkányi)
- 16 prédikációt (MN: prédikációt is)
- 18 Baljón Laczkó Péterné és leánya, akikkel szembe (MN: Laczkó Péternével szembe)
- „ 19 valamint Tolvay (MN: Tolvay)
- „ 19 született (1884: szül.)
- „ 21 úr (MN: úrfi)
- „ 22 Nagy uraság (MN: Nagy úr fia)
- „ 22 ilyen (MN: 1884: olyan)
- „ 23-24 ez a megyei inzellér... csináltasson nekik a megyével, (MN: ez a Barosné asszonyom diákrokona,)
- „ 38 Anna (MN: Erzsi)
- 108 : 2 menyecske (MN: leány)
- 4 a gomba (MN: a cseperke gomba)
- 6 Az a csinos jószág (MN: Az a szép menyecske)
- 12 a Laczkó Kláráné (MN: a Regőczy Kláráné)
- 27 csodálkozással (MKm₂; Hi: csodálkozással) — *A korábbi kiadások kifejezőbb, szándékoltan népies s így hangulatfestő változatát fogadtuk el.*
- „ 39 felugráltak (MN: felugrottak)
- 109 : 5-6 megnyugovást (MKm₂; Hi: megnyugvást) — *A mondat-ritmus a korábbi kiadások változatát valószínűsíti.*
- 21-22 két hónapos (MN: egy-két hónapos)

Oldal Sor

- 110: 16 Csapody (MN : Filcsik)
„ 20 rendje (MN ; 1884 : rende)
„ 23 nem kóstol (MN : az nem kóstol)
„ 25 Kóváry (MN ; 1884 : Kováry)
„ 28 genealogiát (MN : geneológiát)
„ 33 senkim (MN : semmim)
111: 2 fundamentumát (MN ; 1884 : MKm₁ ; a fundamen-
tumát)
16 fenyegetőleg megmozdulna (MN ; 1884 : megmozdulna
fenyegetőleg)
18-19 amiért olyan (MN : amiért az olyan)
32 Cselkó (MN : Mákus)
35 Klipiklapatorium (MKm₁ ; MKm₂ ; Hi : Klipiklatorium)
— *A korábbi szövegek változata a humoros, groteszk hang-
utánzó színezetet jobban érzékelteti.*
„ 37 a megyei mérnök (MN : a diák, a Barosné unokaöccse)
„ 37 csábítón (MN ; 1884 : csábító)
„ 37 szerelmes (MN : szemérmes)
„ 39 sorától
112: 3 soráig (*»Pedig megárthatna . . .«* kezdetű mondatból a bekezdés
végéig) terjedő rész hiányzik az MN a szövegéből. Helyette
a következő a későbbi kiadásokban nem szereplő részlet:

De a gyerek keményen tartotta magát, pedig éppen abban
a korban volt, mikor minden asszony »ő«, minden szoknyasuhogás
tündérszene, s minden vers úgy címeztetik, hogy »Hozzá«.

De Kis Miklós már valószínűleg ott vergődött abban az aranyos
kődben, mely minden egyebet eltakar, csak egyetlen arcot nem.

Az a szomorú szőke arc lebegett előtte, a márvány homlok
borongó felhőjével, a szép nagy kék szemek könnyeikkel, a karcsú
délceg termet roskadozva . . . amint egy-két óra előtt látta. Sohase
fogja tudni elfelejteni ezentúl.

Szórakozott volt és közömbös. Senki sem érdekelte. Ki tudja
mire gondolt? Azaz, hogy én is tudom : a kis Réky Saroltán járt
az esze. Szegény kis jószág, mi lesz abból most?

Mi lesz? Hát ott lesz, míg férjhez nem megy, az ő nagynénje
mellett, s mikor ő ide jön a vakációra, együtt barangolják be majd
a gesztenyeerdőt, a felső réteket, a harasztost, együtt lovagolnak,
kocsiznak. Nem lesz az mindég szomorú, pompás kis pajtás válhatik
belőle idővel.

. . . Egy aranyos csipkével több azon a fátyolon, amely a
jövőt takarja az ilyen fiatal szemek előtt.

Oldal Sor

- 112: 6 sorától a
„ 27 soráig (*»Nem láttad . . .«* kezdetű mondatból . . . a *Biri lánykát
is elvállaltam»* végződésű szakasszal bezárólag) az MN szövege
előtt a későbbi kiadásokétól;

- Nem láttad Anna? Kikap most tőlem a vén akasztó-fáralaló.
- Bánom is én. Hanem Barosné asszonyomat csodálom. No, nem volt szép tőle, hogy el nem jött — hajtotta a nemzetes asszony a porcellán tányérokat rakosgatva.
- Nem jöhetett nyilván a kis Sarolta miatt.
- 112: 21 minden levegőbe (MKM₁; MKM₂; Hi: minden a levegőbe)
— *A későbbi kiadások változata értelmellen; szövegromlás. Helyreállítottuk a korábbi kiadások változatát.*
- 35 ez a beszéd (MKM₂; Hi: az a beszéd) — *Az értelmi összefüggés közre mutató névmást kíván. A későbbi kiadások változata szövegromlás.*
- 113: 15 a Laczkó-név jó (MN: a Laczkó-név ugye jó)
„ 28 szájából (MN: a szájából)
„ 30 meg nem rendült (MN: meg sem rendült)
„ 31 oroszán (1884: oroszlán)
„ 36-37 s szunyókált (MN: s ott sírdogált keservesen)
- 114: 1 tenni magával mindent (MN: magával csinálni mindent)
2 egy úri tőköt (MN: egy nagy úri tőköt)
8 de imposztor (MN: de nagy imposztor)
9 valami a maradékból (MN: valami a maradékból. Megsajnálta, hogy olyan keményen bánt vele a temetésén. Bizonyosan azért sírt a boldogtalan.)
- „ 15 szeme, termete (MN: szeme, arca, termete)
- 115: 22 gondoskodási (MN; 1884; MKM₁: gondoskodása)
- 116: 4 Szegedig (MN: Pribolyig)
„ 11 Hány éves, (MN: Bizony szomorú ez nagyon, csakhogy érteni kell, mert csinja-binja van: a követek eszéhez szabták az értelmét, közönséges ember, aki a diéta dolgaiban járatlan, nem talál rajta semmit. A vén Chalupka bácsi azonban úgy zokog, mint a gyerek ezen a lapos tót versen. Hány éves.)
14 Eh (MN; 1884: Ejh)
22-23 nem véli (MKM₂; Hi: nem vél) — *A mondat értelme tárgyias alakot kíván. A későbbi kiadások változata szövegromlás.*
24 sorától
- 117: 3-4 soráig (»Egészen ennek a léha...« kezdetű bekezdéstől »Kiváltképpen a Ferdinánd érdemelne virgácsot« végződésű szakasszal bezáróan) az MN szövege eltér a későbbi kiadásokétól:

Köd alakjában nem mondom, hogy nem tűnnek fel előtte is, selyemmel, arannyal átszótt napok emlékei... Mikor még nem volt ilyen csavargó, hanem... Egyszer... igen, egyszer... (Ejh, de hátha csak álmodta az egészet?) kedves szőke asszony, meleg kandalló, nyájas otthon. Bolondság! Jobb az így! Legalább nagyokat íhat keserűségben, nem kell senkiről gondolkodnia, mikor szépen élíphet a szegény ember gond nélkül is.

Minden, úgyszólván minden fakó lett már a Chalupka emlékezetében. Csak a megigazitott óragépek ketyegnek néha, ha méla csend van, s ha egyedül marad velük a szobában, azok ketyegnek néha-néha egy női nevet.

De a behegded sebeket már az szét nem tépi, csak csiklandozza, mintha hangyák mászkálnának a szíve körül. Az se soká tart. Minden, de minden befűl abba az ártatlan italba, amit Chalupka úgy megszeretett. Szerelem, nagyravágyás, mit is keresne már önála? Legfeljebb még az az ambíciója maradt meg, hogy az általa igazított órák jól járjanak és sok derült percet mutogassanak az ismerőseinek.

Meg is van vele elégedve Kassán innen Kasán túl minden úri familia, s ha már sokáig nem látják, csendes családi körben bizony még emlegetik is.

»Ejnye, a Chalupka bácsi milyen régen volt itt. Nyilván valami jó fészekre talált a vén csont!«

Pedig dehogy maradna ő meg egy fészekben, legyen az bármilyen jó. Alighogy emlegetik, már ott terem negyed-ötöd napra.

... Hanem hát semmi sem tart örökké, egyszer mégis csak el fog maradni örökre. Valahol útközben valami sövény mellett ott nyomja a betegség s el sem ereszti soha többé. Megáll a werkje, mint a rossz órás. És senki sem fogja tudni megreperálni...

— Chalupka! öreg úr! — ordított Suska a kapu elé állva.

Semmi felelet. Hihatta azt! Hol volt már akkor Chalupka!

A Gábor fiú megmondta az öregnek, mikor kijózanodott kissé, hogy keresztelő van Magáth csizmadiánál, hát ő már most nem maradhat itt vele, mert a szülei is oda vannak meginvitálva, nagy trakta lesz, ő is oda megy most. Akkora kalácsokat sütöttek ott, hogy gyönyörűség megnézni. Éppen akkor rakta be őket Magáth néni a kementébe, mikor ő arra járt délután, tojás sárgájával meg is kente őket egy lúdtollal, hogy színben legyenek tetszetősek, mosolygóbbak.

A jó Chalupkának se kellett több. Úgyszólván haragban van Mácsikkal, azt mondja; keresztelős háznál szívesen látják a szegény embert; megkérte a kis Gábort, vezesse el őt is, bizony háládatos lesz érte valamikor.

Mikor odaértek a Magáthék házához, éppen a pitvarban volt a gazda, az inasokkal pörölt: átkozott pákosztás kölykei a ludaskásából mind kilopkodták a zúzákat.

Oldal Sor

117: 5 Filcsiknek valóságos csizmadia külseje volt (MN Magáth uram valóságos csizmadia külsejű ember)

7 kevély magatartás (MN: és kevély magatartással)

8 Pista bácsi (MN: Magáth bácsi)

10 anyaszentegyháznak (MN: egyháznak)

10 ökegyelme (MN: ökigyelme)

11-13 Idegenül tekintett végig...

... — Szállást nem adhatok (MN: S idegenül tekintett végig Chalupkán.)

— Szállást jöttem kérni éjszakára a nemzetes uramtól.

- Ez jól esett neki. Szerette, ha nemzetesnek szólítják, nem ifjú úrnak.
— Szállást nem adhatok — szolt húzódozva.)
- 117: 21 Filcsik (MN: Magáth)
 „ 31 Filcsik (MN: Magáth uram)
 „ 32 kántorok (MN; 1884: a kántorok)
- 118: 1 Piry Barnabásné (MN: Szulik Mihályné)
 11 Piryne (MN: Szulikné)
 16 gyermeke (Piryne megboldogult első férjétől, Laczkó Gáspártól való) (MN: gyermeke)
 20 lányt (MN: leányt)
- 22-24 Toldy Mihály uram... mindenik szavának (ez a bekezdés az MN szövegében még nincs meg)
 „ 25 is mindjárt (MN: mindjárt is)
 „ 30 lennénk (MN; 1884: lennének)
 „ 35 Piryne (MN: Szulikné)
 „ 38 Piryne (MN: Szulikné)
 „ 39 Zsófi (MN: Vilma)
- 119: 6 minden egyet (MN; 1884; Hi: minden jogyet)
 „ 9-10 summa summarum (MN: s summa summarum)
 „ 15 sem derogálhat (MN; 1884; MKm₁: se derogálhat)
 „ 17 Piryne (MN: Szulikné)
 „ 17 Zsófi (MN: Vilma)
 „ 22-23 a csizmadia (MN: Laczkó Boldizsár)
 „ 24 Piryne (MN: Szulikné)
 „ 32 csettengetve (MN; 1884: csettentgetve)
- 120: 27 hallgassatok ide (MN: hallgassatok)
 „ 38 azért (MN; 1884: ezért)
- 121: 1 cselekednénk (MN: tennénk)
 6 mily szerekkel (MN: milyen szerekkel)
 15 Kapitális gondolat... pompás! (MN: Kapitális gondolat... dicső... pompás!)
- „ 22 az ugar (MN: az ugar is)
 „ 24 teketóriázzunk (MN: teketóriázzunk)
 „ 34 valami szer (MN: valami szer is)
 „ 39 kopasz ember (MN: kopasz bolond)
- 122: 1 rózsaszín (MN: rózsaszínű)
 „ 5 szobában (1884; MKm₁; MKm₂; Hi: szobájában) — A legkorábbi változatot fogadtuk el: a szoba nem a Laczkó Boldizsáré, hanem a Filcsiké.
 7 Filcsik István (MN: Magáth uram)
 9 és aranyhegyekről (MN; 1884: s aranyhegyekről)
 14 Piryne (MN: Szuliknének)
 17 Laczkókat (MKm₂; Hi: Laczkónkat) — A későbbi kiadások változata szövegromlás; javítottuk.
 19 Furcsa eset volna — így tűnődött Filcsik (MN: Furcsa — gondolta Magáth uram)
 24 hatalmas ember Mácsik György (MN: hatalmas ember)

- Oldal Sor
- 122: 26-28 Aztán nem lehet azt . . . az egész környéken (MN : Nagy zajt ütött a konferencia az egész környéken)
- 123: 2 Jónásról (MKm₂; Hi: Jánosról) — *A későbbi kiadások változata szövegromlás.*
- 124: 11 Boldizsárnénak (MN: Nemzetes Laczkó Boldizsárnénak)
- „ 12 gerendán (MN: félgerendán)
- „ 12 a könny (MN; 1884: MKm₁: könyű)
- „ 16 fejedet (MN: a fejedet)
- „ 28 ünnepiesen (MN: ünnepélyesen)
- 125: 24 éppen (MN: éppen a legkülönb)
- 26 a legtöbbre (MN: legtöbbre)
- „ 32 A szabadszájú (MN: A derék szabadszájú)
- „ 32 nagy szemet (MN; 1884: nagy szomeket)
- 126: 10 Borsod megyei (MN: borsodi)
- „ 19 susogja (MN: súgta)
- „ 22 súgta (MN: súgta vissza)
- „ 25 piros-főkötös (MN: ezüstös főkötös)
- „ 28 összecsókolózott (MN: összecsókolódzott)
- „ 34 talpunk (MN; 1884: a talpunk)
- „ 38 az a gazkópé (MN: a gazkópé)
- 127: 10 Eresszl (MN: Eressz, engem játszani)
- „ 13 a kis mókuskának (MN: a kis »morzsánknak«)
- „ 14 S Filcsik (MN: Filcsik)
- „ 14 a dolga (MN: a baja)
- „ 14-15 a vicispánjelölttel (MN: a kis vicispánjelölttel)
- „ 15 tiszteletet és elnézést (MN: tiszteletet)
- 128: 16 Filcsiknek, azt is (MN: Filcsiknek. Filcsik azt is.)
- „ 19 a házat! — kiáltá türelmetlenül (MN: a házat!)
- „ 22-23 kuruc legény (MN: fene legény)
- 129: 3 legeslegelőbb (MN; 1884; MKm₁: legislegelőbb)
- 3 ahová (MN; 1884: MKm₁: ahova)
- 6 a vitézlő fa (MN: ez a vitézlő fa)
- 10 de jeles, de jeles (MN: de szép, de szép)
- 16 a Gyuszi (MN; 1884: a Gyuszit)
- 19 az élénk zsvajba elenyészőn (MN: elenyészőleg az élénk zsvajba)
- 130: 31 mint a medvebocok (MN: mint valami medvebocok)
- 131: 28 mihelyt a szerencse-csizmát (MN: a szerencse-csizmát mihelyt)
- 132: 8 Ki volt (MKm₂; Hi: Ki volt, az) — *A korábbi kiadások változata kifejezőbb; a rövidébb, s így kórusszerűen ható ismétlés jobban érzékelteti a jelenet groteskségét.*
- „ 27 ahová (MN; 1884; MKm₁: ahova)
- „ 29 tudja (MN; 1884: tudta)
- 133: 3 hasba (MKm₂; Hi. hibásan: a hasba)
- „ 27 szárnya (MKm₁; MKm₂; Hi: szárnyra) — *A mondat értelme hirtokösszemély-ragba formát kíván.*
- 134: 14 még kevesebb (MN: még kevesebb is)

Oldal Sor

- 134: 22 Kinizsi (minden előző kiadásban: Kinizsy)
135: 3 csak nézte (MN; 1884: csak nézte, nézte)
„ 25 megkívánja (MN; 1884: rangja megkívánja)
„ 28 perszóna volt (MN: perszóna lett)
136: 6 rátették kezüket (MN: rátette kezét Mácsik)
137: 3 láthatatlan (MN: láthatlan)
21 Tusnay (MN: Hanulay)
28 Barosné (MN: a Barosné)
28 *sorától a 138:17 sorig*

(hol együtt lakott Chalupkával... « kezdetű mellékmondatától »ha Mácsik köztük vacsorált», végződésű mondatral bezárólag) az MN szövege eltér a későbbi kiadásokétól: ott is ebédeltetett magával a nagyságos asszonnyal és a Réky kisasszonnyal, csak vacsorálni járt Mácsik nénihez, ki egy-egy csirkét rántott ki neki minden vacsorára, meg tejbekását főzött, amit nagyon szeretett. Ilyenkor aztán meghítták néha Boldizsárékat is, de Gábor ült az asztalfőn még akkor is, ha Mácsik köztük vacsorált.

- 138: 26-27 fantaszták (MN; 1884: fantáziák)
„ 31 mindjárt (MN: s mindjárt)
„ 33 a Laczkó (MN; 1884: Laczkó)
„ 39 ivott (MN: költött)
139: 6 arany (MN; 1884; MKm₁: aranyos)

9 sor után s a 10. sor előtt (... azokat a menyecskéket is végződésű s a »De az ezer vitéz... « kezdetű bekezdés között) az MN szövegben egy a későbbi kiadásokból kihagyott részlet található:*

Barosné nagyszony jóízűen mosolygott ezeken a dolgokon.

Nem adta sokért, hogy most öregségére ilyen könnyen jutott két gyerekekhez. A nagy rideg kastély (bezzeg nem jár most bele a vármegye, akármilyen szépen van is behintve az útja színes kavicsokkal) egyszerre megnépesült. A park gallyai egész nap ropogtak, hajladoztak, s hangos kiáltások ingerelték feleselésre a visszhangot. Mintha harminc gyerek szaladgálna ott össze-vissza, pedig csak egyedül futkározott Gábor. Sáríka már nagyobb volt, nem akart vele pajtasságot kötni, s meglehetősen idegenül nézte játékeit.

A nagyszony nem volt se jobb, se különb, mint az olyan öreg asszonyok szoktak lenni, akik nagy szerepet játszottak valamikor. Az a szerep, az a szereplő Százszor édesebb, maróbb annak az emléke a szerelemnél. A szerelem a napfény, délben a legforróbb, aztán mindég hidegebb, hidegebb, de a hiúság, az árnyék: nő az estével.

Szívesen nyúlt a szalmaszál után is. Szerepelni, csak még szerepelni egy kicsit, akármilyen ódon. A régi urak, akik körülrajongták egykor, ma feléje se néznek többé, hacsak a záporosó be nem hajtja az udvarába. Kinek is kellene az öreg asszony? Új menyecskék vannak már, új szolgabírák s új vicispánok. A dér megcsipett mindent. Fák sárguló levelei ráhullottak a tavalyi pázsitra s elfedték azt örökösen. Hiába gereblyéznék fel onnan a harasztot, — nem az a gyep az már, nem az, nem az.

És mégis olyan nehéz, olyan szomorú tudat nem lenni. Hiszen Barosné asszonyom él még, vagy kicsoda, s ha az emberek nem törődnek vele, hát majd törődik ő velők! Hiszen azért, hogy nénémasszony lett a hűgomasszonyból, mégis csak numerál talán még valamit ebben a vármegyében! Ha nem tetszett észrevenni nagyjó uraiméknak szép szerével, ha nem jutott eszükbe a hajdani verbéna illat (ez volt a szép asszony kedvenc virága valamikor), hát majd észreveszik most, ha egy kis tormát reszel az orruk alá.

Egészen beleringatta magát a Laczkó-család fantasztikus tervébe. Tetszett neki az a merészség, az a regényes megkerülése a célnak. Micsoda csemege az, még így gondolatnak is, trémáztatni az egész hatalmas vármegyét innen a pribolyi kastélyból!

A viláért sem igyekezett volna lebeszélni Mácsikot, sőt inkább még ő is biztatta, lelkesítette a Laczkókat, mert a vén Chalupka, aki most már hivatalos instruktorává lett a gyerekeknek, egészen behízelegte magát a nagyasszony kegyeibe, s lelki harmattal táplálta benne a kellemetes ideát, valóságos vicispánt nevelni a vármegye nyakára Gáborból. De bizony része legyen benne neki is.

— Mácsik, szólt egy napon a nagyasszony, nekem tetszik ez a Gábor fiú. Eleven, fürgé és jóeszű, derék nemes válik belőle. Nagy emberré lesz.

— Kénytelen vele. Azzá tesszük — felelte Mácsik meggyőződéssel.

Mindig a saját erejét érezte a legelőbb.

— Csakhogy az nem elég még, amit kegyelmek tehetnek. Nagy urat kell belőle csinálni, nagyon nagy urat, aki a vagyonával is imponáljon. Ispánjai, hajdúi legyenek.

— Ahhoz már én nem értek, nagyasszonyom. Hanem a külső erejét azt úgy megadom, hogy a főispán is kondukat sanitatit kiált, ha el találja magát prüsszenteni.

— Hát majd értek én. Tudja-e, mi forog a fejemben?

— Az csak jó és kedves lehet, nagyasszonyom.

— Arra gondoltam Mácsik, hogy nekem nincsenek gyermekeim. Egy unokaöcsém van, az, aki a minap volt itt a temetésen, meg a »lányunk«, a Sárika. Az unokaöcsémet nem zárhatom ki egészen az örökségből, valamit hagyok neki, de a többi mindenem a Sárikáé lesz. Elhatároztam.

Mácsik a fejével bólintott.

— Az jó lesz úgy, nagyon jó lesz úgy. Az már olyan dolog, hogy nagyon helyes dolog. Ha én egyszer azt mondom, hát azt mondom.

Nagyobb dicséretre Mácsik nem volt képes.

— Csakhogy nem addig van — vette fel a szót Barosné, ezüstbe játszó dús haját hátrasimogatva. — Miért ne lehetne ez a sok szép birtok, mert én végre is nem vihetem el magammal a más-világra, s magának Sárikáknak is szépen telik, miért ne lehetne idővel a Gáboré?

— Hogy-hogy?

— Nagyon egyszerűen. Ha Gábor elvonná feleségül Sárikákat.

— Ha elvinné? — szóló tétova tekintettel, mialatt minden vére a halántékaihoz gyűlt. — Nem lehet az!

— Hogyne lehetne, vágott bele nevetve Barosné. Talán hogy fiatal hozzá? No bizony. Hát Kaosáryné? Anyja lehetne a férjének, s mégis örökké nyalják-falják egymást! Hát Morzsóné, negyven esztendő volt, mikor a férje huszonhárom? Az az ostoba Morzsó mai napig is »kedves csöppem«-nek szólítja. Egy hatvanhárom esztendő csöpp! Az aggteleki baradtlában már azóta a pokol tornácának lenne a legalja!

— Hüm... Ühüm... hüm...

— Aztán micsoda különbség? Az egyik 12, a másik 16. Mind-össze négy év!

— Az igaz, csak négy év. Nem sok... Ha az ember jobban meggondolja.

— Egy pár év múlva nyoma se lesz. A fiú megnő, a leány pedig nem igen nő már nagyobbra.

— Összeillő pár lesznek. Azok lesznek, de...

Barosné kérdőleg függeszté rá szemeit.

— De hátha ő nem fogja akarni?

— Ki? A fiú?

— Dehogy. A fiúnak én parancsolok, hanem a leány.

— Mit, a leány? A leány jó partit csinál vele. Alispánné lesz.

— Hiszen igaz igaz — akadozék Mácsik. — És én megvallom, szeretném is. Nagyon szeretném. Csakhogy...

— No, csak ki vele.

— Egy nagy hiba van a dologban.

S Mácsik kedvetlenül kezdte vakarni a jobbik fülét.

— Megígértem... meg kell tennem, meg kell keresnem a leány apját. Az lesz az első dolgom, míhelyt Gábort rendbehozzuk. S ha egyszer az apa előkerül, mert én előkerítem, az ő dolga a többi.

— Hátha nem él már?

— Él. Chalupka tudja, hol van, de nem mondja meg. S ez a vén korhely nem hazudik sohasem. Egy gyenge percében árulta el, hogy ő ösmeri Réky Istvánt, tudja, hol van, de eskü gátolja beval-lani a tartózkodási helyét.

Barosné elgondolkozott.

— Nem lehetetlen, de akkor ő nem is kerül napfényre többé. Mert hallottam én rebesgetni, hogy mikor a feleségét elhagyta, Bécsbe ment volna el, s ott valami rossz fát tett a tűzre, olyan össze-küvés-félébe keveredett. De csak úgy félfüllel hallottam, azt is nagyon régen, még Rékynét se ösmertem azon tájt. Hogy is?... Nyomozó levél járt a megyén. Ki is mondta csak? Ejnye... no lássa, nem tudom megmondani. Mindogy! Mégis már világos, miért nem hallatott magáról, ha él? De az is bizonyos, elő nem kerül, mert bizony mondom kegyelmednek, az vár óreá is, ami Martinovicékra.

Mácsik megrezzent. Valóban nem lehetetlen. Sőt nagyon való-színű. Miért is bujdokolna egyébert? A szegény özvegy nem tudott erről, azért kívánta a fölkeresését. S íme megeshetik, ha feltalálja

szegény fejét, a bécsi hóhérnak csinál vele örömet, s a gyámleányának hoz szomorúságot.

Mégis talán jobb volna nem keresni, s ha majd annak az ideje megérkezik, összeadni isten nevében a gyerekeket, hadd legyenek boldogok, szerencsések és hatalmasok a familia erejéből mindkettlen.

A nagy kőrifa, mely alatt ültek, odahullatta megsárgult leveleit a nagyasszony ölébe.

Felvett egyet s elkezdte morzsolgatni sovány ujjával : »szegény kis levelek.«

Mácsik gondolkozva turkált botjával a homok közt s holmi csillogó cserepeket kotorászott onnan elő.

— Hát én bizony nem bánom nagyasszonyom — szólt. — Történjék, amit az isten rendelt, meg amit mi akarunk.

Nem tudhatni, hogy ökegyelme melyiket gondolta mellékesnek. Pedig áhíthatos jó keresztény volt, s mindég pontosan fizette a párbért a főtisztelendő plébános úrnak.

Oldal Sor

- 139: 10-13 De az ezer vitéz . . . Chalupka sem hiányzott. (MN : Eljött az ősz, Gábort elvitték Pestre, maga a nagy Mácsik is véle ment. Talán fölösleges mondanom, hogy Chalupka, a mester sem hiányzott)
- 13 ülésen (MN : előülésen)
- 25 kocsis (MKm₂ ; Hi : krocsi) — *A korábbi kiadások változatát tartottuk meg, a későbbi kiadások »kocsi«-ja nyilvánvalóan szövegromlás.*
- 28 az úrfurma Laczkó-asszonyok (MN : az úrifélék Barosné, Mácsikné asszonyomék és a kis Sarolta)
- 140: 3-4 elhagyták, a kastély asszonyától illendően elbúcsúszván (MN : elhagyták,)
- „ 4 illendően (1884 : illendően)
- „ 5 az ütött (MN : az az ütött)
- „ 15 a szekéren (MN : ez szekéren)
- „ 19 a pisztolyaikat (MN : pisztolyaikat)
- „ 20 szorítottak (MN : szorított)
- 141: 9-10 egy nappal (MN : egy egész nappal)
- „ 36 genealogia (MN : geneológia)
- 142: 8-9 a kis lányom (MN : a feleségem)
- 143: 21 repét vetni (MN : repét vetni beléjük)
- „ 39 harminc (MN : negyven)
- 144: 34-35 azt súgja Plachy István (MN: varbóki Plachy István sugdossa)
- „ 38 a kalapja (MN : a kalap)
- 145: 7 mindnyájuknak (MKm₁ ; MKm₂ ; Hi : mindnyájunknak). — *A fűggő beszéd harmadik személyt kíván; ezért a korábbi kiadások változatát tartottuk meg.*
- „ 29 esztendőben (MN : félesztendőben)
- „ 34 nevelkedjék (MN ; 1884 ; MKm₁ ; nevedjék)
- „ 36-37 A familia dolgát . . . a község dolgát (MN : Mi meg most már aludjunk át vagy tíz esztendőt . . . Az író is arra kéri

Oldal Sor

- az olvasókat. Mert aztán olyan esztendő jön, hogy felkelti az embert a lérmájával).
- 146: 1 sorától 151. lap 37. soráig (a végleges szöveg nyolcadik; »A pribolyi országot« című fejezete) az MN-ben »V. fejezet. A szép patrónus« címen a későbbi kiadások harmadik és negyedik, az »Egy púp a földön« és »A Laczkó-hada« c. fejezet közé volt beillesztve. — Ezt a fejezetet még a regénynek az MN-ben való közlése előtt, 1882. nov. 28-án Mikszáth, illetve Mikszáth jelentésében Győry Vilmos felolvasta a Tabitha-nőegylet estélyén. A felolvasás szövege »A pribolyi országot. (Kép a régi időkben)« címen megjelent a Pesti Hírlap 1882. november 29-i (329) és a Fővárosi Lapok 1882. december 3-i (278) számában. Mind a Pesti Hírlapban, mind a Fővárosi Lapokban közölt szöveg a 146. lap 32. sorától (»sok-sok esztendőn át...« kezdetű mellékmondatból) lényegében meg-egyezik az MN szövegével. Figyelemreméltó eltérés csak a bevezető részben van:

Annyi sok okos ember udvarolt már az anyáinknak és a nagy-nyáinknak én előttem, hogy én már igazán nem találok semmi mondanivalót, ami még új lehetne.

Azért is mindig lenézett ember voltam az asszonyok előtt, nem törődtek velem, mindig elfordultak tőlem, s ezáltal alkalmat adtak, hogy szemtől-szembe lássam őket.

Mert az asszonyokat csak az ismeri, aki nem foglalkozik velők. Azaz, hogy még az sem ismeri. Ahhoz az kell, hogy előbb meggyű-ölölje őket, s ha ezen a révén megismeri, megint csak ott van, ahol volt, visszaszeret beléjük. Nincs ebből szabadulás soha, sehonnan.

Éppen azért igaz az, hogy minden, ami történik, az ő selyem-hajszálaikkal van összekötve: politikusok észjárását ők finomítják görbére, katonák kardját az ő pillantásuk élesíti, ők csinálják a történelmet, a békét és a háborúságot, szóval mindent, még azt is, amit más csinál, mint ahogy én most ezt a felolvasást az ő kedvükért.

Nem választottam valami szerelmes témát, pedig sokkal szebben hangzanék: »Két hű szív szerelme és a megcsalatott férj«, vagy talán egy ilyenforma elbeszélés: »Légyott a jegenyék alatt«. Nem, én szándékosan kerülöm a gyakorlati tárgyakat, sokkal jobban illik az már énhozzám, ha csak a pribolyi országot történetét mondom el.

Egy országot pedig nagyon prózai dolog. Úgy, ahogy most mi itt ülünk kényelmesen a székeinkben, azt hinnők, hogy az csak úgy magától támad.

Oldal Sor

- 147: 1 a pribolyiak (MN: a pribolyi kurtanemesek)
1-2 ha ma már végigtekintenek (MN: ha végigtekintenek)
8 elöntötte (MN: elönti)
8-9 s ezzel történetünk idejében el volt zárva (MN: s ezzel el volt zárva azelőtt)
17-18 az embernek a temetésére (MN: a temetésére)

Oldal Sor

- 147: 18 még halálhíre (MN: még csak a halálhíre)
 20-21 Ott van élő példa... Rékynő (*Az MN szövegéből ez a mondat hiányzik*)
- „ 32-33 kivált mikor még a híres Hanulay élt (MN: akkor még a híres Hanulay élt)
- 148: 5 télen MN; 1884; MKM₁; a télen)
 17-18 a dolgot, mihelyt hazakerült Pestről (MN: a dolgot)
 20 beillett volna még (MN: hogy beillett volna valami tót faluba talán még)
 27 okos ez a Mácsik (MN: okos ember ez a Mácsik. Pedig mi volt még akkor: éppen hogy csak a bajusza jött)
- „ 30 Piry Barnabást (MN: Piry Mátyást)
 „ 31 rozmaring (MN: rozmarin)
- 149: 19 vidéküket (MN: a vidéket)
 23 történt (MN: történt ezen a földi planétán)
 23 igazán (MN: egyszer)
 24 Bodony, Gály, Kiskér és Zobola (MN: Bodony, Szile, Kiskér és Nagyker)
 „ 30 helye (MN: helyre)
- 150: 11 tisztelendő Cselkó János (MN: fiatal papjuk, tisztelendő Cselkó János)
 14 előlépett a nagy Mácsik (MN: előlépett a nagy Mácsik, s bátor erőteljes hangon mondá)
- 151 9 fejét (MN: nagy fejét)
 „ 22 az egész arc (MN; 1884: az az egész arc)
- „ 34-35 most a megyének (MN: a megyének)
- 152: 1 186 lapig terjedő rész (IX., X. és XI. fejezet) a regénynek az MN-ben közölt változatában még nem szerepel. Mikszáth ezeket a fejezeteket 1883 második felében, a regény könyvalakban való megjelenése előtt írta.
 „ 2 végeztéig (1884; MKM₁: végezetéig)
- 153: 3 ked (MKM₂; Hi: kedves) — a korábbi kiadások változatát fogadtuk el. A párbeszéd hangulata ezt a durvább, közönsége-sebb kifejezést kívánja meg.
 „ 15 maguk (1884: magok)
 „ 38 kalapja (1884; MKM₁: a kalapja)
- 155: 24 ő maga (1884: ő még)
- 156: 3 Baros Anna (1884: a Baros Anna)
 5 mindig (1884: mindég)
 39 lejöttek (MKM₂; Hi: eljöttek) — A korábbi kiadások változata kifejezőbb; a kubikusok fentről, a Felvidékről jöttek le.
- „ 39 hálván (1884; MKM₁; MKM₂ sajtóhibával: hálálván)
- 157: 2 s közönséges (MKM₁; MKM₂: a közönséges) — Az 1884-es kiadás és a Hi változatát fogadtuk el; a többi kiadások változata nyilvánvalóan sajtóhiba.
- 158: 4 leanderbokrokról (MKM₁; MKM₂; Hi: leanderbokrokból) — A korábbi kiadások változatát tartottuk meg; ezt valószínűsíti a kiszakít ige megszokott vonzata.

Oldal Sor

- 158 : 33 pletyka (1884 ; Hi : pletyka)
159 : 16 a szemek (MKM₁ ; MKM₂ ; Hi : a szemnek). — *Az első kiadás változatát tartottuk meg ; a többszámú alak használata révén a szövméltést kerüli el az író.*
„ 28 csodálatosan (1884 : csudálatosan)
160 : 9 eltaposta (MKM₂ : eltapsolta)
„ 34 fürdőből (1884 : fürdőből)
161 : 7 nekik (MKM₂ ; Hi : neki) — *a névmás több személyre utal ; a későbbi kiadások változata szövegromlás.*
162 : 4 összefonja (MKM₂ ; Hi : összevonja) — *A vadkomló összefon s nem összevon valamit ; a korábbi kiadások változatát tartottuk meg.*
163 : 11 gazdaság (MKM₁ ; MKM₂ : gazdagság) — *A MKM kiadásainak ezt a sajtóhibáját, a Hi sajtóalárendezője is javította.*
„ 19 ingerlően (1884 : ingerlön)
164 : 4-5 talicskákat (1884 : talyicskákat)
166 : 11 a tavalyi pázsitra (MKM₁ ; MKM₂ ; Hi : a tavi pázsitra) — *Az első kiadás változatát tartottuk meg ; a tónak nincs pázsítja ; a későbbi kiadások változata szövegromlás.*
169 : 37 ijesztged (1884 ; MKM₁ : ijesztgeted)
170 : 6 én már harapva (1884 ; MKM₁ : már én harapva)
„ 31 hiba (MKM₂ ; Hi : hiába) — *A későbbi kiadások változata nyilvánvalóan sajtóhiba ; javítottuk.*
171 : 32 most (MKM₂ ; Hi : más) — *A későbbi kiadások változata nyilvánvalóan sajtóhiba ; javítottuk.*
172 : 3 hangulatba (1884 : hangulatban)
„ 14 Néhányan (1884 : néhány)
173 : 8 kötelesség (1884 : a kötelesség)
„ 24 Csapody (MKM₁ ; MKM₂ ; Hi : Csapoda) — *A név előzőleg is a Csapody alakban fordul elő (ld. 110. lap 16.) ; az első kiadás változatát fogadtuk el.*
„ 30 ezért (MKM₂ ; Hi : azért) — *A korábbi kiadások változatát tartottuk meg ; a mondat értelme közelremutató névmást kíván.*
„ 31 mikor (1884 : amikor)
175 : 10 javaslatokat (1884 : javaslatokat)
„ 36 Kükülley Györgyné (MKM₂ : Kükülley György)
177 : 3 festem vele (1884 ; MKM₁ : festem ki vele)
„ 10 ott vannak (1884 ; MKM₁ : otthon vannak)
178 : 8 a menyegzői ebéden (MKM₂ ; Hi : hibásan : a menyegző ebéden)
179 : 13 útbiztos (1884 : útibiztos)
„ 37 megcsalták (MKM₁ ; MKM₂ hibásan : megcsaltak)
180 : 35 kihirdetés (1884 ; MKM₁ : hirdetés)
181 : 2 varrásához (1884 : varráshoz)
„ 3 kihímezve (MKM₂ hibásan : hímezve)
183 : 2 én mindjárt (1884 ; MKM₁ : én itt mindjárt)
„ 36 ment el (1884 : ment el mellette)
184 : 7 gyermekkorában (1884 : gyerekkorában)

186 : 5 sorától 190. lap 21. soráig (a XII. fejezet elejétől a ... szinte kerülmi látszik Mácsikot végződésű bekezdéssel bezárólag) az MN szövege egyes részletek azonossága ellenére is alapvetően eltér a későbbi kiadásokétól. Az áttekintés s az érthetőség kedvéért ezt a szakaszt teljes egészében közöljük. Azokat a részleteket, amelyek apróbb módosításokat nem tekintve azonosak a regény végleges szövegével, kettős zárójelbe (()) tettük. Ezekben belül ritkítással jelezzük azokat a szavakat és kifejezéseket, amelyeket Mikszáth később tartalmi vagy stílári okokból megváltoztatott vagy elhagyott:

Talpra kell állni, akibe vér van, aki még mozogni tud! S jöttek a hősök mindenünnen. Igénytelenek, egyszerűek, mint maga a mi népünk. Történelem föl nem jegyzi, poéták őket versekbe nem szedik, királyok számon nem tartják, csak a jó palóc népi emlékszik rájuk, de az is csak egy ideig — ameddig a legöregebb emberek emlékező tehetsége ér. Azontúl mi rólunk, hogy vajon éltünk-e, miképp éltünk, senki sem tudja biztosan; de hogy nem sokára meg fogunk halni, azt az egyet bizonyosan tudja mindenki.

Napról-napra kisebbednek a palóc-hadak. Olyanok vagyunk a tót szájában, mint a cukorkocka; egy-egy részecske minden lélegzetvételnél odatapad a nyelvéhez, míg egyszer csak egészen elolvad, elvesz rajta.

Valaha hat számmal jegyezték fel az írástudók, hányan vagyunk, ma már csak öt numerussal írják ki. Pedig az a hatodik numerus tartott a legtovább; könnyebb már elfogyni mind az ötnek!

Fejedelmeket, palatinusokat nem ösmertünk, legnagyobb urunk a szolgabíró volt, hőseink sem jártak páncélban, aranyos sisakokban: egy szegény falusi kántor, Záhony volt az egyik s egy bocskoros nemes, Gracza a másik.

Egyik sem tanulta a hadviselést, mindenük hiányzott hozzá, hogy nagy katonákká legyenek, nem volt se pénzük, se fényes nevük, se hadtani gyakorlatuk, a derék Graczának pláne még a szeme is hiányzott az egyik, Záhony pedig nem hallott a jobb fülére.

Hanem hiszen mind hadi előnnyé változott át e fogyatkozás, mihelyt az a nagy óra ütött, hogy mindnyájunknak menni kellett.

Jó Gracza Péternek legalább nem kellett behunyni a másik szemét, ha célzott, Záhonyt pedig nem turbálta az ágyúörgés, sem a golyók süvöltése a füle mellett. Azt hihette, valami bolondos cserebogarak szálldogálnak a levegőben csöndesen.

Mert hát úgy kezdődött az egész, hogy akik a józsefnapi vásárra mentek Vácra, valamennyi szép selyem kokárdát hozott haza a kalapja mellett. (Ezek a kokárdák fordították fel a z e g é s z k ö r n y é k e t, mert egy kép volt a közepükben. Ettől a képtől aztán mindenki elfelejtette a maga képét: a pap azt, mely az oltáron van, az ifjú a szeretője arcát, az apa gyermekeinek vonásait. Minden kép kasszírozva lott, csak ez az egy nem, azaz hogy minden kép benne látszott lenni ebben az egyben...

A karancseszi és romhányi erdők akkor kezdtek fölvenni a nyári ruhájukat, s olyan haragosan zúgtak a tavaszi szélben, mintha a Rákóczi megölt daliáit költögetnék. De hiszen nem ébrednek már azok fel soha többé!

Piros volt az ég alja estenként köröskörül. A rárosi hídon a kőből való Nepomuki János a sok esőzés idején megrepedt, s befordult az Ipolyba: hogy ő bizony nem őrzi tovább a hidat, elég volt már negyven esztendő óta. A bodonyi kastély-kertben kinyílt a százesztendő álóé; messze földről jártak az emberek csodájára, és a fejüket csóválták: bizony valami rendkívüli dolog fog történni ebben az esztendőben!

Benne volt az a levegőben. A gyerekek rendre leütögették otthon a fazekak, kancsók füleit lovagnak, anyjuk nem győzte szidni, mi az ördög ütött egyszerre beléjük, még bizony az ép edényeket is összetörnék a lovak miatt. A kisebb hordók is el-eltünedeztek az eszterhajak alul: dobolni tanultak rajtuk a templom körüli pázsiton.

... Már csak mégsem jót éreznek ezek a vásott kölykök, hogy ilyen bolondos mulatságra kaptak rá!

Hanem iszen elragadt az a férfiakra is. Nem maradt más a környéken csak a sánták, vakok, az aggastyánok és a gyerekek, a nagyon kis gyerekek. Azok is sírtak otthon.

Mácsik György uram restelni kezdte a dolgot, hogy így megkomolyodott ez a cudar világ :) ha nem lett volna ott mellette Chalupka, halálra unta volna magát.

Mióta nem láttuk, egészen megöszült, hanem azért még jó erőben van: széles, hatalmas válla éppen nem görbült meg, csak az ábrázata lett zordonabb.

Nem is csoda, kezd visszajáról fordulni minden. A nagy pör még ott van, ahol volt — azaz dehogyan ott, dehogyan, Chalupka éppen a múlt héten hozta vissza a pesti ügyvédtől, hogy im ott járt a tekintetes Gábor úrnál, aki e napokban fogja letenni az ügyvédi vizagátot. Jövő hónapban várják vissza, akkor lesz a kézfogója is a Réky-kisasszonnyal. Egyszóval nagy idők következnek a Laczkókra... csak hogy a Laczkók... hol vannak már a Laczkók?!

— Mi újság a pörben? — kérdé Mácsik mohón, mikor Chalupka megjött.

((— Elhoztam — szolt Chalupka félénken, mint egy gyermek.

Mácsik elfordította fejét, talán azért, hogy eleven ember sohase lássa ellágyulni ezt az arcot, mely a vasnál is keményebb. Mire megint visszafordította, éktelen káromkodásra nyíltak ajkai, hogy amennyi asszonycseléd volt az udvaron, az mind szétszaladt rettenetes hangjától, mely úgy recsegett-ropogott a levegőben, mint a mennydörgés.

— Visszaadta a gazember? Oh, akasszák fel a nevenapján! Jó volt neki, ugye, beszédni a sok előleget? Imposztor! Megvesztegették a hatalmasok. Úgy kell lenni, ha mondom. Hogy nem lehet megnyerni? Hazudik az alávalól! Meg lehet nyerni, meg fogjuk nyerni okvetetlen. Ide azokkal az írásokkal.

Chalupka átnyújtotta a vastag iratnyalábót az óriásnak, ki megnyálazván ujjait, nagy figyelemmel kezdte összeolvasni, nincs-e darab szárnra semmi híja? Nagy szürke szemei vérben forogtak, melle zihált, úgy nézett ki, mint egy megdühödött tigris, ki most mindenkit szétmarcangol.

— Semmi — motyogja aztán lecsillapodva. — Megjön a fiú, kész már az oszlop! Hát ugye szép fiú lett belőle, mi?)

Chalupkának egész nap, egész éjjel beszélni kellett a tekintetes Gábor úrról, akiből bizony olyan úr lett azóta, mint akár maga a nagyságos Motosiczky uraság, úgy tetszik azonban Chalupkának, mintha mégis inkább hasonlítana ahhoz a fiatal Csáky grófhhoz, akit a szeretője megmérgezett... Chalupka éppen ott volt akkor... el is mondta miképp esett — hanem azért mégsem idevaló történet.

A legnagyobb aggodalma az volt Mácsiknak, hogy honnan szedi már most össze Gábor úrnak a szükséges költségeket? ((Könnyebb most ezer véka mákot különszedni, amelynek köleskása a fele, mint a Laczkókból összehozni hármat. Azok bolondultak meg legelőbb, mind oda vannak a táborban. Ej, ej, csak már múlna el a pokolba ez a zűrzavaros időjárás!

Az pedig sehogysem akart elmúlni, hanem egyre jobban tornyosultak a felhők. Mácsik csak úgy fumigatívo beszél róla.

— Vakaródzik a világ, Chalupka... még mindig vakaródzik.

Nemsokára egy kis csetepaté is esett éppen Bodonytól egy-óránnyira. No, már ez mégse tréfa. Mind szétfútottak az asszonynépek a hegyek közé.

Mácsik, ki már beszélni is lusta, csak annyit mondott nagy kelletlenül:

— Ű h ű m! h ű m... Köhögnek az ágyúk.

Vesztett és nyert csaták híre jött össze-vissza, minden napra valami új, meglepő.

— Hallod-e, Chalupka? Most már én is azt mondom, hogy látzani kezd a dolog.

— Talán mi is mozdulnánk? — jegyzé meg Chalupka óvatosan.

— Nem tudom minek? — dörmögte Mácsik ásítva, s egy megvető mozdulatot tett a kezével. Aztán hozzátette, hogy Chalupka előtt is eltakarja igazi gondolatait: — Hiszen megverik ezeket ők maguk is.

Mácsiknak az egész ország csak »maguk« volt — őnélküle.

Egy idő óta azonban nagyon türelmetlen lett és ideges. Sehol sem találta helyét. Hússzor, harmincszor is kiszaladt egy nap a méhesbe, onnan véges-végig be lehetett látni az országot. Hátha jön már az a fiú... hátha jön... Minden érkező kocsiba oda tudta képzeln.

El fog jönni, el kell neki jönni. Minden áldott reggel átlátogatott a vén Barosnéhoz, megbiztatni az asszonyokat:

— Jó álmom volt az éjjel. Meglássák, hogy megjön ma a vicispánunk!

... Csakhogy mit ér már a vicispán, ha vármegye nincs! Mit ér az egész terv, ha a Laczkók szétszédtek? Annyi sok szép

biztos voka, most már ott áll az ágyúk előtt. Kevesen lesznek azokból, ha így tart, prédikációs halottak!

Aztán tudós prókátorságot értő emberek rebesgetik, hogy ha győzünk, akkor is vége a nemesembernek, mert más törvény lesz, ha pedig nem győzünk, akkor is vége... vége mindenknek. Hej, nem volt okos ember, aki ilyen rosszul igazította el a világ kerekét...

Ezért volt mérges a háborúra. Kezdet dőlni, egymás után dőlni a kártyavár. A Laczkókat végképp elszegényítette a pör, meg a Laczkó Gábor neveltetése.) Mácsik tele volt adóssággal. Azt a pénzt, amit a múlt ősszel vitt fel Chalupka az úrfinak, ((úgy szerezte már össze, hogy levagdalta a felesége mentéjéről az ezüst gombokat, s eladta a kedvenc saját nevelésű nyerges lovát, a Sármányt, a tótoknak a korponai vásáron.

Mikor a lovat kivitték az udvarból, úgy sirt, úgy zokogott az egész család, mint a záporosó.

Azóta fogta el Mácsikot a búskomorság. Szomorú lett az egész ház, az egész udvar anélkül a Sármány nélkül.

Napokig nem mert az istálló felé menni, az az üresség ott a jászolnál olyan bántó volt, hogy megrezzentette... Éjszakákon át hallotta a bús nyerítését, vagy látta, amint fazekas-szekeket vonszol a szegény Sármány feldörzsölt bőrel, matkóztalan lábbal... s felriadott álmából ilyenkor.

Pénzt meg fogja téríteni a família, mert majdesak visszashálkóznak, adóssága meg majd kitelik bőven a pörből, hanem a szegény Sármány, az odavan... azon már nem lehet segíteni.

S nemhogy oszlottak volna a bajok, hanem folyton sötétebb, terhesebb lett a helyzet.) Igaz, hogy a Gábor szépen növekedik... embernői ember lett belőle. Hanem istenem, istenem, mire költi azt a sok pénzt? Hja persze, ha urat neveltünk magunknak, most már túrni kell.

De a legborzasztóbb a háborúság, az teszi a legnagyobb galyibát. ((A pörök szünetelnek, a restorációkat legalább egy időre elvitte a tüzes istennyila, a família sehol... hát mi lesz... mi lesz?

Egyetlen kéz volt már csak, amely még fenntarthatja a nemzeti plánomot — a Sárka fehér keze.

Mihelyt Gábor megjön, el volt határozva a kézfogó, s azután a lakodalom rá három hétre. A Réky-birtok, meg a kilátás a Baros-vagyonra, hatalmassá fogják tenni Laczkó Gábort a família nélkül is. Ereje lesz. S ha ereje lesz, föl lehet építeni rá mindent, ami szétesni látszik, bármiképp forduljanak is a sorok. Csak arra kell most már vigyázni, hogy főtisztelendő Mákus uram be ne álljon addig katonának, mert nem lesz, aki összeeskesse őket.)

Sárikának varrták a menyasszonyi staffirungot nyakra-főre. A bodonyi kastélyt már egy hét óta meszelik, mert odamegy lakni a fiatal pár. A nagyasszony rendezte be nekik a saját költségén. Csak már hadd jönné az a fiú...

Sárika öt éve tudja, hogy kinek a menyasszonya lesz, s úgy látszik belenyugodott. Mert volt valami köztük a Kis Miklós gyermekkel, de elmúlt hála istennek: korai napfény, nincs ereje. Egyébiránt Barosné asszonyomnak mégsem kellett volna engedni, hogy az unokaöccse itt Pribolyon töltesse a jogász-éveit, mert viaszból van az ilyen leány-szív, mindjárt minden belenyomódik.

No, de éppen jó... csakis ezért az egyért jő ez a bolondos revolúció —, hogy elvitte az ördög azt a fiatalembert s nem lábatlankodik itt a becsületes ember útjában. Az idő gyógyít... csak nem kell ellógyulni, s nem engedni mindjárt a pityergéseknek. Lám Sári is, mikor megtudta, makacsul ellentállt, sírt, szomorú volt, nem evett, mérget emlegetett; a szegény nagyszony meg volt ijedve, hogy talán baja esik, s valljuk meg, ő (Mácsik) is érzékenyedt, de nem mutatta... teringette, hiszen ő a gyám... s ő az a rettenetes kemény Mácsik... tartotta hát magát, amíg lehetett... s íme, mi lett a következése?

Az, hogy a leányzó engedett, megszelídült, rájött, hogy a javát akarják, mert alkalmasint rájött, másképp hogy is lehetne olyan nyájas barátságban Laczkó Boldizsárnéval, eleve anyja gyanánt nézi, úgy szereti, mindig együtt vannak, sőt még — fogadni mernék — üzeneteket is küldöz Gábornak az anyjától, ki minden fertály-esztendőben lemegy Pestre a fiához.

Múltkor pedig — de már ez titok legyen, mert Mácsik is tudja, mi a gavallér-dolog —, ő maga látta a kisasszony egyik levelének az adresszén szórul-szóra: »Ezen levelem adassék Tekintetes Laczkó Gábor úrnak tulajdon kezeibe. Pesten.«

»Tehát így vagyunk?« — nevetett Mácsik magában. De bezzeg nem is sír már most a kis aranyos jószág, se mérget nem eszik, ha felhozzák a házasságát Laczkó Gáborral, hanem mosolyog édesdeden. Beh csak vékony portéka is volt annak a szerencsétlen Ádámnak az az egyik bordája!

Ís a Boldizsárné is olyan furcsa, mintha valami titka lenne a Sárikával. Néha összesűgnak, mint két bizalmas barátné, kik arany hímet varrnak titkaiknak. Ha valaki jön, hirtelen elhallgatnak. Bolond ember az már, aki ebből se találja ki, hányat ütött az óra.

Csak Chalupka ((nyugtalan, ideges egy idő óta, s szinte kerülni látszik Mácsikot. El van szontyorodva, mint a veszni induló eb.)

Oldal Sor

- 186: 19 Rákóczi (Minden eddigi kiadásban: Rákóczy)
 „ 26 földről (MN; 1884: MKm₁: földről)
 „ 30 anyjok (MN; 1884: anyjuk)
 188: 5 olvasni (MN; 1884: összeolvasni)
 „ 7 megdühösödött tigris (MN; 1884: megdühödött tigris)
 „ 15 négyszer (1884: négyszerte)
 189: 30 felesége (MN; 1884: a felesége)
 190: 2 felriadt (MN; 1884: felriadott)
 „ 4 majd kitelik (MN: meg majd kitelik; 1884; MKm₁: meg kitelik)

- Oldal Sor
- 190: 25 csak nem jött (MN; 1884: csak nem jött... csak nem jött)
 28 meg beállított hozzá Chalupka (MN: rádásul beállított hozzá Chalupka is)
- 191: 2 meglepte (MN: meglepte Mácsikot)
 9 feküdjél le (MN: feküdj le)
 13 szeretem (1884; MKM₁: szerettem)
 14 szeretem azt a gyereket (MN: megszerettem azokat a gyerekeket)
 15 gyereket (MN: gyerekeket)
 16 a Gábort (MN: a Gábort... a Sáríkat... mind a kettőt)
- „ 18 én is szeretem (MN: én is szeretem azokat a gyerekeket)
 „ 28 Hidd el, hidd el (MN: Hidd el, de hidd el)
 „ 30 A vén korhely (MN: Az a vén korhely)
 „ 33 Láttá (MN: Mácsik látta)
- 192: 7 a Szitnya (MN: a Naszály)
 8 füleibe (MN: a füleibe)
 17 Zsófi (MN: Anna)
 17 a malacpecsenye (MN: az a malacpecsenye)
 23 Zsófia (MN: Anna)
 23 a kenőasszonyért (MN: a kenőasszonyért is)
 27 homlokát (MN; 1884: a homlokát)
 34 fölverte (MKM₂; Hi: fölverte) — *A korábbi szövegközlések változatát fogadtuk el. A ház népe, mikor Mácsik aludt már, ébren volt; nem az ő horkolása kellette fel őket.*
- 193: 3 Én, Filcsikné (MN: — Én minden ember lehet. — Én vagyok, a Filcsikné)
 4 sógorasszony (MN: öcsémasszony)
 7 Szóljon, sógorasszony (MN: Szóljon, szóljon, öcsémasszony)
 20-21 Nekem ugyan többé nem (MN: Nekem nem öcsém, nekem nem)
- „ 31 prédikál (MN: beszél)
 „ 34 Hát ki másról (MN: Hát kiről beszélünk)
 „ 34 sógorasszony (MN: öcsémasszony)
 „ 36 sikoltott fel (MN: sikított fel)
 „ 37 Zsófi lelkem (MN: Anna néni)
- 194: 4 Filcsiknére (MN: Filcsiknéra)
 19 föleszmélt (MN: fölcsúdt)
 23 sápadt arcán kiütődött a düh szeplője (MN: sápadt arcát előntötte megint a vér)
- 195: 20 már férfit (MN: már ott férfit)
 22 itthon (MN: otthon)
 25 Találgatta (MN: Találgatta is)
 26 egymaga (MN: egymaga is)
 28 tudákoskodék (MN: mondogatta)
 29 Dúcz János (Ez a név mindegyik kiadásban különböző előfordulási helyén következetlenül hol Ducznak, hol Dúcznak van írva. A Dúcz alakot tettük általánossá.)

Oldal Sor

- 196 : 1 találta (MN : vélte)
„ 2 pajkos (MN : s pajkos)
„ 3 csiklandozza (MN : csiklandoztatja)
„ 11 tele is van (MN ; 1884 : tele is van már)
„ 18 keveredjék (MN : keveredjék az ember)
„ 20 sorától a
198 : 20 *soráig* (»Mikor a fekete ember...« kezdetű bekezdéstől az »Isten áldjon meg fiacskám« végződésű bekezdéssel bezárólag) az MN szövege a részletazonosságok ellenére is alapvetően eltér a későbbi kiadásokétól. A variációk áttekinthetetlen sokasága helyett az egész részletet közöljük:

Szemben a fekete ember jött, de hátamögött meg érkező kocsii zörgött. A véletlen úgy akarta, hogy az utas és a kocsii éppen a hídon találkozzanak.

— Hól hahó! — hangzott. Az utas megállította a szekeret.

— Ki az? — kérdé egy csengő harsány férfi hang.

— Én vagyok, a Chalupka!

De már erre kíváncsi lett Dúc János, s kimászván a híd alól, a karfákba kapaszkodva nézte az előtte kibontakozó jelenetet.

A kocsii mellett Chalupka állott, a kocsin pedig egy fiatal férfi ült, s egy elfátyolozott úri asszony mellette.

— Hova megy, Chalupka bácsi? — szólt a fiatalember.

— Megyek, tudom is én hova? Tudtam Laczkó Gábor, hogy eljössz ma. Megéreztem. Elmegyek. Nem akarok ott lenni, mert valami borzasztó fog történni...

— Ej, ugyan mi történhetne? — mondá Laczkó Gábor, mert az volt... Azután hozzátette ceendesen: — Loquamur latine!

— Nagyon dühöslesz... szörnyű ember az... — fordította át Chalupka rögtön deáknyelvre —, minek is jössz még haza, édes fiam?

— Kénytelen vagyok vele. Véget kell szakítanom ennek a helyzetnek. Arepírtő az! Feleségemet nem tudom hova tenni, haza kellett hoznom az anyám gondviselése alá, mert én magam megyek, oda, s hova illik...

— Tudtam fiam, hogy elmegy. Jól teszed. Mindenkinék ott a helye most. Meglehet, találkozunk ott... Csak igazíts el mindent. Kérleld meg az öreget, légy nyájas, légy alázatos iránta, mert mégis csak ő neveltetett téged, akármii célból tette is.

— Az leszek... törden állva kérem bocsánatát, meg fogom lágyítani a szívét — felelte Laczkó Gábor, azután néhány szót intézett az asszonyhoz, ki félálomban aláhanyatlott fövel ült ott.

Leszállt a kocsiról s visszatérítvén Chalupkát is, egy darabon a lassan haladó kocsii után mendegélve beszélgettek.

A nótárius uram is szedte az irháját, mert nagyon kíváncsi volt, de csak töredeazve hallhatta, mit beszélnek.

— Mert hibás vagyok Chalupka, beösmérem. De van mentésem is, hiszen tudja maga jól.

— Nem, nem fiam, én vagyok a hibás csak, meg a szegény anyád... meg az a kis lány, akít rád akartak tukmálni. Aki pedig

mást szeret. Mi tudtuk a dolgot, nekünk kellett volna elmondani, ha hiba . . . De én azt mondom, nem is hiba. Teringette fiám! Szeretted, punktum. Aki pedig szeret, az nem okoskodik.

— A helyzet volt rossz . . . Nagyon desperátus helyzet volt az. Míg Ilonkát nem szerettem, nem tudtam a dolgot, gyerek voltam, nem is gondolkoztam rajta, hogy én egy nevetséges terv eszköze vagyok. Mikor pedig engem erről felvilágosítottak, már késő volt . . . Ilonkát végtelenül szerettem, s őt csak azon feltétellel kaphattam meg, ha diplomám lesz. Ehhez volt kötve a keze. Nem volt erőm lemondani róla. S ez az erőtlenség tett oly gyengévé, hogy engedtem őket még azután is költekezni rám . . .

Most Chalupka kezdett valamit beszélni, mire tiltakozva vágott közbe Gábor.

— Nem, nem, én nem ámitom őket tovább. Nem, bátya, én nem hagyom későbbre a felvilágosítást . . . Hadd tudják meg, hogy az egész pór ostobaság, hogy bolondítja őket mindenki. Hadd legyen nekik valamire jó mégis, hogy engem kitanítottak. És aztán . . . ha visszatérek, ha újra visszaáll a béke, megtérítem nekik jó szívvvel, amit ők jót önzésből cselekedtek énvelem. Nekik fogok dolgozni, nekik fogok élni, ha úgy akarják.

— És mégis, édes fiám . . . és mégis azt tanácslom neked még egyszer, fordulj vissza. Ne menj be abba a faluba, ne menj be! A feleségedet elviszem én az anyádhoz. Vegyetek itt búcsút az országúton. Te balra indulsz a sereghez, ő jobbra énvelem. Meg lesz ott őrizve, mintha gyémánt lenne, szegény édesanyád még a rossz lehetettől is megkíméli. S aztán mire visszatérsz . . . az idő a haragot is megszalja, kicsinnyé zsugorodik . . . egy-két nyájas szó is elfújja.

Gábor a fejét rázta.

— Ami történt, megtörtént . . . Én most már szembenézek mindennel. A baj sokkal nagyobb, ha sejtjük, mintha előtte állunk. Lesz, ami lesz, kedves Chalupka bácsi . . .

S ezt olyan erőteljesen mondta, hogy az öreg Chalupka egészen elszyonyorodott.

— Akkor hát megyek, Gáborkám . . . Isten segítsen meg ebből a szomorú helyzetedből. Jó ember az öreg is, de rettenetes kegyetlen, ha megharagszik. Meglehet, hogy jól teszed, ha rám nem hallgatsz. Az ilyen vén gazembernek már olyan az esze, mint a romlott óra, mindig rosszul jár. Jó, jó . . . ne dicsérj, édes gyermekem. Ősmerem én magamat. Korhely gazember vagyok és bolond fantaszta együtt. A fejem olyan, mint a fazék, amelyben mindenféle füvek főnek, jók, rosszak. Valóságos boszorkány-konyha. — Ejhaj! — rikkantott fel egyszerre vig hangon. — Ugye jó spion válik belőlem? No, de már most ülj fel a kocsira. Hadd menjek a pokolba . . . a magam útján . . .

Oldal Sor

198 : 29 szürcsölte (MN : itta)

34 pesti nő (MN : pesti leány)

35 Drágalátos fejét (MN : aranyzóke fejét)

36 a keblére (MN : a keblibe)

Oldal Sor

- 198 : 36 feldörzsölődik az arca bifornak (MN : feldörzsölődik kissé,
s olyan piros az arca, mint az égő fáklya)
s mikor (NM : mikor)
37 akkor csak igazán szép (MN : akkor szép, akkor csak igazán
szép)
39 ugye maga is (MN : ugye hogy maga is)
- 199 : 7 fia (MN : a fiú)
8 hogy a nagy baba és a »kis baba« (MN : hogy a »kis baba«)
de most (MN : de már most)
10-11 a piciny ellenben hadd aludjék még *(az MN szövegéből ez
a mondat hiányzik)*
23 Mire aztán egy csókkal (MN : Erre aztán egy nagy
csókkal)
„ 29 mákvirág? (MN : mákvirág mi?)
„ 30 szétfreccsen (MN : szétfreccsent)
„ 32 jönni? (MN : jönni mi?)
- 200 : 8-9 mint az igazi nápolyi király (MN : mint egy cédrusfa)
200 : 10 haragban (MN : vérvörösbén)
12 – Néném (MN : – Néném, néném)
17 Ugyan (MN : Hanem ugyan)
18 a pipiske (MN : a drágalátos)
- 18-19 habaha? No, majd... uracskám (MN : habaha? No,
nem irigylem a férje urát, habaha. De bizony nem is csodá-
lom, mert a légy is meglehet azt hiszi a cserebogárról, hogy
püspök. Hanem másról van itt a szó uracskám. Adja ide
most az úr,)
„ 20 tízezer (MN : nyolcezer)
„ 21 felszedte uram (MN : felszedtük)
„ 38 csavargó (MN : csavargó gazember)
- 201 : 3 Gonosz fiatalember (MN : Ember, ember)
„ 4 Apád (MN : Az apád)
„ 28 jaj! (MN : jaj nekünk!)
- 202 : 2 a férfit (MN : a fiatal férfit)
5 Megüvegesedett szemei (MN : Vérbenforgó szemei)
7 s bereteszelte (1884 : MKm₁ : és bereteszelte)
11 olyan (MN : s olyan)
12 szomszéd anyóka (MN : szomszédasszony)
15 suttozták (suttogták)
24 a szörnyülködés (MN : e szörnyülködés)
26 néhányan (1884 ; MKm₁ : néhányan)
- 36-37 Laczkó Boldizsárné (MN : Laczkó Boldizsárné kezeit
tördelve)
- 203 : 1 mihelyst (MN : 1884 : mihelyest)
3 csattanós (1884 ; MKm₁ : csattantó)
5 mennyire (MN : messzire)
11 ott is. (MN : ott is. Szegény Gábor!)
15 mi történt (MN : édesanyám, mi történt)
27 tettét (MN : a Gábor tettét)

Oldal Sor

- 203 : 28 tagoló Gábor (MN : tagoló halkan)
„ 34 Engedd meg (MN : Oh, engedd meg)
„ 37 Nem, anyám! (MN : Nem, nem anyám!)
- 204 : 1 megjeszített (MN : 1884 ; MKM₁ : megiasztott)
5 kell lebegni (MN : kell itt még lebegnie)
5 lebegni (MN ; 1884 : lebegnie)
8 ne reszkess (MN : ne reszkessen, szíveoském)
8 velünk lesz! (MN : velünk lesz, kedves lányom!)
9 boglyas (MN : szőke)
11 Nem (MN : Nem, nem)
15 egy morzsányit sem (MN : Azért se félj egy morzsányit sem)
18 mondhatta (MN : mondhatta már)
19 mellén (MN : a mellén már)
23 Tenyere, melybe (MN : Kezefeje, melyre)
26 odaérhettek (MN : odaérhettek már)
- 27-28 Lehet, most beszélük (MN : Most tán beszélük)
28 Jaj, tán (MN ; 1884 : Jaj, már tán)
30 azután (MN ; 1884 ; MKM₁ : aztán)
- „ 30 megindul (MN : amint megindul)
„ 31 ahogy (MN : amint)
- 205 : 1 S valóban összezörrentek (MN : S valóban, ahogy kitekin-
tett Gábor, összezörrentek)
1 cseresznyefa (MKM₂ ; Hi : cseresznyefa) — *A korábbi kiadá-
sok köznyelvi alakját tartottuk meg.*
8 a szíve (MN : a szíve is)
16 Nem (MN : Nem, nem)
- 17-18 a mellékszobába húzódván (MN : s a mellékszobába húzó-
tak)
„ 26 maga elé tette (MN : Azt maga elé tette)
„ 27 ne lássa meg az az ember (MN : ne lássa meg)
„ 29 hadd omoljék (MN : hadd folyjon vér)
„ 35 rendkívül (MN : oly végtelenül)
- 206 : 8 hogy csak fölemelje is (MN : hogy csak fölemelni is tudja)
13 húzódnak (MN : húzódnak utána)
- 13-14 bosszúállását (MKM₂ ; Hi : bosszúállást) — *A korábbi
kiadások változatát tartottuk meg ; a mondat értelme és jóhang-
zása a bírtokos személyragos alakot valószínűsíti.*
18 lassan, csendesesen — (MN : lassan)
19 rikító öltözetben (MN : tarka rikító öltözetben)
25 Voltaképpen (MN : Hiszen voltaképpen)
28 tágra nyílt bámész szemekkel (MN : megüvegesedett
szemekkel)
- „ 37 emberevő az (MN : emberevő az, aki ott áll)
„ 38 gyermekké (MN : gyerekké)
„ 39 a csapás (MN : az utolsó csapás ; 1884 ; MKM₁ ; e csapás)
- 207 : 8 az összedúlt vonásokra (MN : ez összedúlt vonásokra)
208 : 16 utca hosszát (MN : utca hosszát)
21 a szörnyű violencia (MN : ez a szörnyű violencia)

- Oldal Sor
- 208 : 23 Talán (MN ; 1884 : tán)
 „ 26 izgatottságba (MN : bámulatba)
 „ 28 ily csodálatosan (MN ; 1884 ; MKM₁ : ilyen csodálatosan)
 „ 36 amint (MKM₂ hibásan : mint)
 „ 38 hozzáidomították (MKM₂ hibásan : hozzáidomították)
- 209 : 13 Meglehet, etetett velök valamit (MN : Meglehet, hogy nadragulyát etetett velök)
 15 kibe (MN : miért)
 16-17 Száz bolond... bölcsességnek (MN : Száz bolond meg már egy egész vármegyét kompolyít meg)
 „ 21 Harkány Borosa (MN : Nyizsi Kata)
 „ 22 volna benne (MN : volna is benne)
 „ 26 Borka (MN : Kata)
 „ 28 otthon (MN : vitéz nénémasszony)
 „ 30 Borka (MN : Kata néni)
 „ 34 azért sem (MN : azért se)
 „ 36 Harkányné (MN : Nyizsi Kata)
 „ 38-39 odavitte a fogát, akié még ki sem nőtt valamennyi (MN : ott van most, aki szalmakötéllal övezi a derekát)
- 210 : 2 meg van fogadva (MN : már meg is van fogadva)
 4 selyemteremtést (MKM₂ ; Hi hibásan : selyemtenyészést)
 9 és sóhajtott (MKM₂ ; Hi hibásan a nehézkes hangzású s sóhajtott)
 „ 24 fűtyölésre (MN ; 1884 ; MKM₁ : fűtyülésre)
 „ 37 bevonná azokat is (MN : bevonná azokat)
- 211 : 3 szemeit (MN : a szemeit)
 10 közéjük (MN ; 1884 ; MKM₁ : közéjük)
 11 hozakodék (MN : hozakodott)
 12 anyánk (MN ; 1884 : anyánk nekünk)
 14 a fogait (MN : a fogait is)
 21-22 szólt vagy kérdezett (MKM₂ ; Hi hibásan : szólt és kérdezett)
 „ 22 mindég (MN ; 1884 ; MKM₁ : mindig)
 „ 27 s lesütötte (MN ; 1884 ; MKM₁ : és lesütötte)
 „ 35 beszélünk (MKM₂ ; Hi. hibásan : beszélünk)
- 212 : 1 most másképp (MN ; 1884 ; MKM₁ : most már másképp)
 10 merengéseiből (MKM₂ ; Hi : a merengéseiből) — *A mondatritmus a nevelő nélküli változatot valószínűsíti*
 „ 15 Uccu (MN : Ugorj fel)
 „ 18 Ha tolvaj (MN : Ha tolvaj, fiam)
 „ 32 Jaj (MN : Jaj, jaj, jaj)
 „ 37 mostoha (MN : fogadott)
 „ 37 az édesekhez (MN : a nevelő gazdáihoz)
- 213 : 10 megösmerte (MKM₂ ; Hi : megismerte) — *Szövegromlás lehet, Mikszáth szinte következetesen az ö-ző alakot használta*
 17 mialatt (MN : mialatt Mácsik)
 19 könny (MN ; 1884 ; MKM₁ : könnyű)
 29 hozni (MN ; 1884 : hozni le)

- Oldal Sor
- 214: 10 így szólt (MN : úgy szólt)
 „ 16 beitta, mintha sietne (MN : beitta)
 „ 28 édes párom (MN : öreg párom)
- 215: 1 és asszonyok (MN : és az asszonyok)
 „ 7 Suska (MN ; 1884 : és Miska)
 „ 14 összejövünk (MN ; 1884 : visszajövünk)
 „ 17 esténként (MN : esténkint)
 „ 17 oly pirosra (MN ; 1884 ; MKm₁ : olyan pirosra)
 „ 20 Ezekkel (MN : Mert ezekkel)
 „ 20 ha siet (MN : ha sietni akar)
 „ 22 a szolgájával (MN ; 1884 ; MKm₁ : szolgájával)
 „ 26 zászlóaljára (MKm₂ ; Hi hibásan : zászlójára)
- 216: 11 Még a regulánál (MKm₂ ; Hi hibásan : Még regulánál)
 19 azt bizony (MN ; 1884 ; MKm₁ : azt ugyan)
 20 csinálunk valamit (MN ; 1884 ; MKm₁ : csinálunk majd valamit)
 „ 39 bizonyosra (MN : bizonyosan)
- 217: 2 többet ér az, mint mi százan (MN : többet tud az, mint a rozsnói káptalan)
 11 múltkor (MN : minap)
 12 a bátyám (MN : a bátyámuram)
 rozoga (MN : rozozant)
 13 löcséhez (MN : saroglyájához)
 16 Ő volt az? (MN : ő volt az? Hüml! Ejnye no)
 17 nem rossz ember (MN : nem rossz ember az)
 19 a gézengúz (MN : a gaznációt)
 19 jó fickó, derék csont (MN : igazán jó fiú, derék fiú)
 a bogját (MN : bogját)
 „ 20 ilyen csínyekre (MN : hogy ilyen csínyekre)
 „ 29 még megcsillámlott (MN : még egyszer megcsillámlott)
- 218: 29 kicsinyes (MN : apró)
- 219: 28 Tündöklött (MN : Pirosba tündöklött)
- 220: 13 úgy megaprózta (MN ; 1884 : s úgy megaprózta)
 „ 22 az arcát (MN ; 1884 ; MKm₁ : arcát)
 „ 27 De alig (MN : De már alig)
 „ 29 a füzesekből (MKm₂ ; Hi hibásan : füzesekből)
 „ 34 a mieink (MN ; 1884 ; MKm₁ : mieink)
- 221: 2 a ló (MN ; 1884 ; MKm₁ : az a ló)
 5 szemei (MN ; 1884 : a szemei)
- 18-19 hátul még több az ellenség (MN : hogy hátul még több ellenségbe ütitek bele a fejeteiket)
 „ 21 előőrsek (MN ; 1884 ; MKm₁ : előőrsek)
 „ 22 sapkájukról (MN ; 1884 ; MKm₁ : sapkájokról)
 „ 25 volna (MN : lenne)
 „ 28 részök (MN ; 1884 ; MKm₁ : részük)
 „ 28 közel járt (MN : már nagyon közel járt)
- 222: 4 Sármány (MN ; 1884 ; MKm₁ : a Sármány)
 „ 6 reszketegség (MN : felváltva a reszketegség)

Oldal Sor

- 222: 20 hadd (MKm₂; Hi: hagy)
223: 2 távolabb (MN: elvitték távolabb)
11 két folytatását (MN: két folytatást)

Tárgyi magyarázatok

- 88: 23 *Filcsik István* Mikszáth egyik legkedveltebb palócfigurája. Élethől vett alak. Törzs Kálmán 1882-ben írt cikke szerint még ma is él Ebecken. (Törzs Kálmán: MK Vas. Ujs. 1882. 16. sz.) (Vö. Gyöngyösy László: id. m. 17. old. Rubinyi Mózes: MK írói hagyatéka Bp. Sz. 1914. 157. k. 277. old.) Mikszáth 1882 őszén rajzolójával, Dörre Tivadarral el is látogatott hozzá. (Látogatás egyik alakomnál, Jk. 27. k. 73—77. old.) Filcsik alakja feltűnik Mikszáth számos más palóctárgyú írásában is: Az a pogány Filcsik (Jk. 15. k. 151—161. old.), A kis eszmák (uo. 141—145. old.), Mikor a sarkövet hoztuk (Jk. 14. k. 46—55. old.), A többiek (Hi. 2. k. 63. old.), Egy vadász-pálya eleje és vége (Jk. 25. k. 87—93. old.), A fekete kakas (Jk. 8. k. 3—65. old.), Krúdy Kálmán csinytevésői (Jk. 11. k. 85—182. old.). (Vö. Várdai id. m. 22. old., Kráhl: M. a jogász Bp. 1941. 122. old.)
- 89: 8 *«Commissio Neoacquistica»* — a XVII. század végén alakult újrateremtési bizottság; működése be van még szöve MK A domályosi puszta c. elbeszélésébe is. (Jk. 28. k. 143—157. old.)
- 92: 6 A prókátorok honoráriumáról szóló anekdotát ld. még: Tisza Lajos és udvara Szegeden 113. l.
- 29: *a Suska gyerek* — élethől ellesett figura. Mikszáthék kocsisa volt, az 1873-as kolerakor halt meg. (Vö. Mikszáth Kálmánné id. m. 86—88. old.; Gyöngyösy László id. m. 18. old.) Alakja többször előfordul Mikszáth írásaiban. Vö. Az én öreg Miska kocsisom (Jk. 41. k. 132—146. old.), Hogyan vette be falunk hőse, Suska Mihály Branyickót (Hi. 22. k. 90—94. old.), A fekete asszony (Jk. 26. k. 168—175. old.), A mi hőseink (Krk. 2. k. 305—322. old.), Mikor a sarkövet hoztuk (Jk. 14. k. 46—55. old.) (Vö. Rubinyi Mózes id. m. 42. old.)
- 93: 8 *«a megkent szekér bezzeg menne azután»* — A kifejezés mögött rejlő anekdotára és történetére vonatkozó adatokat ld. György Lajos: Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz. Bp. 1933. 40. old.
- 18 *Chalupka* alakját előzetesen már két ízben megrajzolta Mikszáth: Domine Chalupka (Sz. N. 1881. márc. 6. 53. sz.; Krk. 2. k. 269—274. old.); Rajzok a régi vármegyéből (P. H. 1881. jún. 26—27. 174—175. sz. és Krk. 2. k. 269—302. old.). Mindkét feldolgozás — kisebb eltéréseket nem tekintve — megegyezik a Nemzetes uraimkéval. — A figura rokonságára Mikszáth Fili c. elbeszélésének főhősével utal Várdai id. m. 110. old. (Vö. Kráhl id. m. 124. old.)

- 95 : 3 *Harruckern János György báró* (1664—1742) III. Károly hadi élelmezési biztosa alezredesi rangban. 1719-ben szolgálatai elismerése fejében jutalomként kérte a budai hővízi malmot, vagy ha ez nem lehetséges : a szegedi kir. kamarai prefektúrához tartozó Békés vármegyei kincstári birtokokat. Az utóbbit kapta meg. Először 24 000 Ft jutalom értéké ellenében zálogot, majd 13 000 Ft ráfizetéssel végleg tulajdonába került. Harruckern bárót 1732-ben a megye főispánjává nevezték ki. — A Harruckern-féle birtokadományozást híressé tette a körülötte folyó perek sokasága. Csaknem 30 család jelentett be igényt később a birtokra. A perek között volt olyan is, amely még a múlt század negyvenes éveiben is folyt. (Vö. Haán Lajos : Békés vármegye hajdana 1870. I. k. 40—42. old., Eble Gábor : A Harruckern és a Károlyi család 1895. 40. old. ; Karácsonyi János : Békés vármegye története 1896. I. k. 417—430. old. ; Scherer Ferenc : Gyula város története 1938. I. k. 276—278. old.) — A pribolyi kurtanemesek ősi jussot követelő nagy pöréhez hasonló motívum Mikszáth számos más írásában is felbukkan még : vö. Mikor az új kastély füstbe ment (Hi. 8. k. 9. old.), Az aranykaloda (MKM R-Fr. 33. k. 50—51. old.), Mikor a sírkövet hoztuk (Jk. 14. k. 52. old.), A Bureczky-pör epilógja (Hi. 10. k. 226—227. old.).
- 99 : 1 A falu leírása. — Ugyanígy írja le Mikszáth Rajzok a régi vármegyéből-ben Majornokot, A mi hőseink-ben pedig Pribolyt (Krk. 2. k. 288.311. old.).
- 12 »Építette . . . a saját erdejéből hozott fából«. Vö. : A vármegye rókája jegyzeteit (Krk. 1. k. 293. old.).
- 17 »mindenféle előnevekkel különböztetnek meg« — Vö. Pintér Sándor : A palócokról c. művét : »A társadalmi szervezkedésnél szükségessé vált az egyének megkülönböztető elnevezése is. A palócoknál a hadrendszer mellett az egyén elnevezése nagy nehézségekbe ütközött, s hogy e nehézségen könnyűszerrel segíthessen elsősorban az egyének feltűnő sajátosságát vette alapul. Bizonyára innen ered, hogy közöttük alig van egyed, kinek elfogadott családneve mellett még az egyéni sajátásból eredő más mellékeve is ne volna« (Pintér id. m. 60. old.).
- 101 36 »Zsivány szeretnék lenni« Vö. : Az apám ismerősei jegyzeteit (Krk. 2. k. 331. old.).
- 102 : 28 *Tusnay András*. — Életből vett figura. Mikszáth szklabonyai tanítója volt. Alakját több emlékező jellegű írásában idézi az író. Vö. A kemény koponyák (Jk. 26. k. 2. old.), Johanka néni, Francka néni és a keresztapám (uo. 164. old.), A kakas, a nénik meg a bácsi (Hi. 1. k. 60. old.), Az öregek (Jk. 28. k. 86. old.), Az ebecki délutánok (Hátrahagyott munkák MKM R-Fr. 20. k. 41. old.), Fábry János (uo. 163. old.)

Oldal Sor

- 111: 19 *circumdederum* — MK gyakran és szándékosan használja így hibásan, népi ejtéssel.
- 112: 20 *Ha igaz az, hogy a föld forog, hát isz akkor ugyis belefordul minden levegőbe.* — Mikszáth Kégl György egykori képviselő nevéhez kapcsolja ezt a mondást (ld. Az igazi humoristák Hi. 2. k. 70. old.). Vö.: A fekete kakas (Jk. 8. k. 5. old.).
- 114: 2 „*egy úri tőköt adott oda a kezébe*” — Gyöngyösy László ezt az anekdotát MK Suska Mihállyal szemben elkövetett gyermekkori csínyjeként beszéli el. (Gyöngyösy id. m. 18. old.)
- 115: 30 *„Jó estét borocska”* stb. Hasonló motívumot ld. még. A kis primás-ban. (Jk. 10. k. 131—132. old.)
- 122: 8 *makkviz* — makkász
- 125: 3 *nem kellett volna a lutriba tennem a két forintot.* Vö. *A lutri* c. elbeszéléshez fűzött jegyzeteket Krk. 1. k. 273—276. old.)
- 128: 19 *„Fordítsa fel a házát* — Mikszáth későbbi feleségének, Mauka Ilonának gyermekkorából idézteti fel Vahot Imrével ezt a történetet. (Az én halottaim Hi. 5. k. 29. old.) (Vö. Rubinyi Mózes: A költő hitvese. Mikszáth Kálmánné: Visszaemlékezései 3. old.; Gyöngyösy László id. m. 40. old.)
- 131: 4 *„Desseffy Pozsonyba, Szentiványi puttonyba.* Vö. *A vármegye rókája* (Krk. 1. k. 153. old.) — Mind a Szentivány, mind a Desseffy család jelentős szerepet játszott a XIX. század első felében Nógrád megye közéletében. Szentivány Jánost 1807-ben, 1811-ben, Szentivány Anzelmet 1832-ben, 1839-ben, Desseffy Jóbót pedig 1847-ben választották meg Nógrád megye diétai követének. — A Mikszáth idézte kortesdal valószínűleg az 1847-es viharos választásokról maradt fent.
- 134: 9 *„megváltozott a sorsa, mint az ezeregyéjszakában szereplő szegény fakérnak* — A mesére és történetére vonatkozó adatokat ld. György Lajos id. m. 30—31. old.
- 141: 14 A hajóállomásról elkésző követek anekdotájával vö. Hajnik Károly: Visszaemlékezések 1856. 104—105. old.
- 146: 14 *Osiki István* esetét más névvel kapcsolatban említi Mikszáth a Különös házasságban is (Különös házasság 1947. 133. old.)
- 23 *„Hiszen minden az asszonyoktól függ . . .”* vö. Azok az asszonyok (Hi. 6. k. 149. old.).
- 29 A pribolyi országút motívumát Majornokkal kapcsolatban ld. Az a pogány Filcsik (Jk. 15. k. 154. old.), Rajzok a régi vármegyéből (Krk. 2. k. 288. old.).
- 156: 38 *Lest. Tiszovnik.* — Szlovák lakosságú községek a hajdani Nógrád megye északi részén a zólyomi határ közelében. Alsó- és Felsőtiszovnik későbbi neve: Alsó- és Felsőtisztás.
- 157: 1 A tulipánhagymák megevéséről szóló anekdotát Jókai Mór is felhasználta (vö. És mégis mozog a föld 1954. Szépirodalmi Könyvkiadó. 154. old.).
- 158: 17 Csaknem hasonló eszközökkel írja le Mikszáth az ébredő

Oldal Sor

- szerelemet *Prakovszky, a siket kovács*-ban. (Jk. 10. k. 17. old.).
- 163 : 39 *az aggteleki barlangban a pokol tornácának lenne a legalja*. — »Pokol tornácá»-nak hívták az aggteleki barlangnak akkoriban ismert legmélyebben fekvő és legrégebb részét. A szójáték a »csepe»-vel van összefüggésben : olyan öreg ez a »csepp», mint a pokol tornácának cseppkövei.
- 170 : 18 *Reviczky Ádám gróf* (1786—1682) 1828—1836 között magyar kancellár.
- 176 : 24 *könnyen úgy találunk jární, mint a tótok azzal a bizonyos szilvával*. — Régi, eredetileg diákokról szóló anekdota. A káspáló diákok az egyik faluban egy zsák szilvát kapnak ajándékba. Nem voltak vele megelégedve, kiöntötték az útra, s le is vizelték mérgükben. Később azonban nagyon megszomjaztak, s kénytelen-kelletlen kiszedegették a piszokból a könnyelműen eldobott ajándékot.
- 177 : 38 *Gilagó-banda*. — Életből vett motívum. Gilagók bandaaja többször feltűnik MK írásaiban. Ld. : Szücs Pali szerencséje (Jk. 15. k. 171. old.), A gyerekek (uo. 209. old.), A fekete kakas (Jk. 8. k. 56. old.), Krúdy Kálmán csinytevésai (Jk. 11. k. 139. old.), Utazás Palórországbán (Jk. 29. k. 44. old.). (Vö. Várdai id. m. 22. old.)
- 178 : 25 *Gróf Brunsvik József*. — 1807-től haláláig, 1827-ig volt Nógrád megye főispánja. Szerepeltetése itt az 1835 után játszódó történetben anakronizmus.
- 186 : 9 *eselyem kokárdát hoztak haza* — Utalás 1848. március 15-ének nemzeti színű kokárdájára : középen a magyar címerrel.
- „ 17 *Karancskeszi, Romhány*. — Nógrád megyei községek, szabadságharcos hagyományuk van. Karancskeszin volt a Nagy Lajos királyon lánya szegyenét megbosszulni akaró Záh Felicián családi székhelye. Romhányon volt 1710-ben a kuruc seregek utolsó nagy csatája : a romhányi ütközetet maga Rákóczi és Bercsényi irányította.

Irodalom

A regény fogadtatása

A tót atyafiak és *A jó palócok* nagy sikere, Mikszáth hirtelen felnövő népszerűsége érteti meg a Nemzetes uraimék viszonylag élénk kritikai visszhangját. Hozzájárult ehhez az is, hogy ezt tekintették Mikszáth első regényének. Nemcsak a kritikákban, hosszú ideig így élt ez a Mikszáth-irodalomban is. Az előző regényszerű kísérletek (*A vármegye rókája*, *Az apám ismerősei*) míg Rubinyi Mózes a *Hi. 18.* köteteként 1917-ben ki nem adta őket, ismeretlenek voltak.

Inkább csak kommunikészerű, névtelen kritika jelent meg a regényről a *Vasárnapi Ujságban*, a *Pesti Napióban* és az *Egyet-*

értésben. A V. U. cikkírója kiemeli: »M. első regényében nem ment kitaposott nyomokon, önállóan indult, regényének szerkezete is jól gondolt, a mese, a felfogás eredeti s a kidolgozás . . . gyöngéd, finom és könnyed.« Érdekes a cikknek az az utalása: »Olvasva a könyvet önkénytelenül arra a gondolatra jövünk, hogy Mikszáth valamely államférfit vett mintául, azt helyezte a szűk keretbe.« (V. U. 1883. dec. 16. 810. old.) A *Pesti Napló* cikkírója a lap irányának megfelelően »a régi nemesség pusztulásának« bánatos, együttérző képét látja a műben. (P. N. 1883. dec. 15. 343. sz. 1. old.) Hasonlóan értelmezi a regényt az *Egyetértés* is. »Az író eredetiségének, tősgyökeres magyarságának újabb bizonyítékát« látja benne. Bíró megjegyzésként megemlíti, hogy »epizódok gyakran megszagatták az elbeszélést, de MK kárpótlást tud adni a kitérésekért« (*Egyetértés*, 1883. dec. 16. 344. sz. 9. old.).

A tartalmasabb, elemzőbb kritikák sorát *Sziklay Jánosé* nyitja meg. (MK és új könyvei — Fővárosi Lapok 1883. dec. 13. 291. szám 1858—1859. old.). Fenntartás nélküli elismeréssel fogadja a regényt. »Egy nagyratörő, talán nagyratermett — írja — de kicsinyes viszonyok közé sodort faunília pusztulásának rajza, de frappáns, izmos vonásokkal festett rajza átsugározatva szelíden egy pesszimizmusra, de az élet által igazolt elvvel: a sors ellen hiúság küzdelmünk«. Ebben érzi a regény fő mondanivalóját, amely a cikkíró szerint mintegy korjelenségeként »önkéntelenül lel kifejezést« a mű végén: »Ha végigtekintünk az írók során, kik igazat írnak, vagy legalább igazat írni törekednek, tapasztalni fogjuk, hogy egyik sem szabadulhat meg bizonyos pesszimizmus és fatalizmus nyomása alól. Az élet vizsgálata kényszeríti őket rája.« A regény művészi értékei közül kiemeli: az epizódok »oly ügyesen és csiszoltan vannak belefoglalva a regény fő szálába, hogy alig vesszük észre, hogy nem tartoznak egyívé«. S különösen hangsúlyozza MK természetábrázolásának sajátos vonásait. »Mihelyt a természethez jut, megtalálja rögtön a természet és az ember élete közt felfedezhető hasonlatokat. Összhangzásba hozza a lelkiállapotokat a megfelelő természeti tárgyak színével, változásaival.«

Súlyosan elmarasztaló volt a *Budapesti Hírlap* kritikája (—ő [*Rükösi Jenő*]: Nemzetes uraimék Bp. H. 1883. dec. 20. 349. szám 1—3. old.) A cikkíró szerint MK »a könyvével mintegy leleplezte magát«: nem igazi elbeszélő tehetség, nem tud regényt írni. A mű fő hibáját az egységes, regényszerű kompozíció hiányában látja. Már a kettős cím is utal rá, hogy két különböző történetet illesztett egymás mellé a szerző. »Egyszer felhívja figyelmünket egy osztályra, egyszer pedig egy egyénre . . . és úgy ér munkája végére, hogy mindenkiről sokat beszél és így egyikről sem mondott eleget.« Gúnyosan, karikírozva elmondja a mű tartalmát, majd megállapítja: »A mese, a szövevény, a regény maga okaival a józan ész kritikája előtt meg nem állhat. Ez egy önkényesen egymáshoz tett epizódok sorozata, nem szerves történet.« Másik alapvető fogyatékosággént a jellemrajz hiányosságát jelöli meg. Rámutat Mácsik jellemének ellentmondásaira. Az író nagyerejűnek mondja hőseit, hektikás felesége

mégis packáz vele. Laczkó Gábort oszlopnak tekinti Mácsik, de közben éveken át feléje se néz, nem törődik vele. Mint a jellemrajz legsúlyosabb ellentmondását a Birikéhez való viszonyt említi: »Szerelmes a szívszakadásig, de nem tud olyan nagylelkű lenni, hogy a familiát... tovább is istápolja tekintélyével, nagy eszével, bár ha nem is osztozhatik Békés vármegyén.« — Hasonló ellentmondásokra utal Laczkó Gábor alakjában is. Szépjellemű, áldozatkész hazafi, amikor látjuk, amíg ellenben nem látjuk, egy léha ficsúr, »aki kiéli nyomorult családját, hozzá meg is csalja, elárnítja, cserbenhagyja.« — Chalupkáról azt mondja az író, hogy egy héten túl nem tud egy helyen maradni, itt azonban majd tizennégy évig egy helyen időz. — »A regény tehát regénynek, elbeszélésnek egy megkomponált mű-egésznek rossz, a kritikát ki nem állja — összegzi véleményét. — Sem meséjében, sem alakjaiban nincs logika, helyes oki összefüggés.« S innen következtet Mikszáthnak, az írónak alapvető gyengeségeire: »Nem áll komolyan szóba az olvasójával. Csak példálódzik, csak odabeszél úgy oldalról... naivabbnak tettei magát, mint amilyen... Nem kételem, hogy vannak gondolatai is, de amíg adomával, példával győzi, addig arra nem kerül sor. S mert azzal mindig győzi, hát alig akad egy-két tartalmasabb, formásabb gondolatnak alkalma, hogy saját formájában juthasson Mikszáth olvasói elé.« A gondolatszegénységen kívül az író egyéniségének másik alapvető fogyatékosága: a képtelenség az igazi jellemrajzra. »Hangulatot kitűnően fest, de kontúrral nem győzi, rajzolási hibásak.« Ezek a tulajdonságok az apró rajzok írójává predesztinálják Mikszáthot, sosem lehet belőle igazi regényíró: »ő egy esztergályos, aki egyszer ácsmunkára adta magát, ő nem lett ezzel ács, munkája nem lett épület, csak esztergályosmesterség halmaza.«

Mintegy válaszul Rákosi Jenő lesújtó bírálatára jelent meg Szana Tamás cikke a Nemzetben (Nemzetes uraimék — Nemzet, 1883. dec. 23. 351. sz. 2—3. old.). Szana szerint a Nemzetes uraimék nem regény a műfaj szokásos értelmében: az epizódokban van a könyv ereje és érdekessége. A jellemrajz belső lelki motivációját ő is hiányosnak érzi ugyan, de mindezért kárpótlást adnak Mikszáth más kiváló írói tulajdonságai: »MK tehetségében megvannak mindazok a tulajdonságok, melyeket az igazi nagy írók adományai gyanánt szoktunk felsorolni. Képzeldőse élénk, örökké tevékeny, találatkonysága, ötletgazdagsága kifogyhatatlan, s mindezekhez járul az aranyos kedély, melynek sugaraival nem egyszer még a legdurvább rögöt is meg tudja aranyozni.«

Tóth Sándor (Mikszáth új könyvei — Koszorú, 1884. jan. 6. 1. sz. 12—14. old.) így foglalja össze véleményét a műről: »Egy-egy töredék, kép, vonás, szín, hang stb. visszazsong nagygyorsan emlékezetünkben, de az összenyomást hasztalan akarjuk érezni.« »A szép üveg apróságok« egységes képpé nem állnak össze. A kompozíció és a jellemrajz gyengeségei a probléma-érzék hiányával magyarázhatók. Mikszáth Mácsik alakjában kitűnő típust ragadott meg: a magyar dzsentrit, »kit a modern világ szele készül megcsapni«. De Mikszáthot nem igazta igazán ez a probléma, s így a Nemzetes uraimék

nem lett igazán regény, megmaradt egymás mellé illesztett rajzok sokaságának.

Porzolt Kálmán bírálata (Irodalmi Szemle — Figyelő 1884. XVI. k. 153—157. old.) jobbára az előző kritikák gondolatait ismétli. A jellemrajz és a kompozíció hiányosságait hangsúlyozva megállapítja: »Itt az első regényében tűnik ki legjobban Mikszáthról... hogy hiányzik belőle a pszichológiai mélység.« Eltér a kritika az előző hírlatok értékelésétől, a mű alapvető mondanivalójának értelmezésében. Szerinte »a Nemzetes uraimék *parasztregény*, alakjai elparasztosodott kurtanemesek, kikben megvan a nagyravágyás, a büszkeség, a virtus, ami őseiknek tekintélyt adott, de őket már a kicsinyes viszonyok között csak nevetségessé teszi.«

A *Nemzetes uraimék* a korabeli kritika mérlegén könnyűnek találtatott. A regény megjelenése után szinte általánossá vált a vélemény: Mikszáth nem igazi regényírói tehetség. Hiányzik belőle a szerkeszteni-tudás, a probléma-érzék, a gondolati erő és a lélektani mélység. Ezt a kialakuló irodalmi közvéleményt híven tükrözi a kor egyik vezető kritikusaként módosuló véleménye Mikszáth írói egyéniségéről és a Nemzetes uraimékről. *Szana Tamás* egyike volt Mikszáth leglelkesebb híveinek. A *Nemzetben* írt fent ismertetett kritikájában értékelően foglalkozott még a Nemzetes uraimékkal is. 1884 májusában azonban már változott véleménye: »E művének már inkább csak a részletek szerencséje jutott — írja. — A fiatal elbeszélő ezúttal is pompásan rajzolt alakokkal népesíti be történetét, s ötletgazdagságával és aranyos kedélyével a szellem valóságos tűzijátékát rendez; de meséje nagyon vékony a regény terjedelméhez képest, s e mesének szülei is elvesznek a hosszas epizódok között« (MK Magyar Salon I. évf. 1. f. 1884. máj. 1. 65—70. old.). Egy évvel később pedig már kategorikusan jelenti ki: nem Mikszáth egyéniségére szabott műfaj a regény. »Alig van nála szubjektivebb író, egyénisége ott él, érez és gondolkodik minden művében, elannyira, hogy jó regényt írni csaknem a lehetetlenséggel határos, elannyira, hogy jó regényt írni csaknem a lehetetlenséggel határos, elannyira, hogy jó regényt írni csaknem a lehetetlenséggel határos, elannyira, hogy jó regényt írni csaknem a lehetetlenséggel határos, elannyira, hogy jó regényt írni csaknem a lehetetlenséggel határos.« (Újabb elbeszélők, Bp. 1889. 11—34. old.)

A regény megjelenése után kialakult kritikai közvélemény komolyan befolyásolhatta Mikszáthot is. Valószínűleg ennek is része volt benne, hogy a Nemzetes uraimék után hosszú időn át óvakodott

a regényírástól. Nagyobb lélegzetű, romantikus történelmi elbeszéléseket ír ugyan, de komolyabb igényű, társadalmi regényhez nem közdött hozzá. S valószínűleg ez a hűvös kritikai fogadtatás is szerepet játszott abban, hogy a Nemzetes uraimékat ő maga sem sorolta a sikerültebb írásai közé. A Jk. kötetei közé sem engedte besorolni, csak halála után a Hi.-ban jelent meg. (Rubinyi Mózes szóbeli közlése.)

A regény utóélete

Tolnai Lajos (MK — Képes Családi Lapok 1890. máj. 4. 18. sz. 294—295. old.) Mikszáth egyik legjellemzőbb írói erényeként említi, hogy »észreveszi az ügyefogyottakat, az elesettet, a homálybanlévőt, az üldözöttet; észreveszi a küzdőt és mindig azon törekszik, hogy ezeket kivége a nyomorúságból és felemelje egészen önmagához«. Erre említi példaként többek között a Nemzetes uraimékat. »Nagyerejű Mácsikjával azt a paraszt virtuskodást juttatja diadalra — írja —, mely annyira jellemzi a magyart; főképpen a hegyek közé szorult és magárahagyatott embert.« Ugyanakkor megjegyzi, hogy a regényhez Mikszáth »egynisége mintha nem volna elégséges, regényeiben mintha színei hamarabb halványulnának«.

Négyesy László (MK — Pallas Lexikon, 1896. 12. k. 662. old.) szerint a »Nemzetes uraimék inkább részleteiben megkapó, de későbbi regényei közt vannak erősebb szerkezetűek«. Ugyanezt a gondolatot ismétli meg egyik későbbi írásában is (MK — Ép. Sz. 1910. 142. k. 230. old.).

Vincze József (Mikszáth munkái Bp. 1900. 22. 25—28. old.) a regény művészi igazságát meg nem értve példának hozza a művet arra, hogy Mikszáth »a kiháló nemesség támogatását nemzeti köteleességgé teszi. A regény legfőbb művészi értékét Mácsik jellemének rajzában látja: »Valósággal drámai hős ez a kurtanemes a maga nagyzó gondolataival«. Szerinte a főhős összecsomlásában a regény »tulajdonképp befejezett már, amit még hozzáad az író, az a naturalista jellemző modornak terméke«.

Várdai Béla (MK 1910. 107—114. old.) méltatja először értékének megfelelően a regényt: a »legoriginálisabb magyar művek egyikének« tartja. Értékelésében túlzottan s a Nemzetes uraimék erényeként hangsúlyozza ugyan, hogy Mikszáthot »valami bánatos szeretet tölti el a pusztuló dzsentri iránt«, hogy »fájó részvétellel« beszél róla, »őőt sürgeti annak, ha még lehet, a megmentését is«. Ugyanakkor azonban helyesen veszi észre, hogy a könyv »a magyar kismemesség Don-Quijoteizmusának művészi maradandó becsű ábrázolása. . . A könyvnek . . . eredeti önmagában zárt világából egy komor alapgondolat bontakozik félreismerhetlen határozottsággal elő, melyet úgy fejezhetnénk ki, hogy a magyar dzsentri csak paródiája már ma a régi királyverő időknek, nagy ambícióival már csak a levegőbe épít, oktalan célokra fecsérel tömérdek becses erőt«. Kitűnőnek tartja Mácsik alakját: »Mikszáth legeredetibb humoros alakjai egyikét teremtette meg e hősben, kinek zordonsága megett érző

szív lakik, mint ahogy a diónak puha bele van a kemény héján túl, de a nagy hatalma nem engedi neki, hogy azt nyíltan mutassa... A túlzást ez alakon könnyű észrevenni, de a helyes ízlés tüstént felismeri, hogy a vonások telítése éppen az alapeszme kellő kifejezésére juttatása érdekében történt. A sikerült milió-rajzból Chalupka alakját és a zsánerjeleneteket (a falusi temetés, a pribolyi országút) méltatja. Kiemeli végül az előadásnak fölüenyos könnyedségét, mellyel azt mondhatni csak úgy játszik meséjével és alakjaival... Kapcsolatos ezzel Mikszáth előadásának az a sajátos búfája, mellyel alapjaiban szomorú helyzeteket, jeleneteket is valami elringató kedvességgel mesél el.

Kiss Ernő (MK Kolozsvár, 1910. 28. 48. 59. old.) a regény-író Mikszáth egyik jellegzetes tulajdonságának látja, hogy mind-egyik meséjének magva igen kicsinyes, majdnem adomaszerű, amit bonyodalmassá tenni igen bajos. Ezért az igazi bonyodalmat inkább az pótolja bennük, hogy a részleteket színezi ki s nyújtja el az író. Ezek között ugyan van összefüggés; de ez inkább esetleges és külső, csak ritkán épül fel lelki motívumokra. Még a Nemzetes uraimékban felcsillan ez, midőn az erős Mácsik legyőzi szerelmét és továbbbél a Laczkó-per hóbotjának. Am ez csak a mese második felében érezhető. Ettől kezdve nincs is egy fölös részlet sem a műben; holott előbb már kettő is volt olyan, aminek elnyújtása a szerkezet rovására történt. (Rékeyné temetése, meg a keresztelő Filcsik uramnál Chalupka fantazmagóriáival együtt.) A regény kiemelkedő jelenetének tartja Mácsik ébredő szerelmét Birike iránt.

Gyöngyösy László (MK 1911. 101. old.) véleménye szerint a regény »tulajdonképp nem egyéb rajzsorozatnál, amelynek lazuló szálai között hiába keresnénk egységes mesét.

Nagy Sándor (Mikszáth humora II. 1914. 389. old.) MK egyik »legrészletesebben rajzolt« hősének tartja Mácsikot, »ki a múlt nagyságán rágódik s létjogát nem a jövőre irányított munkával, hanem avult jogainak kiásásával akarja biztosítani. Természetesen a kor-szellem elsöpri, de mégis sajnáljuk, mint egy nagymúltú, történelmi osztály jobbsorsra érdemes képviselőjét.

Rubinyi Mózes (MK Bp. 1917. 43—44. old.) példaként említi a művet arra, hogyan módosulnak az író kezén a való életből vett figurák, hogyan nagyítja fel a költészet a hősök egyes vonásait. Mácsikot a Beszterce ostroma Pongrácz Istvánjához hasonló »bizarr, képzelgő lelkű« Mikszáth-alakok sajátos csoportjába sorozza.

Császár Elemér (A magyar regény története, Bp. 1922. 311. old.) szerint a Nemzetes uraimék nem igazi regény »csak sokszorosan nagyított rajz.

Herczeg Ferenc (MK emlékezete Bp. 1928. 16. old.) Mácsik figuráját emeli ki. »Mácsik kb. olyan tragikomikus züllésben mutatja a kis dzsentrit, mint Cervantes Don Quijote-ja a kalandos lovagok rendjét.« Hangsúlyozza, hogy ha igaz is a korabeli kritika véleménye s a regény meséje valóban vézna és terjengős, a részletek szépsége kárpótól minden kerülőért.

Schöpflin Aladár (MK Bp. 1941. 77. old.) szerint az író messze áll még a Nemzetes uraimék írásakor a regényformától. «Az egész kis könyv voltaképpen egy kötetnyire kinyújtott rajz, igazán jók csak azok a részek benne, amelyek magukban is önálló rajzok lehetnének.» Felhívja a figyelmet rá, hogy a Nemzetes uraimék témájában ott dereng már a későbbi Mikszáth regények témaadása: «Egy emberbe, vagy egy családba beleveszi magát egy rögeszme, ez után szalad, s ebből lesz a regény.»

Kráhl Vilmos (Mikszáth a jogász Bp. 1941. 37—44, 57—58, 102—137. old.) Mikszáth egyik legkiválóbb művének tartja a regényt. A «mély jórészt, s lélekrajzot» értékeli elsősorban benne. Mikszáthnak sikerült főhősében tipikus jellemet alkotnia: megrajzolta az erőszakoskodó, nagyravágyó kismemes típusát. Értékeli a szerencsés témaválasztást. «Az 1848 előtti jog-életünkben az ilyen ősi örökséget tárgyazó néha nemzedékeken keresztül folyó nagy perek gyakoriak voltak... Az 1852. nov. 29-i ősiségi pátens kimondta, hogy ilyen perek többé nem indíthatók. Az 1848 előtti idők korrajzához azonban hozzátartoztak nemesak mint igazságszolgáltatási jelenség, hanem mint... az akkori magyar nemesség lelki mozgatója, amely jórészt ősi jussok visszaszerzése iránti perekben élte ki aktivitását.» Különösen érdekesek Kráhl tanulmányában a regény jogi vonatkozásait tárgyaló részek. Kiténik belőlük, mennyire művelt és képzett jogász volt Mikszáth Kálmán.

Várkonyi Nándor (Az újabb magyar irodalom Pécs, 1942. 68—71. old.) nyomtatékosan méltatja a főhős jellemrajzát: «Mácsik, a nagyerejű ez a falu mértékére szabott paraszti Napóleon, akit roppant tettekésség és beteges becsvágy hajszol, kicsinyességében és nagyságában egyformán bámulatos gazdagsággal rajzolt alak, s tetőfokát jelenti MK emberábrázoló képességének.»

Sötér István (MK és a „Beszterce ostroma.” — MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei II. k. 1952. 297. old.; újabb kiadás: Romantika és realizmus Bp. 1956. 557—558. old.) szerint MK még azt az ábrándot táplálja ebben a regényében, hogy regenerálni lehet valamiképp a reformkor vezető osztályát: a nemességet. Mácsik alakjában ezt az ábrándját testesíti meg. A kiegyezéskori nemesség elé példaként állítja Mácsik és Laczkó Gábor alakját. „Ugyanakkor azonban a példaképül felidézett hősből — mégsem tud igazi hőst formálni, hanem legfeljebb csak egy megható, becsületes, sőt végül szánalmas álmodozót”. Kénytelen kimondani róla a bírálatot. E bírálat mögül azonban tekintete Mácsikban a jellem, a szív nagy erőnyeit kutatja. „Mácsik ábrázolásában — összegzi véleményét Sötér — Mikszáth művészetének olyan sajátossága mutatkozik meg, mely többi művére is... rányomja bélyegét — mégpedig az ábrázolásnak színváltó, összetett, bírálat és együttérzés, humor és szeretet, vád és védelem közt villódzó kettősége. Mikszáth ábrázolásmódja nem egyértelmű: többnyire egymással ellentétes elemek keverednek benne. Ez az ábrázolásmód Mikszáth realizmusának korlátozott-ságáról tanúskodik.”

Király István (MK Bp. 1952. 74—77, 116. old.) Mikszáth első nagyobb szabású kritikai realista alkotásának tartja a regényt. Szembefordulás ez a mű a nemesi világot eszményítő Jókai-féle romantikával. Mikszáth humora — ellentétben romantikus elbeszölésöknek melleg, együttérző líraiságával — itt már szatirikus elemekkel színeződik. Az író megtalálta a bírálat hangját. Az úri-nemesi világ romantikus pózokban tetszelgő önelégültségét bomlasztotta a regény művészi igazsága. Mácsik kitűnően megrajzolt Don-Quijote-i típusa figyelmeztetőn hirdette a bomló nemesi osztály felé: meddő és értéktelen az a lelki erő, amely nem nagy és nemes célok szolgálatában ég el. Az író t számos érzelmi, világnézeti kapocs kötötte még akkor a hajdani nemességhez. Bíráló hangja túl sok ellentmondással volt még lefogva ahhoz, hogy hosszabb lélegzetű alkotásra fusson belőle. A szatíra olykor együttérzésnek ad helyet. Innen ered a regény művészi, szerkezeti egyenetlensége, belső tartalmi ellentmondásossága.

Mészáros István (Szatíra és valóság Bp. 1955. 118—119. old.) példaként hozza a művet arra, hogyan törik meg a reális pozitív eszmény, a kor valóságának áttekintését biztosító magasabbrendű haladóbb nézőpont hiánya miatt a szatirikus kíméletlenség, s így maga a szatíra is. »Az egész művet Mikszáth hatalmas birkózása jellemzi saját illúziójával a Mácsik képviselte osztály történelmi hivatását illetően. Ott emelkedik a regény legmagasabbra, ahol kíméletlenül szembefordul ezzel az illúzióval: a tehetetlenül, de elkerülhetetlenül előregedő Mácsik rajzában. A mikor a mű végén a szabadságharc jelenetben megegyeszer ifjú vért buzogtat hősnének ereiben... akkor becsületesen bevallani kényszerül, hogy... nem volt képes illúziójának kíméletlenül megadni a végső döfést.«

I. FÜGGELÉK

AZ APÁM ISMERŐSEI CÍMŰ REGÉNY VÁLTOZATAI

I.

MIKOR UTOLSÓ FÖLDESURUNK A DESZKÁN FEKÜDT

M. MK: *Az igazi humoristák* — Cikkek a magyar nép humoráról — c. kötetében (Bp. 1879. Grimm Gusztáv kiad. 85—89. old.), »A mi falunk« c. ciklus III. sz. darabja.

A hasonló című újabb kiadásokra nézve ld. a *Falunk véneinek édes visszaemlékezése* c. cikk jegyzeteit. (Krk. I. k. 299. old.)

1879 óta csak ezúttal jelenik meg újból.

Ez az elb.-vázlat az *Egy homályos történet (Homályos ügy)* és *Az apám ismerősei* »bűnügyi« rejtélyének legelső (1875 előtti) megfogalmazása. Mint ilyen annál figyelemreméltóbb, mert míg az

elb.-nek egyetlen méltatója, *Rubinyi Mózes*, e történet «lélményváltata» csak «valószínűnek» tartja, *mintha* egy megtörtént esetről írta MK : addig e vázlat címe, alcíme, szubjektív hangú előadása, és az írónak e témához való kitartó ragaszkodása nyomtatékosan hangsúlyozza, hogy MK valójában egy környékbeli eseményt örökölt meg. A MK-irodalom eddig kísérletet sem tett ez elb. tárgy történeti megvilágítására.

Mindenesetre figyelemre méltó, hogy MK — valahányszor csak elővette e témáját — a rejtélyes körülmények között meghalt fiatal gróftól mindig más és másképpen nevezte : Szent-Illyéni Pál, Perzse László, Teléry László. Viszont e nevek közül a legelső, a Szent-Illyéni név többször is előfordul fiatalkori írásaiban . . .

Az 1879-i közlés két értelemzavaró sajtóhibáját kijavítottuk :
230 : 6 sor : *Ennek a verése megállt, az még továbbra is méri az időt.* (1879. hibásan : *Annak a verése megállt, ez még továbbra is méri az időt.*)

II.

HOMÁLYOS ÜGY

M.I. *Othlon.* (Szerk. Závodszy [Széchy] Károly) 1875. (II. évf. 4. köt.) *Egy homályos történet* címmel. (E folyóiratszám ma egyetlen fővárosi nagykönyvtárunkban sem található!)

II. *Mulattató*, a Magyar Néplap társlapja. (Mindkettőt szerk. Mikszáth Kálmán.) 1875. (VII. évf.) *Egy homályos történet. Elbeszélés* címmel. A tárcarovatban, öt folytatásban, az alábbi részletezés szerint : (Minden egyes folytatás végén feltüntetve, hogy e közleményt a lap *«Othlon»-ból* vette át!)

1. november 13. (46. sz. 181—183. old.) : A Bevezetés és I. fejezet végig.
2. november 20. (47. sz. 186—188. old.) : A II. fej. végig.
3. november 27. (48. sz. 189—192. old.) : A III. fej. végig.
4. december 4. (49. sz. 193—196. old.) : A IV. fej. végig.
5. december 11. (50. sz. 198—200. old.) A Befejezés végig.

Kötetkiadások :

III. MK : *Kavicsok*. Elbeszélések. Kiadja a Petöfi-Társ. (Bp. 1883. Aigner Lajos kiad.) 83—138. old. *Egy homályos történet* címmel. Rubinyi Mózes Mikszáth-bibliográfiája szerint (99. old.) »A *Kavicsok* c. kötetből nincsen főlvéve a Jubileumi Kiadásba : Brigli Jim »érdekes esete« és A szerző utószava, a *többi föl van véve.*« — Árnde a szóbanlevő novella (Egy homályos történet, vagy újabb címén : Homályos ügy) mind a *Jk*-ből, mind a *Hi*-ből kimaradt.

IV. MK : *Két elbeszélés. Homályos ügy. A tábornaszernagy halála.* Bp. [1898.] Lampel R. kiad. Magyar Könyvtár 81. sz., 3—42. old. (Itt először *Homályos ügy* címmel.) Kötetünkben ennek a szöveget adjuk.

Szövegváltozatok

MK az elb.-t első kiadásakor (Kavicsolt, 1883) jelentősen átdolgozta. Második átdolgozása, a végleges szöveg (Magyar Könyvtár, 1898) már csak negyedannyi újabb változtatást mutat.

Cím: *Homályos ügy.* (1875: *Egy homályos történet.* — *Elbeszélés* 1883: *Egy homályos történet.*)

235—237. old.: Az I. fejezetig terjedő rész 1875: *Bevezetés* címmel.

A fejezetek jelzése 1875, 1883: *Első, Második, Harmadik, Negyedik fejezet* és *Befejezés.* 1898. és Krk: a fejezetek jelzése római számokkal; a *Befejezés* c. fejezetből lett az V. fejezet.

Oldal sor

- 236 : 7 a sötétségben is (1875 : a sötétségbe is)
 „ 27 Azután (1875, 1883 : Aztán)
 „ 29-31 a népköltészet szerelmi postásai, kik megviszik a parasztleányok és leányok édes üzenetét távoli országba, s kezére szállnak annak, akihez küldettek (1875 : a népköltészet szerelmi postása, ki megviszi parasztleányok és leányok édes üzenetét távoli országba, s kezére száll annak, akihez küldetett)
- 237 : 1 okvetetlen (1875, 1883 : okvetlen)
 1 itt is aláfördította (1883, 1898. hibásan : itt aláfördította)
 13 kerekedék (1875 : kerekedik)
 17 a templom falához. (1875. hibásan : a templomot falához)
 22 oroszlán (1875 : oroszlány)
 32 egyetlenegy (1875 : egyetlen)
 33 túlhangozná (1875 : túlhangzaná)
 36 a hatalmas gróf! (1875 : a hatalmas gróf! a hatalmas gróf!..)
- 238 : 1 gyászszőnyeggel (1875 : gyászszőnyegekkkel)
 4 meggörmövedve (1883, 1898. sajtóhibával: megszőrnövedve)
 5 vonásai most még ridegebbek, összevont szemöldei most még parancsolóbbak. (1875 : vonásai most még parancsolóbbak.)
 13 állíttaték meg. (Mindegyik szövegben hibásan : állíttatik meg.) Javítottuk!
 23 — Elejéről, barátom, egészen az elejéről... Jegyző úr... (1875 : — Elejéről... Jegyző úr...)
- „ 38 folyó hó 6-án (1883, 1898 : folyó 6-án)
- 239 : 14 kegyelmes úr, de a 16. sorban és egyebütt: *ömlétsága.* Mindenik kiadásban így, ezzel a vegyes címhasználatlaltal.
- 240 : 20 ... ad kifejezést, doktor. *A csomó oldózik, doktor.* De én mégis... (1875 : ... ad kifejezést, doktor. De én mégis...)
- „ 29 komplikált (1875 : konplikált)
- „ 32 az üvegtáblán (1875 : az ablaktáblán)
- 241 : 7 apósa rétjén (1875 : az apósa rétjén)
 20 szaladt el (1893, 1898 : szalad el)
 29 jámbor arcát (1875 : röhögő arcát)

- Oldal Sor
- 242 2 *a magyar talajba* (1875: magyar talajba)
 19 veszekedve az ... orvosra. (Szokatlan kifejezés, de mind-
 egyik szövegben így van.)
- „ 30 *a puskáját* (1875: puskáját)
- 243: 10 *dupla csővel* (1875: dupla *vascsővel*)
- „ 16 *hasonlóan* (1875: hasonlóan)
- 244 3 Tichborne (Mindenik kiadásban hibásan: *Tischborne*)
 Javítottuk!
 13 *kegyetlen ember volt, soha senki sem szerette*, soha senki
 sem mosolygott rá (1875: kegyetlen ember volt, soha
 senki sem mosolygott rá)
- 245: 14 *a leányomat* (1875: *a saját leányomat*)
 „ 18 *atyja vagyok* (1875: *anya vagyok*)
 „ 37 *hömpölyögnek odább-odább.* (1875: *hömpölyögnek odább.*)
- 246: 30-31 *hogy megtudja, hogy* (1875, 1883: *hogy megtudja, mi-
 szerint*)
- 247 8 — *De ez az* (1875, 1883: — *De ezen*)
 „ 15 *a kocsiról is egyre* (1875: *a kocsiról egyre*)
- 248: 2 *megcsiklándozta* (1875: *megcsiklándozta*)
 „ 16 *megfenyegette ujjáival* (1875: *megfenyegette pincny ujjáival*)
 „ 27 *olyan átutazó perszónának* (1875, 1883: *olyan átutazó
 ártatlan perszónának*)
 28 *ha akarom — gondolat, ha akarom — füst* (1875: *ha aka-
 rom — gondolat, ha akarom — köd, ha akarom — füst*)
 36 *kiszimatolni. Egész jogosan bocsátkozhatunk hát Éva kis-
 asszony ...* (1875, 1883: *kiszimatolni, egész jogosan bocsát-
 kozhatunk Éva kisasszony ...*)
- 250: 22 *akik megértik, akik legjobban tudják*, de nem beszélnek ki ...
 (1875: *akik megértik, de nem beszélnek ki ...*)
- 252: 2 *könyörgöm*, (1898: *könyörgök*),
 „ 24 *azt a kérelmét* (1875, 1883: *azon kérelmét*)
- 253: 2 *érlelődött meg* (1875, 1883: *érlelődék meg*)
 „ 20 *másnap találkoztam vele* (1875, 1883: *másnap reggel talál-
 koztam vele*)
 26 *László gróf* (1875: *László*)
- 254: 13 *férfias alak, szelíd kék szemekkel*, *sugár termettel* (1875:
férfias alak, sugár bajszal, sugár termettel)
 32 *hulló test tompa zuhanása* (1875: *hulló test zuhanása*)
 37 *abban a hitben, hogy éj van* (1875, 1883: *azon hitben,
 miszerint éj van*)
- 255: 4 *Szirupka* (1875: *Dr. Szirupka*)
- 256: 3 *Őn mindig ellenségem volt, halálos ellenségem.* (1875: *Őn
 mindig halálos ellenségem volt.*)
 „ 24 — *Bizonyára, bizonyára*, (1875: — *Bizonyára.*)
- 257: 8 *távoztam* (1875, 1883: *távozik*)
 „ 13 *nyilatkozatot tett* (1875, 1883: *nyilatkozatot tén*)
 „ 28 *midőn visszautasították* (1875, 1883: *midőn visszautasítva
 lón*)

Oldal Sor

- 258 : 17 ki tudja azokat színezni, pokoli terveket kohol (1875 : ki tudja azokat színezni, a féltékenység merész bűnszerző, ki pokoli terveket kohol)
- 26 Egy ördögi démon fülembe súgta (1875 : . . . fülembe zúgta ; 1898 : Egy ördögi démon súgta) Az 1883. évi szöveget fogadtuk el ; Az apám ismerősei-ben is így van!
- 259 : 9 *címterem*be (1875 : *címterem*be)
- „ 13 *attól a gondolattól* (1875, 1883 : *azon gondolattól*)
- „ 30 azt mondta (1875, 1883 : azt mondá)
- „ 35 »Nem bírnám *elfeledni* (1898. hibásan : »Nem bírnám *elfogadni*)
- 260 : 2 legtávolabb lesz ő a föld alatt. (1898 : legtávolabb lesz a föld alatt)
- 6 a *tölténytáskából*, (1875, 1883 : hibásan : a *tölténytáska*,)
- 260 : 10 célba vettem *öt* fegyveremmel. (1898 : célba vettem fegyveremmel.) Az 1875. és 1883. évi szöveget fogadtuk el ; Az apám ismerősei-ben is így van!
- 29 *katarcellit* (1875, 1883 : *katarcellit*, 1898 : *katarcellit* [!]) Javítottuk *Az apám ismerősei* hasonló szövege nyomán!
- 262 21 Fogassa meg (1875 : Fogja meg)
- „ 26 — *Az a golyó* (1875 : — *Azon golyó*)
- 264 : 4 *a* szavainak (1875 : *ezen* szavainak) 1883 : *e* szavainak)
- 10 — Hm! Átkozott *éles*, *éles* . . . (1875, 1883 : — Hm Átkozott *éles* . . .)
- „ 17 *feltálatom* (1898. hibásan : *feltáldlom*)
- 265 : 27 *Az a tény* (1875, 1883 : *Azon tény*)
- 30 *összerepesztve* talált (1875 : *összerepesztett állapotban* talált)
- 33 *Az ön örülettel* (1875, 1883 : *Ön örülettel*)
- 38 ha elég bizonyítékot sikerül szerezni (1875. hibásan : ha elég bizonyítékot *nem* sikerül szerezni)
- 266 : 16 A szögletekből (1898. hibásan : A szögletből)
- 24 megérte *azt a* (1875, 1883 : megérte *azon*)
- 30 az első lapon egy nevet, elől-hátul ilyenforma sorokkal (1875, 1883 : az első lapon egy nevet, *egy szeméinek nagyon-nagyon ismerős, százszor odaálmódott nevet*, elől-hátul ilyenforma sorokkal)
- 31 »Ezen meg ezen *miniszterem* előterjesztésére . . . (1898. hibásan : »Ezen meg ezen *miniszterium* előterjesztésére . . .)
- 32 *stb.* (1875 : *sat.*)
- 37 »még *nincsen* rendjelt (1875 : »még *sincsen* rendjelt)
- 38 mintha *visszafelelné* (1883, 1898 : mintha *visszajelelné*)

*

A tárgyi magyarázatokat ld. *Az apám ismerősei* jegyzetei közt. Csupán a *Homályos ügy* szövegében szerepel : 245, 246, 250. old. : *Eveline* — Ez a név éppúgy Jókai hatására vall, mint az Alphonsine név A batyus zsidó lánya o. elbeszélésben

- (ld. Krk. 1. köt. 270. old.). Jókai Fekete gyémántok o. regényének (1870) hősnője is Evelin (Evila).
249. old. 37. sor: *Családi Kör* — szépirodalmi és divatlap, 1860—1880; szerk. Emilia (Szegfy Mórné Kanya Emilia).
251. old. 32. sor: *keble sebesen dobogott, melle zihált* — MK szokatlan szóhasználata: *kebel* — *szív* jelentéssel
255. old. 4. sor: *»quart-bélát» mondott »adubán»* — A quart-béla aduból a kalásberben (alsósban) szerepel. Azt jelenti, hogy a játékos kezében van az aduból a »béla«, (azaz: felső, király) s még két szomszédos lap (azaz vagy tízes-alsó, vagy alsó és ász (quart = négy egymást követő lap, pl. alsó-felső-király-ász)

Irodalom

Várdai Béla (1910) MK pályakezdetéről szólva (63. old.) utal az *Egy homályos történet* c. elb.-re is. Ebben — úgymond — »megpróbálja már a komoly történetnek derűs, humoros részletekkel való vegyítését is.« Rámutat a *Talpig ember* c. elbeszéléssel való közös lélektani motívumára: mindkettőnek hőstét önvád gyöttri, melynek alaptalansága csak utólag derül ki.

Rubinyi Mózes (1917) *A vármegye rókája* c. kötet (Hi. 18. köt.) Jegyzetei közt említi (276—277. old.). *Az apám ismerősei* c. regényben — úgymond — »A nyolcadik fejezettől kezdve egy nagy bűnügy története következik. Ezzel is többször foglalkozott a költő pályáján. Már előbb, még 1875-ben *Egy homályos történet* címmel elbeszélést írt a Magyar Néplapban...« (Az »Otthon«-beli közléséről nem szól.) Megjegyzi, hogy ezt az elb.-ét utóbb »Kavicsok« c. kötetében is kiadta, majd úgy véli, hogy: »Ezt nyomatták le újra változatlanul a Magyar Könyvtárban (81. sz. Két elbeszélés) *Homályos ügy* címmel.« — A szövegváltozatok jegyzéke arról tanúskodik, hogy a Magyar Könyvtárban némi változtatásokkal nyomatták le újra a »Kavicsok«-ban megjelent szöveget.

Kráhl Vilmos »Mikszáth, a jogász« o. munkájában (Bp. 1941: 45, 131—132, 139—140) a *Homályos ügyet* mint MK „büntető tárgyú” elbeszéléseinek egyikét vizsgálja. Az elbeszélésnek két alakját elemzi: a vizsgálóbíróét és az ügyvédét. Rámutat arra, hogy Kléner ügyész és *A Krúdy Kálmán csínytetései* c. kisregény (Jk 11. k.) Szpevák nevű vizsgálóbírája „ugyanazon a tőn termett”. Mindketten „praeformált meggyőződés alapján, tárgyilagosságra való törekvés nélkül vezetik a vizsgálatot, nem a nyomozati adatok szintetikus összegezéséből alakítva maguknak véleményt, hanem a terhelő mozzanatokot kiélezve és az ellentétes irányba mutató adatokat elsekélyesítve, a felderített anyagot a saját praeformált álláspontjuk szubjektív igazolása iránvában csoportosítják. Ennek a vizsgálóbíró-típusnak egy másik jellemvonása az ügynek lehető felfűvése 'cause célébre'-ré, attól az önző gondolattól vezetettve, amelyet legáltalában 'hivatali stréberség'-nek lehet nevezni”. MK mindkét vizsgálóbíró-alakja „Bach-korszakbeli termék”. Ezzel a „stréber jellemű vizsgálóbíróval”

állítja szembe Kráhl Vilmos az elbeszélés „puritán jellemű védő-ügyvédjét”: Pintér Lajost. De minthogy a mű keletkezésének és kiadásainak időpontját illetően teljesen tájékozatlan: a védőügyvéd jellemének kialakulására vonatkozó fejtegetései elhibáztak.

II. FÜGGELÉK

A NEMZETES URAIMÉK CÍMŰ REGÉNY VÁLTOZATAI

TÁJÉKOZTATÓ BEVEZETÉS

Mikszáth Kálmán itt közölt három írását (*Domine Chalupka; Rajzok a régi vármegyéből; A mi hőseink*) tematika és szövegszerű egyezések kapcsolják egybe a *Nemzetes uraimék*kal. Többé-kevésbé szoros összefüggésben vannak ezek az elbeszélések Mikszáthnak még a következő műveivel: *Az apám ismerősei* (Krk. 2. k.), *Jasztrabék pusztulása* (Jk. 15. k. 108—120. old.). A palócföldi »nemzetes uraiméknak« életéből meríti anyagát ezeknek a műveknek mindegyike. Nemcsak motívumok s szereplő személyek azonosak bennük, hanem szövegrészek is. Mikszáth egyes szakaszokat csekély stílári és tartalmi módosítással maradéktalanul átvitt egyik írásából a másikba. A szövegszerű egyezésekre itt bevezetőben külön utalunk:

1. Chalupka alakja, Chalupka jellemzése: *Domine Chalupka* 269—274. old.; *Rajzok a régi vármegyéből* 295—299. old.; *Nemzetes uraimék* 93—94. és 114—116. old.

2. Az elbeszélések színhelyét jelentő községnek (hol Majornok, hol Priboly néven) a leírása: *Rajzok a régi vármegyéből* 288. old.; *A mi hőseink* 311. old.; *Nemzetes uraimék* 99. old.

3. A »leghitványabb faluról« szóló anekdoták: *Az apám ismerősei* Krk. 2. k. 23—24. old.; *Rajzok a régi vármegyéből* 288—291. old.; *A mi hőseink* 311—313. old.; *Nemzetes uraimék*, MN változat, *Jegyzetek* 353. old. (Vö. Az igazi humoristák *Hi.* 2. k. 53. old. és *Krk.* 2. k. *Jegyzetek* 332. old.)

4. A híres csendbiztos (hol Bornemissza István, hol Gerge István néven) alakja és tettei: *Az apám ismerősei* id. h. 7—19. old., *Jasztrabék pusztulása* id. h. 108—120. old., *Rajzok a régi vármegyéből* 277—287. old. (Vö. Rubinyi Mózes *Jegyzetei a Hi.* 18. kötetéhez 276—277. old.; *Bisztray Gyula* *Jegyzeteit* *Krk.* 2. kötetéhez 327 old.)

5. Az öreg Majgó vallatása: *Az apám ismerősei* id. h. 20—22. old., *Rajzok a régi vármegyéből* 293—295. old., *A mi hőseink* 315—317. old., *A hosszú életűek* *Jk.* 29. k. 47—49. old. (Vö. Rubinyi Mózes id. h. 276—277. old., *Bisztray Gyula* id. h. 333—334. old.)

6. Gracza, illetve Mácsik elindulása a 48-as harcokba: *A mi hőseink* 305—310. old., *Nemzetes uraimék* 186—190. és 211—215. old.

Ezek a szövegszerű egyezések s a nagyszámú egyéb (helyszin, személy, motívum és típus) azonoságok arra utalnak, hogy az említett

művek egyazon írói terv részei. A gyermekkorából, a maga legszűkebb nemesi-kisnemesi környezetéből hozott élményanyagot akarta feldolgozni bennük az író. A megvalósulás egyes szakaszai jellemző fényt vetnek Mikszáth művészi fejlődésére. A regényszerű feldolgozások: Az apám ismerősei (1878), Rajzok a régi vármegyéből (1881), A mi hőseink (1882) s a Nemzetes uraimék (1883) azonos élményanyag formálódásán át jelzik az író útját a jókais romantikától a kritikai realizmus felé.

I.

DOMINE CHALUPKA

- M. I. *Szegedi Napló* (szerk. Enyedy Lukács) 1881. márc. 6. (53. sz. 2—3. old. a tárca rovatban. Névjelzés: M. K.
 II. MK: *Elkallódott írások*. Bp. 1936. MK Emlékbizottság. 10—15. l.
 Az 1881-i közlés két értelemzavaró sajtóhibáját kijavítottuk: 271: 9 módosított alakban (1881: modorított alakban) 273: 6 részszolgált (1881: átszolgált)
 Rávonatkozó jegyzeteket ld. a *Nemzetes Uraiméknál*.

II.

RAJZOK A RÉGI VÁRMEGYÉBŐL

- M. *Pesti Hírlap*. (Felelős szerk.: Kenedi Géza) 1881. (II. évf.) a tárcarovatban hat folytatásban a következő részletezés szerint:
 1. 1881. jún. 22. (170. sz.) I. fejezet.
 2. jún. 23. (171. sz.) II. fejezet elejétől ugyanazon fejezet »Gerge ügycs rendszere« kezd. szakaszáig.
 3. jún. 24. (172. sz.) Eml. szakasztól a III. fejezet »Ezalatt a csendbiztos és foglya« kezd. szakaszáig.
 4. jún. 25. (173. sz.) Eml. bekezdéstől ua. fejezet »Otthon azonban nyílt villongások« kezd. szakaszáig.
 5. jún. 26. (174. sz.) Eml. bekezdéstől IV. fejezet »Az első nap megreperálta« kezd. szakaszáig.
 6. jún. 27. (175. sz.) Eml. bekezdéstől végig.
 Kötetben most először.

Szöveg

Oldal Sor

- 379: 5 Különben nem is (PH hibásan: Különösen nem is) — Javítottuk a *Jasztobák pusztulása* azonos szövege nyomán.
 7 a Gerge uram (PH hibásan: a Bornemissza uram) — MK korábbi írásaiban Bornemisszának nevezte Gergét, s itt elmulasztotta a név korrigálását.

- 282 : 8 míg itt a nemes vármegye a sarkadban (PH hibásan : míg a nemes vármegye a sarkadban) — Javítottuk *Az apám ismerősei* azonos szövege nyomán.
 12 komisszárus (PH hibásan nem a népies alak : komiszárius). — Javítottuk *Az apám ismerősei* azonos szövege nyomán.
- 284 : 18 bacsa (PH hibásan : bácsi) — Javítottuk *Az apám ismerősei* hasonló szövege nyomán.
- 289 : 15 Majornok (PH : Kapornok) — Írói elírás : előzőleg is s utána is mindig Majornok néven említi a községet.
- 290 : 23 villongások tárgya ez (PH : villongások tárgya) — Javítottuk *A mi hőseink* hasonló szövege nyomán.
- 293 : 5 Még akkor (PH hibásan : Meg akkor)
- 295 : 21-22 Hát már elmúlt volna (PH hibásan : Ha már elmúlt volna)
- 298 : 7 Fiak (PH hibásan : Csak)
- 298 : 9 De meg mivé lennének (PH hibásan : De még mivé lennének)
- 299 : 10 még emlegetik (PH hibásan : megemlegetik)

Tárgyi magyarázatok

Oldal	Sor	
		Egyrészüket ld. <i>Az apám ismerősei</i> és a <i>Nemzetes uraimék</i> jegyzetei közt.
277 :	21	<i>Reviczky Adám</i> (1786—1862) említése itt, a XVIII. század végén, a Martinovics féle mozgalom bukása táján játszódó elbeszélésben anakronizmus. MK a XIX. század első felében ill. ötvenes éveiben játszódó <i>Az apám ismerősei</i> s a <i>Jasztarbék pusztulása</i> szövegét felhasználva szerkesztette meg elbeszélését. A cselekményt azonban más időpontra helyezte. De az ebből következő változtatásokat nem hajtotta mindenütt végre. Így jött létre ez az időrendi zavar.
280 :	30	A napóleoni hadjáratok említése szintén anakronizmus.
288 :	36	»a fiatal Szentillényi lesz alispánné» — A <i>Nemzetes uraimék</i> egyik központi cselekmény-motívumának (Laczkó Gábor neveltetésének) előzője. — A Szentillényi nevet ld. még <i>Mikor utolsó földesurunk a deszkán fektüdt.</i>
292 :	16	»a királyné szoknyája» — vö. A jó palócokban <i>A királyné szoknyája</i> c. elbeszélést (Jk. 15. k. 194—202. old.)
	18	»Maradhatós tekintetes uram, maradhatós» stb. — A sajátos palóc észjárás jellemzésére említi Mikszáth ezeket a kifejezéseket <i>A palócok</i> c. cikkében. (Hi. 2. k. 98. old.)
300 :	11	<i>Martinovics.</i> — A Martinovics-féle forradalmi mozgalom beszövése egy Nógrád megyei kisnemes történetébe nincs minden történelmi alap nélkül. Nógrád megyében Romhányon volt nevelő a mozgalom egyik vezető alakja, Óz Pál. A hagyomány szerint Óz Pálon kívül a nógrádi nemesek közül ketten is tagjai voltak még Martinovics társaságának : Ambrózy Gábor (börtönben halt meg) s Darvas Ferenc a megye egykori alispánja.

Irodalom

Rubinyi Mózes említi *Az apám ismerősei* jegyzeteinél a motívum-egyezőseket tárgyalva (Hi. 18. k. 276. old.). Vö. *Bisztray Gyula* jegyzeteit *Az apám ismerősei*hez.

III.

A MI HŐSEINK

M. *Regényvilág*. Magyar családi regénytár a művelt közönség számára. (Felelős szerk.: Révai Mór) 1882. (III. évf.) »Elbeszélés« műfaji megjelöléssel, Dörre Tivadar négy rajzával, három folytatásban az alábbi részletezés szerint:

1. 1. füzet 5—7. old. Elejétől »Vigan, könnyedén pattant fel« kezd. szakaszig
 2. 2. füzet 25—27. old. Eml. bekezdéstől a II. fejezet »Csiry olfordítá fejét« kezd. szakaszáig
 3. 3. füzet 43—46. old. Eml. bekezdéstől végig.
- Kötetben először itt.

Források

Gracza Antal és Záhony István a 48-as forradalom valóban élő szereplői voltak. Gracza Antal (1823—1849) Hont megyei nemesi családból származott, a bozóki járás szolgabírája volt. 48—49-ben mint nemzetőr kapitány lovasgerilla csapatot szervezett barátjával, Záhony István dacsólami kántortanítóval együtt. Kettőjük barátsága a Selmebányán együtt töltött iskolai évekből ered. Gracza és Záhony portyázó lovascsapatukkal részt vettek a komáromi, nagysarlói, szélaknai, váci, losonci ütközetben. A forradalom bukása után egy ideig Madách Imrénél rejtőztek Cseesztvén. Törökországba akartak kijutni. De Szeged környékén a mérgesi határban kirabolták és meggyilkolták őket. A bűntényt Ráday gróf derítette fel szegedi kormánybiztossága idején (Vö. Brankovics György: A mi hőseink Bp. 1883. és Gracza György: A magyar szabadságharc története 5. k. 967—968. old.).

Mikszáth a történelmi tényekkel meglehetősen szabadon bánt. Gracza és Záhony fiatal emberek voltak. Mikszáth elbeszélésében már jócskán elhaladt felettük az idő: Gracza egyik fülére süket, Záhony pedig a fél szemére vak. Gracza Antal jómódú nemesi családból származott, Mikszáth elparasztosodott kurtanemesnek rajzolja; parasztosabbá, vaskosabbá formálta mindkét hős alakját. Nem a valóságos Graczt és Záhonyt mintázta az író, hanem a népdalokban, a palóc népi hagyományokban élő másukat. (Gracza és Záhony alakját, mint a népdalok hőseit, más műveiben is említi Mikszáth. Vö. Az a fekete folt Jk. 15. k. 52. old., A palócokról Hi. 2. k. 96. old.)

A *mi hőseink* megjelenése után a Gracza-család egyik élő tagja, özv. Kultsárné Gracza Anna tiltakozott a Mikszáth megrajzolta kép ellen. Az ő biztatására egy szintén Nógrád megyei szár-

mazású író, Brankovics György újból megírta Gracza és Záhony történetét (Brankovics György: A mi hőseink Bp. 1883. Wodianer, 92 old.). Brankovics könyve bevezetőjében közölte Gracza Anna hozzáírt levelét. Erdemes idézni a levél egyes részleteit. Adalék rá: milyen volt Mikszáth viszonya saját osztályához, a korabeli nemességhez.

»Nemzete ellen vétkezik — írja Gracza Anna —, ki népének csak árnyoldalait, csak hibáit és bűneit találja fel a nagyvilág asztalára; aki az eszmét, melyért a nemzet lelkesül, kipellengérezi; a hőseket, kik az eszméért elvértettek, nevetség tárgyává teszi s törpékké gyúrja...» Ebben a »nemzetellenes« bűnben marasztalja el a levél írója azokat »a tudósokat és írókat, kik a legújabb időben, hogy feltűnhessenek, nekiesnek a síroknak, felhányják azt a hantot, melynek minden rögéhez egy-egy hőstett, múltunk egy-egy diosósége ragadt, s a sírokból kivonszolják a szabadság vértanúit, történetünk nagyjait, s odaállítják őket... a nevetségesség piacára. Sancho Pansákat, Falstaffokat s legjobb esetben Dózsákat faragnak azok emlékéből, kiket elődeink tiszteltek, imádtak...»

T. Uram! Ön bizonyára olvasta Mikszáth Kálmánnak A mi hőseink c. elbeszélését; Önnek birtokában vannak a Gracza és Záhony történetére vonatkozó összes adatok. Ön tehát legjobban meg fogja ítélni, mily sok kíméletlenség és sérelem foglaltatik Mikszáth Kálmán elbeszéléseiben.

Hogy Mikszáth úr palócait és palócmeseit olyan tót helységekben [Priboly, illetve Pribel Nógrád megye északi részén fekvő szlovák lakosságú község volt. — Szerk.] szerepelteti, ahol a palócoknak híre nyoma sincs, ahhoz semmi közöm, de hogy a Gracza-család vértanúját nevetségessé tegye, a történetét meghamisítsa, az ellen tiltakozni elvitázhatatlan jogom van.*

Szöveg

Oldal	Sor	
		(Rv. = Regényvilág 1882. évi szöveg.)
305:	1	Az első fejezet nincs számmal és címmel jelölve.
306:	7	kasszírozva (Rv. hibásan: koszorúzva)
„	12	Rákóczi (Rv.: Rákóczy)
308: 31-32		melytől olyan nehezen (Rv. hibásan: melyről olyan nehezen)
310:	19	Miska (Rv. hibásan: Misa)
„	34	Miska (Rv. hibásan: Misa)
311:	22	Még ha mással történt volna is (Rv. hibásan: Még ha mással történt volna is)
313:	7	Gólya János (Rv. hibásan: Gólya István)
317:	6	az árulkodó fiút (Rv. hibásan: az uralkodó fiút) — Javítottuk <i>Az apám ismerősei</i> 77. onos szövege nyomán.
28	a	hatalmas emberhez (Rv. hibásan: a hatalmas emberekhez)

Oldal Sor

- 317: 31 humillimus (Rv. hibásan: humilliumus)
319: 25 monda a leány (Rv. hibásan: monda a leányhoz)
meg nem festette (Rv. hibásan: még nem festette)
322: 18 Teléry (Rv.: Teléri) — Javitottuk a név előző előfordu-
lásai alapján.

Tárgyi magyarázatok

Egy részüket ld. *Az apám ismerősei* és a *Nemzetes uraimék* jegyzeteinél.

- 307: 35 *va királyok ússék az alsókata* — utalás a máriásnak a szabá-
lyaira, ahol a király magasabb értékű az alsónál, míg viszont
a kaláberben (az alsónál) az alsó a legnagyobb pontszámú
lap. Mikszáth később is szívesen használja átvitt értelemben
ezt a kártyajátékból kölcsönzött képet.
312: 28 A Kolonczy Mártonról szóló anekdotát ld. *A száldobosi*
Papp-familia c. elbeszélésben Pély Barnabással kaposo-
latban. (Jk. 26. k. 21. old.)
313: 20 *Közköltségen tanítatják Teléry Gábor uramnak egyik fiút*
stb. — A *Nemzetes uraimék* egyik központi cselekmény-
motívumának előzője (Laczkó Gábor taníttatása). — A
Teléry név Mikszáth több művében előfordul. Vö. *Az apám*
ismerősei, *Rajzok a régi vármegyéből*.
320: 11 *Lam.* — Nagylam és Dacsolam szlovák lakosságú községek
a régi Nógrád ill. Hont megyében.
12 *Korpona.* — A régi Hont megye egyik nagyobb, városjellegű
községe.
321: 12 *Az a Lajos* — utalás Kossuth Lajosra.

Irodalom

A *Vasárnapi Ujság* (1883. 358. old.) említi meg egy rövid
közleményben Brankovics György könyvének megjelenéséről adva
hírt: *„A Gracza-család tagjai — írja — történelmileg nem találták*
hűnek Mikszáth elbeszélését. — Az elbeszélést a Mikszáth irodalom
egyébként nem tartotta számon. Rubinyi Mózes bibliográfiájában
sem szerepel.

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. A „Mulattató (a „Magyar Néplap” társlapja) 1875. november 13-i száma. MK e lapjában közölte először *Egy homályos történet (Homályos ügy)* o. elbeszélését.
- II. Mikszáth Kálmán 1882-ben. A *Jó palócok* megjelenése után a Koszorú szerkesztője, Szana Tamás be akarta mutatni a nagy-sikerű szerzőt az olvasóknak. Ebből az alkalomból fényképeztette le magát MK és írta meg a *Saját ábrázatomról* c. karcolatát (ld. Hí 1. k. 29–32. old.). Az arckép megjelent a Koszorú VII. k. 1882. 4. sz. mellékleteként; Vasárnapi Ujság 1882. 16. sz. 241. old. (Kozmata Ferenc főlvétele.)
- III. Mikszáth Kálmánné Mauks Pona másodszeri házasságuk idején (a nyolcvanas években). Közölte: Mikszáth Kálmánné Visszaemlékezései, 1922. (II. képmell.)
- IV. A „Magyarország és a Nagyvilág” 1882. december 3-i számának címlapja. A fejlécen az új szerkesztőknek Borostyáni Nándornak és Mikszáth Kálmánnak a neve. Ekkor kezdi el a lap *Mácsik, a nagyerejű* címen a *Nemzetes uraimék* közlését.
- V. A „Magyarország és a Nagyvilág” 1882. december 10-i száma a *Nemzetes uraimék* egyik folytatásával. A szöveghez Mikszáth kedvelt rajzolója, a *Jó palócok* illusztrátora, Dörre Tivadar készített illusztrációt: Mácsik és Chalupka találkozása a méhesben.
- VI–VIII. Gyulai László illusztrációi a *Nemzetes uraimék* 1884-es kiadásához. A regény első kiadását rendkívül nagy gonddal rendezte sajtó alá a Révai-kiadó. Az egykorú kritika meg is jegyezte: „Magyar regény ily köntöst még nem kapott.” (Koszorú 1884. 14. old.) A kiadó vezetője, Révay Mór János, a könyv előkészítésére így emlékszik vissza: „Aztán jött... a *Nemzetes uraimék*... egészen új köntösben, új illusztratív modorban, „Buchschmuck”-osan iniciálékkal, vignettákkal, fejlécekkel, gondosan feldíszítve Gyulai László finom művészetével. Egy-egy ilyen könyvnek az elkészítése hetekig foglalkoztatta a szerzőt és kiadót... Mikszáth megkívánta könyvének a szép köntöst; e részben valami pompaszeretet lakozott benne.” (Révay Mór János: *Írók, könyvek, kiadók*, 1920. II. k. 188. old.) — Gyulai László (1843–1911) festő és illusztrátor; főként tollrajzai voltak nagyon népszerűek a saját korában. (Vö.: Az Orsz. Képzőművészeti Főiskola Évkönyve 1910–11.)

TARTALOM

Az első szám a szövegre, a második a fejezetekre utal

AZ APÁM ISMERŐSEI 5 325

I. rész.

I. fejezet. (Melyben mint közönségesen megdicsértetnek ama régi jó idők, amikor még a só is sósabb volt)	7
II. fejezet. (Melyben a Majornoky kisasszonyok gyámja, nemzeti Bornemisza István uram bemutatattatik a nyájás olvasónak)	9
III. fejezet. (Ez azon fejezet, mely a másodikat összekapcsolja a negyedikkel)	11
IV. fejezet. (Folytatása a harmadik fejezetnek)	14
V. fejezet. (Jasztrab bandájának végképpeni kipusztulása és sok egyéb)	17
VI. fejezet. (Egy kis epizód a szerző életéből s áttérés a regény tulajdonképpeni kezdetére)	20
VII. fejezet. (Némely szükséges, de unalmas dolgok) ..	22

II. rész. A vizsgálat

VIII. fejezet. (Mely borzalmasságban fölülmúlja az előbbieket)	25
IX. fejezet. (Bebizonyítása azon magyaros közbeszédnek, hogy aki úr, az a pokolban is úr)	27
X. fejezet. (Kléner úr és társainak megérkezése)	30
XI. fejezet. (A kihallgatás)	33
XII. fejezet. (Amit Bige Ferke vallott)	36
XIII. fejezet. (A „Borcsa” név mint vezérfonal)	39
XIV. fejezet. (E fejezetben oly kevés valamire való dolog történik, hogy maga a szerző sem tud annak címet adni)	43
XV. fejezet. (Kléner úr ék elindulnak)	46
XVI. fejezet. (Majornoky Borcsa szereplő személyzetünk közé lép. Kléner úr meglepetik a szépsége által) ..	49
XVII. fejezet. (A diadalmas orr)	52
XVIII. fejezet. (A dráma végéhez látszik közeledni)	55

III. rész. Az önvallomás

XIX. fejezet. (Kléner úr elcsügged)	59
XX. fejezet. (A temetés leírása, vagyis miként lehet egy temetést úgy leírni, hogy a temetésről ne legyen benne semmi)	62
XXI. fejezet.	64
XXII. fejezet. (Melyben váratlan fordulatra készíttetik elő a nyájás olvasó közönség)	74
XXIII. fejezet. (Melyben Kléner úr is meggyőzetik, hogy a vizsgálat nem volt tökéletes)	76

XXIV. fejezet.	79
XXV. fejezet. (Elbeszélésünk utolsóelőtti fejezete)	80
XXVI. fejezet. (Melyben a szerző elbűcsuzik anélkül, hogy indokolná, miért nem adta Borosát férjhez)	82
NEMZETES URAIMÉK (MÁCSIK, A NAGYEREJŰ)	85 334
I. fejezet. A szikra taplót talál	87
II. Egy vármegye a levegőben	90
III. Egy púp a földön	98
IV. A Laczkó-hadak	106
V. A nagy fantasztá	114
VI. Mácsik nagy ereje	122
VII. A Gábor gyerek őfensége	134
VIII. A pribolyi országút	148
IX. Birike megnőtt	152
X. A virtus	165
XI. Ha az ember a felhőkig ér	174
XII. A Laczkó-ház elszéledése	186
XIII. A pribolyi szörnyű nap	195
XIV. Megindul a rozsdás vitéz	204
XV. A meglőtt zöld szem	215

Függelék

Az apám ismerősei című regény vázlati és változatai

MIKOR UTOLSÓ FÖLDESURUNK A DESZKÁN FEKÜDT	227 389
HOMÁLYOS ÜGY	233 390

A Nemzetes uraimék című regény vázlati és változatai

DOMINE CHALUPKA	269 395
RAJZOK A RÉGI VÁRMEGYÉBŐL	275 396
A MI HŐSEINK	303 398

13127

